

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdaja (Editors): Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo Maribor. Glavni in odgovorni urednik (Chief and Responsible Redactor): prof. dr. Jože Koropec, 62001 Maribor, Koroška 160, Jugoslavija. Telefon 22-171.

Uprava in založba (Administration and Publisher): Založba Obzorja, 62001 Maribor, Partizanska 5. Tiskarna (Printing House): CGP Večer, 62001 Maribor, Svetožarevska 14, Jugoslavija.

1	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 51 NOVA VRSTA 16	Str. 1-216	MARIBOR	1980
---	---	----------------------------	------------	---------	------

Vsebina		Contents
Znidarič Marjan: Josip Broz-Tito	1	Znidarič Marjan: Josip Broz-Tito
Krivograd Alojz: Dr. Franc Sušnik	3	Krivograd Alojz: Dr. Franc Sušnik
Savnik Roman: Profesorju Karlu Prijatelju v spomin	6	Savnik Roman: In Memory of Professor Karel Prijatelj
Koropec Jože: Polskavska zemljiška gospodstva	7	Koropec Jože: The Manorial Estates of Polskava
Škafar Ivan: Dnevnik dolnjelendavskih Bánffyjev	71	Škafar Ivan: Diary of the Bánffys of Dolnja Lendava (Lower Lendava)
Curk Jože: Mariborsko mestno obzidje posebno v 16. stoletju	90	Curk Jože: The Walls of Maribor Especially in the 16th Century
Curk Jože: O utrjevanju Ptuja v sredini 16. stoletja	109	Curk Jože: The Fortification of Ptuj after the Middle of the 16th Century
Vrišer Sergej: Doneski k baročnemu kiparstvu na Slovenskem Štajerskem	131	Vrišer Sergej: Contributions to the Baroque Sculpture in Slovene Styria
Leskovec Antoša: Projekt verižnega mostu čez Dravo v Mariboru v letih 1835—1844	140	Leskovec Antoša: Project of Suspension-Bridge across the Drava at Maribor in the Years 1835 to 1844
Belec Borut: Prostorski razvoj hmeljarstva na Slovenskem	147	Belec Borut: Spatial Development of Hop-Growing in Slovenia
Zorn Tone: List »Deutsche Grenz-wacht« in razmejitev na Štajerskem v letih 1918—1922	165	Zorn Tone: Newspaper »Deutsche Grenz-wacht« and the Demarcation in Styria in the Years 1918—1922
Petek Tone: Ženitovanjske in smrtne šege v Podvolovljeku	182	*Petek Tone: Nuptial Rites and Death Customs at Podvolovljek
Čas Bojan: Zgodovina — sociologija	190	Čas Bojan: History — Sociology
Poročilo		Report
Znidarič Marjan: Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918—1919	215	Znidarič Marjan: Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918—1919

Izvilleke prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical Abstracts« in »America: History and Life«.

Abstracts of articles in this review are included in »Historical Abstracts« and »America: History and Life«.

Na naslovni strani je slika baročne graščine na Zgornji Polskavi (Jože Koropec: Polskavska zemljiška gospodstva, 50).

Za znanstveno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji.

JOSIP BROZ-TITO

In memoriam

OSVOBOJENI, DA ŽIVIMO V ČASTI
IN DA PO SVOJE USODO SI KROJIMO,
DA VEČ NE MARAMO POD SILO PASTI —
VSE TO V IMENU TITO MI ČASTIMO.

Mile Klopčič: »Titovo ime«

Tita ni več. Besede neizbrisnega spoznanja -- kot bi jih v skalo vklesal. Onemel obraz globoke zaprepadenosti, beseda postane sama sebi odveč. Ob velikih resnicah je človek vedno majhen, če so te krute, še manjši. Takšni smo danes mi, pa vendar neomajni, saj smo se tega naučili pri njem.

Prenehalo je biti plemenito srec človeka in voditelja, po katerem je ljudstvo imenovalo svojo domovino — Titova Jugoslavija. Kruta bolezen je iztrgala iz naših vrst legendo, ki jo je poznal ves svet, človeka, ki je postal simbol miru in sodelovanja in so ga na vseh kontinentih priznavali za največjo osebnost našega časa. Bil je legendarni junak, ki se je že pred vojno v najtežjih razmerah ilegalnega partijskega delovanja bojeval za srečo ponižanih in zatiranih in je prežet z lastnimi revolucionarnimi izkušnjami kot partizanski komandant povedel jugoslovanske narode in narodnosti v junaški narodnoosvobodilni boj. Malim in zatiranim narodom vsega sveta je dokazal, kako je mogoče premagati tudi najmočnejšega sovražnika. Bil je državnik, katerega državniško modrost so cenili in spoštovali celo nasprotniki. Bil je tvorec gibanja neuvrščenih, najsvetlejšega političnega pojava sedanjosti. Umrli je človek, ki ga je obkrožalo toliko resnične ljudske ljubezni kot doslej še nikogar.

Odšel je tovariš Tito. Verjetno ni Jugoslovana, ki bi v tem trenutku lahko povsem doumel, kaj se je v resnici zgodilo, kaj je doletelo naše narode in našo domovino. Tito je bil posebej izredna zgodovina izrednih razsežnosti. Obnovil je jugoslovansko komunistično partijo in jo usposobil za revolucijo, zasnoval je narodnoosvobodilni boj in skozenj zmagovito popeljal naše narode in narodnosti. Ne Kozara, niti Neretva in Sutjeska, še manj Drvar in drugi mejniki usodnih preizkušenj v najtežjih dneh naše zgodovine niso strli njegove trdne vere v revolucionarno moč ljudskih množic ter v zmago nad tujimi zavojevalci in domačimi izdajalci. Tudi ob hudih preizkušnjah v prvih letih povojne socialistične izgradnje je ostal »neizprosni mož jeklen«, ki se ni uklonil pritiskom z zahoda in vzhoda, ko se je možato uprl navidez neubranljivemu informbirojevskemu diktatu prav v času, ko so bile pridobitve socialistične revolucije resno ogrožene. Šel je po lastni poti, ki je kmalu pripeljala Jugoslavijo v samoupradni socializem, sistem, ki mu po humanosti in vrednotenju človeka kot največjega bogastva družbe ni enakega. Za vse te dosežke je bila potrebna izjemna moč, energija in volja, zlasti pa neizmerna vera v ljudske množice.

Pogum in samozaupanje, osebna prepričljivost in očarljivost, neuklonljiv ponos zagorskega siromaka in jeklena trdnost pristnega delavca proletarca, prirojen in nezmotljiv občutek za dialektiko strategije ter politike, voditeljska širina in nepopustljivost na začrtani poti, sposobnost zbujati neomajno zaupanje in pristrčnost ljudskih množic, svetovljanstvo, ki je zbujalo spoštovanje in občudovanje po vsem svetu — so samo nekatere velike lastnosti, ki so krasile tovariša Tita kot enkratno in neponovljivo osebnost.

Tito je gradil prihodnost svoje domovine in sveta na enakopravnosti vseh narodov, velikih in majhnih, razvitih in nerazvitih, s takšno ali drugačno preteklostjo. Takšno vrednotenje enakopravnosti je bilo temelj Titove politike v narodnoosvobodilnem boju, v njegovem ne Stalinu leta 1948, njegove zamisli neuvrščenosti, njegovega vodenja jugoslovanske zunanje politike po osvoboditvi. »Nismo drobiž za poravnavanje računov med velesilami, imamo pravico do svojega enakopravnega obstanka« je večkrat opozarjal velike v imenu majhnih.

Sedem desetletij je neutrudno izgoreval v revolucionarnem delavskem gibanju, šest desetletij je širil in krepil vrste jugoslovanskih komunistov. Več kot štiri desetletja je na najdostojnejši način opravljal najodgovornejšo dolžnost v naši partiji. Bil je herojski vodja v veliki narodnoosvobodilni vojni in socialistični revoluciji. Tri desetletja in pol je bil na čelu nove Jugoslavije, ki jo je neizbrisno vtisnil v pečat svetovne zgodovine.

Smrt tovariša Tita je za nas Jugoslovane in za ves miroljubni svet nepopisna izguba. Bomo vredni dediči njegove bogate zapuščine, smo se dovolj naučili, da bomo znali hoditi po njegovi poti? V trenutkih krutega spoznanja, da smo ostali brez Tita, se moramo bolj kot kdajkoli okleniti svojih samoupravnih socialističnih idealov ter z vsem dosegljivim znanjem, predanostjo in odločnostjo izrabiti zgodovinske prednosti, ki nam jih je dala Titova epoha. Vse ostaja z nami, kar je storil za nas. Titova vizija zmerom lepše prihodnosti ostaja trden kažipot za naš jutri, za svobodo in srečo.

Marjan Žnidarič*

* Magister Marjan Žnidarič, kustos-pedagog, Muzej ljudske revolucije Maribor.

DR. FRANC SUŠNIK

(14. XI. 1898 — 21. II. 1980)

Letos 21. februarja 1980 nas je za vedno zapustil dr. Franc Sušnik, literarni ustvarjalec, leposlovni zgodovinar, pisec mnogih zgodovinskih in etnoloških sestavkov ter številnih tekstov različnih vrst, odlični pedagog in družbeni delavec. Z njim je koroška krajina zgubila enega najvidnejših mož na področju kulture in prosvete. Njegova ustvarjalnost, predvsem publicistična, je močno odmevala tudi v slovenskem prostoru.

Rodil se je 14. novembra 1898 na Prevaljah zavednemu slovenskemu delavcu, ki je doživel strahovito polomijo prevaljske železarne. Eno leto po sinovem rojstvu je zgubil delo. Zaposlil se je na železnici in tako je družina ostala na Prevaljah. Propad železarne, ki ga je že kot otrok poznal po pripovedovanju staršev, se mu je globoko vtisnil v spomin in marsikateri njegov sestavek se nanaša na ta usodna dogajanja, ko je večina proletarcev v Mežiški dolini čez noč zgubila skromen kos kruha.

Po končani osnovni šoli na Prevaljah se je vpisal na humanistično gimnazijo v Celovcu, kjer se je uveljavil v dijaški sredini v Marjanišču kot urednik dijaškega lista *Vzbudi se, Sloven!* in v njem objavil vrsto pesmi in drugih sestavkov. Objavljal je tudi v celovškem *Miru* vse do leta 1916. Vsebina teh sestavkov je bolj ali manj narodnobuditeljska, kar je razumljivo zaradi takratnega položaja Slovencev na Koroškem.

Prva svetovna vojna mu seveda ni prizanesla in je moral v 16. varaždinski polk, v katerem je služil od 1916. do 1918. leta. Toda že 1. novembra 1918 se je vrnil v svojo rodno Mežiško dolino, kjer so ravno tisti dan uporni delavci v vseh krajih doline zrušili avstrijsko oblast in oplenili skladišča gostilničarjem in trgovcem ter tako prišli do prepotrebne hrane. Aktivno je posegel v ta prevratna dogajanja tako, da se je vključil v Narodni svet za Mežiško dolino in postal prostovoljec v borbi za Koroško. Del teh dogajanj je opisal v dragocenem spominskem pričevanju *Prevaljski punt o Sinsvetih 1918*.

V letih 1919—1922 je študiral germanistiko in slavistiko v Zagrebu in Ljubljani, 1924 pa doktoriral na zagrebški univerzi. Potem pa je služboval kot srednješolski profesor v Murski Soboti, Beogradu in v Mariboru. Zadnji dve leti pred okupacijo je bil ravnatelj II. realne gimnazije in učiteljskega v Mariboru.

Ta leta so bila najbolj plodovita na področju publicistike. Leta 1936 je izšel *Pregled svetovne literature*, od leta 1930 do 1933 pa trije ponatisi *Jugoslovanske književnosti*. V številnih časopisih je objavil vrsto sestavkov z različno vsebino, od poljudnoznanstvenih do čisto literarnih. V prvih je obravnaval predvsem koroške kraje in tudi Prekmurje (Prekmurski profili). Po vsebini so zanimiva posebnost, v njih se prepleta zgodovinska, etnološka, politična, socialna in še kakšna druga problematika. Iz teh tekstov veje domačnost in čustvenost. Sušnik na področju zgodovine in etnologije ni bil izrazit

raziskovalec, vendar je opaziti široko poznavanje tovrstne problematike. Sem spadajo npr. tile teksti: Koroški motivi (Slovenec 1926, št. 153), Prevalje na prodaj (Slovenec 1936, št. 51), Prevaljski punt o Sinsvetih 1918 (ČZN 1937, str. 244–247), Prevaljska legenda (Slovenec 1933, št. 43–52), Koleda (Naš dom 1937, št. 1–12), Blaž Mavrel, strojski pesnik (Naš dom 1938, št. 4), Ljudski pesnik Jurij Krof (Naš dom 1937, št. 7) in še vrsta drugih.

V tem času je napisal dolgo vrsto gledaliških kritik in poročil ter sestavkov o takratnem kulturnem in političnem življenju. Takoj po okupaciji Jugoslavije se je preselil na Prevalje, kjer se je priključil k narodnoosvobodilnemu gibanju, zato ga je okupator tudi preganjal. Okusil je gestapovske zapore v Celovcu, bil konfiniran v Št. Pavlu v Labotski dolini, pa spet zaprt v Celovcu in nazadnje v Dachauu.

Po osvoboditvi je vse sile posvetil svoji Koroški. Bil je pobudnik za ustanovitev gimnazije na Ravnah, pozneje Študijske knjižnice. Pri snovanju Delavskega muzeja na Ravnah je sodeloval skupaj s Franjem Bašem in Avgustom Kuharjem. Do upokojitve leta 1962 je bil ravnatelj ravske gimnazije, od takrat pa do leta 1979 ravnatelj Študijske knjižnice, sedanje Koroške osrednje knjižnice.

V tem času, ko je vse sile posvetil kulturni rasti svoje Mežiške doline, je pisal le priložnostno, toda vseeno je nastala vrsta različnih zapisov. To so kratki, jedrnatih teksti, kjer se snov krajevine zgodovine, etnologije ter življenja in dela posameznih pomembnejših, domačih osebnosti tesno in logično prepleta. To so spisi: Korotan (1948), Iz starih časov (1952), Od štirih zjutraj do sedmih zvečer (1953), Prevaljska storija (1952), Naša gora (1952), Postali bomo mesto (1951), Avgust Kuhar (1964), Župančev Franc (1955), Karel Doberšek (1959) in še vrsta drugih. Vsi naštetih spisi so izšli v knjigi In kaj so ljudje ko lesovi, Maribor 1968.

Vrsto jedrnatih in tehtnih člankov je posvetil Prežihovemu Vorancu in je veljal za enega največjih poznavalcev Prežihovega dela in življenja. Omeniti moramo še en spis in sicer Koroški delež v slovenski književnosti, ki je kratka in tehtna informacija (In kaj so ljudje ko lesovi). Potem sledi še vrsta zapisov o bolj ali manj pomembnih koroških ljudeh, kjer je najti številne podatke iz krajevine zgodovine in etnologije.

Mnogo se je bavil tudi z jezikovnimi vprašanji, predvsem s krajevnim imenoslovjem.

Kot smo že rekli, se ni posebej študijsko ukvarjal z zgodovinskimi, etnološkimi in sociološkimi vprašanji, vendar je znal zbrati bistvena dejstva o nekem pojavu. V njegovih tekstih naletimo na vrsto vprašanj lokalne zgodovine in etnologije, ki jih bo treba prej ali slej razjasniti. Njegovo delo bo še vedno kazipot za nova spoznanja o preteklosti in življenju koroškega človeka.

Njegova posebna zanimivost so uvodi in spremne besede v številnih publikacijah, besedila na spominskih obeležjih, predvsem iz NOB, kulturnih spomenikov in v raznih slovesnih listinah. Izpilil je svojski slog, za katerega je značilna lapidarnost, slovesnost in lokalna obarvanost. Njegovo delo je vsebinsko pestro in obsega 10 samostojnih tiskov in 300 raznih prispevkov.

Dr. Franca Sušnika poznamo kot velikega poznavalca slovenske in evropske preteklosti ter kulture, zlasti je ogromno vedel o Koroški z vseh področij življenja in dela. Vedel je, da brez poznavanja preteklosti, zlasti kulturne, ni možen skladen razvoj družbe in ne človeka kot posameznika. Skrbno je zbiral stare tiske kot je npr. originalna Dalmatinova Biblija ter druge dokumente in rokopise, ki jih danes hrani Koroška osrednja knjižnica. Vso skrb in ljubezen je posvetil tiskom in dokumentom koroških Slovencev in sploh literaturi o Koroški, bodisi v slovenskem ali nemškem jeziku. To bogato gradivo je v Ko-

roški osrednji knjižnici. Vse do kraja življenja se je vneto zanimal za usodo Slovencev onkraj državne meje in z njimi vzdrževal žive stike.

Radodarno je razdajal svoje znanje vsem tistim, ki so se zatekali k njemu in vsak je lahko pri njem dobil koristen nasvet. Vesel je bil velikih uspehov sodobnega slovenskega zgodovinopisja, razveselil pa se je tudi vsakega najmanjšega dosežka na področju lokalne zgodovine oziroma domoznanstva na sploh. Delal in ustvarjal je do kraja in velika škoda je, da ni uspel dokončati Pregleda svetovne literature, ki ga je pripravljajl za drugo izdajo.

S svojim delom na številnih področjih se je trajno zapisal v kulturno zgodovino koroškega in slovenskega ljudstva.

Alojz Krivograd*

* Alojz Krivograd, dipl. zgodovinar, Ravne na Koroškem.

PROFESORJU KARLU PRIJATELJU V SPOMIN

Roman Savnik*

Dne 9. maja 1980 je preminil v izjemno visoki starosti 97 let v Ljubljani zaslužni prosvetni delavec Karel Prijatelj. Rodil se je 22. oktobra 1883 po naključju v Kamniku, njegov pravi dom pa je bil v Ribnici na Dolenjskem. Obiskoval je gimnazijo v Novem mestu. Po maturi l. 1903 je študiral na dunajski univerzi zemljepis in zgodovino in tu opravil profesorski izpit l. 1911. Že l. 1908 se je zaposlil na Dunaju pri Založbi šolskih knjig, l. 1910 pa je bil nameščen v Gorici na takrat ustanovljeni državni slovenski gimnaziji, ki je bila poleg zasebne škofijske v Sentvidu nad Ljubljano edina pred prvo svetovno vojno. V šolskem letu 1915/16 je poučeval na I. državni gimnaziji v Ljubljani, kjer je bil med drugimi njegov dijak takratni osmošolec geograf dr. Valter Bohinec, zatem pa na zaposlovalnih tečajih goriške slovenske gimnazije v Trstu. Po prvi vojni je bil nekaj let profesor na realki v Ljubljani, od 1922 dalje pa polno desetletje na klasični gimnaziji v Mariboru, kjer je postal markantna osebnost obdravske metropole. Slovel je kot odličen šolnik.

V Mariboru je bil odbornik tamkajšnjega zgodovinskega društva in sodelavec njegovega glasila ČZN. Tu je objavil tele ocene: v XX/1925 o Dimnikovih Ročnem zemljevidu Pohorja in Kozjaka ter Ročnem zemljevidu Slovenskih goric in Dravsko-Ptujskega polja; prav tam o Kranjčevem Pregledu zgodovine Srbov, Hrvatov in Slovencev; v XXII/1927 o Percevi *Celeia antiqua et nova*; v XXIII/1928 o Buličevem Razvoju arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij; v XXV/1930 o Malovi Zgodovini slovenskega naroda, zvezek 7-8, ter o Baševem in Dimnikovem Ročnem zemljevidu Jugoslavije. Z dr. Jankom Glazerjem je sestavil kazalo ČZN I—XX, ki je izšel l. 1926 v posebni knjigi.

V Mariboru se je lotil tudi pisanja zemljepisnih učbenikov. L. 1924 je izšel Pajkov in Prijatelj zemljepis za srednje in njim sorodne šole, pri čemer se je oprl na rokopis l. 1913 umrlega profesorja Milana Pajka, katerega je bistveno dopolnil. Po strokovni oceni je bil to naš dotlej najboljši, vsestransko moderen zemljepisni učbenik, ki ni prav nič zaostajal za odličnimi nemškimi (gl. S. Kranjec, Iz naše šolske geografije, GV I/1925). L. 1930 je izšel Zemljepis za srednje in njim sorodne šole II. del: Izvenevropske zemljine, ki so ga sestavili K. Prijatelj, V. Bohinec in R. Savnik; l. 1932 pa Zemljepis za II. razred srednjih in njim sorodnih šol: Evropa istih avtorjev.

L. 1932 se je Prijatelj preselil v Beograd in bil tu do upokojitve l. 1941 referent v ministrstvu za prosveto. Ocenjeval je rokopise nekaterih zgodovinskih učbenikov in prevedel iz srbščine učbenik profesorja T. Radičevića Osnovni pojmi zemljepisa za prvi razred srednjih šol v slovenščino, ki je izšel l. 1933 in ponovno l. 1935. Od l. 1946 je bival v Ljubljani in ohranil izreden spomin vse do smrti.

* Dr. Roman Savnik, dipl. geograf v pokoju, Ljubljana.

POLSKAVSKA ZEMLJIŠKA GOSPOSTVA

Jože Koropec*

UDK 332(091)(497.12-18 Polskava)»11/18«

KOROPEC Jože: Polskavska zemljiška gospostva. (Die Grundherrschaften von Polskava /Pulsgau/.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51: 16(1980)1, str. 7—70.

Med 12. in 16. stoletjem se je izoblikovalo na Polskavskem 6 zemljiških gospostev: Gromberg, Zgornja Polskava, Frajštajn, Pragersko, Bukovec in spodnjepolskavska župniščno gospostvo. Matična za vse je bilo gromberško. V prvi polovici 15. stoletja prvič in pred letom 1848 znova je večina njih imela skupnega zemljiškega gospoda. Po letu 1848 bi se naj izplačalo za vsa polskavska gospostva 140.000 guldinarjev odškodnine, od tega za Frajštajn 47 %, za Zgornjo Polskavo 31 %, za Gromberg 19 %, za Pragersko 2 %, ostali odstotek za Bukovec in za spodnjepolskavske župniščno zemljiško gospostvo.

UDC 332(091)(497.12-18 Polskava)»11/18«

KOROPEC Jože: The Manorial Estates of Polskava. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51: 16(1980)1, p. 7—70.

Between the 12th and 16th century six manorial estates formed themselves at Polskava: Gromberg, Zgornja Polskava, Frajštajn, Pragersko, Bukovec and the parochial manorial estate of Spodnja Polskava. The motherland for all of them was the estate of Gromberg. During the first half of the 15th century for the first time and before the year 1848 again most of them had a common lord of the manor. After the year 1848 140.000 florins of compensation should be paid, from them for Frajštajn 47 %, for Zgornja Polskava 31 %, for Gromberg 19 %, for Pragersko 2 %, the remaining percent for Bukovec and for the parochial manorial estate of Spodnja Polskava.

Pokrajina ob polskavski vodi je privabila ljudi že ob koncu mlajše kamene dobe. Pokrajinski muzej v Mariboru hrani ploščato kamnito sekiro, ki so jo našli na Spodnji Polskavi sredi vasi v potoku leta 1959. Iz starejše — halštatske — železne dobe (prva polovica prvega tisočletja pred našim štetjem) in iz poznejšega rimskega časa skrivajo veleniški gozdni grebeni več gomil. V eni izmed njih so našli dele žare z gubastim obodom — hrani jih Pokrajinski muzej v Mariboru. V Veleniku in pri Pragerskem so tudi zaznavni močni sledovi glavne rimske ceste Celeia—Poetovio. Med najdbami pri raziskovanju te ceste čez pragerski svet se po mnenju arheološkega raziskovalca profesorja Stanka Pahiča, ki cesto temeljito raziskuje, odlikujeta fibula (sponka) in novec iz časa rimskega cesarja Komoda (180—192). V apsido konec 17. stoletja zgrajene spodnjepolskavske cerkve so vzdali rimsko kamnito žensko glavo s čelado, levo od vhoda v cerkev kamniti relief Silena. Silen je veljal za vzgojitelja in spremljevalca Dionizija, boga vina. Predstavljali so si ga kot na oslu

* Dr. Jože Koropec, izredni profesor, Pedagoška akademija Maribor.

jahajočega dobrodušnega, že plešavega pijančka s potlačenim nosom. Vodil je satire, se spoznal na preteklost in prerokoval bodočnost. V steni spodnjepolskavskega župnišča vidimo vzdano ovršje rimskega nagrobnika z glavo Jupitra med dvema levoma. Kaže, da izvirajo ti kamni iz bližnje arheološko še ne odkrite obcestne postaje Pultovia. Na obeh koncih Bukovca sta v gozdovih 2 skupini verjetno rimskih gomil, ena blizu avtobusne postaje v Morju, druga v gozdu na slemenu med Bukovcem in Loko. V oboku kleti pri Spodnjem Gromberžanu je vzdian rimski kamen z nekaj črkami.¹

Slovenci so poselili polskavski svet tako s češke kot s hrvatske strani. Za priselitev s češke strani po letu 568 ali 569, ko so germanski Langobardi zapuščali Panonsko nižino, in pred 582 govore nekatere narečne posebnosti. Med prišleke s češke strani so se množično priselili s hrvatske strani ob podpori Obrov Slovenci panonskega naselitvenega toka ob robu Dravskega polja po 582 in pred 587, ko v Celeii ni bilo več škofa. Hribovite pohorske, že od prejš-njega prebivalstva kultivirane lege ob zgornjem toku Polskave so ponujale naslednja nevarna stoletja lepše življenje in več varnosti kot dravskopoljske nižine.

Zgodovinskih virov, ki bi posebej govorili o življenju naših slovenskih prednikov na Polskavskem za prvih 600 let po naselitvi, ni. Za čas do 12. stoletja moramo potešiti svojo zgodovinsko radovednost z izsledki zgodovinarjev slovenskega ljudstva kot celote.

Od konca 10. stoletja je živela večina Slovencev v okviru nemškega cesarstva, naš svet je zajemala njegova Podravska mejna grofija. Njen mejni grof Engelbert I. Spanheim (+1096), ki je prestoloval v mariborskem gradu na Piramidi, je ustanovil leta 1091 šentpavelski samostan v Labotski dolini severozahodno od Dravograda. Njegovi sinovi so očetovo ustanovo bogato podprli. Sigfrid Spanheim je izročil pred smrtjo (+1123) samostanu tudi 7 kmetij pri Polskavi. Kakor bomo videli pozneje, so bile te kmetije ob vodi Polskavi že blizu njenega izliva v Dravinjo v Župejši vasi pri Ptujski Gori.² Potok so poimenovali ob njegovem spodnjem toku Slovenci po naselitvi, prav gotovo v zvezi z besedama polzka(va) voda = počasi tekoča voda.

Naslednje pismeno izročilo nas popelje v povirje polskavskega potoka k razvalinam gromberškega gradu uro hoda iz Zgornje Polskave proti Šmartnu na Pohorju. V neki listini iz leta 1213 je povedano, da je bil 1142 v mladih letih nemški vitez Bolfenk I. Gromberški — prvi imenoma znani prebivalec naših krajev — pisar v službi podravskega mejnega grofa Bernarda Spanheima.³ Živel je še 1201, ko se je mudil v šentpavelskem samostanu.⁴ Začetki gromberškega gradu so najverjetneje že iz konca 10. stoletja. Nastal je visoko na Pohorju (470 m) kot obrambna postojanka proti Ogrom. Za njegov zgodnji nastanek govori zlasti njegova poznejša osamljena alodialnost (= lastninska neodvisnost) sicer sredi izrazito vladarjevega sveta. Bil je jedro obširnega zem-

¹ Konservatorska poročila, Varstvo spomenikov 17—19/1, 1974, 95.

Arheološka najdišča Slovenije, 1973, 309, 313.

Stanko Pahlč: Seznam rimskih kamnov v Podravju in Pomurju, Arheološki vestnik XXVIII, 1977, 16, 17, 18, 35, 37, 48, 55, 59, 75, 77—78.

Stanko Pahlč: Poskusna izkopavanja rimske ceste v Slovenski Bistrici, Arheološki vestnik XXVII, 1977, 232—259.

Franc Truhlar: Problem refugijev v Sloveniji za preseljevanja, Arheološki vestnik XXVII, 1977, 290—293.

Konservatorska poročila, Varstvo spomenikov 21, 1977, 230, 245, 267—268, 274—278.

² Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev IV, 1915 (Kos IV), 237.

³ Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev V, 1928 (Kos V), 113—116.

⁴ Kos IV, 309, 419, 420, 453.

Kos V, 1—2, 113—116.

ljiškega gospostva ob vodi Polskavi. Soimenjaka je imel na Koroškem v dolini Gorčie in ob Zilji. Konec 15. stoletja se omenja njegovo deželno sodišče.

Za cerkveno življenje pri Slovencih južno od Drave je že od konca 8. stoletja skrbel oglejski patriarh. V 11. stoletju je osnoval prve pražupnije, pri nas najprej v Hočah. Iz hoče prafare je hitro za njene zahodne predele nastala slivniška pražupnija.⁵ Patriarh je imel med drugim pravico pobirati cerkveno desetino. Leta 1146 je podelil v dosmrtno uživanje podravskemu mejnemu grofu Bernardu Spanheimu, Sigfridovemu bratu, med drugim tudi 2 tretjini desetine v slivniški pražupniji.⁶ Bernard je naslednje leto preminil, omenjeni 2 tretjini desetine so uživali njegovi nasledniki v službi.

Bernardov prvi naslednik štajerski in podravski mejni grof Otakar Traungavee je tik pred smrtjo podelil z ženo Kunigundo v navzočnosti svojega sina Otakarja šentpavelskemu samostanu 20. oktobra 1164 v mariborskem gradu na Piramidi ob prisotnosti 30 prii posesti v Labotski dolini, opat pa njemu v dosmrtno uživanje med drugim tudi 7 kmetij (mansus) ob Polskavi (Pulzga, Pulzka) — v Župečji vasi — ki jih je samostanu izročil Sigfrid Spanheim.⁷ Med pričami sta bila tudi Riher I. Polskavski (Rieher de Pulzka, 1207 Pulzcau, 1306 Pusskawa, 1402 Ober-nider — Pulezkaw, 1436 Polezkaw, 1654 Puskava, 1751 Pulskavia, 1798 Poskava, 1822 Pulsgava, 1850 Polskava) na 8. mestu in Fritel Gromberški (Fritel de Grunenberch = Zelena Gora) na 12. mestu.⁸ Priče so radi popisovali po vrstnem redu po njihovi imenitnosti. To latinsko napisano pergamentno listino z najstarejšimi ohranjenimi zapisi polskavskega in gromberškega imena hrani Avstrijski državni arhiv na Dunaju. Riher I. se je javljal vsaj še 1202. leta.⁹ Bil je posestnik pokrajine ob Spodnji Polskavi, občestni vasi. Nekateri zgodovinarji mislijo, da je bil Riher I. Polskavski ista oseba kot Riher I. Mariborski (1177–1202).¹⁰ Riher I. Mariborski je nastopil okoli 1185 z bratom Herandom,¹¹ takšnega brata je imel 1181 tudi Riher I. Polskavski.¹² Po mojem mnenju gre za dva nemška viteza Riherja, ki pa sta si bila v ožjem sorodstvu. Riherju I. Mariborskemu je bil 1188 in 1189 ob strani sin Riher II.,¹³ za polskavskega Riherja pa istoimenega sina ne poznamo. Riherja I. Mariborskega srečujemo kot zelo pomembno osebo v dokumentih kar 21-krat. Riherja I. Polskavskega le 3-krat, in še to le v zvezi s šentpavelskim samostanom. Bolfenk I. Gromberški, ki smo ga spoznali 1142 kot mladega pisarja v vetrinjskem samostanu pri Celovcu, je živel še 1201 na gromberškem gradu, 1197 že prav tam njegov sin Bolfenk II.¹⁴ Bolfenk I. se je mudil 1178 v Vošpergu severno od Šentpavla, 1201 v šentpavelskem samostanu, 1197 s sinom v Lipnici.¹⁵

⁵ Jože Koropec: Hoče do srede 17. stoletja, ČZN XLIX, 1978, 190–193.

⁶ Kos IV, 125.

⁷ Kos IV, 237.

⁸ Listina 4093, Slajerski deželni arhiv v Gradcu (Sda).

Krstna knjiga župnije Slovenska Bistrica 1634, Župnijski urad (Zu).

Krstna knjiga župnije Silvnice 1751, Zu.

Joseph Carl Kindermann: Repertorium, 1798 (Kindermann), 482.

Občni deželni zakonik in vladni list Slajerske kronovine, 1850 (Vladni list 1850), 610.

Karl Schmutz: Steyermarkisches Lexicon II, 1822 (Schmutz II), 229.

Kos IV, 237.

Kos V, 70–71.

Albert Muchar: Geschichte des Herzogthums Steiermark VI, 1859 (Muchar VI), 162.

Joseph Zehn: Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, 1893 (ONB), 79.

⁹ Kos V, 34–35.

¹⁰ Hans Pirchegger: Die Herrschaft Marburg, ZHVS, XLIII, 1952, 14–55.

Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gütern, Städte und Märkte, 1862 (Untersteiermark), 123.

¹¹ Kos IV, 362.

¹² Kos IV, 328–329.

¹³ Kos IV, 376, 382.

¹⁴ Kos IV, 453.

¹⁵ Kos IV, 309, 453.

Kos V, 1–2.

Po obeh Bolfenkih srečamo po enkrat Gotfrida (1230) v Ptuj in Ulrika Gromberškega (1236).¹⁶

Leta 1181 je bil šentpavelski samostan oproščen plačevanja mitnine pri Bistrici pri Viltušu. Med 22 pričami tega pravnega dejanja so nastopili na 6. in 7. mestu Riher 1. Polskavski z bratom Herandom in na 21. in 22. mestu Volhvin (= morda Bolfenk I. Gromberški) in njegov nečak Pilung (Pillungus) Polskavski (de Pulhca). Vest o tem dogodku iz leta 1181 se je ohranila kot vložek listine iz leta 1312, ki jo hrani šentpavelski samostan. Posebna vrednost tega zapisa je v tem, ker nam izpričuje za leta 1181 kar dvojne Polskavske.¹⁷ Menim, da je Riher 1. živel na Spodnji Polskavi, medtem ko je Pilung prebival že v skromnem zgornjepolskavskem gradiču na stavbišču, kjer stoji 1979 hiša (s številko 2) v lasti Rudolfa Dobnikarja — nekdanji starejši polskavski gradič na vzhodnem robu občestne vasi Zgornje Polskave. Obe zemljiški gospodstvi, tako Riherjevo na Spodnji Polskavi kot Pilungovo na Zgornji Polskavi, sta nastali z odcepitvijo od starejšega gromberškega. Med 1193 in 1220 so zapisali v šentpavelskem samostanu, da imajo menihi v Župečji vasi (Sukendorf) v posesti kmetije, ki jih oddajajo opati v fevd (najem).¹⁸ Te kmetije smo srečali ob vodi Polskavi že na začetku 12. stoletja.

Ko si je enkrat med 1202 in 1220 pridobil šentpavelski samostan nekaj posesti pri Mariboru, je nastopil zadnjič kot priča menihom v prid Riher 1. Polskavski na 4. mestu med 18 pričami po vsej verjetnosti v Mariboru.¹⁹

Latinsko napisana listina iz leta 1207 v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu nam posreduje že daljšo nemško obliko za vodo Polskavo, ko sporoča, da je štajerski vojvoda podelil žičkemu samostanu tudi neke novine onstran (= vzhodno) »flumen Pulzcau«.²⁰ Nemci so originalno slovensko Polskavo prevajali s Pulsgau.

Riherja 1. Polskavskega je nasledil Rudger (Rudgerus de Pulcka), ki je zapustil sled za seboj le v letu 1224, ko se je mudil pri vojvodi v Mariboru.²¹ V njegovem času so popisali v deželnoknežjem babenberskem urbarju pred 1227 obširne vojvodove posesti pri Mariboru in Slovenski Bistrici. Pri polskavski zgodovini smo pozorni na urbarialno sporočilo o cerkveni desetini v slivniški pražupnji. Že vemo, da jo je sprejemal 2 tretjini štajerski vojvoda, ostalo tretjino je užival slivniški župnik. Štajerski vojvoda je dobival letno iz hočke in slivniške pražupnije 80 modijev (modius = sedanjih 157,5 litra) pšenice, 420 modijev rži, 700 modijev ovsa, 2 tovara (carrada = 525 litrov) vina, 2 računski posodi (redemper = 105 litrov) medu, 60 jagnjet in 400 piščet cerkvene desetine.²² S tem si lahko ustvarimo približno sliko, kaj in koliko so pridelovali in gojili naši predniki pred tri četrt tisočletja.

Plemkinja Zofija Rogaška je bila 1237 vdova in brez otrok. Takrat je skušala ustanoviti na štatemberških tleh v Studenicah v okviru konjiške pražupnije ob prometni cesti med Konjicami in Ptujem hospital (gostišče) s cerkvijo. Hitro si je premislila in namesto hospitala je zrastel 1245 ženski samostan. Zofijin brat Henrik je podelil novemu samostanu pravico do nižjega sodstva. Patriarh je še 1245 podaril studeniškim sestram slivniško pražupnijo z vsemi dohodki in pravicami kljub nasprotovanju (prvega po imenu znanega) slivniškega žup-

¹⁶ H.(ans) Pirchegger, O.(tto) Dungen: Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Ergänzungsheft, 1949, 33.

Kos V, 310—311.

¹⁷ Kos IV, 328—329.

¹⁸ Kos IV, 429.

¹⁹ Kos V, 34—35.

²⁰ Kos V, 70—71.

²¹ Kos V, 198—199.

²² Alfons Dopsch: Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark, 1910 (Dopsch), 23.

nika Vernhera. Proti studeniškemu samostanu je nastopil tudi Rudgerov naslednik Riher II. Polskavski. Na robu vasi **Spodnje Polskave** je zgradil cerkvico in ni dovolil, da bi se s svojim področjem podredila kot sestavni del slivniške pražupnije studeniškemu samostanu. Oglejski patriarh je za trajno priznal 27. oktobra 1249 nepodrejenost mlade spodnjepolskavske župnije slivniški pražupniji in tako spodnjepolskavska župnija ni bila dodeljena studeniškim sestram.²³ Riher II. je dosegel zase in naslednike pravico vsakič določiti duhovnika za spodnjepolskavskega župnika, ki ga je nato imenoval patriarh. Prvi znani župnik je bil v letih 1251—1252 Janez, poznejši studeniški samostanski kaplan (1263—1271).²⁴ Zaradi skromnosti cerkvice se njegovi nasledniki imenujejo le kaplani, tako 1295, 1296, 1323, 1350, 1395, vendar vmes župniki 1328—1334, 1380.²⁵ Cerkvica je bila posvečena svetemu Štefanu, kar zvezo šele leta 1323.²⁶ Ozemlje nove spodnjepolskavske župnije je obsegalo sedanje katastrske občine Spodnjo Polskavo, Pokoše in Kalše. Vez med Pokošami in Kalšami je tekla po južnem obrobju Gabrnika. Umetna izgonska struga Polskave od odcepitve od starega potoka do ceste Zgornja Polskava—Spodnja Polskava je postala meja s slivniško župnijo.

Na **Zgornji Polskavi** je živel Riherjev sodobnik in sorodnik Oton, Pilungov naslednik. O njem vemo le to, da je bil leta 1263 priča v listini v zvezi s studeniškim samostanom.²⁷ Kmalu zatem je brez potomstva preminil. Dedoval ga je sorodnik spodnjepolskavski Riher II. Polskavski. Živahnejše življenje ob cesti skozi Zgornjo Polskavo ga je z vnukinjo Kunigundo — prvo po imenu znano ženo na Polskavskem — zvalo v zgornjepolskavski gradič. Nekaj svojih podložnikov na Spodnji Polskavi ter svoje ozemlje južno od Pretreža pri Črešnjevcu, ki se je začelo imenovati Farovica (sedaj Farovec) — posesti pri Pretrežu so imeli Polskavski kot sorodniki Mariborskih —, je še zapisal Štefanovi cerkvi. Sporočila o njem so iz let 1249, 1257, 1261 (Maribor), zadnje iz leta 1268 (Gradec).²⁸ Prav verjetno je, da se je pustil pokopati pri svoji ustanovi na Spodnji Polskavi. Svoje patronatske pravice do spodnjepolskavske cerkve je zaupal sorodnikom Viltuškim. Med 1349 in 1599 jih je Viltuš še vedno uveljavljal.²⁹

Kunigunda **Polskavska** se je poročila 1316 z Bolfenom Herzenkraftom (Herzenkraft = srčna moč).³⁰ Kaže, da je Herzenkraft imel že pred poroko neke posesti pri izlivu Polskave v Dravinjo. Tako je lahko 1294 prodal Frideriku Ptujskemu cerkveno desetino v Tržcu, 1298 z bratom Henrikom istemu gozd in posesti v Selih zahodno od Tržca.³¹ Njegova žena Kunigunda Polskavska je leta 1317 prodala studeniškim sestram 2 kmetiji (huba) v Pretrežu za 12 mark (1 marka = 160 srebrnikov).³² Njen sin in vnuk sta se še sicer do 1402 imeno-

²³ Joseph Zahn: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III*, 1903 (Zahn III, 117—120).

²⁴ Zahn III, 169, 182.

Heinrich Appelt, Berthold Sutter, Gerhard Pferschy: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark IV*, 1960—1967 (UBS IV), 62—64, 246.

²⁵ Listina 3853 c. Sda.

(Joseph) Zahn: *Archivalische Untersuchungen in Friaul und Venedig*, BKSGQ 7, 1870 (Zahn), 72, 96, 126.

Karl Kovač: *Ein Zehentverzeichnis*, MIOG XXX, 1909, 633.

²⁶ Zahn, 72, 90, 96, 126, 130.

²⁷ UBS IV, 62—64.

²⁸ Zahn III, 117—120, 318.

UBS IV, 26—27, 162—163.

²⁹ Hans Pirchegger: *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer III*, 1940 (Erläuterungen), 144.

Erich Winkelmann: *Geschichte des Luthertums im untersteirischen Mur- und Draugebiet*, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus 57, 1936 (Winkelmann), 87.

³⁰ Deželno pravo — Alles Landrecht 418, Sda.

³¹ Johann Loserth: *Das Archiv des Hauses Stubenberg*, BKSGQ XXXVII—XI, 1914 (Losserth), 82.

³² Regesten des Herzogthums Steiermark I, 1976 (RHS I), 232.

Muchar VI, 212.

Muchar VI, 162.

vala Polskavska in Herzenkrafta, vendar je le ona sklenila rod Polskavskih (1164—1317 = 153 let), pritegnila pa na Zgornjo Polskavo Herzenkrafte (1316—1520 = 204 let).

Lastniki polskavskih svetnih zemljiških gospostev

Bukovec:

Turjaški	1486—
Trap	—1542—1569
Trautmannsdorf	1569—1669
Turjaški	1669—1794
Brandis	1794—1848

Frajštajn:

Regall	1570—1603
Stubenberg	1603—1607
Dietrichstein	1607—1679
Studeniški samostan	1679—1782
Državni verski sklad	1782—1828
Brandis	1828—1848

Gromberg:

Gromberški	1142—1318
Bistriški	1318—1437
Safner-Viltuški	1437—1471
cesar	1471—
Klöch	—1513
Aigl	1513—1580
Prager	1580—1629
Dietrichstein	1629—1679
Kissl	1679—1727
Brandis	1727—1848

Pragersko:

Aigl	1578
Prager	1580—1629
Dietrichstein	1629—1674
Bratec	1674—1689
Popp	1689—1726
Wildenfels	1726—1740
Verlendis	1740—1766
Felber	1766
Langenmantel	1766—1767
Flegerič	1767—1808
Formacher	1800—1848

Zgornja Polskava:

Polskavski	1164—1316
Herzenkraft	1316—1559
Leisser	1532— ok. 1560
Publinger	1558—1566
Part	1566—1583
Dietrichstein	1583—1604
Turozzi	1604—1606
Dvorničič	1606—1612
Sekell	1612—1614
Dietrichstein	1614—1799
Huster	1799—1846
Protasl	1846—1848

Na začetku 14. stoletja se je na **Grombergu** poslavljajal od življenja Ulrikov naslednik Markvard, zadnji Gromberški. Njegovo zemljiško gospostvo je bilo le še skromnejšega obsega. Konjiški grad si je že prisvojil nekoč gromberški Gabrnik, odtujen je že bil polskavski nižinski svet. Markvard je imel 1307 v Pretrožu v fevdu od Benedikte Mariborske 4 kmetije. Sporazumno z njo jih je odstopil studeniškemu samostanu. Pri tem je že bil navzoč Alram I. Bistriški (iz Bistrice pri Lizu, vzhodno od Gradea), Markvardov dedič.³³ Pred smrtjo (+1318) je kupil Alram I. od Friderika Hanaua (Spodnje) Prebukovje (prvič omenjeno med 1265 in 1267 kot Praitenpuch; Prebukovje = onstran bukev, 1626 Prebuchaia, 1646 v Spondemi Praebuhovia). Leta 1318 se je že prepiral Alram II. Bistriški s svojimi tremi sestrami za dediščino. Gromberg (der fest) in vas (Spodnje) Prebukovje (= 20 mark letnih dohodkov) sta mu ostala.³⁴ Tako so Gromberške (1142—1318 = 176 let) nasledili Bistriški (1318—1437 = 119 let).

Za prvo polovico 14. stoletja vemo iz polskavske zgodovine še to, da je leta 1310 imel nekaj posesti v vasi Polskava (villa Pulzca) Ulrik Kelzberg³⁵ in da je imel 1333 patriarh pravico uživati do smrti 1 kmetijo na Spodnji Polskavi, ki je bila sicer v posesti slivniške cerkve.³⁶ To je prva na Polskavskem znana kmetija.

Drugo polovico 14. stoletja poznamo zaradi redkih ohranjenih virov prav malo. Z **gromberškim** gradom in gospostvom je razpolagal naslednik Alrama II. Albrecht I. Bistriški (1361—1411),³⁷ z **zgornjepolskavskim** pa Kunigundin sin Klavž Herzenkraft (1379—1389). Leta 1379 je Klavž pečatil neko listino v korist slovenskobistriške cerkve. V trikotnem grbu je imel osemosno vozno kolo.³⁸ Leta 1385 je bil tudi upravnik slovenskobistriškega gospostva in njegovih gorninskih vinogradov. Še vedno se je rad imenoval Polskavski.³⁹ Okoli 1370 so prihajali na Polskavo po trgovskih poteh židje.⁴⁰ Proti koncu 14. stoletja so poskrbele deželne oblasti za modernizacijo glavne ceste Dunaj—Trst.⁴¹ Leta 1395 je bilo zapisano, da morajo izpolnjevati vsakokratni podložniški posestniki dveh sicer neznano kje ležečih travnikov služnosti spodnjepolskavski Štefanovi cerkvici.⁴²

Z ohranjenimi viri za polskavsko preteklost **prve polovice 15. stoletja** tudi ne moremo biti posebej zadovoljni, so preskromni.

Albrehta I. Bistriškega je nasledil v lastništvu **gromberškega** gospostva Albrecht II. Bistriški (1411—1437).⁴³ Leta 1428 je zapisal ženi Trudi pravico do deželnoknežje fevdne sicer cerkvene desetine: pri gradu (celotno žitno), v Spodnjem Prebukovju (dvetretjinsko žitno in celotno vinsko), na Breznah (Tresn), v Lastinji vasi (Lassesdorf, 1679 lastia Vas), na Sladki Gori (Eck, 1524 Susnperg am Egk, 1712 Slatka gora) pri Zgornji Polskavi (celo žitno), v Kalšah (Kalisch = mlake, celo žitno), na Bukovcu (Buchberg, 1850 Bukovec) — tu celo vinsko desetino —, v Zgornji Ložnici pri Slovenski Bistrici ter laneno desetino po Dravskem polju, po Pohorju in ob Dravinji, verjetno na Štatenberg

³³ Jože Mlinarič: *Gradivo za zgodovino Maribora II*, 1936 (Mlinarič II), 218.

³⁴ Kristina knjiga župnije Slovenska Bistrica II, 8. 1626 in 15. 4. 1646, 20.

Dupsch, 94.

Untersieismark, 121.

³⁵ Listina 1735 a, Sda.

³⁶ Listina 2049 c, Sda.

³⁷ Hans Pirchegger: *Beiträge zur steirischen Orts- und Familiengeschichte*, ZHVS 35, 1942 (Pirchegger), 50—57, 73.

³⁸ Listina 3355, Sda.

Albert Muchar: *Geschichte des Herzogtums Steiermark VII*, 1864 (Muchar VII), 27.

Ignaz Orožen: *Das Bisthum und die Diözese Lavant III*, 1830, 226.

³⁹ Listina 3324 c, Sda.

Muchar VII, 41.

⁴⁰ Muchar VI, 389.

⁴¹ Hans Pirchegger: *Geschichte der Steiermark II*, 1942, 246.

⁴² Listina 3853 c, Sda.

⁴³ Pirchegger, 50—57, 73.

vezano pri Makolah in še ribolov po Polskavi in Devini. Pod gradom so že bile Kočne (= koče pod gradom) — celjski fevd — na njih se nanaša vest o cerkveni desetini pri gradu. Nemško ime Buchberg za Bukovec lahko tolmačimo kot gradišče ali kot bukov hrib, domačini so iz njega oblikovali Poperg. Brezne so dobile ime po brezah ali po vresju. Lastinjo vas so imenovali tako, ker ni bila v fevdu, temveč v lasti gromberškega gradu. Njena posebnost je bila tudi v tem, da se je kljub sorazmerno visoki nadmorski legi imenovala vas. Kraje z imenom vas srečavamo po navadi v nižinah.⁴⁴ Albreht II. Bistriški iz avstrijske Bistrice je utrdil svoje bistriško ime tudi s posestmi v naši Slovenski Bistrici. Leta 1413 je dedoval celjski fevd Massenbergov (pozneje Graslov) stolp v jugozahodnem oglišču slovenskobistriškega mestnega obzidja ter imel v fevdu deželnoknežji stolp pri Marijini mestni cerkvi. V spopadih med Habsburžani in Walseeji 1411—1417 je bil habsburški zaveznik.⁴⁵ Walseeji so mu morali prepustiti 1428 na račun pravice do dediščine v konjiškem gospostvu dvor (hof) Gabrnik (Gabounig),⁴⁶ ki ga je predtem (1393) imel Ulrik Putz, upravnik gradu Zbelovo pri Poljčanah.⁴⁷ Ko je 1435 preminil grof Herman II. Celjski, je njegov sin knez Friderik II. Celjski priznal 1436 Albrehtu II. Bistriškemu (+1437) pravico do posedovanja 13 celjskih fevdnih kmetij v krajih Kočne (Kaschen under Grimberg) — 6, pri »Stain« — 1, pri Sladki Gori — 2, v »Aczelpach« — 2 in pri »Leczlespach« (kmetija Lacnej v Gabrniku — najstarejši priimek) — 2 (1492 Zlomborg), mu pa podelil tudi po Henrikju Massenbergu prevzete celjske fevdne posesti: kmetijo (huben) pri studencu (Prunn) pri Spodnji Polskavi, 2 kmetiji in 2 domca (hofstat = kmetijica) na Selah (Zell) in pol kmetije na Zgornji Polskavi.⁴⁸ Nedvomno so tudi te kmetije bile nekoč gromberška lastnina, ki so si jo Celjski prej ali slej, tako ali drugače prisvojili.

Ko je 1437 Albreht II. Bistriški umrl, sta mu sledila na gromberškem gradu sorodnika: novi upravnik slovenskobistriškega gospostva Valter Safner (+ po 1451 — pred 1454) in Erazem Viltuški. Vladar je priznal 1441 Valterju Safnerju — nujno vsaj s tiho privolitvijo Erazma Viltuškega — 2 tretjini deželnoknežje fevdne cerkvene žitne in celo vinsko desetino v Spodnjem Prebukovju, celo žitno desetino od kmetije »Egh«, od kmetije »Mayerhoff« (marof — pristava), v vasi (= Kočne) pri Grombergu, od 2 kmetij v Kalšah, celo vinsko desetino na Bukovcu, že 1428 znane ostale desetine, 2 kmetiji na Zgornji Ložnici, ribolov po Polskavi in Devini,⁴⁹ leta 1443 isto, le v Kalšah od 1 kmetije in ničesar na Bukovcu.⁵⁰ V letih 1444 in 1445 sta sprejela celjske fevde iz leta 1436 in gromberške lovne pravice med potokoma Bistrico in Ješenco Valter Safner (1444) in Erazem Viltuški (1445).⁵¹ Marca leta 1446 je pridrl mimo Borla pred Slovensko Bistrico Ivan Hunyady, oče poznejšega kralja Matjaža, s 15.000 Ogri.⁵²

⁴⁴ Krstna knjiga župnije Spodnja Polskava, 13. 3. 1679, Zu.

Krstna knjiga župnije Slivnica, leto 1712, Zu.

Vladni list 1850, 202.

⁴⁵ Ernst Birk: *Urkundenauszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452—1457 aus bisher unbenützten Quellen*, AKÖGQ X, 1853 (Birk), 175—240.

Muchar VII, 193.

⁴⁶ Albert Starzer: *Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark von 1421—1546*, BKSGQ XXXII, 1902 (Starzer), 171—300.

Rudolf Flucher: *Burgställe waren einst die Fluchtburgen der Bauern*, BHK 50, 1976, 17.

⁴⁷ Celjska fevdna knjiga (Cfk), fotokopija v Pokrajinskem arhivu Maribor (PaM), 66.

⁴⁸ Untersteiermark, 141.

⁴⁹ Untersteiermark, 145, 149—150.

Pirchegger, 56.

⁵⁰ Cfk, 22, 53, 66.

Untersteiermark, 122.

⁵¹ Starzer, 316.

Untersteiermark, 120.

⁵² Starzer, 316.

⁵³ Listina 5947 e, Sda.

Cfk, 211, 265, 303, 325.

⁵⁴ Franz Kröner: *Die Freien von Sanneck ...*, 1883, str. II. 103—105.

Safnerjeva vdova Marjeta si je dala potrditi 1454 iste vladarjeve fevde kot njen mož 1441.⁵⁵ Leta 1455 je te fevde že imela Safnerjeva hčerka Ana, žena Bolfenka Pernerja,⁵⁶ le bukovško vinsko desetino Erazem Viltuški, ki si je povsem prisvojil gromberški vinorodni Bukovec.⁵⁷ Vdova Marjeta je izročila 1455 svojima bratoma tudi 20 funtov dohodkov iz svoje lastne posesti — poznejši Rotenhof — na **Pokošah** (Pösching, 1577 Puekhoness, 1603 Pokhosisch) in na Pohorju.⁵⁸

Albreht, Safnerjev sin iz prvega zakona in njegov naslednik (— 1463) na Grombergu, je kupil od mačeha Marjete pred 1462 nekdanje že 1436 znane celjske fevde.⁵⁹ Zadnjič se je omenjal kot lastnik alodialnega Gromberga 1463.⁶⁰ Gromberški podložnik župan (supan) Jurij iz Spodnjega Prebukovja (Niederprepuhl) je kupil 15. februarja 1467 od šmarškega kmeta — slovenskobistriškega podložnika Mateja Rifla gorninski vinograd pri Framu.⁶¹

Safnerji in Erazem Viltuški niso razpolagali s posestmi v **Gabrniku**, ki si jih je pridobil, kot vemo, 1428 Albreht II. Bistriški. Celjske fevde v Gabrniku (Gabernikeh) — dvor, domec, gorninske vinograde in gozd so uživali 1436 Jakob Strmolski in za tem po cesarjevi volji okoli 1453 Henrik Strmolski (Strmol pri Rogatecu) in od 1479 njegov sin Andrej. Leta 1453 je užival tu nekaj posesti tudi majšperški Andrej Holeneški.⁶²

Leta 1402 je izročil Riha Polskavski-Herzenkraft studeniškemu samostanu 2 domca in mlin na **Zgornji Polskavi**, 3 kmetije na Spodnji Polskavi (nider Pulzkwaw), 3 kmetije v Malahorni pri Oplotnici in v neznanem Wattetinu 5 posesti in vinograd, ženi Lizi pa dvor — poznejši Rotenhof — na bregu pred Slovensko Bistrico. Na enem zgornjepolskavskem domcu je živel podložnik Wogili, na drugem z mlinom podložnik Jakob. Ta listina prva omenja obe vasi Polskavi naenkrat, prva mlin, kmetije in domca, prva podložnika po imenu, ne še po priimku. V Studenicah bi naj za to brali maše skozi januar vsako leto in izvajalo žalni obred 12 duhovnikov na dan njegovega smrti.⁶³

Na **Spodnji Polskavi** so razpolagali z nekaj posesti celjski grofi, 1407 in 1436 jih je nekaj užival kot fevd Klavž Wüst,⁶⁴ za tem Jakob Strmolski, in sicer kmetijo (huben) pri Polskavi, kmetijo pri Spodnji Polskavi (Nyder Pulezkwaw), do 1479 že po cesarjevi volji Henrik Strmolski.⁶⁵

Že smo se znašli v **drugi polovici 15. stoletja**. Albrehtu Safnerju, zadnjič omenjenemu 1463, je sledil na **Grombergu** Andrej Greissenecker. Ker je sodeloval v Baumkircherjevem upor 1469—1471 proti cesarju Prideriku III. Habsburškemu (1440—1493), ki so ga Poskavljeni poznali — skozi vas je potoval 1457 — je zgubil glavo in imetje. Ker je 1471 umrl tudi Erazem, zadnji Viltuški, se je cesar polastil celotnega Gromberga.⁶⁶

⁵⁵ Starzer, 180—181.

⁵⁶ Birk, 63.

⁵⁷ Starzer, 316.

⁵⁸ Listina 6543 a, Sda.

Imenjska sprememba — Gültaufsagung — Part. 1577, Sda.

Deželno pravo 305, Sda.

⁵⁹ Starzer, 317.

⁶⁰ Starzer, 317.

⁶¹ Listina 7182, Sda.

⁶² Listina 1134, Hofschatzgewölbe, Sda.

Cfk, 176, 201.

Untersteiermark, 234.

⁶³ Listina 4093, Sda.

⁶⁴ Untersteiermark, 126.

⁶⁵ Listina 1444, Hofschatzgewölbe, Sda.

Cfk, 176, 201.

Untersteiermark, 126.

⁶⁶ Rudolf Gustav Puff, Marburg II, 1847 (Puff), 68.

Birk, 191.

Muchar VII, 429.

Za Erazmovo dediščino pa se je začel potegovati njegov sorodnik Viljem Turjaški Bogati. Leta 1478 in 1494 sta mu cesarja potrdila v Prebukovju in na Bukovcu najprej polovico nekdanjih deželno knežjih fevdnih cerkvenih desetih, vezanih na Gromberg, nato celoto. Drugače pa so skušali Turjaške zadovoljiti tako, da so jim priznali od gromberškega gospostva odcepljeni Bukovec. Turjaški se je odpovedal zato Grombergu.⁶⁵

Od 1471 je bilo torej gromberško gospostvo cesarjevo in za njega so ga upravljali oskrbniki Janez Wolkenstein (1478), Pankrac Gosseneder (1482) in kmalu za tem (pred 1492) Martin Klösch, gospodar v Bistrici pri Ilzu vzhodno od Gradca, na Keblju, v Slivnici in v Zbelovem pri Poljčanah.⁶⁶ Pred 1490 si je prilastil gorninske vinograde na Sladki Gori (Suessen Perg am Pacher) nad Zgornjo Polskavo od Gromberga Štatenberg. Gromberg je svojo prejšnjo lastnino imel tu odslej v najemu.⁶⁷ Leta 1490 so dali sladkogorski vinogradi pol-drugi sod gornine in vinske desetine 6 sodov. Pol te desetine je užival Štatenberg, pol gromberški Klöchi.⁶⁸

Martina Klöcha je nasledil polbrat Janez, ki mu je cesar potrdil 1492 stare celjske fevde: 8 kmetij na Kočnah, dvor Žlomburg (Schlammberg) v Gabrniku in še 4 kmetije na Pohorju (nad Rančami nad Framom).⁶⁹ Te 4 kmetije pri gradišču Kozji Rep (Kozerep) na prostoru Starega gradu na Slivniškem Pohorju je prejel 1296 žički samostan od Konjiških in jih izročil 1451 Martinovemu očetu Frideriku.⁷⁰ Janez je zapisal 1493 dvor ob spodnji Polskavi in kmetijo ob zgornji — oboje vredno 100 ogrskih zlatnikov — ptujskim dominikancem.⁷¹ Po sporočilu konjiškega urbarja iz konca 15. stoletja (po 1497) je imelo konjiško zemljiško gospostvo pri Grombergu 4 (= na Kočnah) in pri Kalšah 4 sogornike, na Spodnji Polskavi 3 (med njimi kovača), v Gabrniku 4 (med njimi kmeta Žlomburžana) — sicer je pobiral vinsko desetino v Gabrniku bistriški grad —, v Spodnjem Prebukovju 5, v Stari vasi (Altendorff, stara v primerjavi z Zgornjo Novo vasjo, prvič omenjeno 1500; 1680 Stara vas) 2 sogornika.⁷²

Sune, nekdanji trški sodnik na Ptujski Gori, je prepustil 1465 pod Ptujsko goro po smrti brata Simona pol dvora svojega deda Švarcla drugemu. Na Bukovcu je živel v turjaški podložnosti Sunovih 5 bratrancev: Gregor, Janez, Matej, Peter in Simon. Z očetom Jurijem so 1466 prodali drugo polovico dvora pod Ptujsko Goro.⁷³

Zgornjo Polskavo so zapisovali v drugi polovici 15. stoletja različno: 1453 dorf (vas) Ober Pulzka, 1463 Ober Polczkaw in 1466 Ober Pulczka am Pacher.⁷⁴ Kot okolico so jo pestili Turki.

Leta 1472 so se v polskavskem svetu prvič pojavili Turki. S Spodnje Polskave so odvedli s seboj na Petrovo župnika Bernarda. Po 5 letih so ga izpustili proti odkupnini 100 zlatnikov — odkupil ga je grški trgovec — ki si jih je pri-

Starzer, 175—178.

Ignaz Rothenberg: Andreas Baumkircher, ZHVS VI, 1908, 89—91.

Unterstermark, 26.

⁶⁵ Deželno pravo 906, Sda.

Starzer, 175, 178.

⁶⁶ Fr(anz) Kornar: Das Schlossarchiv in Auersberg, Carniola 1, 1910, 240.

⁶⁷ Albert Muchar: Geschichte des Herzogthums Steiermark VIII, 1857 (Muchar VIII), 182.

Unterstermark, 122.

⁶⁸ Urbar gospostva Štatenberg leta 1490, Državni arhiv Dunaj, kseroks PaM (Urbar Štatenberg 1490).

⁶⁹ Urbar Štatenberg 1490.

⁷⁰ Unterstermark, 122.

⁷¹ Muchar VI, 109; VII, 361.

⁷² Ptujška dominikanska kopalna knjiga, 63, Ptujski mestni arhiv.

⁷³ Urbar gospostva Slovenske Konjice, konec 15. stoletja, Sda.

⁷⁴ Urbar gospostva Slovenske Bistrice, konec 15. stoletja, Sda.

⁷⁵ Poročna knjiga župnije Spodnja Polskava, 7, 2 1680, Zu.

⁷⁶ Ptujška dominikanska kopalna knjiga, 74—78, Ptujski mestni arhiv.

⁷⁷ ONB, 79.

Od začetkov 16. stoletja je ohranjenih za polskavsko preteklost izredno mnogo pričevanj.

Hans Klösch, ki je izločil iz slivniškega zemljiškega gospodstva Ranče in jih podredil Grombergu, je imel štiri hčerke. Leta 1511 ali 1512 so podarile bistriški Jernejevi župnijski cerkvi mlin. Takrat so že bile poročene: Helena doma na Grombergu s Hansom Aiglom iz Linda pri Neumarktu jugozahodno od Judenburga, Barbara z Jernejem Weissenegom (= jugovzhodno od Gradca) z Vartenhajma pri Hotinji vasi (leta 1976 so ga porušili zaradi bližnjega letališča), Urša z Bernardom Herzenkraftom (1503—1519) z Zgornje Polskave in Polona z Žigom Rosenbergom (s Frajštajna pri Selah).⁶⁰ Na Grombergu je sledila očeta Helena. Njen mož Hans Aigl je sprejel že 1513 štiri ranče na Gromberg vezane celjske fevdne kmetije, naslednje leto sta si jih dala potrditi tudi sestri Barbara in Urša. Leta 1515 je Hans Aigl uredil premoženjske zadeve s svakinjami.⁶¹ Domenili so se tako, da ostanejo gromberške sodne, odvetniške, lovne in ribolovne pravice, dominikalni (= neposredno grajski) gozdovi in pašniki nerazdružljive četrtine, ki jih ima vsaka 4 pogodbenih strank po eno četrtino, gromberško gospodstvo pa ostaja Aiglu. To je obveljalo do leta 1647. Leta 1516 je prijavil za gromberško gospodstvo v deželno davčno knjigo Aigl 36 funtov (1 funt = 8 šilingov = 240 srebrnikov), 4 šilinge in 3 in pol srebrnike imenja.⁶² Ko mu je za tem umrla žena Helena, se je poročil z Marto Wildenstein.⁶³ Leta 1526 je kupil od Jerneja Milnerja in njegove žene Neže iz Zgornje Polskave mlin, njivo, sadovnjak, travnik, gozd in vinograd na Sladki Gori. Takrat je bil dvor (= dvojna kmetija) pod Grombergom štatemberški.⁶⁴

Leta 1527 je Aigl prijavil deželnim oblastem, da živi v gromberškem zemljiškem gospodstvu 32 podložnih družin in 11 osebenjkov (osebenjek = podložnik brez zemlje). Večina moških je ob (cerkvenem) imenu imela še primke: Bezjak, Breznik, Cvahte, Črnadera, Grombšnik, Frešer, Grobelnik, Kasar, Kikec, Koštrun, Kumpus, Meglič, Miklaš, Nahtigal, Padenik, Pajek, Petelin, Porger, Pubjaš, Rebečan, Sterpec, Škofič, Vahtl, Vibec, Vizišnak, Volšlager (= tkalec), Vugl. V posamezni družini je bilo do 6 odraslih ljudi, na primer v družini Tomaža pri gradu 5 odraslih ljudi. Osebenjki so bili najbolj hlapeci na gradu ali že tudi pri premožnejših podložnih kmetih. Prijavo je Aigl opremil s svojim pečatom, ki poleg njegovih začetnic prikazuje dve poševno prekržani bojni sekiri.⁶⁵

Aiglov Gromberg je bil močno utrjen, 18. ali 19. septembra 1532 so ga Turki zaman napadali.⁶⁶ Zadnji vir za Hansa Aigla je iz leta 1534, ko je prodal žičke-mu samostanu v Malahorni pri Oplotnici 3 podložne družine⁶⁷ in izročil nekako v istem času nekdanjemu svaku Bernardu Herzenkraftu na Zgornji Polskavi in Janezu Turjaškemu za 9 funtov imenja in tako poravnal stare spore. Njegova vdova Marta se je že 1538 poročila z Ožbaltom Pragerjem iz Jamnika pri Zrečah in mu 1541 zapisala nekaj posesti, gozdov, vinogradov in gornin, med drugim tudi studeniški gorninski domec z vinogradom na Sladki Gori.⁶⁸

⁶⁰ Listina leta 1511, PaM.

Listina Gradec 15. 8. 1551, PaM.

⁶¹ Listina 18. 5. 1513, AS.

Deželno pravo 905, Sda.

⁶² Štajerska deželna davčna knjiga leta 1516, Sda.

Unterstielermark, 122.

⁶³ Deželno pravo 906, Sda.

⁶⁴ Listina 26. 4. 1526, AS; Starzer, 177.

⁶⁵ Glavarina — Leibsteuer 1527 (Glavarina 1527), 4, Sda.

⁶⁶ Arthur Steinwenter: Suleimann II. vor Marburg 1532. Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums Marburg, 1887, 11, 26.

⁶⁷ Paul Schlosser: Aus der Türken- und Franzosenzelt Marburgs und Umgebung, ZHVS X, 1912, 62.

⁶⁸ Listina 8. 9. 1534, Posebni arhiv Gromberg, Sda.

⁶⁹ Listina 6. 1. 1541, AS.

Deželno pravo, 906, Sda.

Ivan Stopar: Grajski objekti ... iz leta 1578, Celjski zbornik 1971—1972, 388

V zgornjepolskavskem gradiču je gospodovala 1521 Bernardova vdova Urša Herzenkraft. Znova se je poročila z Janezom Leysserjem. Jeseni leta 1532 so Turki njun gradič požgali. Imela sta tudi Prebold pri Vranskem.⁸⁹

Na Spodnji Polskavi je izjavil 1527 v davčni prijavi župnik Míhl, da mu je podrejenih kot zemljiškemu gospodu 17 podložnih družin v domačem kraju, pri Prepužah pri Tepanju in na Pohorju, eden njegovih podložnikov se je pisal Pinter (= sodar). Delo v župnišču sta opravljala hlapec in dekla. Župnik je še isto leto naročil pri zvonarju Hansu Daringu 2 nova zvona.⁹⁰ Leta 1528 je živel v njegovi župniji okoli 250 odraslih oseb.⁹¹ Tudi Spodnjo Polskavo so požgali Turki leta 1532.

Za 22. aprila 1534 je naložil novi spodnjepolskavski župnik (— 1542) Juriž Fabri (= Kovač) urbar za svoje župnijsko gospostvo (1533: 20 funtov imenja). V požgani spodnjepolskavski vasi je imel 4 kmetije (Andrej, Černe, Mlakar, Vračko) in 2 domca (Krajner, Haložan). Od kmetij je dobival letno dajanje = činža = pravde po 30 ali 40 krajcarjev (1 krajcar = 4 srebrniki) in 1 ali 2 kopuna, od domceev 15 ali 30 krajcarjev in spet 1 ali 2 kopuna. Imel je še 18 podložnih družin, najbolj kočarje: v Farovcu (4), na Prepužu (6), v Tepanju (4) in pri Ptuj v Vidmu (4). Vsega skupaj je dobil župnik od svojih podložnikov letno 16,5 goldinarja (= funtov), 6 kopunov, 20 kur, 90 jajc, za desetino 15 bistriških korcev (korce = 40 litrov) pšenice, 20 rži, 6 ovsa, 15 koplenikov (kop-

⁸⁹ Deželno pravo 418, Sda.
Imenjska cenitev Leisser, XXII/282, Sda.

⁹⁰ Glavarina 1527, 406, Sda.

⁹¹ Erläuterungen, 144.

lenik = 30 litrov) prosa, 12 povesev prediva in od vinogradov gornine 14 veder (vedro = 21 litrov).⁹²

Naslednje leto (1535) najdemo pri Štefanovi cerkvi na Spodnji Polskavi v vurberškem urbarju le 7 spodnjepolskavskih podložnih družin — 6 na kmetijah (med njimi tudi Ferk) in na eni polovični kmetiji z mlinom. Popič je bil tokrat bivši župan, Antol Erko župan — prost dajatev. Tokrat je oddajala kmetija v vurberški grad 1 goldinar in 32 srebrnikov, za obroč 8 srebrnikov, 3 kure in 20 jajc, mlin pa 2 kopuna. Podložniki so bili dolžni zbrati še 2 škafa (škafe = 20 litrov) pšenice in jo z 1 kuro oddati upravniku. Župan je imel še pri Grombergu vurberški gorninski vinograd z dajatvijo 1 goldinarja, 5 šilingov in 10 srebrnikov letno.⁹³

Leta 1502 je kupil štatemberško zemljiško gospostvo in s tem gorninske vinograde na Sladki Gori nad Zgornjo Polskavo Janez Turjaški. Ko je 1506 umrl sorodnik Viljem Turjaški Bogati, lastnik Bukovca, ga je nasledil Janez. Leta 1524 je Janez sprejel še nekdanje Safnerjeve, že 1485 na Štatenberg vezane deželno knežje fevde na Spodnji Polskavi — eno kmetijo — in na Sladki Gori. Na Sladki Gori je imelo tokrat gorninske vinograde 37 sogornikov, med njimi Bratec iz Bukovca, Mate z Gradiš (Gradisich) pri framski Loki, Ruprecht s Črešnjevca, Lenart z Leskovca pri Pragerskem, Janže Veber (= tkalec) z Zgornje Polskave, Juri s Spodnje Polskave, ki so oddali na leto nad 30 veder gornine. Očeta Janeza je nasledil 1529 Volk Engelbert Turjaški.⁹⁴ Pred 1542 si je pridobil Bukovec od Turjaških Karel Trap.⁹⁵

Med letoma 1542 in 1544 so morala zemljiška gospostva posredovati deželnim oblastem vrsto sporočil za pravičnejšo izmero davkov.

Za Gromberg je opravil imenjsko prijavo 24. maja 1542 še za Aiglove otroke Žiga Wildenstein iz Wildpacha. Grad je bil ocenjen s 500 goldinarji, pristava, njive, travniki in sadovnjak s 120 goldinarji, četrtna deželskega sodišča, odvetništva nad spodnjepolskavsko cerkvijo, gozda, lova, paše in ribolova z 200 goldinarji. Bistveni podatki o imenu podložnikov so zajeti v preglednicah na straneh 21 in 22.

Gromberško gospostvo je bilo dokaj skromno. V njem je bilo komaj 46 podložnih enot in 6 osebenjkov. Pa še od tega je bilo 9 podložnih gospodarstev (3 v Stari vasi) frajštajnskih in jih je gromberško zemljiško gospostvo le trenutno izkoriščalo. Gospostvo je premoglo nadalje 25 gorninskih vinogradov, 2 sta bila ocenjena do 5 goldinarjev, 19 do 10 goldinarjev, 3 do 15 goldinarjev in 1 do 30 goldinarjev. Skupna davčna osnova Gromberga je znesla 45 funtov 2 šilinga in 12 srebrnikov. Izrazito ali pretežno gromberški so bili kraji Kočne, Brezne, Kalše, Spodnje Prebukovje, Lastinja vas in Stara vas, medtem ko so v Rančah in na Zgornji Polskavi prevladovali drugi podložniki. Vsi nazivi za podložniška gromberška naselja so v nasprotju s poimenovanjem samega gradu slovenskega izvora, le da so nekateri zapisani najprej v prevedeni nemški obliki: Praitenpuch, Altendorf. Po 1527 so se 1542 pojavili novi priimki: Frank, Golnik, Kokol, Mlakar, Murko, Ošlak, Potiš, Strmčič, Šlezinger. Gromberška podložniška naselja so prastarega izvora, domci v njih mlajšega nastanka. Sicer znane krize v kmečkem življenju v drugi polovici 15. stoletja gromberški podložniki in njihovi sosede na Polskavskem niso doživljali in zato niso nastajale pri njih niti pušče niti se ni pojavilo grabljenje kmečke posesti. Kljub temu pa so bili podložniki gospodarsko razslojeni. Razmerje med osebenjki, kočarji, srednjimi

⁹² Imenjska cenitev cerkve na Spodnji Polskavi, XXIX, 431, Sda.

⁹³ Urbar gospostva Vurberk leta 1535, Posebni arhiv Stubenberg 37 a/255 b, Sda.

⁹⁴ Starzer, 176—177.

⁹⁵ Imenjska cenitev Krištof Halmer, XIV, 166, Sda.

Gromberg 1542

TABELA 1

	Družine k - kmetija; ml - mlin; d - domec; p - pušča	Nepremičnine, ocenjene v imenjskih goldinarjih							Osebenjki	Kočarji	Kmetje	
		do 5	do 10	do 15	do 20	do 25	do 30	poprečje			srednji	veliki
(Kalše), Kočne	15 (12 k; d in ml, 2 d)		1	8	3	2	1	16		2	9	4
Brezne	6 (2 k, 3 d, posest)	1		3	1	1		15		3	1	2
(Spodnje) Prebukovje	10 (10 k)			7	1	2		15			10	
Ranče	2 (2 k)				1	1		20			2	
Zgornja Polskava	4 (2 polk, 2 d)	1	1	1		1		12		1	2	1
Rosenberški podložniki	9 (4k, dvojni d, d in p, 3 d)		1	6	2			13		2	5	2
Osebenjki									6			
Skupno	46 (30 k, dvojni d, d in p, d in ml, posest, 2 polk, 10 d)	2	3	25	8	7	1	13	6	8	29	9

	Družine	Govedo						Svinje				Ovce									
		0	do 5	do 10	do 15	do 20	poprečje	0	do 5	do 10	poprečje	0	do 5	do 10	do 15	do 20	do 25	do 30	do 45	poprečje	
(Kalše), Kočne	15		3	10	2		7	2	9	4	4	4		1	4	3	2	1		13	
Brezne	6	1	3		1	1	6	1	2	3	6	3				2	1			11	
(Spodnje) Prebukovje	10		2	8			7	2	7	1	3	1	1		3	4			1	16	
Ranče	2		1	1			6		1	1	6	1				1				10	
Zgornja Polskava	4		2	2			6		2	2	5	2			1		1			9	
Rosenberški podložniki	9	1	1	6	1		7	1	4	4	4	5		1	2	1				6	
Skupno	46	2	12	27	4	1	7	6	25	15	4	16	1	2	10	11	4	1	1	12	

in velikimi kmeti je bilo približno 1:1:4:1. Osebenjki so bili gostači, hlapci in dekle — podložniki brez zemlje. Kočarji so imeli manj kot 3 glave vprežne živine, veliki kmeti pa vsaj 7 glav vprežne živine.

Pri živinoreji gromberški podložniki niso poznali konjereje, zato pa precej ovčereje. Gorninski vinogradi so bili majhni. Sogorniki so bili zelo redko domači podložniki. Omembe vredna sogornika sta bila šmarčki župnik Janez Krabat in Pavel iz Ritoznoja (Ritisinow), kjer je takrat že stala Marjetina cerkev. Nekaj vinogradov pri Grombergu je imelo tudi konjiško zemljiško gospostvo, in sicer v Kalšah, Prebukovju, na Breznah in pri Lastinji vasi.

V novi davčni prijavi 1543 so zabeležili za Gromberg sledeče dohodke: 26,5 goldinarja (= vrednost okoli 64 hl vina), 5 graških veder gorninskega mošta (graško vedro = 2 dunajski vedri = 105 litrov), 31 gromberških veder (gromberško vedro = 20 namiznih četrtov = 26,24 litrov) polovice vinske desetine na Sladki Gori in pri Spodnjem Prebukovju, 84 gromberških kaščnih posod (posoda = 2 petini graškega četrta = 31,5 litra) činžne pšenice, 5 posod desetinske pšenice, 56,5 posod činžne rži, 9 posod desetinske rži, 212 posod činžnega in gozdninskega ovsa, 12 posod desetinskega ovsa, 7 ovc, 28 jagnjet, 46 (približno črtkilogramskih) sirov, 2 kopuna, 194 kur in 470 jajc. Nova davčna prijava je bila za poltretji funt nižja od one iz leta 1542.⁹⁶

Glavni zemljiški gospod vinorodnega **Gabrnika** je bila 1542 slovenskobistriška Jernejeva cerkev. Tu je kmetoval njen podložnik Gregor Šlamberger, ki je imel za 30 funtov nepremičnin in redil 7 govedi, 9 svinj in 6 ovc. Njene gabrniške gorninske vinograde je uživalo 75 sogornikov.⁹⁷

imenjski goldinarji:

— 5	— 10	— 15	— 20	— 25	gold. poprečje
19	37	9	8	2	9

Tu je imela še spodnjepolskavska Štefanova cerkev 15 gorninskih vinogradov.⁹⁸

imenjski goldinarji:

— 5	— 10	— 15	— 20	gold. poprečje
4	8	2	1	9

Obe cerkvi sta dobili te vinograde verjetno od Strmolskih, ki smo jih srečali kot posestnike v Gabrniku v 15. stoletju. Sogorniki so bili bližnji podložniki, med njimi tudi iz Brezen, Bukovca, črešnjevске okolice, Klope, Kočen, Pokoš, Sel, Spodnje Polskave, Stare vasi, Zgornje Polskave (Arne Čičko) in slovensko bistriški meščani. Leta 1544 se je nabralo Jernejevi cerkvi v Malem (= Spodnjem) Gabrniku za 3 graška vedra (= 1 dunajsko vedro = 42 litrov) gornine.

Volk Engelbert Turjaški je javil med drugim za Štatenberg, da ima veliko-kmečko podložno družino (Jakob Kalošak) pod **Sladko Goro** — gojila je 7 govedi, 6 svinj, 10 ovac in imela za 21 imenjskih goldinarjev nepremičnin in na Sladki Gori je javil 55 sogornikov.⁹⁹

⁹⁶ Imenjska cenitev Gromberg. III. 5, Šda.

⁹⁷ Imenjska cenitev slovenskobistriške Jernejeve cerkve, XLII, 620, Šda.

⁹⁸ Imenjska cenitev cerkve na Spodnji Polskavi, XXIX, 431, Šda.

⁹⁹ Imenjska cenitev samostana Studence, XXXVII, 543, Šda.

imenjski goldinarji:

— 5	— 10	— 15	— 20	— 25	— 35	— 40	gold. poprečje
14	24	7	7	1	1	1	10

Na Sladki Gori je bilo še 9 studeniških gorninskih vinogradov:¹⁰⁸

imenjski goldinarji:

— 5	— 10	— 15	— 30	— 35	gold. poprečje
4	2	1	1	1	18

Za umrlega Karla Trapa je prijavil Bukovec 23. maja 1542 varuh njegovih otrok Krištof Haimer. Trapi so že v 14. stoletju (1381) imeli stolp pri Slovenjem Gradcu. V 15. stoletju so živeli na stolpu Trapenhof jugovzhodno od Lučan (severozahodno od Maribora) in bili upravniki walseejevskega Zlemberka. Na Bukovcu (in na Levarjih) so imeli 1542 dominikalni vinograd ocenjen z 20 goldinarji, 31 gorninskih vinogradov in 23 podložnih posestev, skupno imenje 14 funtov, 5 šilingov in 9 srebrnikov. Gorninske vinograde so ocenili:

imenjski goldinarji:

— 5	— 10	— 15	— 20	— 25	gold. poprečje
11	8	7	4	1	10

Polovico teh vinogradov (manjše vinograde) so imeli Bukovčani, polovico pa podložniki zgornjepolskavskega, spodnjepolskavskega župnijskega, račkega, framskega, konjiškega in studeniškega gospostva, enega bistriški meščan. Tri bukovške podložne družine so imele hubne vinograde (8, 8, 14 imenjskih goldinarjev).

Nepremičnine 23 bukovških (in levarskih) podložnih posestev so ocenili:

imenjski goldinarji:

— 5	— 10	— 15	— 20	gold. poprečje
1	7	12	2	12

Zivino so gojili takole:

konje		govedo					svinje				
1	2	0	— 5	— 10	14	poprečje	0	— 5	— 10	— 15	16
6	4	1	6	15	1	6—7	1	4	14	3	1
											7

Le 1 družina je imela 16 ovac, le 4 družine od 4 do 15 koz.

Od 21 podložnih družin (2 sta imeli po 2 kmetiji) je bilo dvoje kožarskih, 17 srednjekmečkih in dvoje velikokmečkih. Večina družin je bilo popisanih z imeni in priimki, na primer Matija Samuh — živel je na samem tri sto metrov od bukovške vasi pri izviru vode sredi svoje kmetije, zato so mu sosedi nadeli hudomušni priimek Samuh —, le redkokatera samo z imenom ali samo s priimkom

¹⁰⁸ Imenjska cenitev samostana Studenice, XXXVII, 543, Sda.

hišnega gospodarja. Bukovčane so klicali s priimki: Bračel, Brajdel, Flajšaker, Holcer, Kugelnik, Lisjak, Padanek, Pergaver, Pesjak, Petek, Pisanec, Predanko, Ravber, Samuh, Šnajder, Vodole in Vošnak. Med imeni so najbolj čislali Matijo. Šnajder je bil gostač na kmetiji, vpisani na ime bistriškega meščana Jurija Turka.¹⁰¹

Prijava za zgornjepolskavsko zemljiško gospostvo so sestavili 20. junija 1542 Primož Hurnas, posestnik gospostva po volji Janeza Herzenkrafta in upravnik varuščine Leisserjevih dedičev, nadalje Ožbalt Prager, spodnjepolskavski župnik Jurij, zgornjepolskavski župan (amtman) Jurij Gomaht in verodostojni možje. Zgornjepolskavsko zemljiško gospostvo s trenutno pridruženim Rosenbergom = Frajštajnom — Herzenkraftov frajštajnski urbar so še 1622 hranili v zgornjepolskavskem gradiču — so ocenili s približno 68 imenjskimi funti. Od Turkov 1532 požgan delno leseni gradič so ocenili s 120 goldinarji, pristavo s travniki in pašniki z 230 goldinarji, grajski mlin s 40 goldinarji, požgan pusti Frajštajn (Rosenbergerhof) z njivami, s travniki in sadovnjakom s 40 goldinarji, frajštajnski grajski vinograd z 32 goldinarji, 2 četrti (za Zgornjo Polskavo in Frajštajn — Rosenberg) nerazdružljivega gromberškega deželskega sodstva in drugih pravic s 400 goldinarji, gozd in pašnike v Malahorni s 50 goldinarji, ribolovne pravice pri mlinu ob Oplotnici s 4 goldinarji. V okviru zgornjepolskavskega in frajštajnskega gospostva je bilo še 15 gorninskih vinogradov v Spodnjem Prebukovju, 14 pri Malahorni, dalje 18 podložnih družin na Zgornji Polskavi, 7 na Selah, 21 v uradu Pokoš (Amt Pöschin), 6 v Rančah, 20 v Malahorni in končno še 7 osebenjkov.

Gorninske vinograde v Spodnjem Prebukovju in pri Malahorni so ocenili takole:

imenjski goldinarji:	— 5	— 10	— 15	— 20	— 25	40	gold. poprečje
Spodnje Prebukovje	1	9	4		1		10
Malahorna	3	7	2	1		1	11

Pri nekaterih teh vinogradov so že stale lesene hišice-viničarije.

Sogorniki v Spodnjem Prebukovju so bili najbolj podložniki sosednjih gospostev, med njimi tudi Urban Grambušnik in Blaž Pliberšek. Pliberški so pri Šmartnem na Pohorju že konec 15. stoletja.

Premoženjsko stanje podložnikov razberemo iz preglednic na straneh 26 in 27.

V zgornjepolskavskem zemljiškem gospostvu so bili v navadi priimki:

Pokoše — Bezjak, Frešer, Kampuš, Paldauf, Petrič, Poteš, Princ, Sjak.

Šurling;

Sele — Lah, Raušenik, Šlabuder;

Zgornja Polskava — Bogatič, Čičko, Gomaht, Gorjup, Harenšek, Kotnik, Kranjec, Masič, Poteš, Priol, Vesnič, Veroško, Vrašec.

Poleg gromberških in zgornjepolskavskih so bile na Zgornji Polskavi 1542 še 4 studeniške podložne družine (Medlak, Pogležen, Roba) in 1 družina slovenskobistriške Jernejeve cerkve. Studeniške družine so bile tu revne. Njihove nepremičnine so bile vredne 9, 10, 15 in 23 imenjskih goldinarjev, ena je bila brez živine, ostale tri so imele skupaj 7 glav goveje živine in 9 svinj. Roba je imel poleg domača še ribnik. Družini Jernejeve cerkve so ocenili nepremičnine z 20 imenjskimi goldinarji, imela pa je 3 konje, 5 govedi in 10 svinj.¹⁰²

¹⁰¹ Imenjska cenitev Krištof Halmer, XIV, 166, Sda.

¹⁰² Imenjska cenitev gospostva Zgornja Polskava, XXII, 282, Sda.

Imenjska cenitev samostana Studenec, XXXVII, 343, Sda.

Imenjska cenitev slovenskobistriške Jernejeve cerkve, XLII, 620, Sda.

Zgornja Polskava 1542

TABELA 3

	Družine k - kmetija; d - domec; pos - posest; p - pušča; ml - mlin; v - vinograd	Nepremičnine, ocenjene v imenjskih goldinarjih									Osebenjki	Kočarji	Kmetje	
		do 5	do 10	do 15	do 20	do 25	do 30	do 35	do 40	popr.čje			srednji	veliki
Zgornja Polskava	18 (12 k, 6 d)	1	3	2	2	7	2	1		19		3	13	2
Sele	7 (k, 6 d)		2	3	2					13			5	2
Pokoše	21 (13 k, 4 d, 4 p, ml, v)		8	7	6					13		4	12	5
Ranče	6 (5 k, polk, p)		1	1	4					17		1	4	1
Malahorna	20 (dvor, 7 k, 10 d, 8 v, 2 pos)	2	7	2	2	1			1	18		1	18	1
Osebenjki	na Polskavskem in v Rančah										7			
Skupno	72	3	21	20	16	8	2	1	1	17	7	9	52	11

Zgornja Polskava 1542

TABELA 4

	Družine	Konji		Govedo						Svinje					Ovce			Koze	
		1	2	0	do 5	do 10	do 15	do 25	poprečje	0	do 5	do 10	do 15	poprečje	do 5	do 10	do 20	do 5	do 10
Zgornja Polskava	18	9	4		11	4	2	1	6	1	4	10	3	7					
Sele	7	5	1		1	4	2		8			7		7					
Pokoše	21	5		1	12	6	2		5	2	11	7	1	4	1	3		1	
Ranče	6	3			4	2			4		4	2		4		1	1	1	1
Malahorna	20	5	4	1	13	6			5	6	8	6		3					
Skupno	72	27	9	2	51	22	6	1	5	9	27	32	4	5	1	4	1	2	1

Račko gospostvo je javilo pri svojem Vartenhajmu pri Hotinji vasi četrtno nedeljivega gromberškega deželskega sodstva s pritiklinami.¹⁰³

Deželni arhiv v Gradcu hrani tudi za Spodnjo Polskavo davčne prijave iz leta 1542 za 1 štatemberško, 3 račke (= vartenhajmske), 4 studeniške, 6 vurberških in 6 župnikovih podložnih družin.

Župnikovi podložniki na Spodnji Polskavi so bili, kot vemo, le del njegovega gospostva. Župnik je prijavil 1543 še za 40 imenjskih goldinarjev njiv in travnikov, za 10 vinograd pri Pokošah, za 300 gozd, pašnik in travnik pri Konjicah, za 10 gozdič v Faroveu in za 5 imenjskih goldinarjev ribolov po potoku v Faroveu, nadalje 15 podložnih družin na Prepužah in v Tepanju, 6 v Faroveu, 2 v Ljubstavi pri Vidmu pri Ptuj, 4 v Starošineih (Strissiniezh), 3 v Krsnici pri Sent Ilju v Slovenskih Goricah, 1 družino v Hočah, 1 hlapca, 2 dekli, že znanih 15 gornjskih vinogradov v Gabrniku in še 19 gornin na Pokošah (Pesching), skupno imenje 33 funtov in 16 srebrnikov. Vinograde na Pokošah je župnik ocenil takole:

imenjski goldinarji:

— 5	— 10	16		gold.
6	11	2	8	poprečje

Sogorniki so bili okoličani, Spodnjepolskavljeni Bence, Brečin, Janko, Ocep in Poteš ter Pokošan Koren — tudi sogorniki bistriške Jernejeve cerkve v Gabrniku.

V ponovni prijavi 6. januarja 1544 je sporočil spodnjepolskavski župnik, da mu vrže njegovo zemljiško gospostvo 12 goldinarjev in 6 šilingov pravde, oddaljene posesti 6 goldinarjev, 2 šilinga, 1 srebrnik; 26,5 srebrnika pašnine, 20 dunajskih mecnov (dunajski mecen = blizu 40 litrov) desetinske pšenice, 30 rži, 20 prosa, 10 ovsu in 5 dunajskih mecnov ječmena, kozliča, jagnje, 63 kur, 24 kopunov in 100 jajc.¹⁰⁴

Skupno zasledimo na Polskavskem v davčnih prijavah leta 1542 in 1543 več kot 140 podložnih družin; 30 kočarjev, 80 srednjih kmetov, 30 velikih kmetov, nadalje 15 osebenjkov in več kot 220 gornjskih vinogradov. Gospostva so bila majhna: spodnjepolskavsko župnijsko gospostvo 33 imenjskih funtov, Gromberg 45 in Zgornja Polskava s Frajštajnom 68 imenjskih funtov. Takrat so imela na primer gospostva Pohorski Dvor 30 imenjskih funtov, Rače 153, Fram 181, Limbuš 185, Majšperk 195, Konjice 203, Slovenska Bistrica okoli 240, Studenice 243, Dobrna 262, Maribor 305, Hrastovec 507, Štatenberg 576, Vurberk 780 in Fala 794 imenjskih funtov davčne osnove. Davčni prijavi iz 1543 in 1544 — gromberška in spodnjepolskavska — pa sta zanimivi najbolj po tem, ker prvi prikažeta dohodke gospostev.

Druga polovica 16. stoletja je rodila dvor Pragersko. Njegov ustanovitelj je bil Juri, sin Janeza Aigla. Na Grombergu je nastopal med 1551 in 1578.¹⁰⁵ Njegova mati se je preselila k Ožbaltu Pragerju v Jamnik pri Zrečah. Ker Turkov ni bilo več v deželo in so nastopili varnejši časi, je Juri ob stičišču

¹⁰³ Imenjska cenitev gospostva Rače, XLV, 649, Sda.

¹⁰⁴ Imenjska cenitev gospostva Slatenberg, III, 19, Sda.

Imenjska cenitev cerkve na Spodnji Polskavi, XXIX, 431, Sda.

Imenjska cenitev samostana Studenice XXXVII, 543, Sda.

Imenjska cenitev gospostva Vurberk, XLIII, 634, Sda.

Imenjska cenitev gospostva Rače, XLV, 649 Sda

¹⁰⁵ Deželno pravo, 906, Sda,

Vas Spodnja Polskava 1542

TABLE 5

Gospodstva	Družine (priimki)	Kotliči	Kmetije		Najemniki celoletno v gospodstvu										Konji			Govedo					Svinje									
			stredni	vsih	do 10	do 15	do 20	do 25	do 30	do 35	do 40	do 45	do 50	1	2	3	0	do 2	do 3	do 4	do 5	ponož.	0	do 5	do 10	do 15	ponož.					
Štatenberg	1 (Dvoršek)	1						1						25	1				1			4					1			8		
Rače (- Vartenhajm)	3 (Kokot)	2		1				1	1					17	1	1			2		1	6					2	1		4		
Studeniški samostan	4 (Haložan, Ratniko)	3	1							2	2			20	2				1	3			15			1		3		23		
Vrbarč	6 (Etko, Drušler, Koeman, Prosenik, Vačer, mlaj)	1	1		4					5			1	15	2	2	2		2	1	3	8						2		3	1	7,5
Spodnjepruškavski župnik	7 (Bračić, Černec, Frič, Mlakar, Krabus, Supan)	2	1		4					1	3	2	1	1	15	2	3		1	1	5	6				2		2		2	1	5
Skupno	21	9	3		9					2	9	4	4	1	1	37	8	6	2	2	9	6	4	6			3		9	7	2	5

cest iz Spodnje Polskave in iz Slovenske Bistrice zgradil dvor sredi obširnega travniškega sveta v posesti gromberškega gradu. Mnogo si je obetal od veliko-poteznejše živinoreje. Leta 1563 je imel tudi travnik v Veleniku (Wienigkh).¹⁰⁶ Leta 1580 je prodala Jurijeva sestra Zofija gromberško zemljiško gospodstvo s pravkar nastalim dvorom v nižini Ožbaltovemu sinu in svojemu polbratu Krištofu Pragerju (+ 1594).¹⁰⁷

Pragerji so se umaknili iz Prage v naše kraje v drugi polovici 15. stoletja. Ladislav Prager je postal 1490 koroški deželni maršal. Imel je pri nas zemljiško gospodstvo Slovenj Gradec, njegov brat Franc pa je upravljal gospodstvo Konjice. Ladislav si je pridobil 1493 dvor z zemljo v gozdnatem svetu jugozahodno od Zalca, po njem se je dvor začel imenovati Pragwald (1544 Pragwald = Pragerjev gozd). Slovenci so ustvarili iz tega imena svoj Prebold. Brata sta proti koncu 15. stoletja gospodovala in upravljala še zemljiškim gospodstvom Ojstrica pri Vranskem, Žovnek pri Braslovčah in Zbelovo pri Poljčanah. Ladislavovega vnuka Ožbalt srečavamo v Jamniku pri Zrečah med 1533 in 1570, za tem Ožbaltovega sina Krištofa. Pragerski dvor se je 1594 še imenoval dvor pri Spodnji Polskavi, 1599 že Pragerischer Hoff,¹⁰⁸ 1850 Pražki dvor, 1860 Pragarsko. Kot gospodar pragerske zemlje je odstopil Krištof 1590 travnik v Privredu (Preuradt) ob potoku Reki (Rekh), severno od Pragerskega, studeniški priorici v zameno za studeniški domec na Zgornji Polskavi, ki je bil dolžan služiti letno svojemu zemljiškemu gospodu 20 krajcarjev, 3 kure in 10 jaje.¹⁰⁹

Ker je bilo gromberško deželno sodstvo nedeljivo, a vendar v posesti sprtih sorodnikov, so se za odvetniške ali zaščitniške pravice nad spodnjepolskavsko cerkvijo, vezane na to sodstvo, prepirali 1545 Pragerji (Gromberg), Herzenkrafft (Zgornja Polskava in Rosenberg = Frajštajn) in Regali (Vartenhajm pri Račah).¹¹⁰ Patronatske pravice do spodnjepolskavske župnije pa so bile še vedno vezane na Viltuš. Takratni gospodarji Viltuša so imeli tudi Betnavo južno od Maribora. V davčni prijavi 1572 je sporočil spodnjepolskavski župnik Jurij Stibaler deželnim oblastem v Gradcu, da je v župnišču dvojne ognjišče, da so na Spodnji Polskavi 3 kmetije (Fukal, Krobot, Pogležen) v župnikovem gospodstvu, 5 (Krajnc, Pogležnik, Šnajder, Šuster) pa v cerkvenem in da ima v Gabrniku viničarijo Robar.¹¹¹

Župnik Jurij je 1588 odklonil pokop zgornjepolskavskega plemiča luterana Seifrida Dietrichsteina v družinsko grobnico v Štefanovi cerkvi. Ko so ga le z vlomom v cerkev spravili v grobnico, je župnik pisal vdovi, da luteranov ne sme pokopavati. Leta 1595 je spodnjepolskavski župnik Jurij Akvatik razgrajal v Betnavi zoper župniškega patrona.¹¹² Župnik že leta ni plačeval deželnih davkov in je razprodajal cerkveno posest. Leta 1597 je bila ocenjena le še z 21 imenjskimi funti. Na pomoč je priskočil viltuško-betnavski Volf Viljem Herberstein in je kot patron cerkve posodil 1000 goldinarjev za kritje dolgov.¹¹³ Po smrti Jurija Akvatika je patron luteran Herberstein predlagal 1599 patriarhu novega katoliškega duhovnika.¹¹⁴

¹⁰⁶ Deželno pravo, 406, Sda.

Listina Gradec 15. 8. 1551, PaM.

Naborni seznam — Musterungsliste (Naborni seznam) leta 1576, Sda.

¹⁰⁷ Untersteiermark, 123.

¹⁰⁸ Imenjska cenitev Leissner, XXII, 282, Sda.

¹⁰⁹ Listina 157, Posebni arhiv Studenice, Sda.

Deželno pravo 906, Sda.

¹¹⁰ Erläuterungen, 144.

¹¹¹ Dimlna — Raufang-steuer — leta 1572 (Dimlna 1572) za cerkveno gospodstvo Spodnja Polskava, 404, Sda.

¹¹² Winkelmann, 1934, 160; 1935, 109.

¹¹³ Pismo spodnjepolskavskega župnika 6. 3. 1712, Skofljski arhiv Maribor (SaM).

¹¹⁴ Winkelmann, 1930, 87.

Sicer slišimo o Spodnji Polskavi v 2. polovici 16. stoletja le še to, da so imeli 1578 in 1583 tu nekaj posesti Leisserji (Ana in dediči Janeza Sigmunda)¹¹³ in 1581 do 1586 rački Andrej Regal vartenhajmsko posest.¹¹⁶

Rački Janez Regal, ki je imel tudi nekaj kmetij na Spodnji Polskavi, je kupil 1559 od zgornjepolskavskega zemljiškega gospostva vseh 7 kmetij na Selah.¹¹⁷ Namesto požganega Rosenberga je zgradil **Frajštajn** (1570 Freyenstein).¹¹⁸ Kot smo že rekli, so časi postajali varnejši in tako so lahko nastajali dvori in graščine v naravno nezavarovanih krajih. Taka postojanka je bil tudi Frajštajn (= na odprtem kamnita zgradba). Leta 1579 je bil gospodar Frajštajna Janezov sin Jurij Adam Regal, med 1586 in 1601 slednjega brat Janez Adam Regal z ženo Ano.¹¹⁹

Na **Zgornji Polskavi** so 1546 urejali premoženjske odnose Janez Herzenkraft in njegovi pastorki Leisserji.¹²⁰ Naslednje leto je prodal Ožbalt Prager Kacijanerjevi nekaj gromberške posesti na Zgornji Polskavi.¹²¹ Janez Herzenkraft je prodal 1558 zgornjepolskavski gradič s približno tretjino zgornjepolskavskega zemljiškega gospostva (19 funtov imenja) Servacijo Publingerju in naslednje leto Sele Janezu Regalu, kakor smo že omenili. To je bilo zadnje z ozirom na celoto zemljiškega gospostva brezsrčno šibko dejanje Herzenkraftov na Zgornji Polskavi, kjer smo jih prvič spoznali leta 1316. Odločali so torej o Polskavi vsaj 243 let dolgo. Publinger je kupil tudi Leisserjev del zgornjepolskavskega zemljiškega gospostva (19 imenjskih funtov) in od Jurija Aigla nekaj gromberških posesti (imenje 9 funtov, 2 šilingov in 3 srebrnikov) na Zgornji Polskavi.¹²²

Servacij Publinger je prodal pred 1566 svojo zgornjepolskavsko zemljiško gospostvo Andreju Partu.¹²³ Andreju je sledil Joahim Part (imenje 49 funtov).¹²⁴ Leta 1570 izpove mariborski urbar mimogrede, da je na Zgornji Polskavi 21 podložnih kmetij: 5 jih ima zgornjepolskavski Joahim Part, 4 (med njimi tudi mlin) bukovški zemljiški gospod Joahim Trautmansdorf, 3 Ožbalt Prager na Jamniku — ta tudi 3 kmetije v Kreutzdorfu (= Križeva vas — del Pokoš), 4 gromberški Jurij Aigl in 5 studeniški samostan. Nadalje je isto leto bilo v okviru Partovega zgornjepolskavskega zemljiškega gospostva še 13 vinogradov in 9 kmetij na Pokošah, 5 kmetij v Gabrniku (Waitzlpach), 1 v »Selnitz«, 3 v Stari vasi.¹²⁵ Part je želel imeti blizu svojega gradiča več vinogradov, zato je pripravljaj pri Sladki Gori, kjer sta imela vinograde tudi Gromberg in Studenice, s krčenjem nove površine.¹²⁶ Leta 1577 je odtujil Joahim Part dvor — poznejši Rotenhof — na Pokošah (Puekhowess) — 3 funte imenja — v korist slovenskobistriškega furmana Štefana Goloba in žene Evfrozine.¹²⁷ Za tem je pred 1583 prodal zgornjepolskavsko gospostvo Seifridu Mlajšemu Dietrichsteinu.¹²⁸

Leta 1584 je luteran Seifrid Mlajši z bratom Francem skušal s silo preprečiti s pomočjo Poskavljanov štajerskemu deželnemu profosu — šefu de-

¹¹³ Naborna seznama za leta 1578–1579 in 1582, Sda.

¹¹⁴ Naborna seznama za leti 1581 in 1586, Sda.

¹¹⁵ Imenjske spremembe Herzenkraft in Regal, Sda.

¹¹⁶ Notranjeavstrijska listina 523, Sda.

¹¹⁷ Naborna seznama za leti 1579 in 1586, Sda.

¹¹⁸ Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

¹¹⁹ Deželno pravo 418, Sda.

¹²⁰ Deželno pravo 908, Sda.

¹²¹ Deželno pravo 216, Sda.

¹²² Imenjska sprememba Servacij Publinger, Sda.

¹²³ Imenjska sprememba Andrej Part, Sda.

¹²⁴ Kranjski stanovski arhiv 285/2023, AS.

¹²⁵ Urbar gospostva Maribor za leto 1570, Sda.

¹²⁶ Imenjska sprememba Part IV, 1571, Sda.

¹²⁷ Siegmund Leyfert: Über die Ortsnamen, ZHVS XIX, 1924, 118.

¹²⁸ Imenjska sprememba Part, 1577, Sda.

¹²⁹ Imenjska sprememba Part, 1583, Sda.

želne policije v Gradcu, da bi odvedel v ječo Pragerjevega upornega kmeta — bivšega viničarja Gregorja Škofiča.¹²⁹ Leta 1588 so luterana Seifrida Mlajšega Dietrichsteina — kot že vemo — pokopali v spodnjepolskavski cerkvi. Vdova Urša je podarila luteranskemu svetišču v Betnavi še isto leto 8 goldinarjev, nato še 1590 leta 2 goldinarja. Ker ji je pred 1579 umrl njen polnoletni sin Sigmund, je vodila zgornjepolskavsko gospodstvo z mlajšim sinom Erazmom. Leta 1596 je ropar ubil kramarja na cesti med Zgornjo Polskavo in Slovensko Bistrico.¹³⁰

Za Gabrnik lahko povemo novo za drugo polovico 16. stoletja le to, da je bilo 1570 tam 5 kmetij v zgornjepolskavskem gospodstvu, da je pripadala kmetija Žlomberk gradiču Goliču pri Konjicah, da je 1 gabrniški vinograd bil 1573 vurberški.¹³¹

Na Pokošah je bilo 1570 pod zgornjepolskavskim gospodstvom 13 vinogradov in 9 kmetij, v pokoški Križevi vasi 3 kmetije v posesti Ožbalt Pragerja v Jamniku pri Zrečah. Že 1542 znane pokoške vinograde je gotovo še vedno imelo spodnjepolskavsko župnijsko zemljiško gospodstvo. Leta 1577 se je v pokoškem dvoru — poznejšem Rotenhofu — zasedral slovenskobistriški furman Stefan Golob.¹³²

Že vemo, da je živel na Grombergu med 1551 in 1578 Jurij Aigl. Leta 1563 je prodal gromberški travnik v Spodnjih Jablanah — celo tu srečamo stari gromberški svet — in nekako v tem času petino (imenje 9 funtov, 2 šilingov, 3 srebrnikov) gromberškega gospodstva zgornjepolskavskemu gospodstvu.¹³³ Za časa Jurija Aigla so hasnovali 1556 konjiške gorninske vinograde pri Ritoznoju tudi gromberški podložniki Polanec, Kalšnak, Hudapravda, Veršek, ljudje na Pristavi, v Stari vasi, v Lastinji vasi in Spodnjem Prebukovju (Gregoršek, Pisanec).¹³⁴

Od Jurijeve sestre Zofije je kupil 1580 gromberško zemljiško gospodstvo (36 funtov, 4 šilingi, 13 srebrnikov) njen polbrat Krištof Prager, nato še za gospodstvo 4 kmetije. Pred dvema letoma mu je druga žena Marija Paradeiser iz Slovenske Bistrice prinesla bogato doto 3000 goldinarjev.¹³⁵ Pri Zgornjem Gromberžanu nad razvalinami gradu je še sedaj (1980) videti v kolarnici vzidano njegovo ploščo z letnico 1581 in z grbom Pragerjev, ki prikazuje stoječega pasjeglavca, držečega jabolko. Leta 1588 je luteran Krištof Prager daroval Betnavi 16 goldinarjev. Bil je eden najvplivnejših protestantov v mariborski okolici. Umrl je leta 1594, njegovo zapuščino so popisovali od 17. do 19. novembra 1594.

Zapuščinski popis navaja med drugim tudi vrsto koledarjev (morda med njimi tudi slovenska iz let 1557 in 1582) in 46 knjig:

Latinske (grške) —

Civilitas morum Erasmi

Custodiones in Grammaticam S. Melan.

Dialectica S. Melan.

¹²⁹ Akti deželnega profosa, 48. 1584, Sda.

¹³⁰ Posebni arhiv Maribor III/4, Sda.

Deželno pravo 216, 906, Sda.

Akti doljnecavstrijske dvorne komore 1597/53, Sda.

Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant I, 1875 (Orožen I) 321, 329.

¹³¹ Urbar gospodstva Maribor za leto 1570, Sda.

Posebni arhiv Studence, Sda.

¹³² Urbar za gospodstvo Maribor za leto 1570, Sda.

¹³³ Urbar za gospodstvo Viltuš, 1339a/1719, Nacionalna biblioteka Dunaj, 120.

Imenijska sprememba Aigl, Sda.

¹³⁴ Urbar gospodstva Slovenske Konjice za leto 1556, Sda.

¹³⁵ Deželno pravo 906, Sda.

Unterstermark, 123.

Dialogus Sebaldi Heyden
 Dicta Gracciae Sapientum
 Elegantiae Ciceronis
 Elementale novum Linguae latinae
 Elementa linguae latinae
 Epistolae Ioannis Ilius
 Evangelia et epistolae — latinski in grški
 Graecum Testamentum
 Literatura curii Lancitati
 Martini Crusy Grammatica
 Rudimenta Grammatica
 Supellex Chrasium
 Synonyma Ioannis Servani
 17 Tricinia Ioannis a Castro

nemške —

Aesopus
 Corpus Librorum Martini Lutheri de verbis domini, hoc est corpus
 meum
 Des Lands Steuer Erbhuldigung
 Fasciculus Temporum
 Flavius Iosephus
 Hauspostil Lutheri
 Horatius
 Iustiniani institutiones
 Kirchen Ordnung
 Landrechts Reformation in Steier
 Landshandfest in Sleyer
 Plutarchus
 Polizey Ordnung
 Postill Spangenbergi
 Sachsen Spiegel
 Schimpf und Ernst
 Schulführung Petern Nunlitsch
 Sleidanus
 Spiegel der waren Rhetorick
 (stara nemška raztrgana biblija)
 Titus Livius
 Tricinia Iacobi Regnarti
 Vita Lutheri
 Warnung Cyriaci Spangenberg wider Iulium Pflueg
 26 Wittenberg. geistliche Gesang

slovenske —

Christliche Confession
 Postilla Slovenska
 Windische Evangelia und Episteln¹³⁶

¹³⁶ Deželno pravo 906, Sda.
 Listina 9, l. 1594, Sda.
 Orožen I, 321.

Lovrenc Egk iz Hungerspacha, varuh Krištofovih mladoletnih sinov Janeza in Jurija Krištofa, je prevzel 1597 4 rančke deželno knežje že dolgo na Gromberg vezane fevdne kmetije.¹³⁷

Od 1548 je razpolagal z Bukovcem že Karlov sin Jakob Trap.¹³⁸ Leta 1569 ga je prodal Joahimu in Mateju Trautmansdorfu. Trautmansdorfi so od 1557 živeli na gradu Kirchberg am Walde, severovzhodno od Gradca, 1595 so kupili še grad Weitersfeld ob Muri severovzhodno od Sent Ilja v Slovenskih Goricah. Gospodarji Bukovca so bili 100 let dolgo. V urbarju mariborskega zemljiškega gospodstva so zapisali 1570, da imata Trautmansdorfa na Bukovcu (in na Levarjih) 17 kmetij in 17 gorninskih vinogradov, na Zgornji Polskavi 4 kmetije. Novi priimki na Bukovcu (in na Levarjih) so takrat bili: Ajh, Bratec, Globokar, Gorjup, Koban, Košina in Sekol. Leta 1574 je očeta Joahima in strica Mateja nasledil v Kirchbergu in na Bukovcu (z Levarji) Jurij Adam (+1601), ki se je poročil z Judito Scheidt.¹³⁹

Konjiški župnik je rešil 1600 zastavljeno imetje spodnjepolskavske župnije.¹⁴⁰ Mariborski župnik Jurij Pileator-Klobučar, hkrati župnik v Hočah, si je pred 1618 znal pridobiti od vnetega luterana betnavskega Herbersteina sicer stoletja na Viltuš vezan patronat nad spodnjepolskavsko cerkvijo. Leta 1618 ga je prodal krškemu (Krka na severnem Koroškem) škofu za 1000 goldinarjev.¹⁴¹ Spodnjepolskavski župniki so še nadalje lezli v dolgove. Tako si je sposodil župnik 1631. leta 212 goldinarjev in leta 1634 župnik Štefan Leben 284 goldinarjev.¹⁴² Lebnu so se 1633 njegovi podložniki uprli.¹⁴³

Med letoma 1604 in 1613 je nastal nov urbar za spodnjepolskavsko cerkveno gospodstvo. Doma v vasi je bilo 8 njegovih podložnih družin na 1 kmetiji, 10 domcih in 1 mlinu, cerkvi je pripadala od 44 posestnikov celotna žitna in večina prosene in lanene desetine, pravica do 2 voz drv v Veleniku; v Farovcu pravica do ribolova, hrastov gozd in 8 podložnih družin — ena na mlinu, pri Majšperku in Leskovcu pri Slovenski Bistrici žitna desetina, na Prepužah 13 podložnih družin in velik gozd, blizu 60 travnikov ob Čadramskem Potoku, na Keblju 8 izginulih podložniških družin, 2 izginuli družini v Ljubstavi, 4 izginule družine v Starošincih, 3 v Krsnici in 15 gorninskih vinogradov v Gabrniku. Kebejske podložnike je podredilo spodnjepolskavski cerkvi bistriško ali štatemberško zemljiško gospodstvo vsekakor šele po 1542. Novi priimki v urbarju so bili Cimerman, Haložan, Suster in Vezjak.

Račko gospodstvo je imelo 1604 na Spodnji Polskavi nekaj podložnikov in pristavo.¹⁴⁴ Leta 1632 je bilo v rački (= vartenhajmski) župi (Supp) Spodnji Polskavi 20 kmetij in 36 služinčadi. V tem seznamu prvič srečamo priimke: Bedenik, Drašič, Frangež, Janko, Marčič, Samastur, Sodernik.¹⁴⁵ Na željo in z denarjem neke petične žene je postal 1634 betnavski podložnik Franc Orthaber svoboden kmet — svobodnjak — fras.¹⁴⁶

¹³⁷ Listina Gradec 3. 10. 1597, PaM.

¹³⁸ Davčna knjiga — Anschlagbuch (Davčna knjiga) za leto 1548, 215, Sda.

¹³⁹ Imenjska sprememba Trap, Sda.

¹⁴⁰ Urbar za gospodstvo Maribor za leto 1570, Sda.

¹⁴¹ Robert Baravalle: Steirische Burgen und Schlösser I, 1936 (Baravalle I), 56.

¹⁴² Robert Baravalle: Steirische Burgen und Schlösser II, 1936—1941 (Baravalle II), 515—520.

¹⁴³ Akti dolnjevavstirske dvorne komore 1600/31, Sda.

¹⁴⁴ Posebni arhiv Gromberg, Sda.

¹⁴⁵ Pisno spodnjepolskavskega župnika leta 1712, SaM.

¹⁴⁶ Jakob Richter: Zgodovina spodnjepolskavske cerkve, tipkops, SaM.

¹⁴⁷ Deželno pravo 411, 936, Sda.

¹⁴⁸ AKU notranjeavstrijske vlade — 1632 — Cop XII 36—37, 1635 — Cop III 53, Sda.

¹⁴⁹ Fr.(ane) Kovačič: Spodnjepolskavski urbar iz leta 1504, ČZN II, 1905, 137—148.

¹⁵⁰ Jože Koropec: Ob spodnjepolskavskem urbarju iz leta 1633, ČZN XXXVI, 1965 (Koropec), 4.

¹⁵¹ Seznam za leto 1632, posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

¹⁵² Zbirni snopič za Zgornjo Polskavo št. 3423, Sda.

Frajštajn je po umrlem možu Janezu Adamu Regalu prevzela 1601 vdova Ana, ki je gospostvo že 1603 prodala Juriju Stubenbergu. Regali so se še nekaj časa radi imenovali po Frajštajnu.¹⁴⁷ Že leta 1607 in 1608 je Frajštajn (imenje 25 funtov) kupil zgornjepolskavski Erazem Dietrichstein.¹⁴⁸ Grad je postal sedež Dietrichsteinovih gospostev na Polskavskem. Za Frajštajn so Dietrichsteini dokupovali posesti in pravice po Dravskem polju, tako 1608 pravico do sodstva v Zgornjih Jablanah.¹⁴⁹ V raznih priložnostnih virih za Frajštajn spoznamo 1628 grajskega kolarja, 1632 kočijaža. Pri gradu so redili 1622. leta 5 bikov, 5 volov, 25 krav, 16 telet in 8 svinj, takrat sta še bila ohranjena frajštajnska urbarja — Herzenkraftov iz prve polovice 16. stoletja in Erazmov. K Frajštajnu je še spadala 1622 pristava v Kalšah, na kateri je živel že Ingolič in gojil tu 4 vole in 72 ovac.¹⁵⁰ Na Ingoliče naletimo na Slovenskem najprej leta 1594 pri Ljubljani.¹⁵¹

Leta 1602 je vzel mladi Erazem Dietrichstein v zakup dvotretjinsko deželno knežjo cerkveno desetino po Polskavskem za 3 leta za 120 goldinarjev, konec leta 1604 jo je prevzel za nadaljnja tri leta Andrej Krabat iz Orchove vasi pri Mariboru.¹⁵² Leta 1604 sta Erazem in njegova mati Urša prodala **zgornjepolskavsko zemljiško gospostvo** — 31 podložniških kmetij Benediktu Turozziju, je pa Erazem ostal na Zgornji Polskavi za upravnika.¹⁵³ Že 1606 je gospostvo kupil zagrebški kanonik Baltažar Dvorničič,¹⁵⁴ od njega 1612 Friderek Sekely, čigar vdova ga je 1614 prodala Erazmu Dietrichsteinu.¹⁵⁵ Že vemo, da si je medtem Erazem že pridobil Frajštajn. Leta 1608 je še kupil že znano dvotretjinsko desetino po Polskavskem za blizu 1134 goldinarjev od vina, žita in jagnjet pri 9 družinah na Pokošah, od vina in žita pri 17 družinah na Bukovcu, od žita in jagnjet pri 5 družinah v Gabrniku (Waitzlpach) in pri eni družini v »Selnitz«, od vina v Ogljenšaku (Kholenberg), od žita pri 21 družinah na Zgornji Polskavi, 7 na Selah, od jagnjet pri 7 družinah na Kočnah, 3 v Stari vasi, 4 v Križevi vasi, 1 na Žlombergu in na Leskovcu.¹⁵⁶ Kaže, da ga je obogatila poroka.

Leta 1615 se je zdravil na Zgornji Polskavi z leki slovenskobistriškega apotekarja.¹⁵⁷

Ko je Erazem Dietrichstein leta 1622 umrl, so v njegovi zapuščini našli zadolžnice sosednjih plemičev za visoke vsote in kupna pisma za posesti v Gabrniku, Kalšah (za Pristavo), Malahorni, Jablanah, Starošincih, Doklecah pri Ptujski Gori in v Razvanju pri Mariboru, pri zgornjepolskavskem gradiču pa 3 bike, 4 vole, 23 krav, 22 telet in 6 svinj.¹⁵⁸ Med Erazmovimi sinovi je zagospodaril Zgornji Polskavi in Frajštajnu Sigmund Ludvik Dietrichstein. Živel je na svojih gradovih drugod, Zgornjo Polskavo in Frajštajn, od 1629 tudi

¹⁴⁷ Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

Deželno pravo 128, Sda.

Untersteinmark, 127.

¹⁴⁸ Posebni arhiv Gromberg, Sda.

Registraturna knjiga dolnjeavstrijske dvorne komore, 1608/103, Sda.

¹⁴⁹ Anton Mell, Hans Pirchegger: Steirische Gerichtsbeschreibungen, BESG XXXVII—XL, 1914 (Mell-Pirchegger).

¹⁵⁰ Deželno pravo 216, 381, Sda.

Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

¹⁵¹ Listina 8, 1, 1594, AS.

¹⁵² Repertorij dolnjeavstrijske dvorne komore 1602/12, Sda.

Registraturna knjiga dolnjeavstrijske dvorne komore 1604/103, Sda.

¹⁵³ Linenjska sprememba Benedikt Turozzi 7/28, 8/256, Sda.

¹⁵⁴ Untersteinmark, 126.

¹⁵⁵ Deželno pravo 128, Sda.

Posebni arhiv Gromberg, Sda.

Untersteinmark, 126.

¹⁵⁶ Repertorij dolnjeavstrijske dvorne komore 1608/54, Sda.

Registraturna knjiga dolnjeavstrijske dvorne komore 1608/103, Sda.

¹⁵⁷ Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

¹⁵⁸ Deželno pravo 216, Sda.

Gromberg, mu je upravljal s Frajštajna oskrbnik Matej Šmid (1622—1632), gospodarju v škodo, sebi v korist, za njim Janez Prantner.¹⁵⁹ Leta 1625 so oblasti kaznovale Sigmunda Ludvika Dietrichsteina zaradi prepovedanega dvo-boja.¹⁶⁰ Leta 1632 je Dietrichstein javil v Gradec, da živi v njegovem zgornje-polskavskem zemljiškem gospodstvu 34 podložniških družin na kmetijah, 5 na domcih, 8 v kočah in še 17 oseb v služništvu, med njimi Štefan Krabat, Primož Kovač (že 1626) in Tomaž Šuster.¹⁶¹

Na Grombergu je do 1604 še živela Krištofova vdova Ana, nato je nastopal Krištovof sin Janez Prager.¹⁶² Leta 1616 je sprejel v najem 4 rančke kmetije, 1620 izročil nekaj imetja graškim samostanskim sestram, 1629 pa prodal gromberško zemljiško gospodstvo zgornjepolskavskemu Sigmundu Ludviku Dietrichsteinu. Ob tej priliki je naložil novi še sedaj ohranjeni urbar. Za starejše gromberške urbarje vemo, da so že bili v letih 1510, 1526 in 1562, a sedaj niso več ohranjeni.

Gnoj so dobili podložniki posebej plačanega in ga je bilo treba dostaviti v vinograde v Vinše (Winsche = del Ogljenšaka pri Zgornji Polskavi), Ritoznoj in v Spodnje Prebukovje. Sir je moral biti vreden 2 krajcarja. Župani so bili manj obremenjeni.

V Spodnjem Prebukovju so pobirali gornino od 30 vinogradov. Sogorniki, med njimi tudi Uršulina cerkev v Bojtini in Tomaževa v Frajhajmu na Pohorju, so dajali od pol vedra do štiri vedra gornine. Desetino v Spodnjem Prebukovju pa je dobival 1 tretjino studeniški samostan, eno tretjino Gromberg (nekdaj turjaški delež), eno šestino Zgornja Polskava (za Polskavo in Frajštajn), eno dvanajstino Gromberg in eno dvanajstino Vartenhajm. Novo poglavje v gromberški zgodovini odpirajo naslednja urbarialna sporočila. V gospodstvu so bili tudi mlin s stopami pod Sladko goro, 3 podložne družine na Pokošah (z dajatvami po 3 krajcarje, 14 posod ovs, 2 kurji in 10 jajc), 3 družine v Šikolah na Dravskem Polju in 16 osebenjkov (med njimi tudi kladivni kovač in ogljar v Ogljenšaku). Ti osebenjki so dajali po 15 krajcarjev, 2 kopuna in služili po 2—3 dni tlake letno. Nekateri med njimi so že imeli njive in travnike. Nadalje je imelo gospodstvo obširne travnike po Dravskem Polju. Najemalo jih je 32 uporabnikov iz Strgonjce, Brezul, Marjete, Leskovca in Gorice. Kmetje iz Morja, Leskovca, Prepol in Starošinec so smeli pasti po gromberških dravskopoljskih gozdovih, drugače pa so uporabljali te dominikalne gozdove kmečki posestniki iz Spodnje Polskave (8), Strgonjce (8), Leskovca (2), Klope (3), Šikol (6), Pongrc (8), Starošinec (7), Brezul (2) in Marjete (2). Na novo se je pojavilo tudi 38 vinogradov v Ogljenšaku (Kohlenberg, 1608 Kholberk, 1850 Ogljenšak) z gorninami od pol vedra do 4 veder. V urbarju tudi prvič zasledimo priimke:

Brezne	Haložan, Kodrič, Tihec, Zaplave
Kočne	Dera, Kolander, Nahtigal, Zupan
Pokoše	Sobiga, Vretenko
Zgornja Polskava	Enci, Fifer, Frank, Golob, Maček, Miler. ¹⁶³

¹⁵⁹ Akti notranjeavstrijske vlade — 1634 Exa VII 4, Sda.

¹⁶⁰ Repertorij dolnjeavstrijske dvorne komore 1625/11, Sda.

¹⁶¹ Slovenskobistriška krstna knjiga 23. 4. 1626, Zu.

Glavarina Zgornja Polskava 1632/C 3, Sda.

¹⁶² Deželno pravo 905, Sda.

¹⁶³ Posebni arhiv Gromberg, Sda.

Deželno pravo 906, Sda.

Registraturna knjiga dolnjeavstrijske dvorne komore 1608/103, Sda.

Vladni list 1850, 288.

Gromberg - dajatve podložnih družin 1629

TABELA 6

	Družine	Činž krajcarji	Posode (schaff)			Ovce	Jagnjeta	Siri	Predivo čehulje	Kure	Jajca	Les vozovi	Gnoj košare	Tlaka dnevi
			pšenica	rž	oves									
Kalše	7	1-25	1-2	5-9	5-8	1	1		1	5-9	10	3		
Kočno	8	3-22	0-6	0-3	0-9		1		1	5	10	3	2	2
Brezne	6	20			2		1			1	10	3	2	2
(Spodnji) Prebukovje	10	7,5	2-6		4-6			4	3	2	10	3	2	2
Ranče	4	7-52												
Zgornja Polskava	6	23-42	0-2		0-6					0-3	10			
Pokoše	3	45-55			14					2	10			
Skupno	44													

Bukovec in Levarje sta bila, kot vemo, podložna Trautmansdorfom v Kirchbergu in Weitersfeldu. Vdova Judita se je javljala do 1632, njen sin Jurij Krištof Trautmansdorf do 1659. Leta 1623 je Jurij Krištof odstopil Weitersfeld z Bukovcem bratu Ernrajuhu. Ko je slednji 1628 Weitersfeld prodal, je Jurij Krištof znova prevzel bukovško zemljiško gospostvo (= Bukovec in Levarje) in ga vezal zopet na Kirchberg.¹⁶⁴

Iz časa okoli 1630 je ohranjen urbar Trautmansdorfovega urada (Ambt) Bukovca s 23 podložnimi družinami in s 25 gorninskimi vinogradi. Novi bukovški priimki so bili: Batvič, Gavč, Guči, Herga, Petrič, Rajh, Huber (= Sekol), Vrečko in Zorko. Huber je živel na dvojni kmetiji, Koban na kmetiji, vsi drugi na domcih (Hofstadt). Podložna družina je oddala letno svojemu zemljiškemu gospodu od 1 šilinga do 1 goldinarja in 4 šilinge denarne pravde:

šilingi:	—1	—2	—3	—4	—5	—6	—7	—8	—9	—12	šil. poprečje
	1		2	5	7	3	3		1	1	5

Poleg denarne pravde je oddala podložna družina še najbolj 1 ali 2 srebrnika pisnine, 2 kruha, 1 kopuna, 2 kuri, 10 jajc; 5 družin še po 1 kozliča. Skupno so podložniki morali zbrati 14 goldinarjev, 7 šilingov in 6 srebrnikov pravde, 29 srebrnikov pisnine, 52 kruhov, 12 kopunov, 52 kur, 290 jajc in 5 kozličev.

Bukovski gorninski vinogradi so bili majhni. Sogornik je oddal za tak vinograd od četrtine do pol vedra (vedro = 21,5 litra) vina in pol srebrnika pisnine. Nabralo se je le 17 veder gornine. Na Bukovcu je bil še grajski vinograd, ki so ga podložniki obdelovali s tlako. Gospodarji Bukovca so ribarili na Bukovcu in v mejnih potokih Murci (Morz = Morski Potok) in v framski Reki (Reugkh), lovili po Bukovcu in Levarjih ter sprejemali vinsko desetino.¹⁶⁵

Vdova Judita Trautmansdorf je povezana z nastankom trojičke cerkve na Levarjih. Njeni podložniki v bukovškem uradu in sosednji Zgornjepolskavlani so zgradili pred 1605 leseno kapelo v sosedstvu samih luteranskih zemljiških gospodov brez dovoljenja cerkvenih in svetnih oblasti. Za to dejanje so jih osumili štifstarstva, takrat preganjane oblike krščanstva. Deželni profos Volf Glöderl je prišel iz Gradca z oboroženim spremstvom, da bi svetišče zažgal. Pri tej nalogi so ga okoličani ovirali in nekaj njegovih ljudi ranili. Ranjence je prevzel v nego bistriški padar.¹⁶⁶ Notranjeavstrijska vlada je za početje podložnikov bukovškega zemljiškega urada okrivila vdovo Judito in ji junija 1607 naložila izredno visoko denarno kazen 500 zlatnikov.¹⁶⁷ Medtem so verniki že pred majem 1607 prosili iz Poljskave — tu je bil takrat zemljiški gospod zagrebški kanonik Baltažar Dvorničič — vlado, da bi smeli zgraditi novo kapelo. Pred oktobrom 1607 so sporočili vladi, da bi kapela bila posvečena Lovrencu in Ožbaltu. Leta 1609 so o zadevi razpravljali štajerski deželni stanovi. Ko so verniki priskrbeli vsa potrebna dovoljenja, je Judita odstopila zemljišče za zidavo cerkve na Levarjih. Juditi in vernikom v pomoč je bil učeni in pri navadnih vernikih priljubljeni slivniški župnik — zgornjepolskavski svet je bil v okviru slivniške župnije — Matija Mindorfer, rojak iz Braslovč, duhovnik od leta 1600. Leta 1619 so slovesno položili temeljni kamen. To slovesnost je opravil po nalogu oglejskega patriarha savinjski arhidiakon — ljubljanski kanonik — župnik v Laškem Baltažar Tavčar. Navzoči so bili tudi

¹⁶⁴ Akti notranjeavstrijske vlade 1632 Exa VII 15, Sda.

Baravalle I, 92.

Baravalle II, 115.

¹⁶⁵ Posebni arhiv Kirchberg am Walde 32/176, Sda.

¹⁶⁶ Akti notranjeavstrijske vlade 1607 Cop V 152, VI 14, X 8, X 59, XI 17, Sda.

¹⁶⁷ Joseph Zahn: Miscellen, 1899, 384.

lastniki nedeljivega gromberškega deželskega sodišča: Janez Prager za Gromberg (četrtina), Erazem Dietrichstein za Zgornjo Polskavo (četrtina) in za Frajštajn (četrtina), Erazem Tribnik, plemič iz Rač za Vartenhajm (četrtina). Po volji oblasti je morala biti v nestrpnem protireformacijskem ozračju nova cerkev — sicer slivniška podružnica — posvečena Trojici in Mariji, verniki so dosegli Lovrenca le na stranskem oltarju. Mindorfer je bil sprt s slivniškim zemljiškim gospodom. Pri oblasteh so slivniškega župnika Mindorferja očrnili za duhovnika nedovoljenih zvez s studeniško priorico Katarino Neffin.¹⁶⁶ Trojičko cerkveno središče na Levarih izven vasi je škodovalo razvoju vasi Zgornje Polskave.

Polskavsko je zajel 1635 Drugi slovenski kmečki upor. Po 6. maju je odšla kompanija kmečkih vstajnikov iz Loč pri Poljčanah s tremi bobni k Frajštajnu in obema Polskavama. Pri Frajštajnu so že od 4. maja bili dravsko-poljski puntarji iz Starošinec (Jurij Lah, Matevž Grajf, Luka Aman, Štefan Jurkovič), Zgornjih Jablan (razen 2 studeniških podložnikov vsi, hoteli so pretepsti frajštajnskega upravnika), Spodnjih Jablan (Zaje je odgnal 35 frajštajnskih svinj), Strgonjce (4 podložniki, ki so bili že pri Studenicah, so privedli ločko kompanijo k spodnjepolskavskemu dvoru), Šikol (mnogi; Janže Napast je odpeljal voz frajštajnskega žita), Leskovca (vsi), Črešnjevca (skoraj vsi z ženami; županov sin je zažgal spodnjepolskavski dvor), Zgornje Polskave (4 podložniki), Spodnje Polskave (7 podložnikov) in iz Sel (vsi, zlasti Luka Pintar, ki je svetoval napad na Gromberg). Upornikom se nista pridružila zgornjepolskavski župan in tudi ne gromberški župan (supan) Adam Jiglitza (Ingolič). Vstajniki so požgali pragerski dvor, spodnjepolskavski dvor — sedež vartenhajmskih posesti, Frajštajn in zgornjepolskavski gradič. V takem ozračju se je odločil 9. maja kalški kmet Ruprecht Frešer za nočni vdor v gromberški grad. Drugi slovenski kmečki upor 1635 ni uspel. Sigmund Ludvik Dietrichstein je obnovil svojo oblast, podložniki so morali opravljati velika obnovitvena dela na Frajštajnu, Pragerskem in na Zgornji Polskavi pod vodstvom upravnika na Frajštajnu Janeza Prantnerja (— 1643). Pri zgornjepolskavskem gradiču so pri tem zgradili žitno kaščo.¹⁶⁷ Bila je blizu glavne trgovske živahne ceste, tu bi se skladiščilo vse, kar je nameraval Dietrichstein prodati s svojih polskavskih posestev.

Obnovljen pragerski gradič **Pragerhof** (= 10 funtov imenja) je s podložniki v Zabjeku in na Vrhlogi pri Slovenski Bistrici kupil na novo leto 1674 od Jurija Seifrida Dietrichsteina njegov upravnik Janez Jožef Bratec.¹⁶⁸ Po Pragerskem in Grombergu se je še imenoval Sigmund Friderik Prager, pokopan 1677 v ptujski proštijski cerkvi (lep ohranjen nagrobnik). Bratec je do svoje smrti 1692 nakupoval posesti za svoje pragersko zemljiško gospostvo,¹⁶⁹ tako 1677 vinograd v Spodnjem Prebukovju, 1679 travnik v Čreti, 1682 pravico do vinskega davka na Spodnji Polskavi za 1200 goldinarjev, 1686 vinograd v Halozah, 1689 Laporje, 1690 Kostrivnico pri Rogatecu za 1100 goldinarjev. Od 1689 je veljal za plemiča »von Breitenfeld« (= široko polje).¹⁷⁰ Nasledil ga je zet

¹⁶⁶ Mellierjevi akti XI f. Sda.

Akti notranjeavstrijske vlade 1607 Cop V 152, VI 14, X 8, X 59, XII 17, 1621 Cop I 68. Exum VI 6. Sda.

Plošča nad severnim vhomom v zgornjepolskavsko cerkev.

¹⁶⁸ Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

Dimina 1640. C 10. Sda.

Anton Mell: Der windische Bauernaufstand des Jahres 1635 und dessen Nachwehen, MHVS XLIV, 1896, 228—229.

Jože Koropec: Slovenski puntarji med 1573 in 1635, ČZN 46, 1975, 30—31.

¹⁶⁹ Deželno pravo 73. Sda.

Spodnjepolskavsko krstna knjiga 1662—1700. Zu.

¹⁷¹ Spodnjepolskavsko mrljiško knjiga I. 7. 1692, Zu.

¹⁷² Deželno pravo 73. Sda.

Ivan Stopar: Grajski objekti... iz leta 1678, Celjski zbornik 1971—1972, 406

Herman Popp, celjski advokat. Prevzel je gradič z novo kapelo, pristavo, hlev z 12 voli, njiv za 28 ornih dni, vinograd v Prebukovju, vrt, 2 ribnika, četrt gozda Velenika, gozd Vageinco, podložnike v Kostivnici, Laporju, na Vrhlogi in v Žabjeku, zemljiško gospostvo 34 imenjskih funtov.¹⁷³

Leta 1636 je malečniški (Malečnik pri Mariboru) župnik poravnal nekaj dolgov spodnjepolskavske župnije (659 goldinarjev) in dosegel, da je postal župnik njegov nečak Klavž Roglevič (— 1663).¹⁷⁴ Leta 1640 je Roglevič prijavil v svojem zemljiškem gospostvu 4 kmetije, 24 polkmetij, 14 domceev in 1 vinograd.¹⁷⁵ Za časa Rogleviča je kupil 1644 Sigmund Ludvik Dietrichstein za 1000 goldinarjev patronatske pravice nad spodnjepolskavsko cerkvijo od krške škofije.¹⁷⁶ Leta 1646 se je razširila kuga tudi na Spodnjo Polskavo. Iz 4 hiš je pobrala 15 ljudi. Prišla je vojska, zaprla poti s stražarnicami. Kmetje so pod vodstvom Ulriha Jenka in Jakoba Trakulča stražarje s silo podili in zažgali 2 stražarnici. Roglevič ni sodeloval z oblastmi. Na zimo je kuga minila, stražarji so odšli, ljudi je pomiril sloviti slovenski govornik duhovnik Filip Terpinc.¹⁷⁷

Roglevič je obnovil pogorelo župnišče in 1647 plačal še 119 goldinarjev dolgov.¹⁷⁸ Leta 1661 je prišel k njemu za kaplana na Spodnjo Polskavo Andrej

¹⁷³ Spodnjepolskavska poročna knjiga 16. 11. 1602, Zu.

¹⁷⁴ Posebni arhiv Zgornja Polskava, Sda.

¹⁷⁵ Deželno pravo 936, Sda.

¹⁷⁶ Dimlna 1640, 4 a. Sda.

¹⁷⁷ Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

¹⁷⁸ Posebni arhiv Gromberg, Sda.

¹⁷⁹ Fr.(anc) Kovačič: K cerkveni zgodovini.

CZN XVI, 1920 (Kovačič), 116.

¹⁸⁰ Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

Georg Matthäus Vischer: Topographia ducatus Stiriae, 1681, 127

Pavlica — prvi znani spodnjepolskavski kaplan — in začel pisati krstno knjigo. Prvi listi so zgubljeni, ohranjeni del se začne s 4. novembrom 1662.¹¹⁹

Leta 1663 je Ana, vdova po Sigmundu Ludviku Dietrichsteinu, ki je 1647 zagospodoval tudi Vartenhajmu, kot edina zaščitnica in patronica spodnjepolskavske cerkve predlagala oglejskemu patriarhu za novega župnika magistra Jurija Keršina.¹²⁰ Novi župnik je že prvo leto oskrbel novi urbar. Prejšnji je bil zaradi sprememb že preveč zastarel in neuporaben za praktične potrebe. Na Spodnji Polskavi so zabeležili 3 nove podložne družine, v Farovcu (Farauiza) 4 nove (med njimi 2 kočarja), na Prepužah 10 novih podložnih družin (od tega 6 kočarjev). Ta urbar nič ne poroča o žitni desetini, pravici do drv v Veleniku, o hrastovem gozdu in ribolovu v Farovcu, o podložnikih na Koblju, Ljubstavi in v Strgonjci. V posebnem poglavju so našteje dajatve za pašo na Prepužah. V ta seznam je prišel tudi seznam gornine, ki jo je dobivala cerkev na Pokošah (Pösching), v Kušarjih pri Kočnah in na Sladki Gori (tu le en vinograd). Ker segajo pricipi v urbarju do 1713, srečamo v njem vrsto novih spodnjepolskavskih priimkov: Baselli (1675), Drusetič (1678), Feliks, Erjave, mesar Gajšek (1690), Gašper, Jakše, Leber, Marčič, Milner (1690), Pajek (1690), Pohare, Rap, Simonko, Šurnik, Vabič, Veranič (1696) = Tancer, Vogrinc. Svobodni kmet — Fras Matija Baselli je bil med obvezniki prosene desetline.¹²¹ Roglevičev naslednik Pavel Andrej Rainer (1668—1670) je naročil novemu kaplanu (od 1667) Blažu Pfeiferju, da je začel 4. oktobra 1668 pisati tudi poročno knjigo; od 1671 se začenja še pogrebna knjiga, redno šele od 1690. Rainer je odšel v Maribor, kjer je naročil postaviti na Glavnem trgu kužno znamenje. Nasledil ga je Blaž Pfeifer (1670—1703), ki je živel na Spodnji Polskavi 36 let. Od 1675 je živel na rački (= vartenhajmski) pristavi na Spodnji Polskavi Franc Adam Penič (= Pinč).¹²² Leta 1675 se je odločil Pfeifer pred arhidiakonovo vizitacijo za zi-

¹¹⁹ Spodnjepolskavska krstna knjiga 1662—1700, Zu. Spodnjepolskavska župnijska kronika, Zu.

¹²⁰ Egger, 157, 164.

¹²¹ Koropec, 87—92.

¹²² Spodnjepolskavska krstna knjiga 1662—1700, Zu.

davo nove cerkve. Zanj je v lili 1677 zvon Klavž Urban Boset. Novo cerkev so posvetili leta 1686.¹⁸³ Deset let kasneje se je poročil na Spodnji Polskavi organist Janez Jurij Nürnberger, sposoben dajati osnove šolske izobrazbe (1716 je učil v Destrniku pri Ptujju).¹⁸⁴

V spodnjepolskavskih matičnih knjigah so zapisovali vrsto zanimivih stvari. Najprej je moči iz njih razbrati, da se je proti koncu 17. stoletja rodilo v župniji letno poprečno 32 otrok, od tega 3 nezakonski. Število rojstev se je gibalo med 20 in 47 letno. Največ otrok — 8 hčera — je dobil svobodnjak — fras Franc Sigmund Fukar, na Spodnji Polskavi od 1669. Porok so zapisovali letno od 4 do 23, poprečno 8, pogrebov poprečno 25 (leta 1691 40). Včasih so zapisali tudi slovenske oblike krajevnih in ledinskih imen, tudi kakšno slovensko besedo: ex (iz) Bresna (1662), ex Circouza (1663), na Laznem potoku (1664), Na Razbory (1665), na Selah (1666, na Selih 1638), supra (nad) Gromberk (1666), ex Mlakach (1666) — del Brezen, ex Pokouische (1667), v Kahlisah (1668), v Kozhnim (1671), na Klopzih (1671), u hrastiech (1669), v krischaui Vesi (1671), ex Verloga (1674), na robarie (1678) v Malem Gabrniku, lastia Vas (1679), starauas (1680) in Boroua Vass (1685). V njih srečamo med 1662 in 1700 prvič sledeče priimke:

Brezne-Kalše	Cimnek, Golob, Šmajs, Tergle
Gabrnik	Breznik, Cinek, Čebular, Finžgar, Golob, Hlastej, Hudič, Koren, Kostel, Kozar, Marčič, Miško, Osebič, Stergar, Strmšek, Šturm, Trglavčnik, Tujšek, Vajncedel, Vodopivec
Kočne	Adam
Lastinja vas	Jurič
Pokoše	Černe, Haložan, Kolar, Lačen, Lah, Maček, Marčič, Pasar, Pišek
Sele	Bogatič, Cipek, Maček, Mlinar (1666); Zupan (1638)
Spodnja Polskava	Bastec, Batir, Bradič, Božič, Černe, Goba, Derman, Fakin-Hrovat, Gerdamuš, Krajnčič, Pauko, Pogorevc, Pokrivač, Pšeničnik, Purpula, Smonik, Šantl, Škore, Štimdar
Stara vas	Babič
Zgornja Polskava	Pohorc, Vrhovšek

Najpogostnejši priimek je bil Koren, kar pri 20 družinah.

Matične knjige so prvi vir, kjer nastopajo redno ženske osebe.

Matrike prikažejo poleg polskavskih krajev nadrobno tudi sosednji Leskovec, ki je takrat pripadal spodnjepolskavski župniji. Iz njih zvemo še za hlapce in dekle, gabrniške viničarje, za 15 ofrov (offer od 1662 na Spodnji Polskavi, Breznah, Gabrniku, Lastinji vasi, Pokošah in Selah), berače, vojake, mlatiče, citraša Laha (1666), cerkveni mlin, frajštajnski mlin v Strgonjci (1682), mlin pri Cirkovcah (1691), zgornjepolskavskega kovača (1688), spodnjepolskavskega kovača Purpulo (1667), ptujskega postiljona Danijela (1694), za Ano Hudostisk in Škorpiontregerja, za pragerskega volarja (1672), pragersko kuharico in svinjsko deklo, za frajštajnskega vrtnarja (1667) in kočijaža (1668), za ravnopoljskega upravnika Andreja Grafenauerja (1675), za cirkovškega vikarja Gregorja Švajncerja (1682), ponkovskega župnika Peršeta (1692), varaždinskega frančiškana Jakoba Primoža (1677), za pogače ob krstu in za ceno krsta (— 1 goldinar).¹⁸⁵

¹⁸³ Spodnjepolskavska župnijska kronika, Zu.

¹⁸⁴ Spodnjepolskavska poročna knjiga 1696, Zu.

Etlin Bojc: Doneski h gradivu za zgodovino šolstva na območju sedanje občine Ptuj, Poetovlo-Ptuj, 1969, 234.

¹⁸⁵ Spodnjepolskavske matične knjige 17. stoletja, Zu.

Slovenskobistriška krstna knjiga 1638, Zu.

Sigmund Ludvik Dietrichstein, gospod Holenburga, Finkensteina, Rabensteina, Frajštajna, Zgornje Polskave, Gromberga, Landskrona, Veldna, Neuschlossa, Breinburga, Rutensteina, koroški dedni točaj, vitez zlatega runa, cesarjev tajni svetnik in predsednik notranjeavstrijske dvorne komore je umrl 1653. Ker so njegovi sinovi Sigmund Helfrid, Franc Adam in Jurij Seifrid bili še mladoletni, je polskavska gospostva vodila vdova Ana, upravljali pa upravniki Sigmund (1663) in Friderik (1668) Prantner ter Janez Jožef Bratec (pred 1672). Prantnerji so pošiljali v Gradec Dietrichsteinom s Polskavskega perutnino, jajca, fazane, pave, lisičje kože, krape, žito, vino in govedo.¹⁸⁶

Leta 1671 so si bratje Dietrichsteini razdelili tudi polskavske posesti. Sigmund Helfrid je dobil zemljiško gospostvo **Frajštajn**, ki so mu pripadle tretjina nedeljivega gromberškega deželskega sodstva, lova in cerkvene desetine, celotna vinska desetina na Bukovcu, v Ogljenšaku, na Pokošah, Sladki Gori in v Razvanju, gornina nad Doklecami, v Gabrniku, Malahorni in Razvanju, celotna zaščitnina nad spodnjepolskavsko cerkvijo, ribolov v Dravinji, v Čretih, med Zgornjo in Spodnjo Polskavo, 2 ribnika, četrtna gozda Velenik, gozdovi Vrhloga, Črete, Majšperk, Doklece, Brezje, Krabušek, Žabjek, travniki Lava pri »Sporberbachu«, Gospojšek, Golenič, vinogradi v Framu, Radizelu, Ritoznoju, na Sladki Gori, mlin, imenje pri Betnavi in Goleniču. Sigmundov delež so ocenili na 24.716 goldinarjev (= 31,5 imenjskega funta).¹⁸⁷ Za leta 1673—1680 je prevzel zemljiško gospostvo v zakup upravnik Bratec. Leta 1677 je ukazal obesiti na gavgah na robu gozda ob glavni cesti na meji med Zgornjo Polskavo in Požegom 2 dolgoletna vlomilca v vinske kleti.¹⁸⁸ Sigmund Helfrid Dietrichstein, koroški deželni glavar, je 1679 frajštajnsko zemljiško gospostvo prodal studeniškim samostanskim sestrām za 24.000 goldinarjev.¹⁸⁹ V gradu se je namestil studeniški upravnik Janez Darer (1687) s pisarjem.¹⁹⁰ Iz leta 1681 je ohranjena najstarejša slika gradu, ki ga kaže precej v sedanjem videzu, vendar z mnogimi gospodarskimi poslopji in z obzidjem.¹⁹¹

Sigmund Ludvik Dietrichstein je kupil 1642 za **zgornjepolskavsko** zemljiško gospostvo Lambergov dvor z večino podložnikov v Apačah vzhodno od Lovrenca na Dravskem Polju za 12.166 goldinarjev.¹⁹² V tem času je proti koncu tridesetletne vojne Zgornja Polskava doživela marsikaj neprijetnega. Do 1643 so morali obnavljati v uporū požgan gradič,¹⁹³ v zvezi s tem se je v vasi pojavil zidar (1644). Pod županom Lešnikom (1644) je primanjkovalo soli.¹⁹⁴ Skozi vas so se podili zelo razbrzdani vojaki in se zadrževali v gostilni (1647) Magde Gradner.¹⁹⁵

V že znani delilni pogodbi 1671 je prevzel zgornjepolskavsko zemljiško gospostvo Franc Adam Dietrichstein, z njim tretjino nedeljivega sodstva in lova, 15 grajskih vinogradov (Sladka Gora 7, Gabrnik 5, Vinše pod Kočnami, Polinger in Grajšek v Halozah), polovico ribolova po polskavskem potoku od Zgornje Polskave do Pliberškovega mlina pod Šmartnim, ribolov pri Moškanjih, ribnik v Sestržah, mlin v Ogljenšaku, gozdove pri Sestržah, Medvedeah, četrtno Ve-

¹⁸⁶ Spodnjepolskavska krstna knjiga 1663 in 15. 2. 1668, Zu.

Deželno pravo 73, Sda.

Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

¹⁸⁷ Delilna pogodba 1671. Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

Deželno pravo 73, Sda.

¹⁸⁸ Akti notranjeavstrijske deželne vlade 1675 Cop VII 38. 1677 Cop III 44. 1678 Cop II 78—79, Sda.

¹⁸⁹ Posebni arhiv Studenice, Sda.

¹⁹⁰ Slovenskobistriška krstna knjiga 1687, Zu.

¹⁹¹ Georgius Mathaeus Vischer: Topographia duratus Stiriae, 1681 (Vischer), 23.

¹⁹² Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

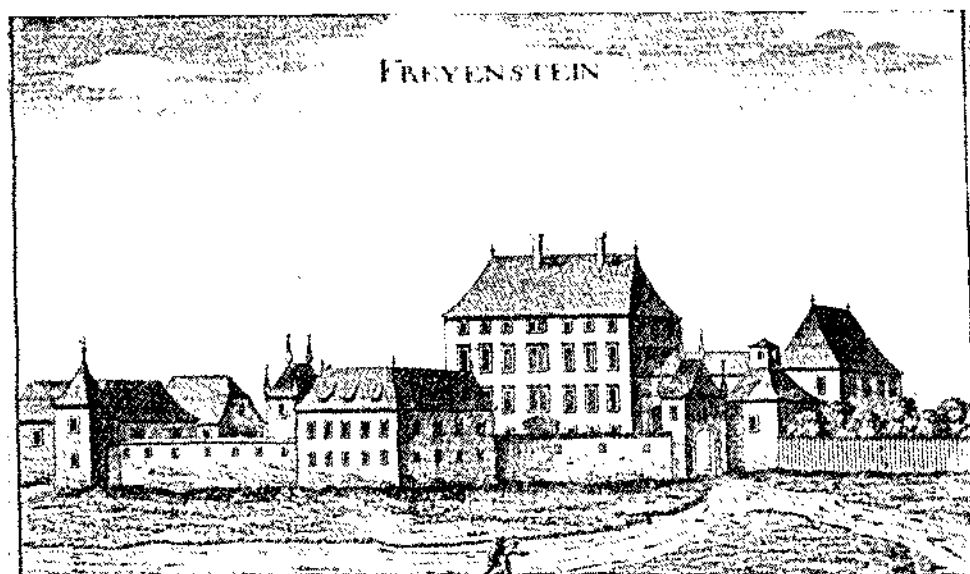
¹⁹³ Zgornjepolskavska župnijska kronika, Zu.

¹⁹⁴ Slovenskobistriška krstna knjiga 1644, Zu.

Posebni arhiv Studenice, Sda.

¹⁹⁵ Slovenskobistriška krstna knjiga 1647, Zu.

Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

Georg Matthäus Vischer: Topographia ducatus Stiriae, 1681, 22

lemika, travnike v Privredu in pri cerkvi na Levarjih ter pristavo Lamberg pri Lovrencu z desetino in gornino, skupno vrednost 24.424 goldinarjev.¹⁹⁵ Njegov upravitelj na Zgornji Polskavi je bil Andrej Korpan (1672—1700). Korpanu je izročil Bratec s Pragerskega 1687 Evo Kranjčič, osumljeno čarovništva. Ta jo je predal Studenicam, lastniku Frajštajna.¹⁹⁷

Bistriški meščani so se pritožili 1677 zoper podeželske trgovce s soljo na Polskavi in v okolici.¹⁹⁸ Slika gradiča prikazuje 1681 skromnejšo enonadstropno stavbo z gospodarskim poslopjem in ograjo. Takšno obliko je dobil gradič po delilni pogodbi. Ker sta Francova brata prodala 1679 Frajštajn in Gromberg, je ostala samo Zgornja Polskava še dietrichsteinska.¹⁹⁹

Slivniški župnik — zgornjepolskavski svet je pripadal slivniški župniji — Matej Sedminek je začel leta 1686 pisati krstne knjige. S tem se je bogastvo virov za polskavsko preteklost lepo pomnožilo. V zelo prostrani slivniški župniji se je rodilo proti koncu 17. stoletja letno povprečno 137 otrok, od tega 8 % nezakonskih. Pojavili so se naslednji novi priimki:

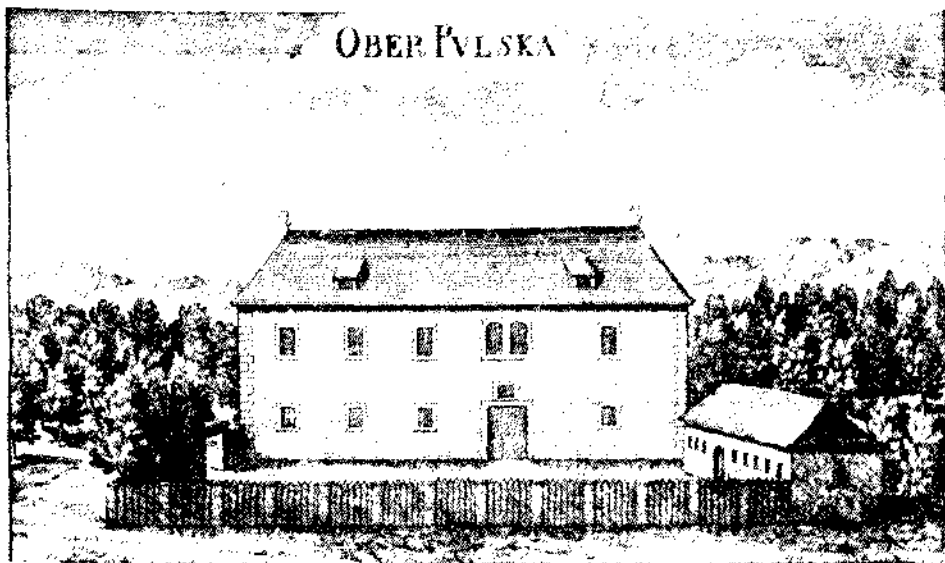
Sele	Baslo, Bezovnik, Haložan, Jančič, Jurko, Karnec, Korošec, Labauš, Lisec, Mak, Mejavšek, Ocepek, Oman, Pajek, Pernat, Petelin, Stegar, Šlamberger, Šuster, Tomazel, Višner, Vodošek
Zgornja Polskava	Babič, Blatnik, Cek, Dimec, Finžgar, Gril, Janežič, Jesih, Kaličko, Kmet, Koban, Kolar, Koren, Korper, Krabaus, Laccen, Leber, Marolt, Mlakar, Pajtler, Pauer, Peršuh, Peteršil, Pišek, Putrih, Sekol, Slinter, Ston, Strgar, Šerbel, Šub, Šurnik, Trglavčnik, Vešnar, Vok.

¹⁹⁵ Delilna pogodba 1671. Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

¹⁹⁷ Spodnjepolskavska krstna knjiga 1662—1700, Zu. Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

¹⁹⁸ Akti notranjeavstrijske vlade 1677 Cop II 129, Sda.

¹⁹⁹ Vischer, 79.

Georg Matthäus Vischer: Topographia ducatus Stiriae, 1681, 79

Tu in tam so že krstili in poročali na Levarjih, pri cerkvi je že bilo pokopališče.

V **Gabrniku** so bili novi priimki — zaradi vinčarstva so se pogosto menjavali —: Finžgar, Jelenc, Koderl, Mejavšek, Mlinar, Rečak, Rojst, Stradner, Zagajem, Zingerl. Od 1663 do 1757 so živeli na poznejšem Rotenholu v Spodnjem (— Malem) Gabrniku plemiči Javorniki. Prišli so iz Brezul in bili od časa do časa upravniki zemljiških gospodstev Slivnice, Pragerskega in Rač. Zgornji Gabrnik se je že 1638 imenoval Večji Gabrnik.²⁰⁰ V Gabrniku je imelo gorninske vinograde tudi že slivniško zemljiško gospodstvo.²⁰¹

Gromberško zemljiško gospodstvo je na osnovi delilne pogodbe 1671 imel Jurij Seifrid Dietrichstein. Gromberške so bile tudi tretjina nedeljivega sodstva in lova, vinska desetina v Spodnjem Prebukovju, gorninski vinogradi v Spodnjem Prebukovju in Ogljenšaku, polovica ribolova po Polskavi od Zgornje Polskave do Pliberškovega mlina, po Devini in Sporberbachu, mlin pod Sladko Goro, tretjina gozda Velenika, gozd pri gradu in v Gabrniku, travniki v Privredu in pri Apačah, grajski vinogradi na Sladki Gori, v Ogljenšaku, Spodnjem Prebukovju in Ritoznoj, pragerska pristava, gospodstvo Majšperk z vinsko desetino, urad Starošince, posesti v Razgorju in Zabjcku z žitno desetino. Jurijev delež je bil ob delitvi najnižji, znašal je 24.166 goldinarjev.²⁰² Jurij je že leta 1679 prodal gromberško zemljiško gospodstvo za 14.000 goldinarjev mariborskemu zemljiškemu gospodu Janezu Jakobu Khisslu, ki je imel od 1677 tudi Betnavo.²⁰³ Z nje so poslej Gromberg tudi upravljali. Ob prodaji je nastal nov gromberški urbar, ki je zelo soroden svojemu predniku. Novi so nekateri priimki, tako Koban, Kolav. Na gromberški pristavi je živel podložnik Janže Ingolič. Užival jo je po kupnem pravu. Njegova podložniška obveznost je bila le denarna, 2 goldinarja letno.²⁰⁴ Gromberški kočenski župan Luka Kolar je imel

²⁰⁰ Slivniške krsne knjige 17. stoletja, Zl.

²⁰¹ Jože Koropec: Ob urbarju gosposčine Slivnice pri Mariboru iz leta 1608, ZČ 1963/3, 235–241.

²⁰² Delilna pogodba 1701, Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

²⁰³ Posebni arhiv Khissl 112, Sda.

²⁰⁴ Gromberški urbar leta 1679, Posebni arhiv Gromberg, Sda.

leta 1690 celo svoj pečat. Za njegovega županovanja je grad vodil posebno knjigo dolžnikov ovsa za gozdnino.²⁰⁵ Vischerjeva slika Gromberga iz leta 1681 ne more biti prava. Lastnica gromberškega gospostva je bila takrat grofica Eleonora Ursini-Rosenberg, hči Khisslovega posvojenca.²⁰⁶

Ko je 1659 umrl bukovški zemljiški gospod Jurij Krištof Trautmansdorf v Kirchbergu, ga je nasledil sin Jurij Ernrajh. Urbarialni zapis za Bukovec 1664 omenja tu prvič priimke Esih, Grader, Ingolič, Kodrič, Parhošnik, Pergaver, Rab, Šurnik. Bukovski podložniki so poleg starih obveznosti plačevali še davek, ki je bil približno enako velik kot denarna pravda, glavarino in srebrnike za brzega sla v Kirchberg. Pokojnega Jurija Ernrajha je nasledila 1669 sestra Konstancija. Naslednje leto se je poročila z Janezom Herbartom Turjaškim. Tako se je znašlo bukovsko zemljiško gospostvo znova v posesti Turjaških, kakor je bilo konec 15. stoletja. Pri trojički slivniški podružnici, ki so ji 1636 prizidali sedanji prezbiterij, na turjaških Levarjih (Leuarie 1686) so pokopali konec leta 1689 — najstarejši znani pokop na tem pokopališču — plemiča Bolfenka Krištofa Führenberga s pristave Lamberg v Apačah pri Lovrencu na Dravskem polju. V letih 1689 in 1690 je stoletni Bukovečan Luka Samuh nezanesljivo pričeval, da so upravičeni do koriščenja privredskih pašnikov in gozdov poleg Bukovečanov le Podovljani, ne pa Spodnjepolskavljeni. Iz slivniške matične krstne knjige spoznamo za konec 17. stoletja sledeče priimke za Bukovčane prvič: Dvoršek, Dobrovšek, Hrastovčnik, Jakl, Kolar, Koren, Korošec, Kumer, Lešnik, Ropel, Škrobot, Vodošek.²⁰⁷

Lastniki pragerskega zemljiškega gospostva v 18. stoletju so bili: Herman Popp (—1708), mariborski zdravnik Janez Matija Popp (—1726), Herman Viljem in za njim Jožef Karel Wildenfels s sestro Lizo (—1740), rodbina Verlendis (—1766), mariborski okrožni glavar Ignac Felber (1766), Kajetan Langemantel (1767), Sigmund in Jožefa Fleferič (—1784), Jožefa Flegerič-Schmel (—1794), Jožef Ludvik Schmel (—1795). Gospostvo so upravljali zanje Franc Anton Golobič (1718—1728), Jakob Sotler (1740), Marko Kersnič (1769) in Ludvik Knapič (1777—1780).²⁰⁸ Po pragerskem urbarju iz leta 1747 je bilo v gospostvu 5 podložnih družin na Vrhlogi, 5 v Zabjeku, 1 v Laporju, 6 kočarjev pri gradu in 11 osebenjkov. Leta 1770 je bilo na Pragerskem 12 hiš. Podložna kmetija je oddala letno v grad 16—23 goldinarjev za dajatve in davke, koča 2—5 goldinarjev in 2 dni tlake tedensko. Gospostvo so ocenili na 31 imenjskih funtov.²⁰⁹ Junija 1799 se je premikalo mimo Pragerskega več kot 10.000 ruskih vojakov, ki so hiteli na pomoč Avstriji proti Napoleonovim Francozom.²¹⁰

Razboriti spodnjepolskavski župnik Anton Mihael Mool (1703—1726), ki je sicer imel kaplana, organista, kuharico, 2 majerja, 3 hlapce in 3 deklet, je tožil 1712 škofu, da leze v dolgove in si ne more kupiti obleke. Kuharici je letno plačal 14 goldinarjev, hlapcu 12 in deklet 7 goldinarjev. Leta 1754 so živele

²⁰⁵ Posebni arhiv Brandis Iv, Sda.

²⁰⁶ Vischer, 31.

²⁰⁷ Zgornjepolskavska župnijska kronika, Zu.

Silvniška krstna knjiga 17. stoletja, Zu.

Deželno pravo 44 in 532, Sda.

Posebni arhiv Kirchberg am Walde, Sda.

Baravalle I, 115.

Matej Slekovec: Župnija sv. Lovrenca na Dravskem Polju, 1885, 108.

²⁰⁸ Spodnjepolskavske matične knjige 18. stoletja, Zu.

Slovenskobistriška krstna knjiga 1745, Zu.

Listina Pragerhof 23. 12. 1748, Sda.

Seznam davka na ognjišča — Herdststeuer — 1709, MD 49, Sda.

Puff, 155.

Schmutz II, 202.

Miscellen, 75.

²⁰⁹ Pragerski urbar 1747, Sda.

Spodnjepolskavska krstna knjiga 1770, Zu.

²¹⁰ Ljublanske Novice, 1799.

podložne družine njegovega zemljiškega gospostva v 57 hišah.²¹³ Za obolelo živino je skrbel od 1768 konjederec.²¹³ Ko so leta 1770 popisovali hiše v vojaške namene in jih oštevilčili, so bili na Spodnji Polskavi rački podložniki v 40 hišah, župnikovi v 18, frajštajnski v 13, studeniski v 6, mariborski v 2 in Orthaberji v 3. Fras Matija Orthaber, lovec s Pohorskega Dvora, se je priženil k Fukarjevim 1714. Leta 1770 je bilo na Pokošah 11 hišnih številk zgornjepolskavskih, 10 cerkvenih spodnjepolskavskih, 1 frajštajnska in 1 slivniška.²¹⁴ Od leta 1782 je župnišče opravljalo tudi hranilniške posle.²¹⁵ Že julija 1783 je nastopal na Spodnji Polskavi učitelj (ludimagister, Schul Meister) Jože Tabernik. Sledil mu je 26-letni Janez Amring (1790—1799 gostilničar — 1812) z opismenjeno ženo Katro. Po rodu je bil iz Luč, na Spodnjo Polskavo je prišel iz šole v Spodnji Kungoti.²¹⁶

Do leta 1757 je zajemala spodnjepolskavska župnija še na Pohorju Lastinjo vas, Brezne, Kalše in Staro vas. Takrat je dobila župnija Šmartno Lastinjo vas, ostale tri omenjene kraje na novo nastala zgornjepolskavska župnija. Iz spodnjepolskavskih matičnih knjig povzamemo za 18. stoletje naslednje:

	krsti (‰ — nezakonski)		poroke	
	od 1760	do 1757	do 1757	od 1760
poprečje	36 (7 ‰)	29 (7 ‰)	10	9
najmanj	23 (1715)	20 (1766)	16 (1729)	60 (1789)
največ	48 (1746)	45 (1780)	2 (1710)	2 (4-krat)

pogrebi (‰ — do 10 let)

	do 1757	od 1760
poprečje	30 (43 ‰)	30 (47 ‰)
najmanj	10 (1704)	15 (3-krat)
največ	66 (1715)	48 (1783)
	66 (1757)	48 (1794)
	102 (1758)	

Visoko starost je dočakala Gordomaskla (105 let). Imenitnike so od 1741 pokopavali v cerkveni kripti.

Sredi 18. stoletja je bilo v mariborskem okrožju neporočenih v starosti od 20 do 40 let kar 40 ‰ žensk in 45,3 ‰ moških, od tod sorazmerno visok odstotek nezakonskih otrok.

V spodnjepolskavskih matičnih knjigah so duhovniki zapisovali od 1770 na Pokošah 7 družin za kmečke, 16 za kmečke ali kočarske in 15 za kočarske, na Spodnji Polskavi 27 za kmečke, 25 za kmečke ali kočarske in 41 za kočarske. V teh knjigah srečamo še gmajno (gman 1713), Wodresch (1724), Verbie (1744), tkalca (1848), čevljarja (1750), potujočega trgovca (1758), kirurga pri porodu (1768), mesarja Orthaberja (1779), zidarja (1775), krojača (1781), tesarja (1783), krčmarja (1786), mizarja (1786), babico (1797) — vse na Spodnji Polskavi, sodarja na Pragerskem (1786) in ledinsko ime Volavšek (1736). Družine niso bile številčno močne, offerji so se pogosto selili iz koče v kočo. Na Jožefovem voja-

²¹³ Spodnjepolskavska župniška kronika, Zu.
Pismo spodnjepolskavskega župnika leta 1712, Sdm.

²¹⁴ Štetje 1754, Sda.

²¹⁵ Spodnjepolskavska krstna knjiga leta 1769, Zu.

²¹⁶ Spodnjepolskavska poročna knjiga leta 1714, Zu.

Popis hiš 1770, Spodnjepolskavska krstna knjiga, Zu.

²¹⁷ Zgornjepolskavska zemljiška knjiga 1780—1806, št. 5637, Sda.

²¹⁸ Zgornjepolskavska zemljiška knjiga 1780—1806, št. 5637, Sda.

Spodnjepolskavska krstna knjiga 1783—1812, Zu.

škem zemljevidu je že bilo zapisano leto 1785 Spodnja Poljska, vpisana zahodno od vasi opekarna.²¹⁷

Studeniškem samostanu so vodili frajštajnsko zemljiško gospodstvo upravniki: Janez Jurij Kravina (1700—1712), Danijel Rag (pred 1734), Janez Vancel (pred 1746), Franc Anton Lokateli (1746), Janez Gmajner (1750), Franc Rag (1771—1783).²¹⁸ Sosednji podložniki so nasilno pasli po frajštajnskih travnikih, leta 1703 so naenkrat spustili na pašo demonstrativno kar 170 glav živine.²¹⁹ Leta 1705 so zapisali, da je v gospodstvu 22 kmetij, 14 polovičnih kmetij, 2 domca, 10 koč in 7 osebenjkov, leta 1721, da je v njem poleg že omenjenih vinogradov tudi kakšen v Ritoznoju in na Sladki Gori. Sredi stoletja so živel frajštajnski podložniki že v 154 hišah, 1782 v 206 hišah v 2 uradih.²²⁰ Leta 1788 so ocenili frajštajnsko posest na 25.072 goldinarjev.²²¹ Pri samem gradu je bilo 1710 v kletih 50 štartinov vina, v shrambah zelo mnogo žita (150 korcev rži, 80 pšenice, 72 ajde, 40,5 ovsa, 40 prosa, 17 korcev ječmena) in 4 korce boba, v hlevih 3 konji, bik, 10 volov, 13 krav in 16 svinj.²²² 1713 koča za birača, 1769 vrtnar, od 1770 krovec, krojač, majer, logar in 4 koče v Šotreku (Schotrek 1751), podrejene gradu, v Volavšku 1 koča. Leta 1772 je umrl v frajštajnski ječi 18-letni zločinec. Frajštajnsko deželsko sodišče je veljalo za strogo. Rado je obsojalo na delo v okovju, na udarce in za leta dolgo na prisilno delo v Gradec. Studeniški samostan je našel s prezidavo v gradu prostor za kapelo. Rag je začel voditi leta 1779 zemljiško knjigo.²²³ Leta 1782 so oblasti ukinile studeniški samostan in frajštajnsko gospodstvo je prevzel Štajerski deželni verski sklad. Zanj so ga vodili upravniki Franc Rag (1783), Maks Pföder (1787—1798) in Valentin Sirk (1794—1802). Leta 1796 so oddali grajsko lovno pravico v najem za 12 let.²²⁴

Lastniki zgornjepolskavskega zemljiškega gospodstva v 18. stoletju so bili najprej Dietrichsteini: Franc Adam (—1702), Karel Ludvik (1702—1732), Franc Karel Ludvik (1732—1765), Franc Ludvik (1765—1796), Sigmund Ludvik (1796 do 1799) in za njimi Franc Leopold Huster Adlerskron. Zadnja Dietrichsteina sta pred prodajo oddajala od 1778 gospodstvo v zakup najprej svojim upravnikom, nato lastnikom pragerskega zemljiškega gospodstva. Zgornjepolskavski upravniki so bili: Franc Stampfer (1701—1714), Janez Jurij Karlo (1714—1719), Janez Jurij Grinegl (1725—1726), Matija Rabl (1728—1732), Janez Jožef Knapič (1733—1752), Janez Muster (1752—1767), Jožef Vonceil (1771), Franc Friedrich (1772—1783), Jožef Ludvik Schmel (1785—1788), Franc Rag (1791—1794), Anton Rag (1797—1799).²²⁵

²¹⁷ Spodnjepolskavske matične knjige za 18. stoletje, Zu.

Posebni arhiv Zgornja Poljskava, AS.

Jožefov vojaški zemljevid 1785, Sda.

²¹⁸ Spodnjepolskavske krstne knjige za 18. stoletje, Zu.

Silvniška krstna knjiga 1783, Zu.

Posebni arhiv Zgornja Poljskava, AS.

²¹⁹ Posebni arhiv Zgornja Poljskava, AS.

²²⁰ Seznam davka na ognjišče 1705, C 45, Sda.

Stetje 1754, Sda.

Unterstermark, 127

²²¹ Posebni arhiv Studenice, Sda.

²²² Posebni arhiv Studenice, Sda.

²²³ Spodnjepolskavske matične knjige za 18. stoletje, Zu.

Frajštajnska zemljiška knjiga 1779—1804, št. 3416, Sda.

²²⁴ Frajštajnska zemljiška knjiga 1779—1804, št. 3416, Sda.

Silvniška krstna knjiga 1783, Zu.

Slovenskobistriška krstna knjiga 1788, Zu.

Carl Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark I, 1822 (Schmutz I) 414—451.

²²⁵ Silvniška krstna knjiga 1701—1758, Zu.

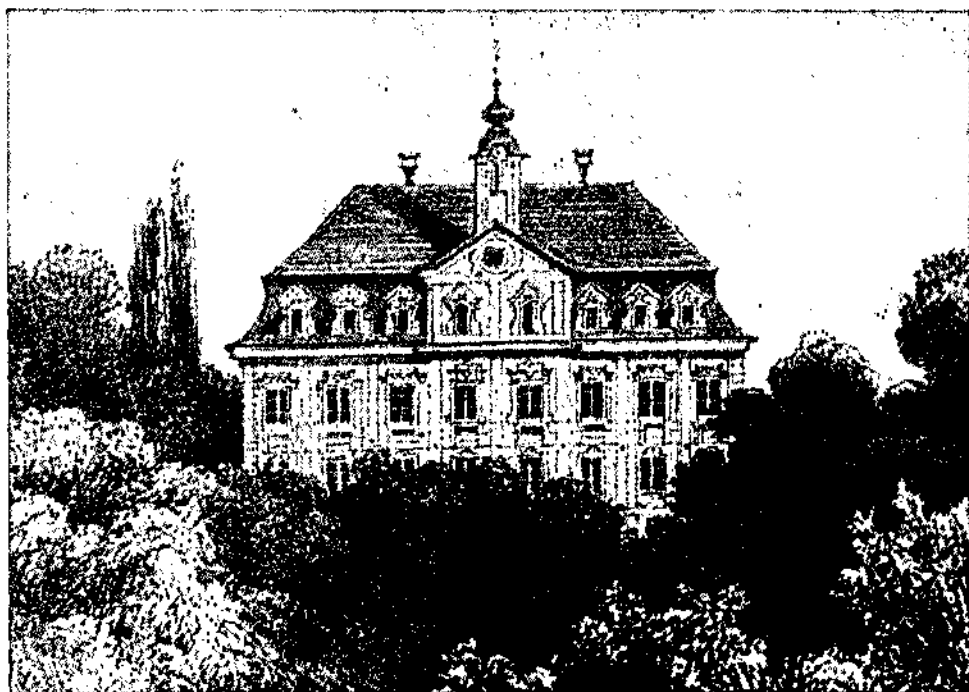
Listina leta 1702, AS.

Zgornjepolskavske matične knjige 1758—1800, Zu.

Zgornjepolskavska zemljiška knjiga 1780—1806, št. 5637, Sda.

Posebni arhiv Zgornja Poljskava, AS.

Josef Andr(eas) Janisch: Topographisch-statistisches Lexikon von Steyermark II, 1885, 578—579.

Graščina Zgornja Polskava
Carl Reichert: Einst und Jetzt II, 1864, 156

Vas Zgornja Polskava se je pod odličnimi vinogradi v 18. stoletju hitreje razvijala pod klanci proti Bistrici, najbolj zaradi porasta prometa na glavni cesti. V vasi (1785 Gornja Polska) so se pojavili eestar (1702), sodar (1711), mesar (1714), kolar (1718), 4 gostilne (1751), poštni sel (1758), usnjar (1771), tkalec (1772), zidar (1774), kočijaž (1778), kramar (1783), krojač (1785), logar (1785), 3 mlini (1785), mizar (1786) in pek (1791). Okrog leta 1728 so modernizirali glavno cesto. Življenje v vasi je poživila tudi nova umetniško oblikovana graščina. Zaradi vsega tega so se odločile cerkvene oblasti namestiti pri trojiški cerkvi na Levarjih trajnega vikarja 1758. Marija Terezija je želela več manjših učinkovitejših župnij.²²⁷

Vikar se je namestil v kaplaniji, stavbi na mestu sedanjega župnišča, kjer so se prej priložnostno mudili slivniški kaplani. Že po treh letih se je vikariat 1761 spremenil v župnijo, s frajštajnskim patronatom in pod zaščito slovensko-bistriškega zemljiškega gospostva. Nova župnija je prva množično zbliževala polskavske ljudi kot posebno enoto. Podrejena je bila — prav tako tudi spodnjepolskavska — goriški nadškofiji, ki je leta 1751 zamenjala v naših krajih odpravljen oglejski patriarhat. Po letu 1782 se je zgornjepolskavska župnija — prav tako tudi spodnjepolskavska — znašla v okviru lavantinske župnije, ki je takrat imela sedež v Št. Andražu v Lavantinski dolini severozahodno od Dravograda. Prvi kaplan se je pojavil na Levarjih že 1773. Vikar — zatem župnik — Anton Gaspari (1758—1768) je takoj začel pisati matične knjige. Od 1788 so jih pisali v nemščini, ne več v latinščini. Gaspari se je 1766 prepiral s slivni-

²²⁷ Slivniške matične knjige 1700—1758, Zu.
Zgornjepolskavske matične knjige 1758—1800, Zu.
Zgornjepolskavska župnijska kronika, Zu.
Jožefov vojaški zemljevid 1785, Sda.

škim župnikom zaradi mej svoje župnije. Takrat si je šmarčki župnik prisvojil za svojo župnijo Lastinjo vas. Prej spodnjepolskavske Brezne, Kalše in Stara vas so postale zgornjepolskavske. Med Bukovčani in Zgornjepolskavlani se je za Levvarje vnel spor. Zgornja Polskava se ni zadovoljila samo z Levvarji južno od ceste Zgornja Polskava—Pragersko, temveč je segala onkraj nje po pašnikih na gmajni. Zaostрил se je spor 1770. leta, ko je vsak kraj dobil hišne številke. Poravnava v letu 1772 je bila le začasna. V cerkvi so 1782 prezbiterij povišali, 1783 premestili sem oltar iz cerkve mariborskih celestink, 1784 prižnec iz mariborske jezuitske cerkve. Konec stoletja so zgradili novo župnišče in mežnarijo.²²⁸

Državne oblasti so ob uvajanju splošne vojaške obveznosti snovale naborne okraje s sedeži v večjih graščinah (Slivnica, Rače, Zgornja Polskava, Slovenska Bistrica, Štatenberg). Zgornjepolskavski naborni okraj je zajemal Bukovec, Kalše, Ogljenšak, Spodnjo Polskavo, Zgornjo Polskavo, Črešnjevce in Pretrež. Okraj je začel sprejemati od oblasti tudi tiskane okrožnice. Graščina je bila prav tako sedež sodišča. Leta 1773 so obsodili tu nekega tata, 1778 je tekla tu neka druga sodna zadeva. Sodišče se je imenovalo krajevno. V graščini so začeli voditi 1780 za svoje podložnike zemljiško knjigo, v njej so opravljali tudi hranilniške posle. Zgornjepolskavski okraj je bil še znotraj celjskega okrožja, sosednji Fram je bil že v mariborskem. Meja med obema je še sedaj izredno močna. Ob cesti je konec 18. stoletja zrasla nova gostilna, pritlična stavba z ometnimi okraski v obliki kron nad okni. Leta 1782 — 18. marea — so Polskavlani videli doma edinega papeža, ki je potoval skozi vas. Bil je to Pij VI. na poti na Dunaj v sprevodu 16 voz in 80 konj. Aprila in maja 1797 so se premikali skozi Zgornjo Polskavo Francozi proti Celju.²²⁹

Na ozemlju zgornjepolskavske župnije s kraji Bukovec, Gabrnik, Kočne, Ogljenšak, Sele in Zgornja Polskava je bilo v drugi polovici 18. stoletja najmanj rojstev v letih 1759 (26) in 1773 (26), največ leta 1795 (64). Izračunano letno poprečje rojstev je bilo 39. Dvojčkov je bilo 1 % rojstev, nezakonskih otrok 11 %. Poprečno je bilo na leto 9 porok. Pogrebov je bilo najmanj 1765 (15) in 1795 (14), izjemno mnogo 1773 (52), 1778 (55), 1781 (58), 1783 (59), 1787 (51), 1789 (61), 1794 (64), 1797 (74) in 1800 (53). Izračunano letno poprečje pogrebov je bilo 38, od tega 18 otrok pod 10 leti = 48 %.

Hišne številke so bile od 1770 razporejene sledeče:

Bukovec	1—36; št. 32 frajštajnska, druge turjaške
Gabrnik	1—50; podložne bistriški Marijini cerkvi, Frajštajnu, Grombergu, Račam, spodnjepolskavski cerkvi, Zgornji Polskavi, Žuraju v Slovenski Bistrici
Kočne	1—20; št. 15 podložna spodnjepolskavski cerkvi, druge Grombergu
Ogljenšak	1—37; gromberške; kolar, 2 kovača, 2 mlina, sodar
Sele	1—22; št. 15 račka, druge frajštajnske; 2 čevljarja, kolar, krojač, mlin
Zgornja Polskava	1—83; Gromberg 3 št., Frajštajn 6, Rače 1, Turjaški 6 številk, druge zgornjepolskavske; že 6 čevljarjev, 6 gostiln, 5

²²⁸ Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

Zgornjepolskavske matične knjige 1758—1800, Zu.

Zgornjepolskavska župnijska kronika, Zu.

²²⁹ Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

Zgornjepolskavska zemljiška knjiga 1780—1806, št. 5637, Sda.

kovačev, 4 krojači, 2 mesarja, 5 sodarjev, 2 tapetnika in 3 zidarji, 3 tkalci, drugi obrtniki po eden, vsega polovica hiš v posesti obrtnikov, med njimi 3 Nemcev (čevljar, gostilničar, mizar).²³⁰

Bukovec so imeli Turjaški do 1794. Najprej so ga zanje vodili upravniki, bivajoči v bukovškem gradiču: do 1702 Matija Vels, od 1702 do 1704 Bolfenk Sigmund Sternberg. Med 1711 in 1733 so odgovarjali za Bukovec Gorjupi v Slovenski Bistrici, 1737 in 1739 Janez Jurij Schröck, 1745 Janez Muster, med 1747 in 1754 upravnika zgornjepolskavskega zemljiškega gospostva, 1790 Franc Gabfischer. Leta 1794 je kupil Bukovec Janez Brandis, zemljiški gospod Maribora, Betnave in Gromberga. Brandisovo upravno središče za Bukovec je bila betnavska graščina.

Za Bukovec je ohranjenega za 18. stoletje že precej zgodovinskega gradiva, tako davčna prijava za vino 1700, 1706 za ognjišča — 2 kmetiji, 20 domcev, 1 kočar, 10 navadnih viničarij, 2 grajska viničarja —, 1720 za gornino, 1749 za meso, gorninski sezname, urbarji, urbarialni zapisi, poročila upravnikov, sezname dolžnikov gospostvu, potrdila sprejetih dajatev, inventarni zapisi gospostva Kirchberg am Walde, pogodbe med gospostvom in podložniki, ženitne pogodbe, oporoke — hranili so jih tudi doma — kupne pogodbe, popis hiš 1754, gradivo terezijanskega in jožefinskega katastra, jožefinski vojaški zemljevid, matične knjige slivniške in zgornjepolskavske župnije, zgornjepolskavska in betnavska zemljiška knjiga.

Iz virov zvemo med drugim, kako so vozili Bukovčani bukovoško in sladkogorsko vino za Turjaške — letno do 12 štartinov — do Maribora in Ernovža ali celo v Gradec in Kirchberg, za kapucine v Hartberg, da so poravnali poleg že znanih dajatev tudi umrlino, desetek — vse to v letni vrednosti 300 do 500 goldinarjev (krava je bila vredna 10 goldinarjev), da jih je bila četrtnina zadolžena v višini enoletne obveznosti, da so smeli koristiti grajske gozdove le v dogovoru z logarjem (forstner 1788) in loviti ribe v Privredu, da so bili s Polskavljani v sporu za zemljišča na Levarjih, da so prodajali in kupovali podložne kmetije in vinograde, jih večali in obnavljali tudi s streljanjem skal (1733), da jim je načeloval župan (1733 supan), da so mleli v Pisančevem mlinu (1733), da so pridelovali tudi sadje (1748), da so kupili za Turjaškega tobačno dozo iz želvovine (1739), da je prerastel bukovski gradič v dominikalno viničarijo, ki je prešla med 1713 in 1716 v privatne roke, in da je nastala 1746 nova grajska viničarija z veliko pečjo (36 kahel,) da je predstavljal bukovski urad sredi stoletja 43 imenjskih funtov, da so našli 1754 v njem 35 hiš (3 gosposke viničarije, 10 viničarij podložnikov — v eni sodar —, 15 četrtnih kmetij, 6 polovičnih kmetij in 1 tričetrtinsko kmetijo), da se mnogi niso vrnili s preštevilihi vojna. Podložna družina je plačala na začetku stoletja letno najbolj od 12 do 19 goldinarjev (dninar je zaslužil na dan 6 krajcarjev = desetino goldinarja), od tega okoli 70 % raznih državnih davkov. Najtežja obveznost do zemljiškega gospoda je bilo plačevanje tlake, po tri in pol goldinarja letno (za 8 dni vozne in 30 dni ročne tlake). V naravi so oddajali le še posamezniki kopune, kozličje in jagnjeta. Namesto denarja so pogosto dali vino ali pa so obdelovali dominikalni vinograd.²³¹

²³⁰ Zgornjepolskavske matične knjige 1758—1800, Zu.

²³¹ Deželno pravo, 43, 44, Sda.

Posebni arhiv Kirchberg am Walde, Sda.

Posebni arhiv Zgornja Poljskava, AS.

Davčna prijava za vino 1700, 28 S, Sda.

Slivniške matične knjige 1700—1758, Zu.

Po zapisih terezijanskega katastra 1749. leta so Bukovčani uživali 3 dominikalne gmajne, 2 gmajni v Privredu med Spodnjo Polskavo, Požegom in Ješenco ter gmajno na Levarjih. Na njih so pasli z Zgornjepolskavijani, Ješenčani, Požegovljani in Selani do 140 govedi in 50 konj. Bukovčani so smeli izkoriščati dominikalne gozdove na Bukovcu in pri gmajnah v Privredu. V bukovškem gozdu, ki je na morski strani segal do potoka »Diebispachl« (= Tatič, 1790 Hudi pothok), so tudi pasli, morali pa so zato voziti iz gozda za zemljiškega gospoda les in vsaka podložna enota je bila dolžna pripeljati še vozgnoja v oba grajska vinograda. Desetino za bukovške in sladkogorske vinograde sta dobivali zemljiški gospostvi Frajštajn in Rače. Vsaka od podložnih enot je dobila svojo urbarialno številko, ki je ostala trajna oznaka vse do parcelnih številk franciscejskega katastra. Na Bukovcu in pridruženih Levarjih je bilo 30 urbarialnih števil, v zelo oddaljenih Žibereh (13 km zahodno od Gornje Radgone) bukovškemu uradu pridružene 3 urbarialne številke. Tri podložne družine od 30 niso poznale denarnega činza, 4 družine so ga plačevale od 10 do 26 srebrnikov, 9 družin med 1 goldinarjem in 1 goldinarjem 225 srebrniki, druge med 140 in 230 srebrniki. Skupno je nanesel činž 24 goldinarjev, 54 krajecarjev in 1 srebrnik, zato pa državni davki 142 goldinarjev in 53 krajecarjev. Za mlin je gospostvo posebej zahtevalo letno poltretji goldinar. Za Bukovčane so končno zračunali še tlako. Od njih so pričakovali 35 dni vprežne tlake s parom živine, 14 dni vprežne tlake z eno živino in 694 dni ročne tlake. V okviru bukovškega urada je bilo še 19 gorninskih vinogradov na Bukovcu in Sladki Gori, pri 10 od njih je bilo zasilno stanovanje. Izvzemši vinograd z gornino 6,5 vedra in 2 goldinarjev — njegov sogornik je bil rački zemljiški gospod — so bili vinogradi majhni. Hasnovali so jih bukovški in bližnji podložniki, trojička cerkev na Levarjih (2) in bistriški meščan Jernej Gorjup. Vsa gornina je nanesla 23 veder vina in 10 goldinarjev.²²²

Ovdovela Bistričanka Marija Gorjup je prodala leta 1751 svojo podložno posest na Bukovcu zgornještajerskemu nadduhovniku Celjanu Jožefu Maksu Heuplu — župniku (1730—1761) v Brucku na Muri. Hitro zatem se je pojavila pred 1785 na tej posesti velika vinogradniška kapela Janeza Nepomuka. Matija Pergaver jo je s svojimi 105 leti morda še učakal (1753). Leta 1789 je Heuplovo posest že imel mariborski meščan Franc Sommerer.²²³

Ko so leta 1770 oštevilčili hiše, je bilo na Bukovcu 36 hišnih števil. Vse razen številke 32, ki je bila frajštajnska, so bile turjaške. Ker so na Levarjih obveljale zgornjepolskavske številke, so jih (11) Bukovčani še nekaj časa šteli za svoje.²²⁴

Za **gromberško** gospostvo je javila njegova lastnica grofica Marija Eleonora Rosenberg z Betnave 1705, da obsega poleg pristave še 59 kmetij, 6 polkmetij in 12 koč. Pravice do lova je prodala 1707 slovenskobistriškemu zemljiškemu go-

Seznam davka na ognjišča 1706, C 26, Sda.

Gorninska davčna prijava — Bergrechtleistung — 1720, 6 V, Sda.

Isstine Graz 21, 7, 1734, 29, 12, 1747, 15, 1, 1751, 26, 4, 1751, Junija 1751, Sda.

Seznam davka na meso — Fleischaufschatz — 1749, V 23, Sda.

Sletje 1754, Sda.

Terezijanski kataster za Bukovec, Sda.

Zgornjepolskavske matične knjige 1738—1800, Zu.

Frajštajnska zemljiška knjiga 1739—1804, št. 3416, Sda.

Zgornjepolskavska zemljiška knjiga 1780—1806, št. 5637, Sda.

Južefov voljaški zemljevid, Sda.

Jožefinski kataster za Bukovec, Sda.

Isstina Maribor 4, 12, 1795, PaM.

Betnavska zemljiška knjiga od 1814 z vpisi za nazaj, PaM.

²²² Terezijanski kataster za Grombergo, št. 268, Sda.

²²³ Pischelni archiv Kirchberg am Walde, Sda.

²²⁴ Silvoška matična knjiga 1753, Zu.

Bukovska nemovna zemljiška knjiga, PaM in urad zemljiška knjiga Slovenska Bistrica.

²²⁵ Zgornjepolskavske matične knjige 1770—1800, Zu.

spostvu. Med njenimi podložniki sta živel a Ingoliča že 1715 na Spodnjem in Zgornjem Grombergu — dveh opustelemu gradu najbližjih kmetijah. V njenem gospodstvu je bilo leta 1721 v Ogljenščaku in Spodnjem Prebukovju 61 gorninskih vinogradov. Po smrti je Rosenbergovi sledil Tirolec grof Franc Jakob Brandis leta 1727, temu Henrik Adam Brandis leta 1746. Pri popisu hiš leta 1754 je živel o v gromberškem zemljiškem gospodstvu že 122 podložnih družin in 15 družin sogornikov. Adama Brandisa je nasledil 1786 bratranec Janez Brandis.²³⁵

Od leta 1813 je bilo gromberško zemljiško gospodstvo — vodeno iz Betnave — podložno grofu Klementu Brandisu. Ko je ta leta 1828 kupil Frajštajn, je sem prenesel upravo za Gromberg. Posebno zgovorna za to dobo sta zemljiška knjiga in Francov kataster. Za Betnavo, kl je bila do 1828 upravno središče za Gromberg, so ohranjene zemljiške knjige od leta 1814. Odgovoren zanje je bil Brandisov betnavski upravnik (Verwalter, Ortsrichter, Grundbuchdirector), pisal jih je poseben knjigovodja (Actuar, Grundbuchführer). Ker so vsako pomembnejšo pogodbo intabulirali na posest, so vpisi v zemljiške knjige zelo pestri (Vormerk-, Kontrakten-, Inventur-, Veränderungsbücher). Za mladoletne dediče so morali prevzemniki zapuščin vložiti na gradu njihove deleže, ki so postali kapital za bančne posle »sirotinskih« (sirota = mladoletnik brez staršev) blagajn (Waisenkasse 1814). Posojila so dajali za 5-0/0 obresti. Predtem so vlagali denar v 18. stoletju najbolj pri deželnih oblasteh. Iz betnavskih zemljiških knjig zvemo med drugim, da so 1815 obzidovali hudourniško silo polskavskega potoka v Ogljenščaku, da so 1817 pridelovali tudi krompir, fižol, bob in lan. Na Betnavi so začeli pisati za Gromberg posebne temeljne zemljiške knjige leta 1825, nadaljevali so jih na Frajštajnu. V Pokrajinskem arhivu v Mariboru so se ohranile štiri: za dominikalno posest z urbarnimi številkami 1—128, za rustikalno (= podložniško) posest s številkami 136—242, za travniško posest (wiesenzinsamt) s številkami 245—340 in za gorninske vinograde s številkami 352—425. Neposredne gromberške grajske zemlje je bilo največ (travnikov in gozdov) na Črešnjevcu, v Žabjeku in Hošnici, nekaj pri Kovači vasi nad Slovensko Bistrico, le četrtina nje v Kalšah, Ogljenščaku, Zgornji Polskavi, Gabrniku in Pokošah. Podložniške posesti je bilo največ (2/3) v Ogljenščaku s Kočnaml, na Zgornji Polskavi, v Kalšah in Zgornjem Prebukovju, nekaj na Vrhlogi, pri Žabjeku in na Kovačevem Bregu, le posamezne enote (skupno 8) pri Ptuj u, v Pečkah, Slovenski Bistrici in Spodnji Polskavi. Gromberški travniki (2/3) so se raztezali najbolj na Spodnji Polskavi in od tod v ptujsko smer, drugi enakomerno na Vrhlogi, Črešnjevcu, v Ogljenščaku in na Pokošah. Gromberške gorninske vinograde so popisali pri Prebukovju in Ogljenščaku. V slednjem je imel še Vartenhajm 9 vinogradov. Karel Schmutz je zapisal 1822, da je gromberške dominikalne zemlje za 368 goldinarjev, rustikalne za 21.

Za Francov kataster so 1824 in 1825 komisijsko pregledali in premerili zemljo, določili, zaznamovali in popisali meje s tem popisom nastalih katastrskih občin, zemljiške in stavbne parcele, razvrstili zemljišča po gospodarnosti in po kulturah, narisali skice (1 : 2880). Posestniki zemljišč na Kalšah (z zaselki Brezne in Stara vas) in v Ogljenščaku (s Kočnaml) so bili domačini in kalška občina (ta 38 parcel), le izjemoma ljudje in gospodstva iz sosesčine. Do-

²³⁵ Seznam davka na ognjišče 1705 za Gromberg. 57. Sda.

Silvniška krstna knjiga 1715. Zu.

Stetje 1754. Sda.

Terezijanski kataster za Gromberg. Št. 268. Sda.

Reinhard Bachofen — Echt — Wilhelm Hoffer: Jagdgeschichte Stelermarks II, 1828 (Bachofen II, 301).

Jože Mlinarič: Graščina Betnava pri Mariboru, Kronika 24, 1976/1. 17.

	Hiše/ družine	Prebivalci/ žene	Konji	Volj	Krave	Ovee		V jubah						Skupaj Schmutzova pravilno
								njive	vinogradi (vrtovi)	travniki	pašniki	gozdovi	vede	
Bukovec	36/37	159/84	6		22	20		140	89	64	142	259	5	670/699
Gabrnik	59/37	131/78	1	12	14			merjen z Bukovcem						
Frajhajn	20/20	82/45	1	12	17			merjen s Spodnjo Polskavo						
Kalše	37/55	171/81		41	24	22		196	6	231	55	970		1578/1458
Kočno	20/13	75/55		18	11			149	50	63	52	161		473/475
Ogljenšak	38/30	127/68		4	18		2 mlina 2 stope	merjen s Kočnim						
Pokoše	42/44	193/91	7	16	31			merjene s Kalšami						
Pragersko	in podatkov							merjeno s Spodnjo Polskavo						
Sele	23/28	122/61	21	12	20			merjene z Zgornjo Polskavo						
Spodnja Polskava	99/125	528/282	78	60	74		2 mlina	465	(1)	651	161	426	5	1967/1709
Zgornja Polskava	83/89	383/202	49	22	46		2 mlina	248	13	152	72	202		691/687
Okraj Zgornja Polskava	442/458	2001/1043	161	210	250	13	123 čeb. panjev			1195	963	1971		5407
Pravilni seštevek	448/478	1971/1047	163	197	277	42		1198	159	1161	482	2018	10	5028

mačini so bili pretežno gromberški podložniki, le v Stari vasi zgornjepolskavski. V Ogljenšaku je od 70 stavbišč bilo v posesti ljudi iz sosesčine 11, na Kalšah sami domačini. V Ogljenšaku je voda poganjala 3 kovačije (že 1815), 2 mlina, dvojne stope, tu je bila že tudi gostilna. Zupanom so takrat pravili rihtarji.

Po letu 1848 so imeli gromberške grajske razvaline in vedno manj grajske zemlje Brandisi do 1881, nato drugi.²³⁰

O Gabrniku spregovore zemljiške knjige zemljiških gospostev Frajštajn, Spodnja Polskava, Zgornja Polskava, Vartenhajm in v Slovenski Bistrici, ki pa niso v celoti ohranjene. Frajštajn je imel tu 45 vinogradniških zemljišč, Vartenhajm 21, spodnjepolskavska cerkev 15, nedvomno sta gabrniške vinograde imeli tudi ostali omenjeni zemljiški gospostvi pa tudi slovenskobistriške cerkvene ustanove.

Po Francovem katastru je bilo v Gabrniku 75 stavbnih zemljišč, vendar od teh le 38 v posesti domačinov, drugo so bile viničarije in kleti kmetov v neposrednem sosedstvu, z bližnjega Pohorja in Dravskega Polja. Od obrti je živel le tkalec (1835). S hišno številko 15 so zaznamovali dvor Rotenhof na Tonkoglu, bil je v posesti bistriškega meščana. Podobno kot je bilo s posestjo stavbišč, je bilo tudi s posestjo nestavnih zemljišč. Sama občina Gabrnik je imela 16 parcel.²³⁷

Bukovec je ostajal do 1848 Brandisova lastnina. Upravljali so ga do 1828 v Betnavi, nato na Frajštajnu. Bukovčani so končali 1822 starodavne spore z Zgornjo Polskavo, obdržali so severno od cerkve na Levarjih obširnejša zemljišča — vendar v okviru katastralne občine Zgornje Polskave.

Osnovno zemljiško knjigo za Bukovec so začeli pisati na Frajštajnu okoli 1830. V okviru bukovškega imenja je bilo 39 podložniških zemljiških urbarialnih števil in 19 gorninskih — nekaj obojega že na Zgornji Polskavi. Promet z zemljišči od Terezijanskega katastra (1748) do časa zemljiških knjig pred 1848 — torej v enem stoletju — razodeva delno množina razbitih terezijanskih urbarialnih števil: na primer 12+12a-h = terezijanska 12. Tako se je razbilo 39 terezijanskih urbarialnih števil na kar 107 za kmečko posest, 19 gorninskih le na 20. Vinograde na Bukovcu so imela še zemljiška gospodstva Vartenhajm (8), Zgornja Polskava in Frajštajn. Bukovčani so izven Bukovca imeli zemljišča še v Bettlergraben (= Beutelgraben, Beutel — mošnjček) in Privredu med Spodnjo Polskavo, Požegom in Ješenco.

V bukovški zemljiški knjigi so zapisali ob njenem nastanku še višino denarnih obveznosti in da se mora za vsako zemljišče ob prehodu posestne pravice plačati umrlina, 10-‰ prevzemnina in taksa za zaščitno pismo, pri gorninskih vinogradih pa tudi višina gornine in desetina v naturi, voznina (fuhrge) in pisnina. Že so na Bukovcu poznali tudi krompir (1817) in še vedno lan. Leta 1845 se je tu rodil Josip Hojnik, poznejši narodnogospodarski in društveni delavec.²³⁸

²³⁰ Betnavska zemljiška knjiga od 1814, PaM.

Frajštajnske zemljiške knjige za prvo polovico 19. stoletja, PaM.

Francov kataster, AS in Sda.

Schmutz I, 620—621.

Untersteiermark, 121—123.

²³⁷ Frajštajnske zemljiške knjige, PaM.

Slovenskobistriške grajske zemljiške knjige, PaM.

Slovenskobistriška cerkvena Jernejeva zemljiška knjiga, PaM.

Spodnjepolskavska župniščna zemljiška knjiga, arhiv Celje.

Vartenhajnske zemljiške knjige, PaM.

Zgornjepolskavske zemljiške knjige, PaM.

Francov kataster, AS in Sda.

Schmutz I, 436—437.

²³⁸ Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

Zgornjepolskavska šolska kronika, Osnovna šola Spodnja Polskava.

Francov kataster

TABELA 8

% (vsaka katastrska občina — 100%)

	skupno v johah	zgradbe	njive	vinogradi	vrtovi	sadovnjaki	sadovnjaki travniki	sadovnjaki pašniki	travniki	pašniki	gozdovi	grmovje	poti	vode
Bukovec	382	0,5	19,9	10,2	0,04	2,1	0	0	7,3	7,6	50	0	2,1	0,26
Gabrnik	341	0,65	15	14,8	0,05	0	1,8	1,5	9,6	9,3	26	18,4	2,3	0,6
Kalše	893	0,7	21,4	0,4	0,1	0,2	2	1,4	11	9,8	51	0,1	1,5	0,4
Ogljenšek-Kočno	460	0,8	21,1	10,1	0,3	0	1,4	0,6	19,9	4,9	38,5	0,6	1,2	0,6
Pokoše	804	0,29	10,2	0,5	0,01	0	1,1	0,9	15,8	2,2	66	2,1	0,9	0
Špodnja Polskava-Pragersko	2138	0,45	31,9	0	0,05	0,4	0	0,2	39,9	3,8	19,7	0	2	1,4
Zgornja Polskava-Sete	779	1,6	44,3	1,9	0,6	0,4	0,4	0	21,9	4,5	19,9	0	3,6	0,9
Skupaj	5797													

V Francov kataster so vpisali 1825 na Zgornji Polskavi in Selah 119 stavb-nih in 697 nestavbnih zemljišč. Takrat je začel pisati cerkveno kroniko novi župnik (1825—1842) Anton Gasparini.²⁴³

Matične knjige so župniki v obravnavanem predrevolucijskem obdobju Metternichovega absolutizma še vedno pisali v nemščini, vendar v gotici le do 1842, ko jo je izrinila latinica. Pri porodih se je od leta 1818 javljala babica, letno poprečje rojstev je bilo višje kot v prejšnjem stoletju, že 43, od tega 20 % nezakonskih. Mnog mladi par se zaradi ovir od oblasti, gospostva in cerkve ni mogel poročiti. Izračunano letno poprečje pogrebcev je bilo 35, od tega otroških do 10 let 46 %. Najbolj je smrt pobirala ljudi leta 1806, ko so jih zagrebli 58. Kljub temu da je v prvi polovici 19. stoletja število prebivalstva naraslo, je smrtnost upadala. Precej so k temu pripomogli od 1834 v Zgornji Polskavi ži-veči zdravstveni izvedenec — kirurg-ranocelnik, nekoliko tudi babice.²⁴⁴

Ob splošni šolski naredbi Marije Terezije 1774 je bila Zgornja Polskava zrela za lastno osnovno šolo. Grajski pisar Anton Golobič je že celo 1773 na-menil za to nekaj svojega denarja.²⁴⁵ Poučevati so začeli šele 1821, ko so že vsi sosedi imeli osnovno šolo. Prav gotovo je osnovna zavora nastanku lastne osnovne šole bila razbitost zgornjepolskavskega sveta na različna zemljiška gospostva. Tudi so lahko naprednejši starši usmerjali svoje otroke v bližnje sosedne osnovne šole. Od 1812 so skušali všolati Sele in Zgornjo Polskavo v spodnjepolskavski šolski okoliš. Šele ko je 1816 stekel pouk celo v sosednjem Šmartnem na Pohorju, so se na Zgornji Polskavi na pritisk oblasti resno lotili dela. Pred celjsko okrožno komisijo so izjavili župani in delegati občin Bukovca, Gabrnika, Kalš, Kočen, Ogļjenškaka, Sel in Zgornje Polskave 10. junija 1817 na sedežu zgornjepolskavskega okraja v — zgornjepolskavski graščini — da bodo njihove občine vzdrževale učitelja s prispevki po donosu posesti. Razdelilnik bo izdelala okrajna oblast. Dne 15. julija 1817 so se zavezali občani v okrajni pi-sarni pri okrajnem komisarju Andreju Žitku, da bodo prispevali letno 80 gol-dinarjev, 6 črtanib dunajskih mecnov pšenice, 24 rži in za kurivo 24 goldinarjev. Če bo učitelj kupil drva blizu šole, bo prevoz zastonj. Žita bodo zbrali župani. Če bo konec novembra. Občani so dovolili, da se jim te obveznosti vknižijo na po-sesti. Takoj zatem so začeli graditi šolo. Andrej Favetti iz Gorice, ki je tu žup-nikoval 20 let, je pred smrtjo († 16. decembra 1817) dosegel ob podpori zemlji-ških gospodov, da so se odločili zgraditi novo enonadstropno enorazredno šolo — severovzhodni del pozneje razširjene šole — na Brandisovi bukovški gmajni na Levarijih pri trojički cerkvi, na najbolj neugodni legi za šolarje, daleč proč od naselij. V prid takšni lokaciji za šolo je bil le 1801 izkopan bližnji župniščni vodnjak. Zidanje je stalo 8000 goldinarjev. Tretjino stroškov so prispevali ob-čani, tretjino gospostvo in tretjino patron trojičke cerkve — fraištainsko go-spostvo. Med zidanjem so dokupili zabodno od stavbišča 1820 še niivo za pri-boljšek učitelju. Leta 1821 je začel celodnevno poučevati dvajsetletni učitelj Simon Pernat. Bil je tkalčev sin s Spodnje Polskave. Učitelj je postal s sedem-naistim letom in je že poučeval v Šentjuriu pri Celju, na Ponikvi, v Zibiki, Maišperku, na Vranskem in v Pliberku. Na Zgornji Polskavi je bil do 1852 hkrati organist, cerkovnik in občinski pisar. Leta 1852 se je odločil za kmeto-vanje in gostilničarstvo. Že prvo leto so na Zgornji Polskavi pohvalili njegovo uspešno delo, leta 1824 je veljala njegova šola za zelo vzorno. Takrat je poučeval 45 dečkov in 32 deklet, v nedeljski šoli 8 fantov in deklet. Skoraj vsa šoloob-vezna mladina je obiskovala pouk. V višji oddelek je odrojal sposobne dvakrat

²⁴³ Zgornjepolskavska župnijska kronika, Zu.

²⁴⁴ Francov kataster, AS in Sda.

²⁴⁵ Zgornjepolskavske matične knjige, AS in Zu.

letno. Svojo narodno zavest je izpričal 1825 z zasaditvijo lipe pred šolo. Sicer je nemščino poučeval mnogo bolj kot slovenščino. Leta 1831 se je poročil z vdovo gostilničarko. V učilnici je 1837 popisal kateder, 16 štirisedežnih klopi, 4 stole, omaro, 27 črnilnikov, nož za peresa, 2 tabli, gobo, 2 črkovni tabeli in zapisnik. Že drugič je začel slovensko nedeljsko šolo za začetnike. Leta 1847 je poslal okrajnemu šolskemu nadzorniku — slovenskobistriškemu dekanu — seznam 46 otrok, ki niso obiskovali šole, najbolj iz Gabrnika in Bukovca. Leta 1849 je nadzornik poročal, da so v zgornjepolskavski šoli otroci nadarjeni, veselih obrazov, najboljši v slovenskobistriškem novem okraju. Leta 1830 se je že začel podpisovati mesar, 1836 prvi kmet, vsi drugi so se še podkriževali. Zgornjepolskavska šola ni samo izobraževala in vzgajali nove rodove, temveč je medsebojno zbliževala otroke sicer zelo razpršenega šolskega okoliša.²⁴⁵

Na začetku 19. stoletja so vznemirjali Poskavljane najprej Napoleonovi vojni časi. Leta 1805 se je mudilo okoli Slovenske Bistrice okoli 80.000 avstrijskih vojakov, med decembrom 1805 in januarjem 1806 so hitele skozi kraj francoske čete. Mnogi domači moške in fantje so se odločili namesto za vojsko za skrivače, ki so postajali vneti kadilci. Zgornjepolskavski okrajni komisar Jakob Fröhlich (1808—1813) je sporočil 1809 deželnim oblastem, da so se pornikali 27. in 28. maja skozi vas Francozi. Ker 1000 so jih morali domačini prenočiti. Vlamljali so v kleti in 28. maja ropali. Vdrli so celo v cerkev. Komisar se jim je postavil s 100 kmeti po robu. Ob glavni cesti južno od Zgornje Polskave je prišlo do boja, v njem so ubili 3 Francoze, ujeli jih 14 in jih zaprli v Frajštajn. V spomin na spopad so postavili Poskavljani ob glavni cesti soho svetega Antona.²⁴⁶

V gradu so imeli 1824 že poštni delovodnik, 1831 uradni pečat — župnijski urad ga je imel od 1835 — kot krajevno sodišče (ortsgericht) so opravljali tudi manjše sodne zadeve. Leta 1839 je izstavil zgornjepolskavski okraj potni list. Novi zgornjepolskavski župnik Vincenc Novak (1842—1845) se je že ob prihodu odločil pisati matične knjige v latinici in vse manj v gotici.²⁴⁷

Kmetje so povečevali gojenje koruze, krompirja, detelje in množili število čebelnih panjev. Pisanost poslovnih ljudi na Zgornji Polskavi (1850 prvič Gornja in Zgornja Polskava) so v prvi polovici 19. stoletja pomnožili še ranocelnik Jožef Pajk (1834—1852), jajčar-peruttninar, glavnikar, sedlar in lončar, potok je poganjal že 2 mlina. Steklarne in izdelovalnice posode so radi segale po iskani polskavski surovini. Vaščane je 1848 zabaval potujoči nemški lutkar, požare gasila krajevna brizgalna. Ošabnost deklet je ovekovečil takratni framski kaplan Oroslov Caf, ko je hudomušno zasukal narodno pesem takole: »Tri race, tri pure, tri bele gosi na gorni Poljskavi, dekletov nič nič ni.«²⁴⁸

Frajštajnsko gospostvo je leta 1828 kupil Klement Brandis in odslej tu na gradu upravljal tudi gromberško gospostvo in bukovško imenje. Hkrati je bil grad še vedno središče nedeljivega deželskega sodišča Frajštajn. Gromberg, Zgornja Polskava in Vartenhajm. Brandis je povečal moč Frajštajna 1831, ko je kupil pravico deželskega sodstva tudi za njegove podložnike po Dravskem Polju. V gradu in pri njem so živeli s služinčadjo pogosto menjajoči se uprav-

²⁴⁵ Zbirni snopč za Zgornjo Polskavo št. 3423, Sda.

²⁴⁶ Gradivo za šolsko zgodovino, D 3, SaM.

²⁴⁷ Zgornjepolskavska šolska kronika, Osnovna šola Zgornja Polskava.

²⁴⁸ Zgornjepolskavska župnijska kronika, Zu.

²⁴⁹ Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

²⁵⁰ Hans Zwiedineck — Södenhorst: Zur Geschichte des Krieges von 1809 in Steiermark, BZSGQ 23, 1891 (Zwiedineck), 46—48.

²⁵¹ Posebni arhiv Zgornja Polskava, AS.

²⁵² Zgornjepolskavske matične knjige, AS in Zu.

²⁵³ Vladni list 1850, 272, 610, 652.

Karel Streckelj: Slovenske narodne pesmi II, 1900—1903, 2562.

niki, pisarji, sodni uradniki. V imenu vseh štirih gospostev deželskega sodišča so razrešili 1832 na Frajštajnu mejni gozdni spor v Veleniku s Spodnjo Novo vasjo.²⁴⁹

Po osnovnih zemljiških knjigah, ki so jih začeli pisati 1835, je bilo rustikalne frajštajnske zemlje za 200 urbarialnih števil, od tega tri četrt med Pragerskim in Dravinjo, petina na Spodnji Polskavi in Selah, prav malo v Rančah, Razvanju, Zlatoličju in Malahorni, dominikalne za 228 urbarialnih števil, od tega velika večina med Pragerskim in Dravinjo, drugo pa bliže Graščini; gorninske zemlje za 125 urbarialnih števil, od tega pol pri Gabrniku in Ritoznoju, četrt pri Ptujski Gori, drugo pri Razvanju in Malahorni.²⁵⁰

Okoli leta 1810 je sklenil državni vinski sklad kot lastnik frajštajnskega zemljiškega gospostva pogodbo s podložniki, da bodo odslej svoje obveznosti do gradu v celoti izpolnjevali samo v denarju. Za kmetije, ki so se pri tem zadolževale, so s tiskanimi oglasi (1826, 1827) razpisovali dražbe.²⁵¹

Pri Schmutzu je imel Frajštajn 986 dominikalnih imenjskih funtov, 37 rustikalnih v 2 uradih z 206 hišami:

posest v johah	njive	travniki	vrtovi	vinogradi	pašniki	gozdovi
rustikalna	2716	741	18	73	95	410
dominikalna	72	59		34		1720

Za dominikalne gozdove je zapisal Schmutz njihovo razsežnost takole (v johah):

»Alpenwald« 105, Marjeta na Dravskem Polju 114, Velenik 114, »Delle« 119, Privred 157, Janški Vrh 160, Vrh 168, Ptujka Gora 172, »Leitschnitz« 183 in Strgonjca 206.²⁵²

Na **Pokašah** so zbirali gradivo za Francov kataster julija 1824. Stavbnih zemljišč je bilo 36, hišnih števil 1—37 (že so manjkale številke 6, 21, 28, 29, 31, 32, 35), nestavbnih zemljiških parcel je bilo 363, od tega le neznatno v posesti nedumačinov iz okolice.²⁵³

Na **Selah** je zabeležil Francov kataster za Zgornjo Polskavo hišne številke 1—21, manjkale so 7, 12 in 16.²⁵⁴

Zemljiške knjige (2 rustikalni in 1 združna dominikalna-gorninska) **spodnjepolskavskega** župnišnega zemljiškega gospostva hrani Zgodovinski arhiv Celje. Poleg posesti na Spodnji Polskavi je to gospostvo še vedno imelo večino zemlje vzhodno od Čadramskega potoka (Grušovje, Prepuže, Vrhole), nekaj tudi v Farovcu, pri Špilju in 15 vinogradov v Gabrniku. Po ohranjenih vartenhajmskih zemljiških knjigah — začeli so jih pisati leta 1825 — je bilo na Spodnji Polskavi vartenhajmskih 21 rustikalnih urbarialnih števil in 47 dominikalnih. Župnik (1810—1815) Valentin Martin Reich je začel oddajati svoje gospostvo 1811 v najem. V poročnih knjigah je začel 1807 vpisovati dovoljenja zemljiških gospodov za poroke. Za njegovega naslednika je bila revščina tako silna, da je moral biti marsikateri pogreb (okoli leta 1822) brezplačen. Med leti 1833 in 1841 je tu župnikoval Jakob Prašnikar, njegovi sestavki so izhajali v

²⁴⁹ Frajštajnske zemljiške knjige, PaM.

Mell-Pirchegger,

Buchofen II, 253—254.

²⁵⁰ Frajštajnske osnovne zemljiške knjige, PaM.

²⁵¹ Posebni arhiv Studence, Šda.

²⁵² Schmutz I, 414, 415.

²⁵³ Francov kataster, AS in Šda.

²⁵⁴ Francov kataster, AS in Šda.

tisku. Na njegovo pobudo so začeli v vasi v posebej za to določeni hiši vzdrževati vaške onemogle reveže. Po pisateljskem peresu je segal tudi župnik (1845—1869) Vincenc Novak, pred tem 3 leta župnik na Zg. Polskavi.^{25a}

Gibanje prebivalstva

TABELA 9

	1810	1812	1846	1812-1846 %	1869	1971
Bukovec	27 družin	159	202	27	164	219
Gabrnik		131	248	89	203	242
Kalše	174	171	219	28	198	184
Ogljenšak-Kočno	126	127 75 >	288	43	149 120	166 84
Pokoše		193	218	13	194	188
Spodnja Polskava-Pragersko	471	528 82 >	652	7	578 205	721 1014
Zgornja Polskava-Sele	346	383 122 >	610	21	432 124	519 169
Skupaj		1971	2437	24	2367	3506

Spodnjepolskavsko šolsko mladino je poučeval od 1790 Janez Amring. Leta 1806 je imel v razredu le 24 otrok, naslednje leto so ga po sklepu škofije in gubernija kaznovali. Ko si je 1808 kupil s sposojenim denarjem — posodil mu ga je župan Andrej Penič — v vasi kočno, je postal z njo župnikov podložnik. Že 1811 se je Amringu zdelo, da zanemarjena mežnarija ni primeren prostor za uspešno izobraževanje za otroke in v nedeljski šoli za mladino. Nujna bi bila nova zgradba, zlasti še, ker so 1812 odprli tudi drugi razred. V pomoč so mu poslali Jakoba Majheniča. Še vedno je v oba razreda hodilo le 35 otrok, 33 jih je ostajalo doma brez šolskega pouka, ki je trajal poleti 3 ure, pozimi 5 ur. Amring, ki se je poleg učiteljevanja pečal že tudi z gostilničarstvom, je zapustil službo in se odslej posvečal gostilni, kmetovanju, vinogradoma v Gabrniku in na Sladki Gori, mlinu in gozdarstvu do smrti (1824). Leta 1813 ga je nasledil v celoti v šoli Jakob Majhenič, tega 1816 šestindvajsetletni Franc Cigler (+1832), sin nekdanjega spodnjepolskavskega organista, njega po smrti tridesetletni Anton Salmhofer, slednjega 1838 tridesetletni Jakob Goleš. Jakob Majhenič se je rodil 1781 v Bučkovcih, za učitelja se je izšolal v Mariboru 1805. Na Spodnji Polskavi z njim niso bili zadovoljni, pomagal bi mu naj kaplan. Učenci so neradi hodili v šolo. Učitelju so šolske oblasti zagrozile, da bo na njegove stroške nastopil pomožni učitelj, kaplan je bil voljan sam poučevati. Franc Cigler je imel pri pouku vedno več učencev, tako 1815 (30), 1822 (65).

^{25a} Spodnjepolskavske matične knjige, AS in Zu.
 Spodnjepolskavske župniščne zemljiške knjige, Zgodovinski arhiv Celje.
 Vartenhajnske zemljiške knjige, Pam.
 Karl Schmutz: Steyermärkisches Lexicon III, 1822 (Schmutz III), 229.
 Slovenski biografski leksikon 6, 1935, 209.
 Slovenski biografski leksikon 7, 1949, 475.

Prvi razred je razdelil po starostnih letnikih in uspehih v 2 oddelka. Nadzornik je še vedno ugotavljal slab, celo najslabši učni uspeh v redni in nadaljevalni šoli. Leta 1817 je začela veljati spodnjepolskavska šola za javno osnovno šolo. Ko so na mestu sedanje (1980) šole zgradili skromno šolsko stavbo, je Cigler sem preselil iz mežnarije svoje šolarje. Salmhofer je poskusil 1833 z dekliško delovno šolo. Nadzornik je bil zadovoljen z njegovimi uspehi. Leta 1838 je prišel na šolo 22-letni Martin Dernjač, vodil jo je do 1871 in pozneje 1885 tu na Spodnji Polskavi umrl. Še leta 1849 je veljal za slabega vzgojitelja in učitelja. Na šoli je imel le 20 učnih knjig. Poučeval je slovenski, nemščino le slabo kot predmet. Katehet je grdo ravnal z otroki. Pokošani so šolo kar bojkotirali. Med šolarji naletimo na Blaža Veraniča, Franca Žagarja in Janka Pajka.²³⁶

Spodnjo Polskavo so zajeli v Francov kataster julija 1824. Odločili so se za 176 stavbiščnih zemljišč in za 1470 nestavbiščnih parcel. Hišne številke so tekale do 87, posebej sta se pojavljali še hišni številki 94 in 98, ki sta pa bili zgornjepolskavski. Že so manjkale številke 4, 15, 21, 24, 25, 43, 56, 61, 65—67, 71—75, 79, 84. Najbrž je večino njih pokončal v zgornjem delu vasi silen požar 18. aprila leta 1813. Na Spodnji Polskavi so bili takrat tudi 3 mlini, gostilna, kovačija, mesarija in terilnica lanu. Frajštajnskih stavbišč in Šotreka niso oštevilčili s spodnjepolskavskimi hišnimi številkami, čeravno so bila v spodnjepolskavski katastrski občini, prav tako ne Pragerskega. Nestavbne parcele so bile precej v posesti nedomačinov, takih je bilo 165, imeli so najbolj travnike in gozdne dele. Po spodnjepolskavski zemlji so tekli potoki Polskava, Gaberšek, Mühlbach, Privred, spodnjegorički, Perpach, Oberlave, Serjavitza, črešnjevski in Vogonca (že 1749). Na karto so vnesli ledinska imena: Privred, Pod križem, Pod klancem, Osredok, Za osredkom, Versdegnek, Nad gomilo, Ogreja, Šotrek, Lave, Reskovec, Kračne, Pod voglo, Vrh, Vogonca, Devina, Pri pruki, Hrastine, Gaj, Serjavšca, Salake in Huda mlaka (ta že 1810).²³⁷

Na začetku 19. stoletja so tudi na Spodnjo Polskavo zahajali vojaki, tudi Francozi. Župan Andrej Penič (župan 1809—1830, umrl 1845) je bil leta 1809 tri dni francoski talec. Za časa njegovega županovanja so 1816 skušali deliti gmajno. V vasi so se pojavili na novo usnar, trgovci (1824), lončar, kolar, sodar in 1847 krajevna škropilnica proti požaru.²³⁸

V prvi polovici 19. stoletja je bilo na ozemlju spodnjepolskavske župnije poprečno na leto 31 rojstev, od tega nezakonskih zaradi težav pri sklepanju zakonskih zvez v vedno bolj proletarizirajočem se okolju že kar 20 %. Letno poprečje porok je padlo na 5 parov. Izračunano poprečje pogrebov — 29 letno — je še kar sorodno tistemu iz prejšnjega stoletja, porastel pa je odstotek umrlih do deset let. Dvignil se je kar na 48 %, najbolj pri otrocih nezakonskih revnih mater.²³⁹

Pragersko zemljiško gospostvo sta oddajali Jožefa Schmel in njena hči Marija Homan v zakup, in sicer za leta 1802 do 1807 Janezu Karplu, 1814 Mihi

²³⁶ Spodnjepolskavske matične knjige, AS in Zu.

Građivo za šolsko zgodovino, D 3, SaM.

Slekovčeva kartolca, PaM.

Betnavske zemljiške knjige, PaM.

Spodnjepolskavske župniščne zemljiške knjige, Arhiv Celje.

Zgornjepolskavske zemljiške knjige, PaM.

Schmutz III, 229.

Elblin Boje: Kratke biografije naših najstarejših šolnikov, Nova pot XXII, 1970, 128.

Elblin Boje: Kratke biografije naših najstarejših šolnikov, GSDD II, 1972, 82; VII, 1977, 138.

²³⁷ Spodnjepolskavska župniška kronika, Zu.

Francov kataster, AS in Sda.

²³⁸ Spodnjepolskavske matične knjige, AS in Zu.

Zwiedlneck, 46—48.

²³⁹ Spodnjepolskavske matične knjige, AS in Zu.

Mutschlechnerju. Od 1832 se je javljal kot lastnik pragerskega zemljiškega gospostva slovenskobistriški poštar Anton Formacher, ki je že od 1823 vodil tu z bratom Karlom pisarniške posle. Po Schmutzu so živeli pragerski podložniki 1822 v treh uradih v 36 hišah pri gradu, v obojnih Lažah zahodno od Poljčan in v Frajhajmu. Dominikalne zemlje je bilo za 159 imenjskih funtov, rustikalne za 32. V Pokrajinskem arhivu v Mariboru hranijo za Pragersko 6 starih zemljiških knjig, med njimi dve osnovni z urbarialnimi številkami 1—174. Pisati so začeli te knjige leta 1820.²⁶⁰

V gradivu spodnjepolskavskega Francovega katastra iz leta 1824 srečamo 11 pragerskih stavbnih zemljišč z lastnimi pragerskimi hišnimi številkami. Že je tu delovala peč za žganje opeke. V spodnjepolskavskih matičnih knjigah so popisali s Pragerskega v prvi polovici 19. stoletja kolarja, gostilno (1834), brzega sla in mlin.²⁶¹

V štiridesetih letih 19. stoletja so gradili po pragerski zemlji železniško progo. Leta 1845 so prihajali ljudje od blizu in daleč gledat graditev. Pri pragerski enosobni postajališčni zgradbi se je ustavil prvi vlak »železni slon« 1. junija 1846 na poti iz Gradca v Celje. Pri postaji (Bahnhof, Stationsgebäude), kjer je bilo nemško železničarsko osebje, so bile takrat komaj tri hiše. Pri vodenju frajštajnske zemljiške knjige so bili zelo na tekočem, saj so že v letih 1846—1847 prepisali na 10 straneh pragerska zemljišča, po katerih je tekla proga, na novega lastnika.²⁶²

Marca 1848 se je začela revolucija v habsburški monarhiji. Med drugim je 7. septembra 1848 pometla s fevdalnimi preživeli zemljiškimi gospostvi, tudi s polskavskimi, kmetje so prenehali biliti podložniki, postali so lastniki svojih domačij. Prehodi silnih vojska so vznemirjali ob zatonu fevdalizma polskavski svet. Spodnjepolskavljani so vdano spremljali dogodke, Pokošani so o njih na nevoljo župnika preglasno in sumljivo razmišljali, zgornjepolskavskega prvega učitelja Simona Pernata so sovražniki celo ovadili oblastem.²⁶³

Revolucija 1848 ni šla najgloblje. Zemljiška gospoda si je obdržala dominikalno zemljo, prav polskavska gospostva so je imela, kakor smo videli, zelo mnogo, za nekdanjo podložniško zemljo pa so oblasti priznale gospodi odškodnino. Vsa polskavska zemljiška gospoda bi naj dobila v naslednjih 40 letih okoli 140.000 goldinarjev, od tega Frajštajn 47 %, Zgornja Polskava 31 %, Gromberg 19 %, Pragersko 2 %, preostali odstotek spodnjepolskavsko župnišče in Bukovec.²⁶⁴

Pisani viri za polskavska zemljiška gospostva so v glavnem odtekli s polskavskega sveta. Zasidrano doma pa preživljajo ljudje vse hitreje razvijajoče se nove čase sredi razpadajočih in ohranjenih gradov in graščin, spoštljivih prič časovnih razsežnosti, prostorskih dalj, stoletnih tesnob in prekipeljavajočega zmagoslavja tlačenih.

²⁶⁰ Zgornjepolskavske zemljiške knjige, PaM. Schmutz III, 202.

²⁶¹ Spodnjepolskavske matične knjige, AS in Zu. Francov kataster, AS in Sda.

²⁶² Frajštajnske zemljiške knjige, PaM. Novice 1845, 151.

²⁶³ Novice 1846, 93.

²⁶⁴ Spodnjepolskavska župnijska kronika, Zu. Gradivo za šolsko zgodovino, D 3, SaM.

²⁶⁵ Untersteiermark, 123, 126, 127, 128.

POLSKAVSKA ZEMLJIŠKA GOSPOSTVA DO 1635

Povzetek

Pokrajina ob polskavski vadi je privabila ljudi že ob koncu mlajše kamene dobe. V zelo razsejanem gozdu Velenika južno od Spodnje Polskave in pri Pragerskem so zaznavni tudi mačni sledovi glavne rimske ceste Celica—Počtovio in njene še ne-odkrite postaje Pultovio. V času stoletnih preseljevanj ljudstev so hribovite pohorske že kufirirane lege ob zgornjem toku Polskave ponujale lepše življenje in več varnosti kot dravskopuljske nižine.

Zgodovinskih virov, ki bi posebej govorili o življenju naših slovenskih prednikov na Polskavskem za prvih 600 let po naselitvi, ni. Za čas do 12. stoletja moramo patekili svojjo zgodovinsko ravnvednost z izsledki zgodovinarjev slovenskega ljudstva kot celote.

Sigfrid Spanheim je izročil pred smrtjo († 1123) šentpavelskemu samostanu na Koroškem 7 kmetij v Zupčiji vasi pri Pluški gori ob vodi Polskavi blizu njenega izliva v Dravinjo. Pultok so poimenovali ob njegovem spodnjem toku Slovenci gotovo v zvezi z besediloma pulzka(va) voda — počasi tekuča voda.

Od 1142 arčevamo vstati o gradu Grombergu (Grünberg — Zelena gora) v povirju polskavskega potoka. Njegovi začetki so najverjetneje že iz konca 10. stoletja, ko je nastal visoka na Pohorju (470 metrov) kot obrambna postojanka proti Ogrom. Za njegov zgodnji nastanek govori zlasti njegova osamljena aždialnost sicer sredi izrazito vlnarjavega sveta. Postal je prvo jedro obširnega zemljiškega gospostva ob vodi Polskavi. Najstarejši ohranjeni zapis polskavskega in gromberškega imena — Pulzga, Puska, Grommberch — je iz leta 1164, ko je že tudi v kraju Spodnja Polskava bila središče iz gromberškega gospostva izločenega polskavskega gospostva.

Leta 1181 je živelo med gromberškim in spodnjepolskavskim že tudi zgornjepolskavsko zemljiško gospostva. Mirni časi druge polovice 12. stoletja so s porastom življa privedli do drabitve polskavskega zemljiškega gospostva.

Riher II. Spodnjepolskavski je zgradil na robu vasi Spodnje Polskave Štefanovo cerkev, ki jo je priznal oglejski patriarh 1249 za središče novonastale spodnjepolskavske župnije. Ko su ju 1263 izumrli Polskavski na Zgornji Polskavi, se je njihov dedič spodnjepolskavski Riher II. odločil za živahnije življenje ob cesti skozi Zgornjo Polskavo. Nekaj svojih podložnikov na Spodnji Polskavi ter svoje ozemlje južno od Pretoča pri Črešnjavnju, ki se je začelo imenovati Farovica ali Farovec, je še zapisal Štefanovi spodnjepolskavski cerkvi in s tem ustvaril četrto polskavsko zemljiško gospostvo.

Riharjeva vunkinja Kunigunda Polskavska se je poročila pred 1316 z Bolfenkom Herzenkraufom. Njuni potomci so imeli zgornjepolskavsko zemljiško gospostvo do 16. stoletja. Za Kunigundo so izumrli Gromberški, nasledili so jih Bistriški iz Bistrice pri Ilzi, vzhodno od Grulca, ki so odtujevali dele gospostva, najbolj v kornist Celjskih. Za juživljeno premetno življenje skozi Zgornjo Polskavo govori 1379 grb zgornjepolskavskih Herzenkraufov — usmussna vuzna kala. Na Polskavi so se zadrževali na trgovskih poteh in upravliali tudi židje. Pruti koncu 14. stoletja so poskrbele drželne oblasti za modernizacijo glavne ceste Dunaj—Trst, ki je tekla skozi Zgornjo Polskavo. Zaradi stinskih vajinov južno od nje je vas postala močnejše furmansko oporišče.

Viri 15. stoletja dhyščuju že skoraj o vsih zasekih na Polskavskem, tudi o 2 mlinih na Spodnji Polskavi, o mlinu na Zgornji Polskavi, o krznarju in kovačiji na Spodnji Polskavi in predstavljajo tu in tam imena domakinov. Podložniki so se poleg živinorje in puljenlestva ukvarjali ze precej tudi z vinogradništvom; ribalov in lov sta bila domeni gospode.

Ker so gromberški naslelniki Bistriških sodelovali 1469—1471 v Baumkircherjevem uporu proti cesarju, je postal Gromberg cesarjev. Ob tej priliki sta se izločila iz gromberškega zemljiškega gospostva vinurodni Bukovec, ki si ga je znal prisvojiti Viljem Bogati Turjaški, in Sladka gora nad Zgornjo Polskavo, ki je prišla v sestavo štatemberškega zemljiškega gospostva.

Leta 1472 su se v polskavskem svetu prvič pojavili Turki. Pri enem naslednjih turških pustošanj su zaviravali Spodnjo Polskavo pred Turki slovenskobistriški meščani in skupna z dunafin razbili njihova skupina na Travniku krvi. Zato so v spomin na to tja do 19. stoletja priznali vsako hta meščani na Štefanovo na Spodnjo Polskavo, kjer so jih pogostili in kjer su pobirali stajnino ab praščenjih. Nekaj padloznih družin na Spodnji Polskavi je bila konre 15. stoletja podrejenih gradoma Vurberku in Štatenbergu. Sicer znane krize v kmečkem življenju v drugi polovici

15. stoletja na Polskavskem niso doživljali in zato tu niso nastajale niti pušče niti se ni pojavilo grabljenje kmečke posesti.

Od začetkov 16. stoletja je ohranjenih za polskavsko preteklost izredno mnogo pričevanj. Na začetku stoletja je prišlo med 4 sestrami Klöch, ki so imele prej cesarjev Gromberg, do njegove delitve na četrtnine. S porokami je prišla četrtnina v sestavo zgornjepolskavskega zemljiškega gospostva, četrtnina v sestavo Vartenhajma (leta 1976 so ga porušili zaradi novega bližnjega letališča) pri Račah, četrtnina je postala novo zemljiško gospostvo z jedrom v gradiču Frajštajn (1570 Freyenstain) med Zgornjo in Spodnjo Polskavo. Sestre in njihovi možje so se domenili tako, da so ostale gromberške deželskosodne, odvetniške, lovne in ribolovne pravice, dominikalni gozdovi in pašniki nerazdružljive četrtnine. To je obveljalo do leta 1647. Za gromberško zemljiško gospostvo in za spodnjepolskavsko cerkveno zemljiško gospostvo sta za leto 1527 ohranjena popisa podložnih družin. Mnogi takratni priimki še močno živijo danes (1980) kot hišna imena. Pri premožnejših podložnih kmetih so že pomagali pri delu hlapi in služkinje.

Med letoma 1542 in 1544 so morala zemljiška gospostva posredovati deželnim oblastem vrsto sporočil za pravičnejšo izmero davkov. V njih zasledimo na Polskavskem čez 140 podložnih družin: 30 kočarjev, 80 srednjih kmetov, 30 velikih kmetov, nadalje 15 osebenjkov in čez 220 gornjskih vinogradov. V zvezi z naraščanjem prometa je bila na Polskavskem v nižinah močno razširjena konjereja. Gospostva so bila majhna: spodnjepolskavsko cerkveno gospostvo 33 imenjskih funtov, Gromberg 45 in Zgornja Polskava s Frajštajnom 68 imenjskih funtov. Takrat so imela na primer gospostva Pohorski dvor 30 imenjskih funtov, Rače 153, Fram 181, Limbuš 185, Majšperk 195, Konjice 203, Slovenska Bistrica okoli 240, Studenice 243, Dobrna 262, Maribor 305, Hrastovec 507, Štatenberg 576, Vurberk 780 in Fala 794 imenjskih funtov davčne osnove. Gromberška davčna prijava je zanimiva posebej po tem, ker prikazuje tudi prva dohodke gromberškega zemljiškega gospostva.

Druga polovica 16. stoletja je rodila dvor Pragersko. Ker Turkov ni bilo več v deželo in so nastopili varnejši časi, je nastal ob stičišču cest iz Spodnje Polskave in iz Slovenske Bistrice proti Ptuju dvor sredi obširnega travniškega, še vedno gromberškega sveta. Zemljiški gospod si je upravičeno mnogo obetal od velikopoteznejše živinoreje. Leta 1580 je prišel dvor z Grombergom vred v posest Kristofa Pragerja in po njem dobil ime (1599 Pragerischer Hoff). Po Pragerjih se je že 1544 imenoval Prebold (Pragwald) v Savinjski dolini. Kristof Prager, eden najvplivnejših protestantov v mariborski okolici, je zapustil ob smrti 1594 na Grombergu tudi knjižnico, tudi s slovenskimi prvotiski.

V prvih desetletjih 17. stoletja je gospodarica Bukovca Judita Trautmannsdorf, sicer lastnica gospostva Kirchberg am Walde severovzhodno od Gradca, povezana z nastankom trojčke cerkve na Levarjih. Njeni podložniki v bukovškem uradu in sosednji Zgornjepolskavljeni so zgradili pred 1605 leseno kapelo v sosedstvu samih luteranskih zemljiških gospodov brez dovoljenja cerkvenih in svetnih oblasti. Za to dejanje so jih osumili štifatarstva, takrat preganjene oblike krščanstva. Deželni profos Volf Glöderle je prišel iz Gradca z oboroženim spremstvom, da bi svetišče zažgal. Pri nalogi so ga okoličani ovirali in nekaj njegovih ljudi ranili. Nato so verniki že pred majem 1607 prosili iz Zgornje Polskave — tu je bil takrat zemljiški gospod zagrebški kanonik Baltažar Dvorničič — vlado, da bi smeli zgraditi novo kapelo. Šele leta 1619 so slovesno položili temeljni kamen. Trojčko cerkveno središče na Levarjih izven vasi je škodovalo razvoju vasi Zgornje Polskave.

Polskavsko je zajel 1635 drugi slovenski kmečki upor. Vstajniki so požgali pragerski dvor, spodnjepolskavski dvor — sedež vartenhajmskih posesti na Spodnji Polskavi, Frajštajn in zgornjepolskavski gradič. Vdril so tudi v gromberški grad. Po neuspelem uporu so morali podložniki opravljati velika obnovitvena dela. Pri zgornjepolskavskem gradiču so pri tem zgradili veliko žitno kaščo. Bila je blizu živahne trgovske poti, tu bi se skladiščilo vse, kar je nameraval prodati zemljiški gospod Dietrichstein s svojih polskavskih gospostev Zgornja Polskava, Frajštajn in od 1629 tudi z Gromberga s Pragerskim.

V drugi polovici 17. stoletja pritegnejo našo pozornost najbolj delitev dietrichstelskih posesti, začetne župnijske matične knjige in na Spodnji Polskavi nova cerkev. Dietrichstelnovo je ostalo pri nas le zgornjepolskavsko zemljiško gospostvo. Pragersko zemljiško gospostvo je začelo hoditi svoja pota leta 1674, frajštajnsko z gromberškim deželskim sodstvom je prišlo leta 1679 v posest studeniškega samostana, gromberško v posest mariborskih in betnavskih Kislov. Bukovsko imenje so priženili leta 1670 Turjaški. Matične knjige so začeli pisati na Spodnji Polskavi in v Slivnici. So zgodovinski vir izjemnega pomena. Med drugim prve množično predstavljajo tudi ženski del prebivalstva in nas seznanjajo s slovenskim krajevnim polmenovanjem.

V 18. stoletju bogatijo naše zgodovinsko poznavanje poleg virov, značilnih za prejšnja stoletja, še gradiva — tudi že tiskana — na novo nastalih okrajev, okrožij, šol, katastri in zemljiške knjige. Okrog pragerskega gradiva je začela nastajati Pragersko — sedaj največje naselje na Polskavskem. Spodnja Polskava je dobila osnovno šolo leta 1783, prvega mizarja 1786. Zgornja Polskava je ob modernizirani cesti na sotočju sedež okraja, tu so zgradili trinadstropno baročna graščina, cerkev na Levarjih je na škodo vasi postala sedež župnije, ki pa je prva zhiževala prebivalce na področju sedanje zgornjepolskavske krajevnе skupnosti. V vasi se je ustalil prti konec 18. stoletja kramar. Na Bukovcu je zgradil po letu 1751 Celjan Jožef Heupl, župnik iz Brucka na Muri, veliko vinogradniško Janezovo vinogradniško kapelo. Z ukinitvijo studeniskega samostana je Frajštajn postal državna last. Turjaški so pod konec 18. stoletja prodali Bukovec mariborskim in betnavskim Brandisom, ki so že imeli Gromberg. Dietrichsteini so se poslovili od Zgornje Polskave. Celotni polskavski svet se je znašel na severni meji na novo nastalega celjskega okrožja, mejil je na mariborska. Ta meja je še po dobrih dveh stoletjih izredno živa.

V prvi polovici 19. stoletja se je drobila kmečka posest, zidali so prve kmečke hrame, že pridelavali koruzo in krompir, zbajševali so se zdravstvene razmere. Izredno skrbno so izvedeneli izdelovali Francoz kataster. Zgornja Polskava je dobila svojo adlično osnovna šola na Levarjih, zadnja daleč naokoli. Konec moči gradov je bilo zaznati tudi že v spreminjanju naravnih in tlačnih obveznosti v denarne, tudi z začetkom železniškega prometa leta 1846.

Revalucija leta 1848 ni šla najglablje. Zemljska gospoda si je obdržala domikalno zemljo, prav polskavska zemljska gospodstva so je imela prav mnogo. Za nekdanjo podložniška zemlja pa so oblasti priznale gospodi odškodnino. V naslednjih 40 letih bi se je naj izplačalo okoli 140.000 goldinarjev, od tega za Frajštajn 47%, za Zgornjo Polskavo 31%, za Gromberg 19%, za Pragersko 2%, ostali odstotek za Bukavec in spodnepolskavsko župniščno zemljiško gospostvo.

Pisani viri za polskavsko zemljiško gospostva so v glavnem odtekli s polskavskega sveta. Zasidrana doma pa preživljajo ljudje vse hitreje razvijajoče se nove čase sredi razpadajočih in ohranjenih gradov in graščin, spoštljivih pri časovnih razsežnosti, prostorskih dalj, stoletnih tesnob in prekipevaločega zmageslavja tlačnih.

DIE GRUNDHERRSCHAFTEN VON POLSKAVA (PULSGAU)

Zusammenfassung

Das Land am Wasser von Polskava lockte die Menschen schon Ende der jüngeren Steinzeit an. Im sehr ausgedehnten Wald Velenik südlich von Spodnja Polskava (Unterpulsgau) und bei Pragersko (Pragerhof) sind auch starke Spuren der römischen Hauptstraße Celeia—Poetovio wahrnehmbar und ihrer noch unentdeckten Station Pultovic. Zur Zeit der hundertjährigen Völkerwanderung boten die bergigen schon kultivierten Lagen von Poharje am oberen Lauf der Polskava ein schöneres Leben und mehr Sicherheit als die Ebenen des Draufeldes.

Es gibt keine geschichtlichen Quellen, die eigens vom Leben unserer slowenischen Vorfahren im Bereich von Polskava in den ersten 600 Jahren nach der Besiedlung sprechen würden. Für die Zeit bis zum 12. Jahrhundert müssen wir unsere geschichtliche Neugier mit den Forschungsergebnissen der Geschichtsschreiber des slowenischen Volkes als Gesamtheit stillen.

Siegfried Spanheim überreichte vor seinem Tode († 1123) dem Kloster zu St. Paul in Kärnten 7 Bauerngüter in Zupetja vas bei Ptujška gora (Maria Neustift) an der Polskava in der Nähe ihrer Mündung in die Dravinja. Der Bach wurde an seinem unteren Lauf von den Slowenen sicher in Verbindung mit den Wörtern »polzka(va) voda« — langsam fließendes Wasser — benannt.

Seit 1142 stoßen wir auf Nachrichten über das Schloß Gromberg (Grünberg) im Quellgebiet des Baches Polskava. Seine Anfänge reichen höchst wahrscheinlich schon bis ans Ende des 10. Jahrhunderts, als es nach am Poharje (Bachern) (470 m) als Abwehrstellung gegen die Ungarn entstand. Für sein frühes Entstehen spricht besonders seine Vereinsamte Allodialität inmitten des sonst ausdrücklichen Kronengebiets. Es wurde der erste Kern der umfangreichen Grundherrschaft an der Polskava. Die älteste erhaltene Niederschrift der Namen Polskava und Gromberg — Pulzga, Pulska, Grunenberch — ist aus dem Jahr 1164, als auch schon im Ort Spod-

nja Polskava der Mittelpunkt der aus der Grombergschen Herrschaft ausgeschiedenen Herrschaft von Polskava war.

Im Jahre 1181 lebte zwischen der Gromberg Herrschaft und der von Spodnja Polskava auch schon die Grundherrschaft von Zgornja Polskava (Oberpulsgau). Die friedlichen Zeiten in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts haben mit der Zunahme der Bevölkerung zu einer Zerstückelung der Grundherrschaft von Polskava geführt.

Riher II von Spodnja Polskava baute am Rande des Dorfes Spodnja Polskava eine Stefanskirche, die der Patriarch von Aquileia 1249 als Mittelpunkt der neuentstandenen Pfarre von Spodnja Polskava anerkannte. Als nach dem Jahre 1263 die Herren von Zgornja Polskava ausstarben, entschied sich ihr Erbe Riher II von Spodnja Polskava für ein lebhafteres Leben an der Straße durch Zgornja Polskava. Einige seiner Untertanen in Spodnja Polskava und sein Land südlich von Pretrež bei Crešnjevce, das sich Farovica oder Farovec zu nennen begann, überschrieb er schon der Stefanskirche von Spodnja Polskava und schuf dadurch die vierte Grundherrschaft von Polskava.

Rihers Enkelin Kunigunde von Polskava heiratete vor 1316 Wolfgang Herzenskraft. Ihre Nachkommen besaßen die Grundherrschaft von Zgornja Polskava bis zum 16. Jahrhundert. Zur Zeit Kunigundes starben die Gromberger aus, es folgten ihnen die Feistritzer aus Feistritz bei Ilz, östlich von Graz, die Teile der Herrschaft veräußerten, meist zu Gunsten der Grafen von Celje (Cilli). Von einem belebten Verkehrsleben durch Zgornja Polskava spricht 1379 das Wappen der Herzenskraft von Zgornja Polskava — ein achtachsiges Wagenrad. In Polskava hielten sich auch Juden auf ihren Handelswegen und Geschäften auf. Gegen Ende des 14. Jahrhunderts sorgten die Landesbehörden für die Modernisierung der Hauptstraße Wien—Triest, die durch Zgornja Polskava lief. Wegen der steilen Steigung südlich davon wurde das Dorf ein stärkerer Anhaltspunkt für Fuhrleute.

Die Quellen des 15. Jahrhunderts vermittelten Nachrichten schon fast von allen Weilern im Gebiet von Polskava, auch von 2 Mühlen in Spodnja Polskava, von einer Mühle in Zgornja Polskava, von einem Kürschner und einer Schmiede in Spodnja Polskava und Stellen hie und da die Namen der Einheimischen vor. Die Untertanen beschäftigten sich neben Viehzucht und Ackerbau schon häufig auch mit Weinbau; der Fischfang und die Jagd waren Domänen der Herrschaften.

Weil die Grombergschen Nachfolger der Feistritzer von 1469—1471 an Baumkirchners Aufstand gegen den Kaiser teilgenommen hatten, wurde Gromberg kaiserlich. Bei dieser Gelegenheit wurde das rebenreiche Bukovec (Buchberg) aus der Gromberg Grundherrschaft ausgeschieden, welches sich Wilhelm der Reiche von Turjak (Auersperg) aneignen konnte, und Sladka gora (Süssenberg) oberhalb Zgornja Polskava, die in die Struktur der Stattenberger Grundherrschaft eingegliedert wurde.

Im Jahre 1472 erschienen im Gebiet von Polskava zum ersten Mal die Türken. Bei einer der folgenden Verwüstungen der Türken sicherten die Bürger von Slovenska Bistrica Spodnja Polskava vor den Türken und zerschlugen zusammen mit den Einheimischen ihre Gruppe auf der Blutwiese (Travnik krvi). Deshalb ritten zur Erinnerung daran jedes Jahr bis zum 19. Jahrhundert am Stefanitag die Bürger nach Spodnja Polskava, wo sie bewirtet wurden und wo sie das Standgeld bei den Kirchweihfesten vereinnahmten. Einige Untertanenfamilien von Spodnja Polskava waren Ende des 15. Jahrhunderts den Schlößern Vurberk (Wurmberg) und Stattenberg untergestellt. Die sonst bekannten Krisen im Bauernleben in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts wurden in Polskava nicht verspürt und deshalb entstand hier weder Ödland, noch kam es zur Ergreifung des Bauernbesitzums.

Aus den Anfängen des 16. Jahrhunderts sind äußerst viele Zeugnisse der Vergangenheit von Polskava erhalten. Anfang des Jahrhunderts kam es unter den 4 Schwestern Klösch, die das vorher kaiserliche Gromberg besaßen, zu seiner Teilung auf vier Teile. Mit Vermählungen kam ein Viertel in die Struktur der Grundherrschaft von Zgornja Polskava, ein Viertel in die Struktur der Wartenheim bei Rače (Im Jahre 1978 wurde es wegen des neuen naheliegenden Flugplatzes niedrigerissen), ein Viertel wurde eine neue Grundherrschaft mit dem Kern in Schließchen Frajštajn (1570 Freyenstein) zwischen Zgornja und Spodnja Polskava. Die Schwestern, bzw. ihre Männer, verabredeten sich so, daß die Gromberg Landesgerichts-, Anwalts-, Jagd-, und Fischfangrechte, die Dominikälwälder und Weiden untrennbare Viertelteile blieben. So galt es bis zum Jahr 1647. Für die Grombergsche Grundherrschaft und für die Kirchengrundherrschaft von Spodnja Polskava sind für das Jahr 1527 Beschreibungen Liste der Untertanenfamilien erhalten. Viele damalige Familiennamen leben noch heute (1980) stark als Hausnamen. Bei den vermögenden untertanen Bauern halfen schon Knechte und Mägde bei der Arbeit.

Zwischen den Jahren 1542 und 1544 mußten die Grundherrschaften den Landesbehörden eine Reihe von Mitteilungen für eine gerechtere Steuervermessung vermitteln. Dort finden wir im Bereich von Polskava über 140 Untertanenfamilien: 30 Häusler, 80 mittlere Bauern, 30 Großbauern, weiter 15 Inwohner und über 220 Bergrechtswingärten. In Verbindung mit dem zunehmenden Verkehr war in Polskava in den Ebenen die Pferdezucht stark verbreitet. Die Herrschaften waren klein: die Kirchenherrschaft von Spodnja Polskava 33 Gültpfunde, Gromberg 45 und Zgoranja Polskava mit Frajštajn 68 Gültpfunde. Damals hatten zum Beispiel die Herrschaften Pohorski dvor 30 Gültpfunde, Rače 153, Fram 181, Limbuš 185, Majšperk 195, Konjice 203, Slovenska Bistrica um 240, Studenice 243, Dobrna 262, Maribor 305, Hrastovec 507, Stattenberg 576, Vurberk 780 und Fala 794 Gültpfunde an Steuergrundlage. Steuerbekenntnis von Gromberg ist besonders deshalb interessant, weil es auch das Einkommen der Gromberger Grundherrschaft aufzeigt.

Die zweite Hälfte des 16. Jahrhunderts erzeugte der Hof Pragersko. Weil die Türken nicht mehr ins Land kamen und die Zeiten sicherer wurden, entstand am Treffpunkt der Straßen aus Spodnja Polskava und aus Slovenska Bistrica gegen Ptuj ein Hof inmitten eines ausgedehnten Wiesengrundes des noch immer zu Gromberg gehörenden Landes. Der Grundherr erhoffte sich berechtigt viel von einer großzügigeren Viehwirtschaft. Im Jahre 1580 kam der Hof samt Gromberg in den Besitz von Christoph Prager und wurde nach ihm benannt (1599 Pragerischer Hoff). Nach den Pragers wurde schon 1544 Prebold (Pragwald) in Savinjska dolina benannt. Christoph Prager, einer der einflußreichsten Protestanten in der Umgebung von Maribor, hinterließ nach seinem Tode 1594 in Gromberg auch eine Bibliothek, auch mit slowenischen Erstdrucken.

In den ersten Dekaden des 17. Jahrhunderts war die Herrin von Bukovec Judith Trautmannsdorf, sonst die Elgentümerin der Herrschaft Kirchberg am Walde nordöstlich von Graz, verbunden mit dem Entstehen der Dreifaltigkeitskirche zu Levarje. Ihre Untertanen im Amt von Bukovec und die Bewohner des benachbarten Zgornja Polskava bauten vor 1605 eine Holzkapelle in der Nachbarschaft von lauter Lutheraner Grundherren ohne Erlaubnis der kirchlichen und weltlichen Behörden. Wegen dieser Tat wurden sie des Stiftertums bezichtigt, damals einer verfolgten Form des Christentums. Der Landesprofos Wolf Glädlerle kam mit bewaffnetem Gefolge aus Graz, um das Heiligtum in Brand zu setzen. Bei der Ausführung seiner Aufgabe wurde er von den Umwohnern behindert und einige seiner Leute verwundet. Danach baten die Gläubigen aus Zgornja Polskava schon vor dem Mai 1607 — in Zgornja Polskava war zu dieser Zeit der Zagreber Domherr Balthasar Dvorničić Grundherr — die Regierung, eine neue Kapelle bauen zu dürfen. Erst im Jahr 1619 setzen sie feierlich den Grundstein. Der Dreifaltigkeitskirchliche Mittelpunkt zu Levarje außerhalb des Dorfes schadete der Entwicklung des Dorfes Zgornja Polskava.

Das Gebiet von Polskava wurde im Jahr 1635 vom Zweiten Bauernaufstand ergriffen. Die Aufständischen setzten den Hof Pragersko, den Hof von Spodnja Polskava — den Sitz des Wartenhaimer Besitzes in Spodnja Polskava, Frajštajn und das Schloßchen von Zgornja Polskava in Brand. Sie drangen auch in das Gromberger Schloß ein. Nach dem erfolgreichen Aufstand mußten die Untertanen große Wiederaufbauarbeiten verrichten. Bei dem Schloßchen von Zgornja Polskava bauten sie dabei einen großen Getreidespeicher. Er war in der Nähe einer lebhaften Handelsstraße, dort sollte alles eingelagert werden, was der Grundherr Dietrichstein aus seinen Herrschaften in Polskava — Zgornja Polskava, Frajštajn und seit 1629 auch Gromberg mit Pragersko zu verkaufen beabsichtigte.

In der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts fesseln unsere Aufmerksamkeit am meisten die Teilung des Dietrichsteinschen Besitzes, die Anfänge der Pfarrmatrikel und die neue Kirche in Spodnja Polskava. Den Dietrichsteinern blieb bei uns nur die Grundherrschaft von Zgornja Polskava. Die Grundherrschaft von Pragersko begann im Jahre 1674 ihre eigenen Wege zu gehen, Frajštajn mit dem Gromberger Landesgerichtswesen kam im Jahre 1679 in den Besitz des Klosters Studenice, Gromberg in den Besitz der Kissler von Maribor und Betnava. Das Besitztum von Bukovec wurde im Jahr 1670 von den Herren von Turjak erheiratet. Matrikel begann man in Spodnja Polskava und in Slivnica zu schreiben. Sie sind eine Geschichtsquelle von außerordentlicher Bedeutung. Unter anderem stellen sie als erste in Massen auch den weiblichen Teil der Bewohner vor und machen uns mit den slowenischen Ortsbenennungen bekannt.

Im 18. Jahrhundert bereichern unsere Geschichtskennntnisse neben Quellen, die für die vorhergehenden Jahrhunderte charakteristisch waren, noch Materialien — auch schon gedruckte — aus den neu entstandenen Bezirken, Kreisen, Schulen, Katastern und Grundbüchern. Um das Schlößchen Pragersko begann der Ort Pragersko

zu entstehen — jetzt die größte Ansiedlung im Bereich von Polskava. Spodnja Polskava bekam eine Volksschule im Jahre 1783, den ersten Tischler 1786. Zgornja Polskava wurde an der modernisierten Straße Bezirkssitz, hier wurde ein dreistöckiges Barockschloß gebaut, die Kirche von Levarje wurde zum Schaden des Dorfes Pfarrsitz, die aber als erste die Einwohner im Gebiet der heutigen Ortsgemeinschaft Zgornja Polskava näher brachte. Im Dorfe faßte Ende des 18. Jahrhunderts ein Krämer Fuß. In Bukovec baute nach dem Jahr 1751 Josef Heupl aus Celje, Pfarrer in Bruck an der Mur, eine große Weingartenkapelle, dem hl. Johannes gewidmet. Mit der Aufhebung des Klosters von Studenice wurde Frajštajn Staatselgentum. Die Herren von Turjak verkauften Bukovec an die Brandis aus Maribor und Betnava, die schon Gromberg besaßen. Die Dietrichsteiner verabschiedeten sich von Zgornja Polskava. Das gesamte Land von Polskava befand sich an der nördlichen Grenze des neu entstandenen Kreises von Celje, es grenzte an den Kreis von Maribor. Diese Grenze ist noch nach gut zwei Jahrhunderten äußerst lebendig.

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde der Bauernbesitz zerstückelt, die ersten Bauerngebäude wurden erbaut, Mais und Kartoffel wurden schon angebaut, die Gesundheitsbedingungen haben sich verbessert. Äußerst sorgfältig verfertigten Sachverständige Franzens Kataster. Zgornja Polskava bekam ihre vorzügliche Volksschule in Levarje, die letzte weit herum. Das Ende der Macht der Schlösser machte sich auch schon in der Veränderung der Naturalien- und Fronverpflichtungen in Geldverpflichtungen bemerkbar, auch mit dem Anfang des Eisenbahnverkehrs im Jahre 1846.

Die Revolution im Jahre 1848 drang nicht zu tief. Die Grundherren behielten ihr Dominikalland, gerade die Grundherrschaften von Polskava hatten dessen sehr viel. Für den einstigen Untertanengrund gewährten die Behörden den Herren eine Entschädigung. In den nächsten 40 Jahren sollten rund 140.000 Gulden ausbezahlt werden, davon für Frajštajn 47 %, für Zgornja Polskava 31 %, für Gromberg 19 %, für Pragersko 2 %, der restliche Prozent für Bukovec und für die Pfarrgrundherrschaft von Spodnja Polskava.

Die schriftlichen Quellen für die Grundherrschaften von Polskava sind im allgemeinen aus dem Land von Polskava weggeflossen. Verankert zu Hause erlebt die Bevölkerung die immer schneller sich entwickelnden neuen Zelten inmitten der zerfallenden und erhaltenen Schloßer und Gutsherrschaften, ehrwürdiger Zeugen zeitlicher Ausdehnungen, räumlicher Weiten, hundertjähriger Ängste und übersprudelnden Triumphes der Unterdrückten.

DNEVNIK DOLNJELENDAVSKIH BÁNFFYJEV

Ivan Škafar*

UDK 929.7 Bánffy (093.3)(497.12 Lendava)»1522/1671«

SKAFAR Ivan: Dnevnik dolnjelendavskih Bánffyjev. (Zusammenfassung: Das Tagebuch der Bánffys aus Dolnja Lendava.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, str. 71—89.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v. sloven. in angl., 1 preglednica.

Sestavek vsebuje kronološko razvrščene vpise dolnjelendavskih Bánffyjev v Calendarium historicum, ki ga je leta 1551 v Wittenbergu izdal Luthrov in Melancthonov sodelavec Paul Eber (1511—1569). V koledar so vpisani družinski, sorodstveni in drugi takratni zgodovinski podatki sodečih družinskih poglavarjev: Ivana (+1534), Stefana (1522—1568), Nikolaja (1547—1593) in Krištofa (1577—1644) ter njihove vezi s slovanskim jugom.

UDC 929.7 Bánffy (093.3)(497.12 Lendava)»1522/1671«

SKAFAR Ivan: Diary of the Bánffys of Dolnja Lendava (Lower Lendava). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, p. 71—89.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl., 1 table.

The article comprises the chronologically arranged entries of the Bánffys from Lower Lendava into the Calendarium historicum, which was issued at Wittenberg in 1551 by Luther's and Melancthon's collaborator Paul Eber (1511—1569). In the calendar are registered the family-, relationship- and other historical records of that time of the following heads of the family: of Ivan (+1534), Stephen (1522—1568), Nicholas (1547—1593) and of Christopher (1577—1644), and of their bonds with the Slavic South.

V tisku prvi omenja ta dnevnik leta 1798 Martinus Georgius Kovachich v svojem delu *Scriptores rerum Hungaricarum*, leta 1803 pa je bilo priobčenih nekaj odlomkov iz njega.¹ Celotno besedilo je objavil leta 1841 Elek Séllyei pod naslovom: *Dnevnik dolnjelendavske Bánffyjeve rodovine*.² Le tiste dele, ki se nanašajo na Bánffyje in so jih vpisali Štefan, Nikolaj in Krištof Bánffy, je leta 1876 priobčil Béla Kőváry,³ in sicer zato, ker je revija *Tudománytár*, v kateri je Séllyei leta 1841 objavil besedilo iz Bánffyjevega dnevnika, »postala že davno redkost».⁴

Potrebno je pojasnilo, kaj je pravzaprav ta dnevnik.

Paul Eber* (1511 Kitzingen — 1569 Wittenberg), evangeličanski bogoslovni profesor, mestni župnik in superintendent v Wittenbergu, ožji Luthrov in Me-

* Ivan Škafar, duhovnik, Radlje ob Dravi.

¹ Kőváry Béla, Az alsólyndvai Bánffy-nemzetség napló-jegyei. V: Bátorfi Lajos, Adatok zalamegye történetéhez. I. kötet. Nagy-Kanizsán 1878, str. 239. — Navajam: Kőváry.

² Séllyei Elek, Alsólyndvai Bánffy nemzetség naplója. V: Tudománytár. Szerkeszti Luczenbacher János. Kilenzedik kötet. Budán 1841, str. 252—260, 321—325. — Navajam: Séllyei.

³ Kőváry, str. 239—249.

⁴ Kőváry, 239.

* Skoraj vse podatke o Pavlu Eberju mi je oskrbel dr. Klaus Weyand iz Kölna. Za mnoge grafič. poslane kserokse posnelke se mu tukaj najpriščneje zahvaljujem.

lanchtonov sodelavec,⁵ je leta 1550 izdal svoj znameniti *Calendarium Historicum, conscriptum a P. Ebero; de utilitate hujus Calendarii de eodem elegia. Basileae 1550.*⁶

Ze naslednje leto je izšel ponatis tega Eberjevega koledarja pod naslovom: *Calendarium historicum a' Pavlo Ebero Kitthingensi. Witebergae et avctivs excvsum in officina haeredum Georgii Rhav. Anno 1551.*⁷ Ta natis si je oskrbel dolnjelendavski Štefan Bánffy.

Latinski natisi so izšli v Wittenbergu še leta 1556, 1564, 1573 in izpopolnjen natis leta 1579.⁸ Leta 1582 je izšel v nemškem prevodu, ki sta ga oskrbela Eberjeva sinova [izt aber von seinen Söhnen (Johannes und Martinus)... verdeutschet, und vermehret. Witteberg, 1582]. Ta nemški natis je bil ponatisnjen leta 1605.⁹ Izšel je tudi francoski prevod tega koledarja,¹⁰ in sicer leta 1639 v Genfu,¹¹ znamenje, kako je bil ta Eberjev Zgodovinski koledar priljubljen in razširjen v takratni srednji in zahodni Evropi.

Toliko na kratko o piscu, natisih in prevodih tega Eberjevega koledarja, ker o tem Séllyei in Kőváry nič ne poročata, pa je vsekakor važno, da vemo, od kod je prihajal protestantski tisk s svojo versko miselnostjo na dvore premurskih zemljiških gospodov.¹²

V tem Eberjevem koledarju je vsakemu dnevu od prvega januarja do zadnjega decembra dodeljena cela stran, ki je deloma natisnjena z besedilom, deloma pa prazna. V besedilu Eber poroča, kaj se je ta dan važnega zgodilo v zgodovini razodetja in cerkve, v svetni zgodovini, rojstni in smrtni dan slavnih mož, razna praznovanja in razne ponavljajoče se spremembe nebesnih pojavov, ki vplivajo na potek leta. Eber je pa izrečno želel, naj tisti, ki si to knjigo kupijo, na prazni del strani zapisujejo dogodke iz življenja svoje družine in bi postal koledar družinska kronika. Mnogi so tako ravnali in nekateri koledarji so še danes ohranjeni in vsebujejo dragocene zgodovinske podatke.¹³

Tako so tudi dolnjelendavski Bánffyji v svoj izvod Eberjevega Zgodovinskega koledarja iz leta 1551 vpisovali družinske dogodke, pa tudi dogodke v zvezi s sorodniki in druge važne dogodke. Vpisovali so v koledar najprej trije družinski poglavarji Bánffyjev: Štefan (1522—1568), ki je vpisal tudi nekatere podatke in dogodke iz življenja svojega očeta Ivana, Nikolaj (1547—1593) in Krištof (1577—1644). S Krištofom je dolnjelendavska rodovina Bánffyjev izumrla. Knjigo je nato dobil v last »Michael Luttar«, kot se je podpisoval pod dogodki, ki jih je o svoji družini vpisoval vanjo. Njegovi vpisi so: smrt Krištofa Bánffyja leta 1644 in potem družinski dogodki med leti 1650 in 1659. Luttar je živel — kot sam pravi — »in Curia mea Nagy Attak« (Veliki otok) pri Legradu. Potem je ta knjiga postala last Matija Mogošića (Mathias Mogošich). Séllyei je priobčil le nekaj Mogošičevih vpisov, ker (v Eberjevi knjigi) »tiskane podatke iz zgodovine evangeličanske vere le kleveta«. Tako Séllyei. Mogošić je bil v letih okrog 1660—1680 katoliški župnik v Legradu. Ko je Sél-

⁵ Allgemeine Deutsche Biographie. Fünfter Band. Leipzig 1877, str. 529—531.

⁶ Britisch muzeum general catalogue of printed books. Volume 58. London 1860, str. 834. — Navajam: Britisch gen. cat. — Buchwald Georg, D. Paul Eber der Freund, Mitarbeiter und Wachfolger der Reformation. Ein Bild seines Lebens und Wirkens. Leipzig 1897, str. 151. — Navajam: Buchwald.

⁷ Séllyei, str. 253. — Kőváry, str. 239.

⁸ Britisch gen. cat., str. 834. — Pressel Theodor, Paul Eber. Elberfeld 1862, str. 104, op. 6. — Navajam: Pressel.

⁹ Britisch gen. cat., str. 834. — Pressel, str. 20, 104, op. 6. Pri tej opombi vpis bravea: »+ dt. Über. (= plus deutsche Übersetzung) 1582 + 1605«. — Buchwald, str. 151.

¹⁰ Kaweran G., Eber Paul. Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Fünfter Band. Leipzig 1898, str. 119. — Stupperich Rober, Eber Paul. Neue deutsche Biographie. Vierter Band. Berlin 1909, str. 225.

¹¹ Pressel, str. 104, op. 6.

¹² O Eberjevi verski miselnosti, ki se zrcali iz njegovega historičnega koledarja in je tako vplivala tudi na Štefana Bánffyja, bom razpravljaj ob drugi priliki.

¹³ Pressel, str. 20. — Buchwald, str. 151.

lyei uporabljal leta 1840—1841 to knjigo in iz nje izpisoval razne vpise, jo je dobil v župnišču v Legradu.¹⁴ Kot leta 1978 poroča dr. Irma Szálka, zgodovinarica in glavna knjižničarka v budimpeštanskem zgodovinskem muzeju (Budapesti Történeti Múzeum), je za knjigo izginila sled in je ni v budimpeštanski Széchényijeви knjižnici (Országos Széchényi Könyvtár).

Razni madžarski zgodovinarji zelo naglašajo dragoceno vrednost rodbinskih podatkov v tem dnevniku dolnjelendavske rodovine. Séllyei o njem leta 1841 pravi: »vsebuje podatke velike vrednosti« in »kako radosten je takšen zapis, budisi v molitvenik, bodisi v koledar ... to vedo najbolj tisti, ki sestavljajo rodovnike!«¹⁵ Proslavlja ga leta 1857 tudi Iván Nagy, ki je izdal deset knjig o raznih madžarskih rodovinah in še Dodatek, z besedami: »Dnevnik Bánffyjev se začne z Ivanom in izraža vso verodostojnost te družine. Oh, da bi se ohranila o vsaki družini takšna dragocena spominska knjiga in da bi vselej tako natančno zapisovali družinske rojstne in druge podatke!«¹⁶ Tudi Réla Kőváry leta 1876 naglašja, da »je ta dnevnik z ozirom na zgodovino naše županije (Zala) eden izmed najvažnejših dokumentov, kolikor vsebuje družinske zapise dolnjelendavske Bánffyjeve rodovine, v zalski županiji prvovrstne in znamenite velikaške družine«.¹⁷ Znameniti madžarski slovstveni zgodovinar József Szinnyei je leta 1891 vzel vse tri Bánffyje zaradi njihovih »dragocenih zapisov« v svoje zelo obsežno delo Življenje in dela madžarskih pisateljev, ki obsega štirinajst knjig (1891—1914). Med drugim ugotavlja: »Štefan je o letih 1527—1567 pisal madžarsko in latinsko družinske in zgodovinske zapise ... od leta 1534 dalje ... ki sta jih sin Nikolaj in vnuk Krištof nadaljevala.«¹⁸ Szinnyejeve zgoščene podatke sta povzela leta 1893 Pallasev¹⁹ in leta 1911 Révaijev leksikon.²⁰

Dnevnik dolnjelendavskih Bánffyjev, ki bi ga mogli imenovati tudi kronika, daje obilo podatkov za sestavo rodovnika te rodovine, in sicer za štiri zadnje družine: za Ivanovo, Štefanovo, Nikolajovo in Krištofovo. Rodovnik teh družin,²¹ pri katerem sem uporabil tudi nekatere druge vire, je takšen:

Kot so vpisi v ta dnevnik v latinščini in madžarščini, naj za boljše razumevanje tega besedila v slovenščini dodam nekaj pojasnil in dodatkov k dogodkom posameznih Bánffyjevih družin. Videli bomo, da je ta rodovina imela precej prijateljskih, sorodstvenih in posestnih vezi s hrvaškim jugom.

Družina Ivana Bánffyja (†1534)

V Eberjev historični kuhar so vpisane tri stvari, ki so se dogodile za časa življenja Ivana Bánffyja: rojstvo njegovega sina Štefana, smrt Krištofa Frankopana in smrt Ivana Bánffyja.

Že dne 17. avgusta 1508, torej še za vladarja Vladislava II. (1490—1516), je bil Johannes Bánffy de Alsöldynda ... pincernarum regalium magister.²² Zato se moli madžarski zgodovinar János Karácsonyi, da je Ivan Bánffy šele

¹⁴ Séllyei, str. 252—253.

¹⁵ Séllyei, str. 232, 234.

¹⁶ Nagy Iván, Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi láblékkal. Első kötet. Pest 1857, str. 160, ipd. 4. — Nemesi Nagy — 1857.

¹⁷ Kőváry, str. 239.

¹⁸ Szinnyei József, Magyar irod. törté. és munkái. I. kötet. Budapest 1891, str. 513—516.

¹⁹ A. Pallas nagy lexikona. II. kötet. Budaörsen 1893, str. 378. — Nemesi Nagy: Pallas lexikon.

²⁰ Révai nagy lexikona. II. kötet. Budapest 1911, str. 540. — Nemesi Nagy: Révai lexikon.

²¹ Rodovnik bi nakovine do začetka 12. stoletja gl. Škafar Ivan, Donjelendavska rodbina Hiholi (Bánffy, Bánfi) in njih njene posredl do leta 1391. Časopis za zgodovino in narodopisje. Nova vrsta 7. (XII) 1. Prvi zvezek. Maibor 1971, str. 41.

²² Mešić M., Štefne JAZIL. Knjiga V. Zagreb 1873, str. 148. — Nemesi Nagy: Mešić — 1873.

Ivan – palatin – † 30. jan. 1534

ž. Marjeta Kövendi Székely

Štefan – dvorni sodnik

r. 9. febr. 1522 – † 22. jan. 1568

ž. Magdalena Guthi Ország – † 5. febr. 1584

Ana r. 28. 2. 1544 por. 14. 9. 1561 m. Ivan Révay † 27. 10. 1570	Nikolaj r. 25. 1. 1547 p. 10. 12. 1570 ž. Uršula Zrinjska vd. po Ivanu Perényiju	Gašpar r. 21. 12. 1551	Magdalena r. 24. 2. 1557	Katarina r. 3. 12. 1559 † 17. 2. 1572
--	--	---------------------------	-----------------------------	---

Štefan r. 17. 9. 1571 † 27. 1. 1575	Katarina r. 21. 3. 1573	Jurij r. 16. 9. 1574	Krištof r. 12. 3. 1577 † 1644 I. ž: Ana Mery, p. 27. okt. 1596 † 17. 3. 1605 v Beltincih II. ž: Helena Drašković r. 1. okt. 1591	Elizabeta r. 23. 2. 1579	Doroteja r. 22. 2. 1581
---	----------------------------	-------------------------	--	-----------------------------	----------------------------

od I. žene: od II. žene:

Nikolaj r. 9. 1. 1599	Eva r. 6. 10. 1614	Petronela † 5. 2. 1618	Frančiška r. 24. 12. 1617 p. 21. 9. 1642 m. Ladislav Rokšicki	Helena r. 17. 1. 1619	Elizabeta Štefan r. 2. 3. 1621
--------------------------	-----------------------	---------------------------	---	--------------------------	-----------------------------------

po letu 1511 postal magister kraljevih točajev.²³ To službo je opravljal tudi še leta 1526, do smrti kralja Ludovika (1516–1526).²⁴

Leta 1519 se je Ivan Bánffy poročil z Marjeto Székely iz Ormoža, vdovo po rajnem Francu Berislaviću, gospodarju Dolnje Lendave in Virovitice.²⁵ Z njo je imel sina Štefana. Leta 1525 se imenuje comes perpetus comitatus Wercze (= Virovitica) et pincernarum regalum magister.²⁶ Leta 1526 se je udeležil bitke pri Mohaču, kjer si je le tako mogel rešiti življenje, da mu je Sándor

²³ Karácsonyi János, Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. kötet. Budapest 1922, str. 82.

²⁴ Mešić – 1873, str. 177 in 230. Kralé Vjekoslav, Najstarije isprave porodice Keglovica do boja na Muhačkom polju, Acta Keglichiana. MSMSM. Volumen 42. Zagrabiae 1917, str. 79. – Napojam: Kralé, Acta Keglichiana.

²⁵ Mešić – 1873, str. 177. – Kralé, Acta Keglichiana, str. XLIV. Mešić M., Pleme Berislavića. Rad JAZU. Knjiga VIII. Zagreb 1869, str. 37, 83.

²⁶ Mešić – 1873, str. 230.

Bakacs (Szentgyörgyvölgyi) dal svojega konja, ker je bil njegov konj ustre-ljen.²⁷ Ker se je pridružil kralju Ivanu Zapolji, mu je kralj Ferdinand vzel polovico dolnjelendavskega posestva in jo dal Francu Batthányu.²⁸ Poleg njega, župana virovitiške županije, sta bila med vodilnimi privrženci Ivana Zapolja v Slavoniji ban Krsto Frankopan in zagrebški škof Simon Erdödi.

Ferdinandova vojska, ki jo je vodil Franc Batthyány, je prišla 1. septem-bra 1527 do Drave. Krsto Frankopan je pri Đurđevcu zbral vojsko iz Slavonije. Z njim so bili hrvatski plemiči, ki so bili zvesti Ivanu Zapolji, predvsem Ivan Bánffy s svojimi vojaki. Krsto Frankopan je prišel z vojsko do Varaždina, kjer ga je 26. septembra 1527 smrtno zadel drobec topovskega strela. Vojaki so se še isto noč razkropili, pri njem je ostalo le tisoč konjenice, ki so z njim prišli do Marijanec, kjer je izdihnil 27. septembra 1527.²⁹

Štefan Bánffy je bil takrat star pet let. Prijateljska povezanost Bánffyjeve in Frankopanske rodovine je morala biti zelo močna in v Bánffyjevi družini zakoreninjena ter v spominu ohranjena, da je Štefan Bánffy četrto stoletja po-zneje to zelo usodno smrt Krste Frankopana zapisal v Eberjev zgodovinski koledar pri 28. septembru. Za en dan se je zmotil, ker je Krsto umrl 27. sep-tembra.³⁰ In ni umrl »sub Castro Varadinensis« — pri Varadinu, ampak pri Varaždinu, najbrž napaka prepisovalca.

Dne 3. novembra 1527 je bil Ferdinand v Székesfehérváru kronan za ma-džarskega kralja. Dne 5. novembra so mu plemiči prisegli zvestobo, tudi ne-kateri dosedanja Zapoljevi privrženci. Slavonski le trije niso: Ivan Tahi, za-grebški škof Simon Erdödi in virovitiški župan Ivan Bánffy. Zato so na držav-nem zboru v Budi sklenili, naj ti trije do sv. Katarine (25. novembra) prisežejo zvestobo, sicer bodo smatrani za izdajalce »et statim et de facto proscripti et condemnati habeantur«. Kmalu je prvi klonil; Ivan Bánffy je ostal neomajen, čeprav ga je tudi žena Marjeta Székely kleče in jokajoč prosila, naj ne uniči sebe in družine, ker mu sicer vse zaplenijo. In tako se je zgodilo. Ivanovo posest v Slavoniji so dobili Ferdinandovi privrženci: Virovitico ban Ivan Kar-lovič, Stupčanico v križevski županiji ter Borovo v vukovarski županiji Va-lentin Therek de Ennyug, Obreno (Orbona) v križevski županiji Kamarjay Tomaž.³¹

Državni zbor v Budi, ki ga je sklical Ivan Zapolja, je 14. februarja 1530 izbral Ivana Bánffyja za madžarskega palatina. To službo je opravljal do svoje smrti, do 30. januarja 1534.³² Zanimivo je, da je po takratnem pravnem gle-danju madžarska država mogla imeti dva kralja (Ferdinanda in Ivana Zapolja), ne pa dveh palatinov. Ko so zato po smrti prejšnjega palatina Istvána Bátho-rija leta 1530 Zapoljevi privrženci izvolili za palatina Ivana Bánffyja, ferdi-nandovci niso zahtevali za zahodno polovico Madžarske izvolitev posebnega palatina.³³

Ivan Zapolja je zelo obžaloval smrt Ivana Bánffyja, ker mu je bil naj-zvestejši privrženec (quum eum prae caeteris ob fidei integritatem charum imprimis haberet).³⁴

²⁷ Pallas lexikon, str. 573.

²⁸ Zelko Ivan, Gospodarska in družbena struktura turniške prazupnije po letu 1381. Raz-drave SAZU VII/5. Ljubljana 1972, str. 56.

²⁹ Klaić, Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća. Sve-zak treći: dio prvi. Zagreb 1911, str. 78—80. — Navašam: Klaić, Povjest Hrvata.

³⁰ Klaić, Povjest Hrvata, str. 80. — Hóman Bálint és Székfi Gyula, Magyar történet. III. kötet. Irta Székfi Gyula. Budapest 1935, str. 626. — Navašam: Székfi, oziroma: Hóman.

³¹ Klaić, Povjest Hrvata, str. 81—82.

³² Hóman Bálint, Magyar történet. II. kötet. Budapest 1936, 626. — Klaić, Povjest Hrvata, str. 95—98, 108.

³³ Székfi III, str. 98.

³⁴ Klaić, Povjest Hrvata, str. 108.

Ivan Bánffy je umrl, kot nam je ohranil ta podatek njegov sin Štefan, 30. januarja 1534 »okrog tretje ure popoldne«. (Št. 3).

Napačen je podatek Pallasovega leksikona (1893), ki pravi, da je leta 1580(1) državni zbor v Budi izvolil Ivana Bánffyja za palatina.³⁵ Prav tako se moti tudi Révai leksikon (1911), ko trdi, da je bil ta državni zbor leta 1540.³⁶ — Ivan Bánffy je izmed vseh Bánffyjev dosegel najvišjo državno službo.

Družina Štefana Bánffyja (1522—1568)

Rojen je bil 9. februarja 1522 v Dolnji Lendavi, sin Ivana in Marjete Székely. (Št. 1). Ob času očetove smrti je bil star 12 let. Leta 1542 je imel v najemu od vespremskega škofa desetino sepetneškega okrožja pri Veliki Kaniži (Szepetnek). Toda desetino mu je pobral Tomaž Nádasdy. Zato je dne 19. septembra 1542 prosil vespremskega škofa, naj mu desetino povrne. Takrat je že bil župan dveh županij: Zale in Virovitice (Stephanus Bánffy de Alsolyndwa, comitatum Zaladiensis et perpetuus de Werewcze comes).³⁷

Dne 13. decembra 1542 je iz svojega grada v Dolnji Lendavi povabil Tomaža Nádasdyja na svojo poroko z Magdaleno Országh, ki je ritu sancte Romane ecclesie bila 22. januarja 1543.³⁸ Ko se je poročil, je bil torej 21 let star. Ker je bila Štefanova žena iz rodovine Országh, je razumljivo, da je v historigrafski koledar zapisana smrt Imre Országha, ki je umrl na praznik sv. Lucije dne 13. decembra 1534. (Št. 4). Imre je namreč bil Magdalenin oče, njena mati pa Ágnes Homonnai Drugeth.³⁹ Njena smrt je tudi vpisana v dnevnik, pa brez letnice. Umrla je 11. julija: FERIA quarta in die Festo Sancti Benedicti obiit magnifica domina Agnes de Homonna Consors Magnifici domini Emericy Orszagh obyt Anno dni (toliko). (S 259).

Štefan je imel z Magdaleno Guthi Ország pet otrok, tri hčerke in dva sina. Ana, najstarejša, je bila rojena 28. februarja 1544 popoldne okrog tretje ure, krstni boter je bil »magister Raacz Orbonay«. (Št. 5). Njen mož je bil Ivan Révay, s katerim se je poročila 14. septembra 1561 »in Castello Czernechiensi«, v Turnišču. (Št. 19). Mož ji je umrl kot župan županije Turóc v gradu Blatnica 7. oktobra 1570. (Št. 25). — Drugi sin je bil Nikolaj, o njem pozneje. — Gašpar je bil rojen 21. decembra 1551 okrog četrte ure popoldne. (Št. 7). Poročil se je s Katarino Gersei Pethő in je imel osem otrok: Franca, ki je umrl 1595, Štefana (+1607), Marijo (mož Miklós Szécsy), Magdaleno (mož Gáspár Konszki), Suzano (mož István Pinnyei), Uršulo (mož Baltasar Vragovits), Katarino (mož Franc Batthány) in Judito (mož Miklós Nyáry). Ta veja Bánffyjev je izumrla še prej kot Krištofova.⁴⁰ — Magdalena je bila rojena 24. februarja 1557 okrog dvanajste ure. (Št. 14). — Zadnja izmed Štefanovih otrok je bila Katarina. Rojena je bila 3. decembra 1559 okrog sedmih zvečer, in ne leta 1569, kot imata Séllyei in Kőváry. (Št. 17).⁴¹ Ko je namreč umrla 17. februarja 1572 ponoči okrog enajste ure in bila pokopana v družinski grobnici v turniški cerkvi, je bila stara okrog dvanajst let (circiter annum aetatis duodecim). (Št. 29).

Kaže, da je Štefan Bánffy že istega leta, ko je izšel Eberjev historigrafski koledar leta 1551 (drugi natis), tega dobil iz Nemčije, ker je vpisal vanj sina

³⁵ Pallas lexikon, str. 578.

³⁶ Révai lexikon, str. 540.

³⁷ Karácsonyi János, Egyháztörténelmi emlékek. IV. kötet (1542—1547). Budapest 1909, str. 96. — Navajam: Karácsonyi, Egyh. emlékek, str. 154.

³⁸ Karácsonyi, Egyh. emlékek, str. 154.

³⁹ Takács Sándor, Magyar nagyszonyok. Budapest 1926, str. 217. Navajam: Takács, Magyar.

⁴⁰ Nagy — 1857, str. 159, 161.

⁴¹ Séllyei, str. 256. — Kőváry, str. 243.

Gašparja, ki je bil rojen 21. decembra 1551. Koledar s svojo vsebino kaže na versko usmerjenost Štefana BÀNffyja kot tudi vpis smrtnega dne Filipa Melanchtona, da je umrl 9. aprila 1560. (Št. 18).

Glede bojev s Turki v juliju leta 1556 daje podrobnejši vpogled vanje kar pet Štefanovih vpisov. Leta 1555 so Turki zavzeli v županiji Somogy Kaposvár in Babócsó. V nevarnosti je bil padec Szigeta. Te težke razmere so zaskrbele hrvaškega bana Nikola Zrinskega, ker so se nevarno približali Medmurju.⁴² Pri Veliki Kaniži se je zbrala Ferdinandova vojska pod vodstvom palatina Tomaža Nádasdyja, bana Nikola Zrinskega, Franca Tahija, Štefana in Ladislava BÀNffyja, Jakoba Székelyja in Kristofa Ungnada. Vojakov se je zbralo okrog 10.000. Dobra polovica jih je bila Nemcev, potem Štajercev in Korošcev pod vodstvom Ivana Lenkoviča.⁴³ Dne 19. julija 1556 so zasedli Babócsó in s tem prisilili Ali pašo, da je opustil obleganje Szigeta in prihitev k Babócsi, kjer sta se obe vojski zelo močno napadli dne 22. julija okrog enajste ure, naslednji dan se je pred ponovnim napadom Ali paše kraljeva vojska umaknila do kraja Berzence, 24. julija do kraja Csurgó in se 25. julija vrnila v Moricshely. (Št. 9—13).

Listina kralja Ferdinanda z dne 2. novembra 1558 pravi o Štefanu BÀNffyju, da je bil magister »dapiferorum nostrorum regaliū«. ⁴⁴ Dne 2. novembra 1562 pa je prejel na Dunaju čast dvornega sodnika, kar je ostal do smrti. (Št. 20, 24).

Kot da bi Nikola Zrinski čutil skorajšnjo smrt, je dne 23. aprila 1566 napravil oporoko. Med osmimi »tutores et defensores« svoje žene in otrok določa tudi »Ladislauum et Stephanum Banffy«. ⁴⁵ Znak, v kakšnih dobrih odnosih sta bili obe družini. Zato je razumljivo, da je z bolečim srcem Štefan vpisal pri 6. in 7. septembru 1566 v dnevnik junaško smrt Nikolaja Zrinskega v Szigetu ter smrt turškega sultana Sulejmana pri tem mestu. (Št. 21—22). Pristavil je rojstni dan obeh Nikolajevih otrok Ivana (roj. 13. septembra 1545) in Helene (roj. 11. febr. 1546).

Ko sta bila imenovana za bana Hrvatske in Slavonije Juraj Drašković in Franjo Frankopan Slunjski, ju je navzočim na saboru v Zagrebu dne 21. septembra 1657 predstavilo kraljevo odposlanstvo. Med temi je bil tudi Štefan BÀNffy, comes comitatus Zaladiensis ac dapiferorum regaliū suae maiestatis in Hungaria magister ac consiliarius.⁴⁶

Med splošnimi dogodki omenja Štefan BÀNffy še dva: smrt cesarja Karla V. dne 31. septembra 1558 in smrt dvornega sodnika Országh Kristofa dne 3. (19?) oktobra 1567. (Št. 16, 23). Kristof je bil prvi mož Helene Zrinske.

Štefan BÀNffy je umrl dne 22. januarja 1568 v starosti 46 let v Črncu (Turnišču) in tam pokopan. (Št. 24). Njegova žena Magdalena Országh je še živela osemnajst let. Umrla je 5. februarja 1584 v Dolnji Lendavi (Št. 39).⁴⁷ Njeno bogato življenje in plemenito materinstvo je zelo lepo opisal Sándor Takács leta 1914 in 1926. Navaja tudi zanimive odlomke iz njenega dopisovanja s plemiškimi rodovinami.⁴⁸

⁴² Klaić, Povjest Hrvata, str. 204.

⁴³ Klaić, Povjest Hrvata, str. 206—207.

⁴⁴ Šišić Ferdo, Hrvatski saborski spisi. Volumen III. Zagreb 1916, str. 49—50. — Navajam:

Šišić, Hrv. saborski spisi III.

⁴⁵ Klaić, Povjest Hrvata, str. 258, XI—XII (na koncu knjige).

⁴⁶ Šišić, Hrv. saborski spisi III, str. 158, 168. — Klaić, Povjest Hrvata, str. 266.

⁴⁷ Šišić Ferdo, Trakošćanski ljetopis. Starine JAZU. Knjiga XXXVI. Zagreb 1918, str. 357. —

Navajam: Šišić, Trak. ljetopis.

⁴⁸ Takács Sándor, Régi magyar asszonyok. Budapest 1914, str. 1—29. Isti, Magy. nagyszonyok, str. 217—237.

Družina Nikolaja Bánffyja (1547—1593)

Rojen je bil 25. januarja 1547 kot drugi otrok Štefana in Marjete Országh. (Št. 6). Devetletnega ga je oče dne 22. februarja 1556 poslal v Gradec učiti se nemščine. Odpotoval je iz njihovega gradišča v Beltincih. Spremljali so ga vzgojitelj magister Jurij »Raacz ab orbona« ter služabnika Wolpagus Bakacs iz Szentgyörgyvölgya in Andrej Zwhodoly. (Št. 8). Ko je Štefan Bánffy vpisal v dnevnik svoj rojstni datum, je na koncu dostavil, da ga je izobrazil Georgius Raacz. (Št. 1). Kot vzgojitelja ga je moral Štefan zelo ceniti, ker ga je celo zaprosil za botra svojemu prvemu otroku, hčerki Ani leta 1544, ko ga imenuje Raacz Orbonay. (Št. 5). Zdaj leta 1556 sina Nikolaja, bodočega gospodarja, spremlja v Gradec, ko je imel že okrog 30-letno vzgojiteljsko službo na dolnjelendavskem gradu za seboj. Prej je bil katoličan, zdaj pa se je že navzel gospodarjeve luteranske miselnosti. Takšna miselnost je že precej vladala takrat tudi v Gradcu, posebno v plemiških krogih. Leta 1556 pravi Štefan Bánffy o Raaczu, da je bil »ab orbona«. Ime Rácz kaže na njegovo narodnostno poreklo. Tako so Madžari nazivali tiste Srbe, ki so se pred Turki umaknili na ozemlje, ki še ni bilo od Turkov zasedeno: Rácz, Ráczok. Bil je torej Slovan. Orbonay ter »ab orbona« pa kaže na kraj, od koder je bil doma. Orbona je Obrovnica. Tak kraj je bil na posestvu v Borovo v vukovarski županiji, ki so ga Bánffyji imeli od 1481 do 1527. Med naselji je bila tudi vas Vrbanfalua, Orbanfalwa, Vrbanfalva (1337, 1437, 1491).⁴⁹ Jugovzhodno od Bjelovara je tudi Obrovnica, ki se je v srednjem veku imenovala Vrbona, Orbona in Orbowa.⁵⁰

Wolpagus Bakacs je bil potomec Sándorja Bakacsa, ki je Ivanu Bánffyju rešil življenje pri Mohaču leta 1526. Še trideset let pozneje Štefan izkazuje hvaležnost tej rodovini. Priimek drugega Nikolajevega služabnika in spremljevalca v Gradec: Zwhodoly pomeni, da je bil doma v Suhodolu. V Suhodolu je bila že leta 1334 župnijska cerkev sv. Elizabete.⁵¹ Ležal je med Varaždinom in Ludbregom južno od Drave. Je današnji Jalžabet.⁵² Leta 1650 se je župnija imenovala »par. s. Elisabethae in Zuhodol«, torej z obojnim imenom.⁵³ Od tod je torej prišel na dvor dolnjelendavskih Bánffyjev Andreas Zwhodoly, Nikolajev strežnik v Gradcu.

Leta 1558 pa je Nikolaja comitissa ab Arco odpeljala »ad studium« na Dunaj. (Št. 15). Živel je na cesarskem dvoru, ker ga nisem našel med slušatelji na kakšni dunajski šoli.

Dne 10. decembra 1570 se je Nikolaj poročil z vdovo Uršulo Zrinsko, katere prvi mož je bil Ivan Perényi. Tako so se prijateljske vezi Zrinskih in Bánffyjev še bolj povezale. Svatbene slovesnosti so bile v gradu Lenti (Nempey). Takrat je bil mladi Nikolaj, še ne 24 let star, že župan županije Zala in kraljevi točaj. (Št. 26). Imela sta šest otrok. Najstarejši je bil sin Štefan, ki je bil rojen 17. septembra 1571 okrog desetih zvečer. Botra sta bila János Darabos Nádasdy in literat Martin Székely. Umril je mlad, še ne štiri in pol leta star, dne 27. januarja 1575. (Št. 27, 35). — Hčerka Katarina je bila rojena 21. marca 1573. Med botri je bil tudi »Magister Georgius Kulcsár«. (Št. 31). Jurij Kulcsár je bil v Dolnji Lendavi pri Bánffyjevih evangeličanski učitelj. Po odhodu Štefana

⁴⁹ Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. kötet. Budapest 1894. str. 269, 322, 359.

⁵⁰ Börsendorfer Josp. Critice iz slavonske povijesti. Osijek 1910. str. 258.

⁵¹ Ortway Tivadar, Magyarország egyházi földrésze a XIV. század elején. Geographia ecclesiastica Hungariae. Budapest 1891. str. 755.

⁵² Buturac Josp. Popis župa zagrebačke biskupije od godine 1334. V: Kulturno povijesni zbornik zagrebačke biskupije. U spomen 850. godišnjice osnutka. I. dio. Zagreb 1944. str. 433 in zemljovid med stranjo 416—417.

⁵³ Buturac Josp. Popis župa zagrebačke biskupije g. 1650. V: Croatia sacra. Arhiv za crkvenu povijest Hrvata. 15 i 16. Zagreb 1938. str. 92.

Beytheja iz D. Lendave v Šopron leta 1574 je postal evangeličanski grajski duhovnik in je to službo opravljal pri Bánffyjih do svoje smrti. Umrl je 11. junija 1577. Tiskar Rudolf Hoffhalter, ki je v letih 1573—1574 s svojo tiskarno bival pri Bánffyjih v Dolnji Lendavi, je tukaj natisnil tri Kulcsárjeve knjige. Leta 1573 sta izšli dve knjigi: Kratek pouk o pripravi na smrt ter Satanova borba s pokoro delajočim grešnikom. Leta 1574 pa je izšla Kulcsárjeva Postila, ki je bila dvakrat ponatisnjena, in sicer leta 1579 in 1597 v mestu Bártfa. Jenő Zoványi se moti, ko trdi, da je Dnevnik dolnjelendavskih Bánffyjev Kulcsár napisal in je bil objavljen v Tudománytáru leta 1841.⁵⁴ — Jurij je bil rojen 16. septembra 1574 v Dolnji Lendavi. Krstil ga je grajski duhovnik Jurij Kulcsár. (Št. 34). Dne 13. marca 1584 je desetletnega Jurija odpeljal na študij v Gradec isti Andrej Zwhodoly, ki je pred 28 leti spremljal v Gradec Jurijeva očeta Nikolaja. Zdaj je bil suhodolski učitelj v Dolnji Lendavi (litterator), verjetno od leta 1574 dalje, ko je dotakratni učitelj Kulcsár postal duhovnik. (Št. 40). Jurij se je v Gradcu gotovo šolal na takratni evangeličanski šoli. Trakoščanski letopis poroča, da so Jurija ubili 8. februarja 1607 v Radgoni (Anno 1607. 8. februarii Georgius Banfi Rakispurgi a Germanis occisus est).⁵⁵ — O Krištofu pozneje. — Dne 23. februarja 1579 ob sedmih zjutraj je bila rojena Elizabeta. (Št. 37). — Doroteja je bila rojena 22. februarja 1581 ob osmih zjutraj. (Št. 38).

Dnevnik za leto 1577 še pravi, da je Nikolaj bil župan županije Zala. (Št. 36). O tem pa nič ne pove, kdaj sta Nikolaj in žena Uršula umrla. Pač pa o teh dveh poroča Trakoščanski letopis, da je Uršula umrla 12. februarja 1593 (Anno 1593. 12. februarii Ursula Zrini consors Nicolai Banfi, mortua est). Njen mož je umrl že devet dni pozneje, dne 21. februarja 1593 (Anno 1593. 21. februarii Nicolaus Banfi mortuus est).⁵⁶

Za časa Nikolaja Bánffyja sta v dnevnik vpisani še dve smrti: dne 7. februarja 1574 je umrl na Dunaju Krištof Zrinski (št. 32) in Ferenc Thurzó 17. marca 1574. (Št. 33).

Za časa Nikolaja Bánffyja najdemo v dnevniku tudi prvi znani zapis o kakšnem potresu v Prekmurju. Bil je 24. septembra 1571 zelo velik potres v Dolnji Lendavi med sedmo in osmo uro zvečer, ko je Bánffyjeva družina večerjala. (Št. 28).

Družina Krištofa Bánffyja (1577—1644)

Krištof je bil četrti otrok Nikolaja Bánffyja in Uršule Zrinske. Rojen je bil 12. marca 1577 blizu ob desetih zvečer. (Št. 36). Trakoščanski letopis poroča, da se je Krištof 27. oktobra 1596 v dvajsetem letu starosti poročil z Ano Merey (Anno 1596. 27. octobris nuptiae Christophori Banfi cum domina Anna filia Emrici, filii Michaelis Mercii).⁵⁷ V dnevniku je vpisan samo en otrok, ki ga je Krištof imel z Ano Merey, in sicer Nikolaj. Rojen je bil 9. januarja 1599 dopoldne med deseto in enajsto uro. (Št. 42). V tem času je Krištof Bánffy bil že kalvinec. Na praznik sv. Rešnjega telesa leta 1608 je bil v jezuitski cerkvi v Zagrebu pri pridigi. V njej je pater tako prepričljivo pojasnil Jezusovo resnično navzočnost v sv. hostiji, da se je Krištof spreobrnil in stopil v katoliško

⁵⁴ Zoványi Jenő, Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest 1977, str. 76.
⁵⁵ — Navajam: Zoványi, Magy. prot. egyh. lexikon. — Benedk Marcel, Magyar Irodalmi lexikon. I. kötet. Budapest 1963, str. 466—467. — Payr Sándor, A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. kötet. Sopron 1924, str. 633.

⁵⁶ Šišić, Trak. letopis, str. 367.

⁵⁷ Šišić, Trak. letopis, str. 359.

⁵⁸ Šišić, Trak. letopis, str. 363.

cerkev. Poklical je tudi jezuite na misijonsko delovanje v Dolnjo Lendavo.⁵⁸ Zato je razumljivo, da je svojega dvanajstletnega sina Nikolaja poslal leta 1611 v jezuitske šole v Gradec. Dne 18. aprila 1611 se je Nikolaj vpisal v gramatiko. V Gradcu je študiral vsaj osem let. Leta 1619 je 4. junija napravil izpite za bakalavreat iz filozofije (Apr. 18. 1611: Gramm. Nicolaus Banffy, Liber Baro de Alsolindua, Hungarus. — 1619, Juni 4: Baccalaureus Phil.: Illustr. et Magnificus D. D. Nicolaus Banffy, Baro, Hungarus).⁵⁹

Le osem let in pol je Krištof živel v zakonskem življenju z Ano Merey. Umrli je 16. marca 1605 v beltinskem gradu. (Št. 45). Tudi Trakoščanski ljetopis sporoča podobno: Anno 1605, 16. martii Anna Merei, consors domini Christophori Banfi, mortua est.⁶⁰

Leta 1896 poroča Kálmán Egyházasbükki Dervarics, da je imel Krištof s svojo prvo ženo štiri otroke: Nikolaja, Stefana, Hedviko in Zofijo.⁶¹ Prav isto navaja leta 1942 tudi Sándor Horváth.⁶² Vira pa ne omenjata.

Krištof je vpisal v dnevnik še dvoje rojstev svojih sorodnikov na Hrvatskem: dne 30. januarja 1599 je bil rojen Jurij Zrinski, sin Jurija Zrinskega (št. 42), in 14. maja 1599 rojen Jurij Drašković, sin hrvatskega bana. (Št. 44).

Krištof se je drugič poročil s Heleno Drašković, kdaj — ni v dostopnih virih. V dnevnik je vpisal njene rojstne podatke. Rojena je bila J. (?) oktobra 1591 v Vinici, hčerka Ivana Draškovića in Eve Istvánfi. (Št. 41). Tudi v Trakoščanskem dnevniku beremo: Anno 1591 — J. octobris Helena Draskovith, filia Ioanni bani, concors Christophori Banfi, nata est.⁶³

Krištof je v dnevnik vpisal pet otrok, ki jih je imel s Heleno Drašković. Eva je bila rojena 6. oktobra 1614. Krstil jo je jezuitski pater Matija Hajnal, ki je takrat nekaj časa prebival v lendavskem gradu. (Št. 46). — Za Petronelo oče ni vpisal rojstnega datuma, pač pa, da je 5. februarja 1618 umrla zvečer ob desetih. (Št. 48). — Frančiška je bila rojena 24. decembra 1617 zjutraj ob sedmih. Krščena je bila še isti dan. Eden izmed botrov je bil dolnjelendavski župnik Zacharias Jeckelij. Po spreobrnitvi je Krištof Bánffy prosil jezuitskega provinciala Janeza Argenta, da bi poslal v Dolnjo Lendavo dva jezuita zaradi utrditve katoliške vere med njegovimi ljudmi. Prošnji je ustregel in februarja 1609 sta prišla iz zagrebške jezuitske rezidence Gregor Vásárhelyi in Gregor Adamos. Na povabilo Turkov je Vásárhelyi leta 1612 šel iz Dolnje Lendave na misijon v Pečuh »skupaj s tovarišem patrom Zaharijem Jekkelijem, ki je pozneje izstopil iz družbe«. ⁶⁴ Po izstopu iz reda je Jekkelij prišel v Dolnjo Lendavo za župnika. Frančiška se je 21. septembra 1642 v Dolnji Lendavi poročila z Ladislavom Rokšickim.⁶⁵ — Dne 17. januarja 1619 je bila rojena Helena, (št. 49) 2. marca 1621 pa Elizabeta, le-to je krstil župnik János Kaposi. (Št. 50).

Ze omenjeni Kálmán Dervarics in za njim Sándor Horváth pravita, da je imel Krištof Bánffy z drugo ženo Heleno Drašković osem otrok, poleg že ome-

⁵⁸ Skafar Ivan, Jezuiti in krajina med Muro in Rabo. Slovenski jezuiti. Letnik III-4, 1. septembra 1969, št. 14, str. 114. — Isti, Stopnje. Murska Sobota 1970, str. 88.

⁵⁹ Andritsch Johann, Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586—1782). Graz 1963, str. 41, 299. — Navajam: Andritsch, Studenten.

⁶⁰ Šišić, Trak. ljetopis, str. 366.

⁶¹ Egyházasbüki Dervarics Kálmán, Alsó-Lendva története. Zalavári évkönyv a millenniumra. 140 képpel. Szerkesztették Halls István és Hoffmann Mór. Nagykanizsa 1896, str. 212. — Navajam: Dervarics.

⁶² Horváth Sándor, Alsólendva múltja és jelene utmutató. Alsólendva 1942, str. 35. — Navajam: Horváth.

⁶³ Šišić, Trak. ljetopis, str. 354.

⁶⁴ Dobronoki Jurij, Historia Collegii Societatis Jesu, in monte Gracae Zagrabiae sita... coepta est in hunc librum referri Anno salutis nostrae 1628. 18. Februarii, str. 9ab. — Fancev Franjo, Grada za povijest školskog i književnog rada isusovačkoga kolegija u Zagrebu (1606—1772). Starine JAZU. Knjiga XXXVIII. U Zagrebu 1934, str. 26—27.

⁶⁵ Šišić Ferdo, Ljetopis Petra Keglovića. Starine JAZU. Volumen XXXVI. Zagreb 1918, str. 377.

njenih petih še Petra, Pavla in Ivana.⁶⁶ Vira ne navajata. Od leta 1621, ko je Krištof vpisal v dnevnik rojstvo hčerke Elizabete, do svoje smrti ni ničesar vanj vpisal. Med študenti, ki so obiskovali jezuitsko univerzo v Gradcu, je bil tudi **Sigismundus Bánffy**. Dne 16. marca 1631 je prejel prvo tonzuro in štiri nižje redove, leta 1633 pa je v Gradcu študiral filozofijo. Zai, v katalogu ni povedano, odkod je bil doma.⁶⁷ Pač pa je leta 1637 prišel h graškim jezuitom v šolo **Štefan Bánffy** iz Dolnje Lendave (1637: Princ. Stephanus Bánffy, Comes perpetuus de Also Lyndua etc.).⁶⁸ Gotovo je bil Krištofov sin, ker — kot smo že spoznali — niso bili vsa rojstva, poroke in smrtni dnevi članov Bánffyjeve rodovine vpisani v ta Eberjev zgodovinski koledar. Dnevnik je prišel v last Mihaela Luttárja in ta je vanj vpisal letnico smrti Krištofa Bánffyja, ki je umrl leta 1644.

Krištofova žena Helena Drašković je 26. maja 1646 zastavila Györgyju Bertalanu hišo, zemljišče in mlin. Takrat je bivala v Kerkakutasu. Umrta je pred 7. februarjem 1647. Čeprav je imel Krištof toliko otrok, je z njim izumrla dolnjelendavska Bánffyjeva rodovina, ki je imela dolnjelendavsko posest od leta 1192 dalje — 452 let.⁶⁹

Luttárjevi vpisi v dnevnik (1650—1659)

Poleg tega, da nam je Luttár v tem dnevniku otel pozabi leto smrti Krištofa Bánffyja, je med leti 1650—1659 vanj vpisoval družinske dogodke: 14. februarja 1650 se mu je rodil prvorojenec Jurij, ki pa je umrl 31. maja 1652; in 17. septembra 1651 je bila rojena Doroteja. Za prekmursko zgodovino sta pomembna zadnja dva vpisa. Dne 24. septembra 1653 je bila rojena Marijana. Krstil jo je Tomaž Križan. (Št. 52). Hčerka Barbara je bila rojena 25. februarja 1659. Tudi njo je krstil Tomaž Križan, ki je bil concionator v Muray-szombatú. (Št. 53).

Tomaž Križan je bil dekan takratne soboške evangeličanske dekanije (maj 1648 — okt. 1669).⁷⁰ Luttár je živel blizu Legrada, kjer je bila evangeličanska dekanija med leti 1624—1639, 1646—1664 in po letu 1670, v vmesni dobi v letih 1639—1646 in 1664—1670 je Legrad spadal v soboško evangeličansko dekanijo in v tej drugi dobi ji je bil dekan Tomaž Križan.⁷¹ Od leta 1664 je bil v Legradu evangeličanski duhovnik Štefan Rakicsányi, torej Prekmurec iz Rakičana. Leta 1670 je postal dekan legradske evangeličanske dekanije. Luttár je moral biti v zelo dobrih odnosih s Križanom v Soboti, ker mu je celo v času, ko je v bližnjem Legradu bival evangeličanski dekan, dal krstiti svoja dva otroka.

Vpisi Matija Mogošića

Séllyei iz dnevnika objavlja le dva Mogošićeva vpisa: da je bil Nikola Zrinski 21. decembra 1664 pokopan pri Sv. Heleni pri Čakovcu, ko ga je na lovu 8. novembra smrtno ranil merjasec (št. 54), in da so bili 30. aprila 1671 Peter Zrinski in Franjo Frankopan v Dunajskem Novem mestu, Franc Ná-

⁶⁶ Dervarics, str. 212. — Horváth, str. 35.

⁶⁷ Dervarics, str. 212. — Horváth, str. 35.

⁶⁸ Andritsch, Studenten, str. 69.

⁶⁹ Dervarics, str. 212. — Horváth, str. 35—36.

⁷⁰ Zoványi, Magy. prot. egyh. lexikon, str. 416.

⁷¹ Zoványi, Magy. prot. egyh. lexikon, str. 356—366.

⁷² Payr — 1924, str. 431. — Zoványi, Magy. prot. egyh. lexikon, str. 366.

dasdy pa na Dunaju obglavljeni. (St. 55). Fran Nádasdy je po izumrtju Bánffyjev imel precej njihovega ozemlja v Dolnjem Prekmurju.

Videli smo, da nam dnevnik daje dober vpogled v družinsko življenje rodovine dolnjelendavskih Bánffyjev in v njihove sorodstvene vezi z drugimi rodovinami, tudi z rodovinami med Muro in Dravo (Székelyji v Ormožu in Zrinski v Čakovcu) ter med Dravo in Savo (Draškovići v Trakoščanu) in njihove prijateljske odnose z nekaterimi drugimi slavonskimi plemiči (Frankopani). Na Hrvatskem v Slavoniji so imeli Bánffyji tudi precej posesti. Po rodu s tega ozemlja sta bila učitelj in vzgojitelj Jurij iz Obrovnice, ki je nekako v letih okrog 1530 do 1559 (do Beythejevega prihoda) vzgajal Štefana in nato še Nikolaja Bánffyja, ter Andrej Suhodolski, ki je to službo na dolnjelendavskem gradu opravljal od leta 1574 dalje (za Kulcsarjem, ki je tega leta postal grajski duhovnik) in poučeval mladega Kristofa Bánffyja.

Tudi z Gradcem je bila ta rodovina kulturno povezana. V tem mestu sta dobila višjo izobrazbo Nikolaj in Kristof Bánffy ter Kristofova sinova Nikolaj in Štefan. Posebno močne — ne le verske, ampak tudi kulturne stike je imel Kristof Bánffy z zagrebškimi jezuiti kot tudi z jezuiti v Gradcu.

Opomba. Kratice v objavi besedila v Eberjevem historičnem koledarju: S = Séllyei, K = Kőváry, Vp = vpisal.

V koledar vpisani podatki v časovnem redu

1. Dne 9. februarja 1522 — rojen Štefan Bánffy.

Str. 91. — IX. Febrv. — Stephanus Banfy, filius spectabilis et Magnifici domini Joannis Banffy ab Alsolyndwa Comitis palatini Regni Hungariae ex Magnifica domina Margareta Zekel filia quondam magnifici domini Jacoby Zekel de Kewend est natus 1522 Quem Erudyt M(agister) Georgius Raacz etc. — (S 255, K 242).

2. Dne 28. septembra 1527 — umrl Krsto Frankopan.

Str. 334. — XXVIII. Septemb. — Christophorus Groff(us) Frangapan sub Castro Varadinensis pixide manuali Ictus extinctus est 1527. — (Vp. Štefan Bánffy, S 322, K 247).

3. Dne 30. januarja 1534 — umrl Ivan Bánffy.

Str. 80. — XXX. Janvar — Anno domini 1534. Magnificus dominus Joannes Bánffy de Alsolyndwa Comes Palatinusque Regni Hungariae circa horam terciam pomeridianam mortuus est. — (Vp. Štefan Bánffy, S 254, K 241).

4. Dne 13. decembra 1534 — umrl Imre Országh.

Str. 414. — XIII. Decemb. — Magnificus dominus Emericus Orzagh Obyt Anno dominj 1534. in festo Lucie die dominico. — (S 324, K 248).

5. Dne 28. februarja 1544 — rojena Ana Bánffy.

Str. 111. — XXVIII. Febrv. — Anna Banfy filia magnifici domini Stephani Banffy de Alsolyndwa Comitis Zaladiensis ex Generosa et Illustri Magnificaque domina Magdalena Orzaagh de Gwth est in lucem (takol) edita Circa horam terciam Pomeridianam 1544. quam a Sacro Baptismi leuacro leuauit magister Raacz Orbonay. — (S 256—257, K 243).

6. Dne 25. januarja 1547 — rojen Nikolaj Bánffy.

Str. 74. — XXV. Janvar. — Nicolaus Banfy filius Stephani, Nepos autem

Joannis Banfy de Alsolyndwa est natus Anno domini 1547 ex Magdalena Orzagh. — (Vp. Štefan Bánffy, S 254, K 241).

7. Dne 21. decembra 1551 — rojen Gašpar Bánffy.

Str. 422. — XXI. Decemb. — Gaspar Banffy filius Magnifici domini Stephani Bánffy de Alsolydwa Comititis Zaladiensis ex Illustri et Magnifica domina Magdalena Orzaagh de Guuth est natus circa horam quartam pomeridianam 1551. — (Vp. Štefan Bánffy, S 324, K 248).

8. Dne 22. februarja 1556 je šel Nikolaj Bánffy v Gradec se učiti nemškega jezika.

Str. 104. — XXII. Febrv. — Dominus Magnificus Nicolaus Banffy ab Alsolindwa filius magnifici domini Stephani Banffy missus Grecium ad ediscendum Ideoma teuthonicum 1556 ex Belotyncz profectus est Addito Ipsi pedagogo Magistro Georgio Raacz ab orbona, ac seruis Wolpago Bakac de Zenth Gergh Weolgy et Andrea Zwhodoly. — (S 256, K 242).

9. Dne 19. julija 1556 je Ferdinandova vojska zasedla trdnjavo Babócsó (Bobovec).

Str. 260. — XIX. Julii. — Anno 1556 Arx Babocha absessa est per exercitum Regis Ferdinandi, per dominum palatinus Thomam Nadasdy, Banum Nicolaum Zrini, Franciscum Thahy, Stephanum ac Ladislaum Banffy, Jacobum Zekel Christophum Vngnad et Capitaneos Germanos 19 die mensis July. — (Vp. Štefan Bánffy, S 259, K 244—245).

10. Dne 22. julija 1556 težka bitka pri Babócsi z Ali pašo.

Str. 263. — XXI. Julii. — Anno domini 1556 Ali Bassa cum exercitu Venit ad Babocha, eoque die cum Ipso habitus est conflictus validissimus videlicet 22 die mensis July Quasi hora vndecima. — (Vp. Štefan Bánffy, S 259, K 245).

11. Dne 23. julija 1556 ponovna bitka pri Babócsi in umik kraljeve vojske do kraja Berzence.

Str. 264. — XXIII. Julii. — Anno 1556 cum Aly Bassa apud Babocha rursum est commissum praelium, ac eodem die Regius exercitus ad Berzence redyt 23. die mensis July. — (Vp. Štefan Bánffy, S 259, K 245).

12. Dne 24. julija 1556 so se kraljeve čete umaknile do kraja Csurgó.

Str. 265. — XXIII. Julii. — Anno 1556 Regie Copie redierunt ad Chorgo. — (Vp. Štefan Bánffy, S 260, K 245).

13. Dne 25. julija 1556 so se kraljeve čete umaknile do kraja Móríchely.

Str. 266. — XXV. Jvlii. — Anno 1556 Copie Regie redierunt ad Moryczhel. — (Vp. Štefan Bánffy, S 260, K 245).

14. Dne 24. februarja 1557 — rojena Magdalena Bánffy.

Str. 107. — XXIV. Febrv. — Anno domini 1557, indie circa horam duodecimam, nata est Magdalena Banffy ex magnifica domina Magdalena Orzagh, filia magnifici domini Stephani Banffy etc. — (S 256, K 243).

15. Dne 10. januarja 1558 je šel Nikolaj Bánffy se učiti na Dunaj.

Str. 59. — X. Janvar. — Anno 1558. magnificus dominus Nicolaus Banffy: per dominam Comitissam ab Arco: ductus est Viennam ad studium. (S 254, K 240).

16. Dne 21. septembra 1558 je umrl cesar Karel V.

Str. 327. — XXI. Septemb. — Anno 1558. Carolus V. romanorum Imperator est mortuus. — (Vp. Štefan Bánffy, S 322, K 247).

17. Dne 3. decembra 1559 — rojena Katarina Bánffy.

Str. 404. — III. Decemb. — Anno domini 1569. (prav: 1559) vesperi hora 7 Chaterina Banffy, filia Magnifici domini Stephani Banffy etc. nata est. — (S 323, K 248).

18. Dne 9. aprila 1560 — umrl Filip Melanchton.

Str. 258. — IX. Aprilis. 1560. Philippus Melanthon hora 7 Ante meridiem migravit ad dum (= dominum). (S 258).

Pozneje je nekdo zradiral kratico »dum« in pripisal: »ad inferos«. Mihael Luttár je k tej pripombi pristavil: »Tu qui hoc suposuisti de Melanchthon videas ne tu intruderis in infernum. Propter temerariam Judicy, tui Sententiam, qui fratrem tuum condemnasti. Non enim est hominis Iudicare, sed solius Dei. — (S 258).

19. Dne 14. septembra 1561 se je Ana Bánffy v gradu Črnc (v Turnišču) poročila z Ivanom iz rodovine Révay.

Str. 320. — XIV. Septemb. — Magnificus Dominus Johannes de Rewa Comes etc. filiam Spectabilis et Magnifici Domini Stephani Banffy de Alsolyndwa Comititis etc. natam ex magnifica Magdalena Orszag de Gwth, Annam vocatam aeterno foedere matrimoniali sibj iungens Nuptias fecit celebrari in Castello Czernechiensi, Anno Dni (= Domini) 1561. — (S 321, K 246).

20. Dne 2. (187) novembra 1562 je Štefan Bánffy postal dvorni sodnik.

Str. 372. — II. Novembr. — 1562 esztendőben 18 (?) nappyan novem. atta nekem Alsolyndwai Banffy Istwannak Bechiben az Judex Curieseget. — (Vp. Štefan Bánffy, S 323, K 248).

21. Dne 6. septembra 1566 je sultan Sulejman začel oblegati trdnjavo Sziget, ki jo je branil Nikolaj Zrinski, sultan je tu umrl, Nikolaj Zrinski pa je bil obglavljen.

Str. 312. — VI. Septemb. — Anno Domini Millesimo Quingentesimo Sexagesimo Sexto die 7. Septemb. Szultan Szulimanus potentissimus Turcarum Imperator cepit Arcem Sziget, in qua Arce, fuit Capitaneus Nicolaus Zriny, qui et Capite plexus in ea Arce, mortuusque ipse Szulimanus sub ea. Cujus Nicolaj a Zrinio erat Vxor Magnifica Domina Catharena Frangapan. Huius enim eran(t) liberi hi secundum Ordinem descripti.

1545. 7-br. 13. Zrinj Janos, leth.

1546. Febr. 11. Zrinj Ilona, leth. — (S 260, K 245).

22. Dne 7. septembra 1566 je Sulejman zavzel Sziget, Nikolaj Zrinski je bil obglavljen, pod gradom je umrl turški vladar.

Str. 313. — VII. Septemb. 1566. — 1566. Eztend. wette meg Szuliman török chiazar Sziget warat melj warba wettek fejte a yo Szyny (tako = Zrinjski) Miklosnak, melj Sziget wart alat holt meg török chizarjs. — (Vp. Štefan Bánffy, S 260, K 245–246).

23. Dne 3. oktobra 1567 je umrl Krištof Országh, dvorni sodnik.

Str. 340. — III. Octobr. — 1567. esztend. 19. Octobris (!) holt meg Orzag Kristof Judex Curie. — (Vp. Štefan Bánffy, S 323, K 247).

24. Dne 22. januarja 1568 je v Črncu umrl dvorni sodnik Štefan Bánffy.

Str. 71. — XXII. Janvar. — Spectabilis et Magnificus Dominus Comes Stephanus Banffy de Alsolyndwa Judex Curie Sac(r)ae Caes(are)ae et Reg(iae) Ma(jest)atis in Czernez vitam cum morte mutavit hora pomeridiana fere sexta, Anno Incarnationis Domini 1568. Anno vero aetatis suae 46. — (S 254, K 241).

25. Dne 7. oktobra 1570 je v svojem gradu Blatnica umrl Ivan Révay, župan županije Turóc.

Str. 344. — VII. Octobris. — Magnificus Dominus Johannes de Rewa, Comes Comitatus Thurociensis, sororius Magnifici Domini Nicolai Banffy de Alsolyndwa etc. migravit ex hoc saeculo in sedes beatas in arce sua Blatnicza vocata, Anno Domini 1570. — (S 323, K 247).

26. Dne 10. decembra 1570 sta se v gradu Nempty (Lenti) poročila Nikolaj Bánffy in Uršula Zrinska, hčerka Nikolaja, vdova po rajnem Ivanu Perényju.

Str. 411. — X. Decemb. — Magnificus Dominus Nicolaus Bannfy de Alsolyndwa Comes Comitatus Szaladiensis ac pocillator Sac.(rae) Caes.(areae) Regieque Majestatis, junxit sibj amore Conjugalj aeternam Consortem Generosam ac Magnificam Dominam Vrsulam Zrinj, natam Spectabilis et Magnifici Domini Nicolai de Zrinio etc. relicta viduam quondam Johannis Percny de Nyalab, cuius nuptiarum solemnitas celebrata est in arce sua Nemphy vocata, Anno salutis 1570. — (S 323, K 248).

27. Dne 17. septembra 1571 je bil rojen Štefan, sin župana županije Zala in kraljevega točaja Nikolaja Bánffyja in Uršule Zrinske.

Str. 323. — XVII. Septemb. — Stephanus Banffy, filius primogenitus Magnifici domini Comitis Nicolai similiter Banffy, de Alsolyndwa, Pocillatoris Regy, Comitisque Comitatus Zaladiensis. Ex generosa ac Magnifica domina Vrsula Zryny, natus est Alsolynduae die lunae, hoc est, feria secunda proxima ante festum beati Matthej, Euange(li)stae, et Apostolj, post meridiem hora fere decima in noctis silentio aëre sereno. Anno Domini 1571. Quem a sacro Baptismatis fonte leuaverunt Eg.(regii) do.(mini) Ioannes Darabos de Nadasd. Martinus literatus Zekel etc. Qui ut vitae integritate, exercitioque rei militaris praedecessorum suorum vestigia imitetur et assequatur faxit aeternus pater domini nostri Jesu Christi etc. (S 321—322, K 246—247).

28. Dne 24. septembra 1571 je bil zvečer med sedmo in osmo uro zelo velik potres v Dolnji Lendavi.

Str. 330 — XXIV. Septemb. — Anno domini 1571. Die lunae post meridiem inter septimam et octavam horam, Cenantibus Magnificis dominis hic Alsolyndwae terrae motus valde magnus factus est etc. (S 322).

29. Dne 17. februarja 1572 je v dvanajstem letu starosti umrla Katarina Bánffy v dolnjelendavskem gradu in je bila položena v rodbinsko grobnico v turniški cerkvi.

Str. 99. — XVII. Febrv. — Catherina Banffy de Alsolyndwa, quondam magnifici domini Stephani Banffy de eadem Alsolyndwa Comitis etc. filia, ex Generosa et magnifica domina Magdalena Orzagh suscepta, hoc die, circiter annum aetatis suae duodecimum obdormiuit in domino, Anno salutis 1572 in Arce Alsolyndwae circiter horam noctis vndecimam, cujus corpus in tumultu patris reconditum iacet in Thornistya: etc. — (S 255—256, K 242).

30. Dne 25. septembra 1572 je bil v Bratislavi kronan Rudolf II. za madžarskega kralja.

Str. 331. — XXV. Septemb. — Rudolphus Austriacus, Maximiliani secundi romanorum Imperatoris filius major natus, diadema regni Hungariae suscepit rite, Posony, aetatis suae anno uigesimo, mensis septemb. die vigesimo quinto. Anno vero incarnate salutis 1572. — (Vp. Nikolaj Bánffy, S 322, K 247).

31. Dne 21. marca 1573 v Dolnji Lendavi — rojena Katarina Bánffy, med botri se omenja tudi Georgius Kultsár kot magister.

Str. 134. — XXI. Martij. — Hoc die Chatherina Banffy, filia Magnifici domini Nicolai Banffy de Alsolyndwae, Comitis Zalad: ac pocillatoris Regie Majestatis, nata est ex Generosa et Illustri, Magnificaque Domina Ursula Zrinj Alsolyndwae, hora fere, 12 noctis sequeun. Anno virginis partus. 1573. quam a sacro Baptismi lauacro leuauerunt Egregij domini Michael Kereczeny de Kanyafölde: Alexius Tybortz: Magister Georgius Kultsár: ac Anna Keresztvri Relicta vidua quondam Emericj Literatj etc. — (S 257—258, K 244).

32. Dne 7. februarja 1574 je na Dunaju umrl Krištof Zrinski.

Str. 89. — VII. Febrv. — Spectabilis et Magnificus Dominus Christophorus Comes perpetuus a Zrinio, soluit ius naturae, Viennae, Austriae, fruens aeterna

beatitudine Cum sanctis Angelis, Anno Incarnationis Christi, 1574. — (S 255, K 242).

33. Dne 17. marca 1574 je umrl Franc Thurzó.

Str. 130. — XVII. Martii. — Ez nap holth meg, az Tekintetes Nagisagos Vr. Turzo Ferencz, Chaszar es kiralyi Ew feölsege Magior Orszagi hop mestere, es Tanacha, mielnék agia az Vr az örök eletet: Amen Anno dominj 1574. — (Vp. Nikolaj Bánffy, S 257, K 244).

34. Dne 16. septembra 1574 je bil rojen Jurij Bánffy, krstil ga je evangeličanski grajski duhovnik Jurij Kulcsár.

Str. 322. — XVI. Septemb. — Georgius Bánffy, filius Magnifici Domini Banffy, de Alsolyndua, Comititis etc. ex Generosa et Magnifica Domina Vrsula Zriny Natus est Alsolynduae: ac Baptisatus per Georgium Kultsar, subleuantibus eum a sacro Baptismatis fonte, Egregio Job Kanasi, Paulo Litterato Sassa. Relicta Joannis Malekoczi. — Consorte Matthei Nagy etc. Qui ut praedecessorum suorum uestigia Imitetur, faxit aeternus Deus, Anno Incarnationis Domini 1574. — (Vp. Nikolaj Bánffy, S 321, K 246).

35. Dne 27. januarja 1575 je umrl Štefan, sin Nikolaja Bánffyja, še ne tri leta in pol star.

Str. 76. — XXVII. Janvar. — 1575 eztendöben Vette kj az Vr isten ez Vilagbul, az en zerelmes fyamat Banffy Istuant, ldeinek vgy mint negied fel eztendös koraban. — (Vp. Nikolaj Bánffy, S 254, K 241).

36. Dne 12. marca 1577 je bil rojen Krištof Bánffy v Dolnji Lendavi.

Str. 125. — XII. Martii. — Christophorus Banffy Filius Magnifici Domini Nicolay Banffy de Alsolyndwa Comititis Comitatus Zaladiensis ex Magnifica Domina Vrsula Zriny. Natus est Anno dominj 1577. Alsolyndwae post meridiem hora fere decima in noctis silentio. — (Vp. Nikolaj Bánffy, S 257, K 243).

37. — Dne 23. februarja 1579 — rojena Elizabeta Bánffy.

Str. 105. — XXIII. Febrv. — Elizabet Banffy filia magnifici dominj Nicolai Banffy, ex Magnifica domina Wrsula Zrini, nata est Circa horam septimam ante meridiem Anno domini 1579. — (Vp. Nikolaj Bánffy, S 256, K 243).

38. Dne 22. februarja 1581 je bila rojena Doroteja Bánffy.

Str. 104. — XXII. Febrv. — Dorotea Banffy, Filia Magnifici dominj Nicolaj Banffy, Ex Magnifica domina Wrsula Zrynj, nata est Hora octaua Mane, 1581. — (S 256, K 243).

39. Dne 5. februarja 1584 je umrla Magdalena Gutí Országh v Dolnji Lendavi, žena +Štefana Bánffyja in mati Nikolaja in Gašparja.

Str. 87. — V. Febrvar. — Hoc die, Generosa ac Magnifica domina Magdalena Orzag de Gwth, quondam Magnifici Dominj Stephanj Banffy de Alsolyndwa etc. Relicta widua, Mater wero Magnificor(um) dominorum Nicolaj et Gasparis Banffy. etc. ex hoc migravit seculo. In oppido Alsolyndua Anno dominj 1584. — (S 255, K 241).

40. Dne 13. marca 1584 je peljal Andrej Suhodolski Jurija Bánffyja v Gradec se šolat.

Str. 126. — XIII. Martii. — Hoc die Dominus Magnus Georgius Banffy ad studium Grecium abductus est per Egregium Andream litterat(um) Zwhodoly etc. 1584. — (S 257, K 244).

41. Dne 1. oktobra 1591 — rojena v Vinici Helena Drašković (ki je pozneje postala druga žena Krištofa Bánffyja).

Str. 338. — I. Octobr. — Anno 1591. 8-br. 1. filia Joannis Draskouitth ex Eua istuannffy Nomine Helena nata est in Vinicze. — (Vp. Krištof Bánffy, S 323, K 247).

42. Dne 9. januarja 1599 je bil rojen Nikolaj Bánffy med deseto in enajsto uro dopoldne.

Str. 58. — IX. Janvar. — 1599. Jannuarius 9. Leth ez Világra az en fiam Bánffy Miklos tisz es tizenegi orakorban dell eleöth. — (Vp. Krištof Bánffy, S 254, K 240).

43. Dne 31. januarja 1599 je bil rojen Jurij Zrinski.

Str. 80. — XXX. Janvar. — 1599 Januar 31 Domino Comiti de Zirinio filius nascitur eiusdem cum Patre Nominis scilicet Georgius. — (Vp. Krištof Bánffy, S 254, K 241).

44. Dne 14. maja 1599 — rojen hrvatskemu banu (Ivanu Draškoviću) sin Jurij.

Str. 191. — XIV. Maii. — 1599. Maii 14, Natus est filius domino Bano ex Eua Isuánnffy Nomine Georgius. — (Vp. Krištof Bánffy, S 258, K 244).

45. Dne 17. marca 1605 je umrla v beltinskem gradu med deveto in deseto uro dopoldne Ana Merey prva žena Krištofa Bánffya.

Str. 129. — XVI. (prav: XVII) Martii. — Anno 1605. Martii 17. kilentez es tisz orakorban deleleöth holth megh az Zerelmes feleségem. Az Nagysagos Merey Anna, Belotinczi Castelban. — (Vp. Krištof Bánffy, S 257, K 244).

46. Dne 6. oktobra 1614 je bila rojena Eva Bánffy, krstil jo je jezuitski pater Matija Hajnal. Botra sta bila Jurij Nádasdy in žena Ivana Bunyaya.

Str. 343. — VI. Octobr. — 1614. 6. 8-br. let ez világra az en zerelmes leianom Eua new keöröszteölte P. Haiml Mathias, koma volth, Nádasdy Geörgi Vram koma azzoni Búnai Janosné. — (Vp. Krištof Bánffy, S 323, K 247).

47. Dne 24. decembra 1617 je bila rojena Frančiška, hčerka Krištofa Bánffya in Helene Drašković, ob sedmih zjutraj. Istega dne je bila krščena in med botri je bil tudi župnik Zacharias Jeckelij. —

Str. 425. — XXIII. Decemb. — 1617. Anno 24. decemb. Leth ez vilagra az en Zerelmes Leianom Franciska, az Nemzetes es Nagysagos Draskouitth Illonazontul reggel het orakorban vigan azon napon keörözteöltek megh keörözt apia volth az Plebanus Zacharias Jeckelius es Peterffy Mihali, keörözt Ania Szekeres Kata. — (Vp. Krištof Bánffy, S 324, K 248—249).

48. Dne 5. februarja 1618 — umrla zvečer ob desetih Petronela Bánffy.

Str. 87. — V. Febrvar. — Ezen az Napon vette kw Istenn ez Vilagbúl az en Zerelmes leiankamath Bannffy Petronellath estwe tisz orakor Anno 1618. — (Vp. Krištof Bánffy, S 255, K 241).

49. Dne 17. januarja 1619 je bila rojena Helena, krstna botra sta bila Franc Dolački in Szekeres Kata.

Str. 66. — XVII. Janvar. — 1619. 17. Januar. Let ez vilagra az en zerelmes leianom Illona new keörözt Apia volth Dolachki Ferenz keörözt Ania Szekeres Kata. — (Vp. Krištof Bánffy, S 254, K 240).

50. Dne 2. marca 1621 je bila rojena Elizabeta, krstil jo je (kat.) župnik János Kaposi v imenu Istvána Senneija. Botra sta bila Jurij Hoszuthot in Josa Chemesei ter Sofija Anyos.

Str. 115. — II. Martii. — 1621. 2. Mar(czius) let ez vilagra az en Zerelmes leianom Eörsebet new meliet keörzteölth megh, Kaposi Janos Vram Seniej István Vram kepeben komak voltak Hozuthoi Geörgi Vram és Chemesei Josa koma Vram azoni Anivs Soffia. — (Vp. Krištof Bánffy, S 257, K 243).

51. Krištof Bánffy je umrl leta 1644.

Str. 125: Sredi 17. stoletja je Mihál Luttár na strani 125 Eberjevega kalendarja pri XII. Martii, kjer je oče Nikolaj vpisal rojstni datum svojega sina Krištofa (gl. zgoraj št. 38, rojen 12. marca 1577), pripisal: Sublatus ex hoc luce

in Domino Aetatis suae 67. Annor.(um) in Anno 1644. Ta vpis je nastal le nekaj let po Krištofovi smrti. Zato je gotovo, da je Krištof Bánffy umrl leta 1644.

52. Dne 24. septembra 1653 je bila rojena Marijana, hčerka Mihála Luttra. Krstil jo je Tomaž Križan, evangeličanski dekan v Soboti.

Str. 330. — XXIV. Septemb. — 24. 7-bris in Anno 1653. Diuina favente Clementia nata est filia mea Marianna Luttar sub signo Scorpione 12. hora diej. Cuius Compatres Franciscus Lipich, Stephanus Taba, Compatrissae Benedicti Millej et Nicolaj Bachmegyej Consortes, Magdalena Est. Pethej et Catharina Czellicz. Accepit fontem sacri lauacri a Thoma Krisan. — (Vp. Mihál Luttár, S 322).

53. Dne 25. februarja 1659 je bila rojena Barbara, hčerka Mihála Luttra, krstil jo je soboški evang. pridigar Tomaž Križan.

Str. 108. — XXV. Febrv. — Anno 1659, 25. mensis February Diuina favente gratia Nata est Filia mea quarta Barbara Luttár sub Signo (prazno mesto) ex Consorte mea charissima Barbara Balogh mane circa. 9. horam, quae Sacro Sanctum Baptismatis lauacrum a R(everendissimo) Thoma Krisani Concionatore Murayszombat. Accepit. Cuius Conpatres Dominus Generosus Franciscus Balogh et Adamus Papuk, Compatrissae Elizabet Chany. Consors Francisci Balogh et Generosa Virgo Anna Lippich. Filia Generosi Martinj Lipich. (Vp. Mihál Luttár, S 256).

54. Dne 21. decembra 1664 so pokopali pri Sv. Heleni blizu Čakovca bana Nikola Zrinskega.

Str. 422. — XXI. Decemb. — Hoc die Illustrissimus Dominus C.(omes) Nicolaus a Zrinio ab apro occisus, et in S. Helena supra Chaktornya sepultus. Anno Domini 1664. — (Vp. Matija Mogošić, S 324).

55. Dne 30. aprila 1671 so bili v Dunajskem Novem mestu obglavljeni Peter Zrinski, Fran Frankopan in Franc Nádasdy na Dunaju.

Str. 176. — XXX. Aprilis. — Hoc die C.(omes) Petrus a Zrinio et Franciscus Frangepan Neostadii; et Franciscus C.(omes) de Nadasd Viennae Austriae gladio Carnificis percussj occubuerunt inter 9. et 10. horam matutinam Anno Domini 1671. — (Vp. Matija Mogošić, S 258).

DAS TAGEBUCH DER BÁNFFYS AUS DOLNJA LENDAVA

Zusammenfassung

Der Feudalherr von Dolnja Lendava Štefan Bánffy (1522—1568) verschaffte sich das im Jahr 1551 in Wittenberg erschienene (zweiter Abdruck) Calendarium historicum von Paul Eber. Darin findet man familiäre, verwandtschaftliche und andere interessante historische Angaben aus der Zeit der vier letzten Familienoberhäupter dieses Geschlechts: Ivans (+1534), Štefans, Nikolajs (1547—1593) und Krištofs (1577—1644).

Paul Eber (1511—1569) war enger Mitarbeiter Luthers und Melanchtons, er war evangelischer Theologieprofessor, Stadtpfarrer und Superintendent in Wittenberg. Sein historischer Kalender deutet darauf, von wo aus Deutschland die protestantische Denkart an den Bánffyhof in Dolnja Lendava kam.

Aufzeichnungen aus diesem »Tagebuch«, wie es die Ungarn nennen, wurde ohne Kommentar im Jahr 1841 von Elek Sellyel und 1876 von Béla Kóváry veröffentlicht, und zwar nach Kalendertagen, wie sie dort eingetragen sind. In dieser Veröffentlichung sind die Eintragungen chronologisch geordnet. Das ermöglicht eine bessere und unmittelbare Einsicht ins Leben der einzelnen Familie und des ganzen Geschlechts.

Es fällt auf, dass die Bánffys aus Dolnja Lendava gute Verbindungen mit Familien im Süden hatten: zwischen der Mur und der Drau (Zrinski — Čakovec) und zwischen der Drau und der Save (Draškovićs — Trakošćan). Sie hatten ziemlich viel Land in Slawonien (Virovitica u. a.); Ivan Bánffy band als Bürgermeister von Virovitica und Palatin (Pfalzgraf) als Zentralgestalt einige slawonische Adelige an den ostungarischen König Ivan Zapolja. Nikolaj Bánffy war mit Uršula Zrinska, der Tochter des Sigethelden, verheiratet. Krištof's zweite Gattin war Helena Drašković, die Tochter des Bans (Banus). Krištof Bánffy war auch näher verbunden mit den Zagreber Jesuiten, wie auch mit den Grazer Jesuiten, so wie früher Nikolaj und Krištof mit dem Grazer Protestantismus verbunden waren. Krištof's Söhne Nikolaj (1611—1619) und Štefan (1637) studierten in Graz bei den Jesuiten.

Spätere Einträger in der Kalendar waren noch Luttar und Mogošić.

MARIBORSKO MESTNO OBZIDJE POSEBNO V 16. STOLETJU

Jože Curk*

UDK 725.96(091)(497.12 Mb)

CURK Jože: Mariborsko mestno obzidje posebno v 16. stoletju. (*Die Stadtmauer von Maribor besonders im 16. Jahrhundert.*) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, str. 90—108.

Izvirnik v sloven., povzetek v sloven. in nem., izvleček v sloven. in angl.

Članek obravnava zgodovino nastanka in razvoja mariborskega mestnega obzidja, ki je med leti 1450—1457 in 1549—1562 doživel svoji veliki obnovi, bilo do konca 17. stoletja vzdrževano, nato pa vedno bolj zanemarjeno, dokler ga niso v 19. stoletju tako sistematično uničili, da je od njega ostalo le še malo objektov, ki dokazujejo nekdanjo mestno utrjenost.

UDC 725.96(091)(497.12 Mb)

CURK Jože: The Walls of Maribor Especially in the 16th Century. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, p. 90—108. Orig. in Slovene, summary in Slovene and Germ., synopsis in Slovene and Engl.

The paper deals with the development of the walls in Maribor. The very important times of construction were the years between 1450—1457 and 1549—1562. Till the end of the 17th century the complete fortification was well maintained, afterwards neglected and in the 19th century destroyed to the rest of some isolated objects, which are still seen today.

V sestavku O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora (ČZN NV 11/2 1975, p. 183—212) sem govoril o nastanku in gradbenem razvoju Maribora do konca 15. stoletja. Ob tem sem omenil, da je mesto začelo sredi 13. stoletja misliti na svoje obzidje ter je pri tem pokazalo kar bahavo širokopoteznost. Za merilo je vzelo pozidano črto Koroška cesta—Židovska ulica v dolžini okoli 500 m in jo uporabilo za omejitve skoraj kvadratnega areala v izmeri okoli 25 ha. Ker se leta 1254 še omenja župna cerkev apud civitatem Marpurg, mestni pečat iz leta 1282 pa že kaže na mestno utrjenost, smemo nastanek okoli 2 km dolgega obzidja postaviti v čas 1255—1285. Obzidje je bilo običajne frankovske mere, poprečno 8 m visoko in v talusu 1,5—1,9 m debelo, brez stolpnih oporišč in s tremi preprostimi zidnimi vrati. Po notranji strani ga je spremljal lesen mostovž, po zunanji pa 20—30 m širok in 6—8 m globok jarek v obliki rimske fossae fastigatae. V 1. četrtini 14. stoletja je dobilo na ogalih (razen na jugovzhodnem) tri okrogle odprte stolpe, na cestnih izpadnicah pa mestna vrata, ki so se imenovala Dravska, Gospejna (Koroška) in Ulrikova (Graška) ter so se jim pozneje pridružila še druga, manjša (Grajska, Pristaniška, Mesarska in Židovska). Ker

* Jože Curk, dipl. um. zgod., ravnatelj, Pokrajinski arhiv Maribor.

no nastala glavna mestna, to je severovzhodna bastija, na mestu spomladi leta 1557 odstranjenega okroglega stolpa. Pri njeni graditvi sta poleg Andrea de Lalia (de Laya, de Laga) sodelovala tudi Valentin Treveno in Peter Antoni de Pigrato. Ta bastija je nastala po vzoru svoje starejše sestre Mlinarske bastije v Fūstenfeldu, zgrajene po letu 1547. Bastija je bila pomaknjena globoko v mestni jarek, da je s svojimi topovi lahko branila vzhodno in severno mestno stranico. Njena krona je ležala okoli 8 m nad robom jarka, njeno ploščad je obtekal močan paličast zidec, na vencu njenih cin pa je počivala plitva skodlasta streha. Polnjeni zidovi, obloženi z obdelanim lomljencem in na ogalih klesancem, so bili nerazčlenjeni, opremljeni samo z nizkimi, navzven širšimi strelnimi linami. V njeno notranjščino je vodil polkrožno sklenjen portal s posnetim robom, na ploščad pa polžaste stopnice poleg njega. Sočasno z bastijo je nastala tudi vzhodna ploščad, ki je segala do Ulrikovih vrat. Tudi ta ploščad je bila opremljena s cinami in pokrita s skodlasto streho. V vzhodni, zunanji steni ni imela nobenih oken, kvečjemu strelne line, v zahodni, dvoriščni steni (starem mestnem obzidju) pa samo vrata. Vischer-Trostova podoba gradu iz okoli leta 1680 jo kaže z nekoliko previsoko pomaknjnim paličastim zidcem, s stebriščno galerijo in z okensko bogato okrašeno streho, fasadno steno pa ji že predirata dve vrsti baročnih pravokotnih oken iz tretje četrtine 17. stoletja.

V 17. stoletju, ko je neposredna turška nevarnost po zavzetju Velike Kaniže leta 1600 naraščala vse do bitke pri Monoštru leta 1664 in do oblege Dunaja leta 1683, so obnavljali mestne utrdbe v letih 1601, 1648—1650 in 1680—1688, ko je nadomestila t. i. Lehmanova bastija kot oporna točka med Židovskim stolpom in Graškimi vrati star šalasti stolp (za hišami Vetrinjska 8—12). Po dokončnem pregonu Turkov iz srednjega Podonavja leta 1699 pa so postale mestne utrdbe nenadoma nepotrebne. V letih med obnovo Tržaške ceste okoli 1720 in postavitvijo novega mostu leta 1775 so postopoma odstranili taborsko utrdbo na južnem mostišču in po letu 1782 podrli severozahodni ogalni stolp. Nato so sledili: leta 1797 Dravska vrata, ob regulaciji Dravske ulice, leta 1827 Graška vrata, leta 1829 Koroška vrata, v 2. in 3. četrtini 19. stoletja postopoma zahodno obzidje, štirje severni stolpi, Lehmanova bastija ter večina vzhodnega in severnega obzidja. Po letu 1823 so postopoma kanalizirali Barbarin potok, po letu 1827 in 1859 Triribniškega ter do konca stoletja zasuli večino mestnih jarkov. Zaradi tolikega rušenja se je od obzidja razen njegovih osnovnih potez ohranilo sorazmerno malo: Sodni stolp, Benetke (porušene pred 14 leti), Vodni stolp, Židovski stolp in Čeligijev stolp, nato trasi jarka južno od Vodnikovega trga in Svetozarevske ulice ter ostanki obzidja na vseh štirih in predzidja ob severnem robu starega mestnega jedra.

II.

V Mariboru so se začela renesančna utrjevalna dela leta 1549. Načrte zanje je pripravil Domenico de Lallo. Pripravljalna dela so se začela pri mestnem gradu, ki je bil leta 1532 poškodovan in kjer so že leta 1548 navozili 1792 voz kamnja. Te priprave je še organiziral in vodil Domenico sam. Že leta 1549 pa je vodstvo prevzel brat Andrea de Lallo (de Layo, de Lago), ki mu je pomagal polir Valentin Treveno iz Lugana (Valtan de Troyan, Valthan von Treffen, Walthheim, Waltein, Troven, Travano itd.), temu pa od leta 1558 Pietro Antonio de Pigrato (Peter Anthelm, Antoni Pignato itd.). Italijanska utrjevalna dela so se končala leta 1562, gradbena pa šele po letu 1565 s postavitvijo novega gradu na Piramidi (srednjeveški je leta 1528 pogorel), z zgraditvijo kvartirne hiše v Orožnovi ulici 6 in s pozidavo rotovža. Renesnančna preobrazba Maribora ni bila

tako širokopotezna kot ptujska, ker je bil Maribor kapitalno šibkejši od njega. Posegla je predvsem v njegov obrambni sistem, ni se pa močneje dotaknila mesta. Med leti 1549—1562 so Italijani predvsem popravili obzidje ter mu prizidali štiri bastije in vzhodno ploščad. Od drugih stavb iz tega časa je razen rotovža ohranjenega bore malo, saj so jih pozneje tako prezidali, da so zabrisali vse njihove renesančne stilne prvine.

Kot že rečeno, so se začela v Mariboru pripravljala dela za njegovo sodobnejšo utrditev leta 1548, ko je Domenico de Lallio pripravil načrte zanjo. Najprej je bil na vrsti okoliš mestnega gradu (in zahodno od njega stoječe uradne hiše ali dvora), ki si še ni opomogel od posledic silovitega turškega obleganja septembra 1532. Že tega leta so k njemu navozili 1792 voz kamenja, nakar se je v letu 1549 zidarski mojster Bernard (Bernhard, Pernhard itd.) lotil graditve mestnega obzidja med gradom in stolpom pri hiši pokojnega Jorga Raimba. Stolp je bil obnovljen zunaj in znotraj, kjer so uredili sobo, napravili dva oboka, vstavili zidane stopnice ter končno stolp prekrili z opečno streho. Za 157,5 klaf-ter (kl) novega zidu, kl po 5 šilingov (š), in za spremno delo je mojster Bernard dobil 161 funtov (ft) 1 š.

Leta 1550 se je začela graditev bastije pri vratih Naše ljube gospe (Koroških vratih), za kar je dežela v letu 1549 odobrila 2000, v letu 1550 pa 1000 ft, vendar pa od tega dala samo 1500 ft in tako ostala 500 ft dolžna. Pri tem se je 1 funt (renskih goldinarjev) obračunaval po 8 šilingov po 30 pfenigov ali pa po 60 krajcerjev (kr) po 4 pfenige in je torej znašal 240 pfenigov.

Izdatki v tem letu so znašali:

1. za delavce, ki so čistili kamnolom v Cvajniku (Zweinnigkh), 62 ft 3 š 18 pf, dnine po 16, 18 in 20 pf,
 2. za lomljenje kamenja 25 ft 1 š 6 pf, dnine po 28 pf,
 3. za nakup 211 šartinov apna po 6 š, kar je znašalo 151 ft 4 š,
 4. za prevoz kamenja iz kamnoloma v Cvajniku in Daunhofu 79 ft 2 š 10 pf.
- Prepeljali so 647 voz navadnega in obdelanega kamenja, med njim tudi 4 posebno velike klade, ki so že dolgo ležale blizu mestnega župnišča. Vožnje so se zaračunavale po 6 do 8 kr,
5. za pomožne delavce na gradbišču 120 ft 2 š 27 pf, pri čemer so se cele dnine obračunavale po 18 in polovične po 9 pf. Ti delavci so skopali in očistili gradbeno jamo, odstranili staro zidovje in lesene pilote, na katerih je stalo, zasipali stare temelje, prešteli že leta 1549 priskrbljeno opeko, pripravili pesek in ga spravili k uti, kjer se je pripravljala malta, pobrali in odstranili razno kamenje iz mestnega jarka in opravili še druga dela, potrebna za pripravo gradbišča. Ta dela je že vodil mojster Andrea de Lallio,
 6. za nakup železnega in drugega orodja 25 ft 1 š 16 pf. Nabavili so težko cizo za prevoz kamenja in 2 lažji, precej samokolnic in lopat, 350 desk za napravo treh orodnih ut, posodo za vodo, 241 desk za zaščito na novo zgrajenega zidovja pred dežjem, snegom in zmrzaljo itd.,
 7. za razna kovaška dela, ki jih je opravila vdova po kovaškem mojstru Thomannu s pomočnikom Sebastijanom, 20 ft,
 8. za razne vožnje 4 ft 2 š 4 pf, in to za prevoz 350 desk, lat in drugega lesa iz Lenta, za privoz leta 1549 podrtih dreves, ki so rastla ob severnem obzidju nad Slovensko ulico in so jih porabili za izdelavo ute za malto ter za pokritje apnene jame, čez katero so vozili kamenje in malto na gradbišče itd. Poprečna cena za vožnjo je znašala po 16 pf,
 9. za tesarska dela, ki jih je opravil mojster Primož, 3 ft 1 š 6 pf. Šlo je za stesanje ut za klesanje kamna, za pripravo malte, za spravilo orodja in za biva-

nje zidarjev, nato za pokritje apnene jame in za zavarovanje gradbenih del čez zimo,

10. za zidarska in kamnoseška dela 310 ft, od katerih sta dobila mojster Andrea de Lallo 150 ft in polir Valentin (de) Treveno 160 ft.

Skupno se je torej v letu 1550 porabilo 800 ft 7 š 27 pf.

Spomladi leta 1551 so se dela pri omenjeni bastiji nadaljevala. Prihodek od dežele je v tem letu znašal 1500 ft. Izdatki za navadne delavce v kamnolomu, za kamnolomce, za prevoz kamenja, za pomožne delavce na gradbišču, za nakup železnega in drugega orodja, za kovaške storitve, za razne vožnje, za tesarska opravila ter za zidarska in kamnoseška dela so znašali 1145 ft 5 š 2 pf, tako da je nastala pozitivna razlika 353 ft 3 š 28 pf. Obračun so podpisali in pečatili plačilni in nadzorni mojstri Kristof von Perg, Jurij namesto brata Primoža Hurnusa in Volbenk Moser.

Obračuna za leti 1552 in 1553 manjkata, vendar pa je ohranjenih več pobotnic, iz katerih je razvidno, da je bil mestni gradbeni pisar in plačilni mojster v letih 1549—1552 tretji brat Pavel Hurnus, ki je za vsako leto napravil po 3 gradbene obračune, torej skupaj 12, za kar je dobil 55 ft. Za leti 1551 in 1552 pa sta svoje storitve obračunala tudi Primož Hurnus in Volbenk Moser, ki sta za nadzorno službo dobila 7 ft 42 kr 2 pf, kar jima je 4. 11. 1552 izplačal someščan Koloman Holzmann. Obe leti sta gradbena dela vodila Andrea de Lallo in Valentin de Treveno. Slednji je 9. 9. 1552 dobil dolžni znesek 100 ft za dela v letih 1551 in 1552, dne 25. 11. 1552 pa sta z Andrejem de Lallo potrdila pobotnico v znesku 678 ft 2 š 11 pf za dela, opravljena med 7. 11. 1551 in 3. 11. 1552. Istega dne je dobil tudi mariborski kovač Sebastijan Kurčah 54 ft za razno opremo in delo, ki ga je opravil na novi bastiji. Vsekakor so morala biti dela na tem objektu v letu 1553 končana, saj je Treveno dobil 18. in 21. 11. 1554 17 ft za izdelavo 60 kl tlaka, kl po 10 pf, v bastiji in za 14 kl zidu, kl po 4 š, v jarku pod njenim mostom. Leta 1558 jo je Treveno opremil z dimnikom, za kar je dobil 10 ft, junija 1562 pa Pietro Antonio de Pigrato, stanujoč v Mariboru, za razna dela na stavbi pri bastiji nasproti domovanja Hansa Welndauerja tudi 10 ft.

Leta 1554 je mesto dobilo od dežele 399 ft. Sumarni obračun za dela v tem letu je bil sestavljen 25. 11. in se tiče »bastije pri utrdbah ob Dravi«, ki so jo začeli graditi že leto prej. Gre za pred 14 leti po nepotrebnem podrte »Benetke«. Izmere sta opravila Domenico de Lallo in Valentin de Treveno v prisotnosti mestne komisije, v kateri so bili tudi zidarski mojstri Jakob Prezl, Lovrenc Ruckhenstein in Bernard. Zunanje mere utrdbe so znašale:

— proti Dravi dolžina 19 kl 3 čv, višina 3 kl, debelina 7 delovnih čevljev ali skupaj 68 kl 2 čv in

— proti jarku d 9 kl, v 2 kl 4 čv, db 63 1/4 d. čv. ali skupaj 27 kl. notranje mere pa:

7 slopov s prostornino 19,5 kl in ostali zidovi 113 kl 5 čv, kar je pri ceni kl po 1 ft 20 pf znašalo 123 ft 2 š 17 pf. Obdelanih kamnov je bilo porabljenih 35 kl 27 čv, kar je pri ceni čv po 26 pf znašalo 139 ft 3 š 12 pf. Dejstvo, da je Treveno dne 25. 11. sprejel 262 ft 5 š 29 pf, dokazuje, da je on opravil vsa kamnoseška in notranja zidarska dela, medtem ko je Andrea de Lallo zgradil zunanji steni proti Dravi in mestnemu jarku in za to dobil 103 ft. Le zaradi zanimivosti ob tem omenim, da je domači mojster Jakob Prezl dne 24. 8. 1554 dobil 50 ft 6 š za zgraditev 67,5 kl novega zidu pri hiši mesarja Matjaža, ki je stala nekje v bližini na mestnem obzidju, in da je Andrea de Lallo to in naslednje leto delal tudi v Brežicah, kjer je izpričan med 1. 9. 1553 in 30. 3. 1556.

Leta 1554 se je začela graditev Vodne bastije ob Dravi, ki je bila leta 1555 izdelana do venčnega zidca. Obračun za delo na tej »četrti bastiji blizu usnjarne«

in na veznem obzidju med njo in Židovskim stolpom sta za leto 1555 opravila plačilna mojstra Rupert Scheunperger in Jakob Lušnik. Prispevek dežele je znašal 981 ft 12 pf, izdatki pa: za dninarje v kamnolomu 34 ft 7 š 26 pf, za kamnolomce 48 ft 1 š 18 pf, za prevoz kamenja 61 ft 5 š 10 pf, za nabavo opeke 106 ft 22 pf, za apno 89 ft, za razne izdatke 16 ft 4 š 4 pf, za prevoz lesa 2 š 16 pf, za razno orodje 22 ft 3 š 22 pf, za tesarska dela 37 ft 2 š 28 pf, za zidarska in kamnoseška dela 606 ft 4 š 15 pf in za razne manjše izdatke 1 ft 2 š 8 pf, kar je znašalo skupaj 1024 ft 3 š 19 pf z negativno razliko 43 ft 3 š 2 pf. Namesto Ruperta Scheunpergerja in Jakoba Lušnika sta obračun podpisala in pečatila nova plačilna mojstra Hans Widmaier in Hans Paungartner, obračun za zidarska in kamnoseška dela na bastiji in novem obzidju pa je 17. 11. 1555 opravil Domenico de Lallo, ki je ta dela tudi nadziral.

Bastija pri mestnem gradu (oziroma bližnjih Ulrikovih vratih) se je začela graditi leta 1555, saj je Domenico de Lallo dne 1. 9. t. l. premeril ob asistenci brata Andreja, obeh plačilnih mojstrov ter mestnega sodnika in pisarja Sebastijana Aufsecherja opravljena dela v obsegu 513 kl 2 čv zidov in v znesku 555 ft in 6 š. Pri tem obračunu podrobneje govori o merah nastajajoče bastije. Da se je graditev te bastije začela že leta 1555, potrjuje tudi prošnja, s katero se je mesto poleti 1556 obrnilo na Deželo in v kateri pravi, da se je gradnja bastije začela prejšnje leto, od aprila letos pa se že dviga iz tal. Ob gradbišču je ležala precejšnja deponija kamna in apna, primanjkovalo pa je denarja za sprotna izplačila.

Gradbeni obračun za leto 1556 sta opravila plačilna mojstra Hans Vidmajer in Pankracij Paungartner, namesto katerega je podpisal brat Hans. V začetku leta se je najprej nabavilo apno in kamenje, kar se je plačalo iz obračuna Ruperta Scheunpergerja in Jakoba Lušnika iz prejšnjega leta. Šlo je za 314 čv obdelanega kamenja 354 ft, za 1632 voz navadnega kamenja (lomljenca) 1642 ft, in za 100 štartinov apna 100 ft, kar je znašalo skupaj 2096 ft. Poleg teh stroškov so znašali dohodki za leto 1556 1291 ft 24 pf, izdatki pa:

- za delo v kamnolomu pri vinogradu beneficija Marije Magdalene za Kalvarijo (manj verjetno v Celestrini pri Malečniku) 140 ft 4 š 20 pf,
- za prevoz kamenja do bastije 165 ft 4 š,
- za nakup kamenja, ki ga ni bilo mogoče dobiti v kamnolomu, 66 ft 4 š,
- za pomožne delavce na gradbišču 188 ft 5 š 24 pf,
- za nakup raznega orodja in drugih potrebščin 56 ft 6 š 24 pf,
- za nakup apna in opeke 254 ft 3 š 6 pf,
- za razne vožnje 20 ft 4 š 8 pf,
- za tesarska dela 5 ft 7 š 10 pf,
- za kovaška dela 50 f 4 š
- za zidarska in kamnoseška dela 817 ft 7 š 10 pf. Izmerilo so opravili bratje Domenico, Andrea in Hans de Lallo ter Valentin Treveno, ki je opravil končna dela na spodnji utrdbi (Vodnem stolpu) in izklesal 13 slopov za zgornjo utrdbo (Grajsko bastijo),
- za mestnega pisarja Sebastijana, ki je prepisal obračun, 1 ft.

Obračun je znašal skupaj 1767 ft 7 š 16 pf in je ustvaril negativno razliko 476 ft 6 š 22 pf. Ohranjenih je tudi precej pobotnic iz leta 1555 in 1556, med njimi od upravnika mestne opekarne Hansa Paungartnerja za raznovrstno opeko, zlasti strešnike, v znesku 45 ft 3 š 8 pf, nato za 2420 čv obdelanega kamenja, čv po 26 pf, 262 ft 1 š 1 pf itd.

Gradbeni obračun za leto 1557 sta sestavila Hans Vidmajer in Pankracij Paungartner, pečatil pa ga je njegov brat Hans. Dohodki, ki so pritekali po obrokih iz Dežele, so znašali 2320 ft 5 š 20 pf, izdatki pa so se oblikovali takole:

1. Za dolg iz leta 1556 je šlo 476 ft 6 š 22 pf,
 2. za delo v kamnolomih pri vinogradu Magdalenskega beneficija za Kalvarijo in pri Wieserju v Kamnici so porabili 204 ft 3 š 10 pf. Kamnolomec Mert Oberman je od tega dobil 104 ft 1 š 10 pf za dobavo 184 čv obdelanega kamenja (čv po 10 kr), 984 voz navadnega kamenja (voz po 4 kr) in za pripravo posebno velikih kamnov, potrebnih za izdelavo strelnih lin,
 3. prevoz kamenja je stal 231 ft 1 š 2 pf. Šlo je za prepeljavo 184 čv klesanega, 217 voz obdelanega in 1877 voz navadnega kamenja (voz po 24 pf) iz kalvarijskega kamnoloma (precej prevozov je opravil zidarSKI mojster Jakob Prezl) ter za 25 voz obdelanega kamenja iz kamniškega kamnoloma (voz po 8 kr ali 32 pf),
 4. nakup navadnega kamenja izven kamnolomov je zahteval 21 ft 7 š 6 pf,
 5. pomožni delavci na gradbišču so porabili 267 ft 2 š 24 pf, za kar so: nosili kamenje, les, žeblje, orodje, delali odre, pripravljali pesek, presipavali drobir, odstranjevali ostanke starega stolpa, prebirali kamenje, nosili vodo, pomagali pri tesarskih delih itd.,
 6. za nakup raznega orodja se je izdalo 42 pf 2 š 22 pf. Nabavili so: dve obračunski knjigi, 3 splave lesa, potrebnega za napravo 3 mostičkov na gradbišču, 1150 desk, 30 kl vrvi, 800 žebeljev, precej maltaric itd.,
 7. za nabavo 232 štartinov apna, štartin po 1 ft, in za nakup 25.950 zidakov, 1000 po 1 ft 4 kr, se je porabilo 270 ft 7 š 12 pf,
 8. za razne vožnje je šlo 11 ft 1 š 6 pf. Prepeljali so 1150 desk, 25.950 zidakov (1000 po 2 š 20 pf), 3 splave lesa od bastije pri usnjarni, 300 lat itd.,
 9. tesarski mojster Primož je dobil 10 ft 1 š 2 pf za napravo stopnic v bastijo, pokritje 3 ut za klesanje kamna, za spravilo orodja in za bivanje zidarjev, za postavitev in nato odstranitev 2 mostičkov in končno za pokritje zidov in s tem zavarovanje pred zimskimi posledicami,
 10. kovaški mojster Ambrož Lončarič je dobil za razna dela pri bastiji in grajskih vratih 46 ft 28 pf,
 11. za zidarska in kamnoseška dela, ki so trajala od 28. 4. do decembra 1557, je šlo 740 ft 4 pf. Dne 28. 4. je Andrea de Lallo s svojimi zidarji podrl stari stolp na kraju začete bastije, za kar je porabil 60 delovnih dni po 1 š 18 pf in za to dobil 12 ft. Za odstranjevanje njegovih ruševin, ki je trajalo do 5. 6. in obsegalo 77 delovnih dni, je dobil 14 ft 10 š 36 pf. Treveno je do 10. 8. lomil v kamnolomu Ermbel velike kamne za izdelavo strelnih lin, za kar je porabil 22 delovnih dni po 1 š 18 pf, to je 4 ft 3 š 6 pf. Dne 28. 10. je dobil Andrejev pomočnik Marks de Lallo (Layo) za prevažanje kamenja 3 ft. Dne 2. 12 je Domenico de Lallo izmeril opravljena kamnoseška in zidarska dela, denar pa sta dobila Andrea de Lallo (de Layo) in Valentin Treveno. Zidu iz navadnega kamenja je bilo 432 kl po 1 ft 20 pf, kar je znašalo 468 ft, zidu iz obdelanega kamenja pa 2162 čv po 26 pf, kar je znašalo 234 ft 1 š 22 pf. Seštevek je znašal 702 ft 1 š 22 pf, vsi izdatki v zvezi z zidarskimi deli pa 740 ft 4 pf,
 12. mestni pisar Sebastijan Aufsecher je dobil za prepis obračuna 3 ft.
- Ker so izdatki skupaj z dolgovi iz leta 1556 znašali 2320 ft 5 š 20 pf, so se pokrili z dohodki, tako da se je obračunsko leto končalo s popolno izravnavo.
- Dne 11. 4. 1557 je mesto poslalo Deželi spomenico, ki predstavlja sumaren obračun gradbenih stroškov za leta 1549—1552, za katera ni bilo ohranjene nobene dokumentacije več, ter posamezne obračune za leta 1554—1556, medtem ko leta 1553 sploh ne omenja. Obračun za leto 1554 izkazuje sprejem 966 ft, za leto 1555 1860 ft 1 š 28 pf, za leto 1556 pa 886 ft 1 š 11 pf od prejšnjih plačilnih mojstrov (Rupert Scheunpergerja in Jakoba Lušnika) in 404 ft 7 š 13 pf od

novih (Hansa Vidmajerja in Pankracija Paungartnerja). Izdatki pa so znašali leta 1554 913 ft 1 š 13 pf, leta 1555 1026 ft 1 š 6 pf ter leta 1556 1420 ft 3 š 19 pf in 347 ft 3 š 27 pf. Dohodki vseh treh let so skupaj znašali 4211 ft 4 š in 3 pf, izdatki pa 3731 ft 5 š 24 pf, kar je izkazovalo pozitivno razliko 479 ft 6 š 9 pf. Obračuni za leta 1549—1552, ki so jih napravili Krištof Perg, Primož Hurnus in Volbenk Moser, so bili s tem urejeni. Ker se obračun za leto 1553 ne omenja, ga verjetno sploh ni bilo, kar bi kazalo na to, da se tega leta na utrdbah ni delalo in da so se samo končevala dela iz prostih sredstev prejšnjih štirih let.

Iz leta 1558 sumaren obračun sicer ni ohranjen, zato pa več detajlnih in sumaren deželni za obdobje 1552—1558, po katerem je Maribor v teh letih dobil od dežele 10.000 ft, porabil 9637 ft 23 pf in zato imel še v dobrem pozitivno razliko 363 ft. Mojstra Valentin Treveno in Pietro Antonio de Pigrato sta 5. 12. obračunala svoje delo pri grajski bastiji, ki je obsegalo 145 kl navadnega zidu za ceno 157 ft 20 pf in 2754 čv ogalnih klesancev za ceno 298 ft 2 š 24 pf, kar je znašalo skupaj 455 ft 3 š 10 pf. Od tega je Treveno dobil 250 ft, Pigrato pa 205. Dne 30. 12. je mariborski kovaški mojster Ambrož Lončarič obračunal svoje delo na bastiji in v kamnolomu, opravljeno med 15. 11. 1557 in 30. 12. 1558, za 54 ft 4 š. Dne 20. 9. je mariborski opekarnar Hans Fabijanič dobavil 13.850 obočnih opek, 1000 po 14 kr, in 31.350 navadnih opek, 1000 po 12 kr, za 9 ft 29 kr. Plačilni mojster Hans Vidmajer je obračunal svoje delo v letih 1556—1558 v višini 150 ft.

Obračun za dela v letu 1559 obsega ovitek z naslovom in 24 listov. Tega leta je dežela nakazala Mariboru med 19. 3. in 1. 9. 1329 ft 3 š 11 pf. Izdatki pa so znašali:

1. dolg iz leta 1558 v znesku 14 ft 5 š 13 pf,
2. delo v kamnolomu 190 ft 24 pf. Od tega je kamnolomec Mert Obermann dobil 15. 5. 94 ft 7 š 22 pf za 370 čv obdelanega kamenja po 11 kr in 407 voz neobdelanega (lomljenega) kamenja po 4 kr, dne 4. 6. 17 ft 4 š 8 pf za 36 čv po 11 kr obdelanega in 167 voz po 4 kr neobdelanega kamenja ter dne 13. 8. 56 ft 5 š 18 pf za 70 čv po 11 kr obdelanega in 658 voz po 4 kr neobdelanega kamenja. Valentin Treveno je 20. 8. potrdil sprejem 20 ft 7 š 6 pf za 102 čv po 11 kr obdelanega in 33 voz po 4 kr neobdelanega kamenja,
3. prevoz kamenja do bastije 184 ft. Od tega maja 77 ft 5 š 18 pf za prevoz 370 čv po 24 pf obdelanega in 407 voz po 24 pf neobdelanega kamenja iz Magdalenskega kamnoloma za Kalvarijo, julija in avgusta pa 106 ft 2 š 12 pf za prevoz 208 čv obdelanega in 855 voz neobdelanega kamenja, oboje po 24 pf in vse po obračunu Merta Obermanna,
4. plačilo navadnih delavcev 137 ft 4 š. Dnine po 20 do 24 pf so se izplačevale za nekvalificirano delo kot: sejanje peska, odvažanje drobirja, prinašanje vode za gašenje apna, prinašanje opeke in kamenja, zasipavanje obokov pri kazematah, privajanje peska na bastijo, pomoč zidarjem in tesarjem, nošenje strešnikov v prostor vrh stopnic, ki so jih zidarji pokrili, čiščenje gradbišča in podobno,
5. nakup apna in opeke je stal 222 ft 13 pf. Od tega je šlo za 133 šartinov apna po 1 ft 133 ft, za 42.000 zidakov (1000 po 1 ft 4 kr), 10.550 obočnih opek (1000 po 1 ft 6 kr), 2800 strešnikov (1000 po 2 ft 5 kr 10 pf) in 50 votlakov (vsak po 3 pf) pa 89 ft 13 pf,
6. razni nakupi so pobrali 79 ft 3 š 26 pf. Nabavili so: dve obračunski knjigi, več merilnih lat, 25 samokošnic, 10.800 žebļev (1000 po 26 pf), vedra, deske, late, splav tesanega lesa za postavitev zidarskega odra, 40.000 skodel iz Mute (1000 po 5 š), 20.000 žebļev za skodle (1000 po 5 š), 76 strešnih tramov itd.,

7. razni prevozi so stali 21 ft 1 š 6 pf. Šlo je za prevoz lesa, lat, desk, škodel in drugega iz Lenta ter opeke iz opekarne Hansa Fabianiča,

8. tesarska dela so znašala 20 ft 7 š 22 pf. Denar so dobili: mojster Primož za odkritje zidov spomladi, ko so se dela nadaljevala, ter za izdelavo kamnoseške in bivalne ute, mojstra Hans Matek in Lovrenc Zimmermann ter krovca Hans Šoteker in Florijan Šarner za pripravo in spojitev ostrešja, za njegovo prekritje s škodlami (novembra) ter za deskasto pokritje stopnic, ki so vodile v grad, in sobe na vrhu bastijskih stopnic,

9. kovaški mojster Ambrož Lončarič je dobil za kovaška dela v Magdalenskem kamnolomu in pri bastiji, ki so trajala od 12. 4. do 5. 12. 50 ft 6 š 27 pf,

10. gradbena pisarja in plačilna mojstra Hans Vidmajer in Pankracij Paungartner sta 10. 9. dobila za svoje delo v tem letu 50 ft,

11. mojster Domenico de Lallo je 1. 12. izmeril ob asistenci V. Trevena in P. A. Pigrata dela, opravljena v letih 1558 in 1559, ki so stala 1231 ft 6 š 18 pf. Navadnega zidovja je bilo 278 kl 1/2 čv, kl po 1 ft 20 pf, kar je znašalo 360 ft 4 š, obdelanega zidovja pa 8043 in 1/2 čv, čv po 26 pf, kar je znašalo 871 ft 2 š 18 pf. Od tega je Valentin Treveno, ki je vodil gradbišče skupaj s polirjem Petrom de Pigratom, dobil za leto 1558 300 ft, za leto 1559 pa 358 ft 7 š 27 pf, medtem ko so mu ostanek v znesku 572 ft 6 š 28 pf ostali dolžni.

Tako je bil obračun, ki sta ga 13. 12. 1559 sestavila Hans Vidmajer in Pankracij Paungartner, izravnani, saj je izkazoval dohodke in izdatke v višini 1320 ft 3 š 11 pf.

Iz naslednjih let obračuni niso več ohranjeni, pač pa mestna spomenica deželi z dne 1. 4. 1560, v kateri mesto opozarja na slabo stanje obzidja, ki ga je pretekla zima tako poškodovala, da se ga je nekaj podrlo in so ga morali obnoviti z gradivom, namenjenim za dokončanje grajske bastije.

Vrsta pobotnic iz leta 1562 končuje arhivsko gradivo iz tega obdobja, zbrano pod oznako Militaria v ŠDA v Gradcu. Štefan Zimmermann je potrdil sprejem 9 ft renskih goldinarjev za les, napravo ostrešja in pokrivanje s škodlami, kovaški mojster Vid iz Maribora 4 ft 24 pf za tesarske žeblje, potrebne za napravo bastijskega ostrešja, kamnolomec Mert Obermann za dobavo in prevoz kamenja, razni vozniki pa za dovoz apna, vode, opeke itd., kar se je, po pobotnicah sodeč, nabavljalo vse do novembra 1562.

V tem letu je Antonio de Pigrato opravil razna zidarska dela na Grajski in Koroški bastiji, predvsem pa prevzel izklesavo cesarskega grba iz belega marmorja za bastijo. Za to je 10. 11. 1562 dobil 30 gld predujma, dne 26. 6. 1965 pa po opravljenem delu še ostanek 20 gld od Katarine, vdove po medtem umrlem Hansu Vidmajerju.

Iz istega leta je tudi mestna suplikacija deželi, ki pravi, da je dežela dotlej dala že mnogo denarja za utrditev Maribora, da pa je vendar ostal mestni jarek neočiščen in medsebojno topovsko kritje bastij nerealizirano. Slab je bil tudi leseni tabor pod mostom, katerega utrdba je bila od Drave že tako načeta, da bi ga bilo treba gradbeno obnoviti, kot se je to pred leti zgodilo z drugim taborom, ležečim ob Dravi nad mostom. Ker je bilo mesto brez denarja, naj bi dežela pomagala pri tej obnovi, medtem ko naj bi jarek očistili tlačani, živeči do 2 milj okoli mesta, ki so se v primeru nevarnosti lahko zatekli vanj. Za katere utrdbe v našem primeru gre, lahko le domnevamo. Gotovo je le, da ne gre za Tabor na južnem bregu Drave, ki so ga leta 1465 obnovili, in ne za posamezne dele mestnih utrd, ker že naziv tabor predpostavlja samostojni obrambni postojanki. Zato je najbližja domneva, da sta s taboroma mišljeni prastari utrdbi zahodno in vzhodno od mesta, ki sta ležali pod Koroško cesto na

Lebarjih in pod današnjo Kocljevo ulico v Orešju ter že v 17. stoletju zginili iz zgodovine.

Vse kaže, da je med mestom in Trevenom prišlo ob koncu leta 1559 do spora, saj je Treveno že spomladi 1560 prevzel gradbena dela na mestnem obzidju v Brežicah, kjer je moral spomladi 1564 umreti, saj v sledeči gradbeni sezoni ne nastopa več, pač pa se junija 1565 omenja kot že dalje časa pokojni. Njegovo mesto v Mariboru je prevzel Pietro Antonio de Pigrato, ki se je sem priselil iz Gradca.

K funkciji mesta kot utrdbe sta spadali tudi kvartirna in proviantna hiša. Kvartirna hiša v Orožnovi ulici 6 je bila, po upodobitvi iz okoli 1670 sodeč, renesančna arhitektura z dvema polkrožno sklenjenima bifornima oknom, ki se je okoli leta 1780 umaknila Marekovi klasicistično oblikovani »Črni kasarni«. Posebne proviantne hiše ni Maribor nikoli dobil, pač pa so se leta 1583 predstavniki mesta pogajali v Lipnici s salzburškim vicedomom za odstopitev nadškofijske hiše na ogalu Tyrševe in Slovenske ulice za mestne proviantne potrebe.

Iz povedanega spoznamo, da so se utrdbeni dela v Mariboru opravljala med leti 1549 in 1562, da jih je ves čas načrtoval in nadziral Domenico de Lallo, vodili pa Andrea de Lallo (de Layo, de Lago) do konca leta 1557, Valentin Treveno do konca leta 1559 in Pietro Antonio de Pigrato vsaj do konca leta 1565 (občasno pa celo še leta 1591 v sklopu gradu), pri čemer je Valentin Treveno od leta 1550 dalje delal kot polir pri Andreju de Lallu, Pietro Antonio de Pigrato pa od spomladi 1558 pri Valentinu Trevenu. Poleg opisanih treh vodilnih gradbenikov je sodelovalo seveda še več italijanskih in domačih zidarskih mojstrov: Bernard (Pernhard), Jakob Prezl, Lovrenc Ruckhenstein, Marks de Lallo (Layo) in še kdo. Graditev je obsegala poleg popravila pri turški oblegi septembra 1532 močno poškodovanega obzidja predvsem zgraditev Koroške in Grajske bastije z vzhodno ploščadjo ter Vodnega stolpa in »Benek« s pripadajočima veznima zidovoma. Zaradi skromnih finančnih sredstev seveda utrdbeni program mesta ni bil niti celovito planiran niti izveden, saj mu je manjkala bastija na severozahodnem mestnem ogalu in vsaj bastiona ob vzhodni in zahodni stranici. Severna obzidna stranica s svojimi 5 stolpi in predzidjem je konceptualno ostala srednjeveška, kar velja tudi za severozahodni ogal, katerega okrogli stolp ni mogel nadomestiti bastijske utrdbe. Zahodna stranica, ki je bila podaljšana do Drave, je dobila bastijo pred Koroškimi vrati, obdržala pa stari Sodni stolp in stolpasto Lubbejevo hišo. Bolje utrjena ni bila niti vzhodna stranica, ki sta jo ščitila barbakan-sko utrjena stolpasta Ulrikova vrata in Židovski stolp, katerima se je šele po sredini 17. stoletja pridružila manjša ploščad, ki je nadomestila šalasti stolp za hidišami Vetrinjska ulica 8—12 in ki se je po letu 1776 oprijelo ime Lehmanova bastija. Medtem ko je bila prvim trem bastijam in bastijonom namenjena le omejena obrambna funkcija, zaščita zahodnih mestnih vrat in preprečitev neposrednega dostopa do južne mestne stranice (pouk iz pontonirskega podviga turške armade ob forsiranju narastle Drave septembra 1532, ki je dokazal njeno obrambno šibkost), pa je Grajska bastija prevzela vso pezo mestne obrambe. Podobno kot v Ptujju je torej tudi v Mariboru njegov severovzhodni ogal postal ključna točka njegove obrambe. Poleg taktično obrambnih vidikov so pri določanju prednostnega reda graditve soodločala tudi sorazmerno skromna finančna sredstva. Zato so zavarovali samo oboja glavna mestna vrata. (Koroška neposredno, Ulrikova posredno) in južno mestno stranico (z Dravskimi in Pristaniškimi vrati). Zakaj prav to, in ne severozahodnega mestnega ogala? Odgovor za to leži v kakovosti tal. Ozemlje severno od Ulrikove vasi — mesta — Lebarij je bil mo-kroten in zato neprimeren za pripravo večjih oblegovalnih operacij, poleg tega pa je bilo mesto s te strani sicer zastarelo, vendar sorazmerno dobro utrjeno s

stolpi v poprečnih razmakih po 80 m. Tudi zahodna stran mesta z močnim Barbarskim potokom, visečim terenom in manipulativno skromnejšim operativnim prostorom, ki sicer ni motil Madžarov pri njihovi oblegi mesta leti 1481, mnogo bolj pa Turke leta 1532, je bila manj izpostavljena od vzhodne. Seveda bi severozahodni ogal mesta enako kot njegova vzhodna stranica ob ugodnejših finančnih možnostih zagotovo dobila bastijski utrdbi, od katerih se je po sredini 17. stoletja uresničila samo slednja, to je Lehmanova. V zvezi z obrambo mesta so zanimive tudi utrdbene postojanke v bližnji mestni okolici, pri čemer ne mislim niti na obzidana pokopališča pri Magdalenski cerkvi v Žabji vasi, Ulrikovi cerkvi v Ulrikovi vasi in Marijini cerkvi na Lebarjih niti na utrjene fevdalne postojanke v širši okolici (Mejše, Gornji Maribor, Kamnica, Limbuš, Radvanje, Betnava), ampak na tabore, ki so spadali v sklop mestnih utrdb in varovali dostope do mesta. Tabor na južnem bregu Drave je branil dostop na most, bil je leta 1465 gradbeno obnovljen ter je leta 1542 obsegal manjši leseni dvor in ovalno obzidje. Dobro je viden na Vischerjevi veduti iz okoli leta 1680. Ob zgraditvi novega mostu leta 1775 je bil dokončno odstranjen. Drugi tabor je stal zahodno od mesta med Koroško cesto in Dravo ter je bil po letu 1532 obnovljen. Tretjo utrdbo omenja že znana mestna suplikacija deželi iz leta 1562, ko govori o lesenem taboru pod mostom, katerega utrdba je od Drave ogrožena. Treba bi jo bilo podzidati, kot se je to napravilo pred leti z drugim taborom, ležečim nad mostom ob Dravi.

Stanje mestnih utrdb, ki so bile zadnjič aktualne v turških vojnah v zadnji tretjini 17. stoletja, nam od sredine 17. do konca 18. stol. ponazarjajo mestne vedute iz let: okoli 1640, okoli 1670, 1680, 1681, 1712, 1753, 1771, 1795 in okoli 1800.

Slika o. pl. iz okoli 1640 v Pokrajinskem muzeju Maribor (PMM) nam kaže pogled na severozahodni del mesta z odprtim, okroglim ogalnim stolpom, obzidjem, nizkim predzidjem in jarkom z varovalnim (strašilnim) plotom. Obzidje kaže ozke celine in dve vrsti strelnic, predzidje pa samo celine. Hišasta mestna vrata z mostom ob skrajnem desnem robu slike predstavljajo sicer Koroška vrata, vendar premaknjena na konec Orožnove ulice v bližino Lubejeve hiše (Gospejna 7—9/Orožnova 8).

Slika o. pl. iz okoli 1670 (ŠDA v Gradcu, njen litografski pretisk iz leta 1876 v PMM) kaže južni pogled na mesto, ki ga oklepa obzidje. Sodni stolp je za etažo nižji. Ima ovalno sklenjena vrata proti Pristanu, 3 topovske strelne line in stožčasto streho. Vezni zid ga povezuje z Benetkami, katerih ploščad je nosila leseno etažo. Južno mestno obzidje je teklo skozi nadstropen 8-osni minoritski samostan in kurtinasti Žički dvor, oblikovalo zidna Pristaniška vrata z etažo in mašikuli, skozi nadstropno stavbo do majhnih »Mesarskih« vrat preprostega zidnega tipa, skozi 2 nadstropni stavbi, mimo hišastih Dravskih vrat, ponovno skozi nadstropno stavbo, se močno ulomilo, obstopilo stromo teraso, teklo skozi sinagogo in se končalo pri Židovskem stolpu, pokritem z zatrepasto streho. Vezni zid z Vodnim stolpom nosijo 4 razbremenilni loki. Vzhodno obzidje, na katero se naslanjajo dvoriščni trakti hiš Vetrinjske ulice, predirajo zidna vrata s cinasto krono na koncu Židovske ulice in hišasta (!) Graška vrata z barbakanom in dviznim mostom. Severovzhodni mestni ogal zaseda grad, tako da bastije ni videti. Severno obzidje, na katerem ne sloni nobena meščanska hiša, ščitijo trije večji in en manjši oglati ter en polkrožen šalasti stolp. Vsi trije večji stolpi imajo vrata v pritličju in okni v nadstropju, pokrivajo pa jih piramidaste strehe. Zahodno obzidje ima v severozahodnem ogalu šalast odprt stolp, na prvi tretjini nadstropno Lubejevo hišo s sedlasto streho, na drugi hišasta Koroška vrata z bastijo in mostom, na koncu pa Sodni stolp. Vzhodno in zahodno obzidno stra-

nico spremljata široka jarka, po katerih se pretakata Barbarski in Triribniški potok.

Votivni sliki o. pl. iz Nazarij in Ruš sta iz let 1680 in 1681 ter nam kažeta južni pogled na mesto. Nazarska slika prikazuje Sodni stolp brez strehe, sicer pa enako obrnjena vrata in tri streine line. Pristaniška vrata so stolpasta z maškuli, Dravska pa hišasta z maškuli. Slede 3 hiše, zgib obzidja vzdolž terase, sinagoga in Židovski stolp z zatrepasto streho. Vodni stolp s paličastim zidcem ima značilno klinasto obliko. Obzidje pokriva opečna streha. Graška vrata pokriva s cinami opremljena ploščad. Zahodno od mestnega gradu že stoji prizmatičen »stanovanjski« stolp. Ob severnem obzidju sta vidna še dva stolpa z zatrepastima strehama in po 2 linama. Ob zahodnem obzidju stoji nadstropna Lubejeva hiša s sedlasto streho. Ruška slika je skoraj enaka prejšnji, le da je severozahodni stolp, ki je bil tam prikazan kot šalast, tu okrogel.

Od 4 Vischerjevih vedut iz let 1681—1684 nam prva kaže pogled na mesto z juga. Obzidani Tabor z 2 vrstama strelnic ima dvoje zidnih vrat. Benetke in odkriti Sodni stolp sta enaka kot na prejšnjih slikah. Sledita nadstropen 9-osen minoritski samostan in Žički dvor s stolpastima kriloma. Obzidje z vrsto strelnic poteka nemoteno čez hišasta Dravska vrata do cinaste, nadstropne, kot stolp predstavljene kurtine in dalje skozi sinagogo do vitkega Židovskega stolpa z zatrepasto streho in pod njim ležečega Vodnega stolpa s topovskima linama v pritličju, s paličastim zidcem, cinasto opremljenim nadstropjem in piramidasto streho. Dobro je vidno vzhodno obzidje s šalastim stolpom za hišo Vetrinjska 8—10, z Graškimi vrati z barbakanom, grajsko bastijo s šotorasto streho. Od severnega obzidja sta vidna dva visoka stolpa z zatrepastima strehama in ogalen severozahodni stolp z dvokapno streho in s stopničastima čeloma. V mestu izstopajo svobodni dvor na Glavnem trgu z visoko zatrepasto streho ter renesančna rotovž in kvartirna hiša, okražena s po 4 fasadnimi trikotnimi čeli. Druga veduta nam kaže pogled na vzhodno fasado gradu z bastijo na njegovem severovzhodnem in s stolpastimi, s polkrožnim barbakanom in dviznim mostom opremljenimi Graškimi vrati na jugovzhodnem koncu. Bastija, ki ima po 3 in 2 topovske line v južni ter po 2 in 3 v vzhodni stranici ter paličast zidec, ima ploščad pokrito s položno zatrepasto streho. Grajska ploščad z nadzidano stebriščno galerijo ima fasadno steno že predrito z manjšimi pritličnimi in večjimi nadstropnimi pravokotnimi okni. Graška (Ulrikova) vrata se nam predstavljajo kot štirietazhen stolp s cinasto ploščadjo na vrhu, njihov barbakan pa predirajo renesančna, rusticirana vrata in dve vodili za dvizni most. Obzidje s šalastim stolpom za hišo Vetrinjska 26 je opremljeno z 2 vrstama pravokotnih in ključastih strelnic. Veduta s pogledom na južno fasado gradu kaže Graška vrata z notranje strani in del severnega mestnega obzidja s konzolastim, strešasto pokritim mostovžem, ki povezuje grajsko jedro z na novo nastalim »stanovanjskim« stolpom. Četrta veduta s pogledom na severozahodni mestni predel je dejansko kopija po sliki iz okoli 1640, o kateri smo že govorili.

Risba iz potovalne knjige neznanega Šlezijca iz leta 1712 nam kaže pogled na mesto z juga, vendar je topografsko malo uporabna. Ovalno mestno obzidje oklepa vse mesto s kapucinskim samostanom vred ter se končuje ob Piramidi z gradom na vrhu, ki leži vzhodno od mesta tik ob Dravi.

Herrmannov bakrorez iz knjige Gnadengeschichten der Marianischen Bildnuss... zu Marburg, Steier, 1753, nam kaže južni pogled na jugozahodni del mesta, kjer dvonadstropen minoritski samostan obdaja obzidje, ki pod samostanom šalasto izstopa.

Freska Jožefa Göblerja iz leta 1771 na stropu prezbiterija minoritske cerkve nam kaže južni pogled na jugozahodni del mesta, ki se bistveno ne loči od prejšnjega.

Tiefenthal-Merzingerjev bakrorez iz leta 1795 nam kaže pogled na južno mestno panoramo. Okoli še vedno odkritega Sodnega stolpa so se pojavile prve hišice in lope. Benetke so še nespremenjen. Okolica minoritskega samostana močno izstopa, zato pa se je v Pristanu nabralo že več zidanih in lesenih pritličnih hiš, ki zastirajo pogled na potek mestnega obzidja, kar velja zlasti za njegov vzhodni del; tu so se pojavile nadstropne usnjarske in stanovanjske hiše z mostovži, ki segajo prav do Vodnega stolpa, h kateremu se je že prislonila manjša stavba. Mesto še vedno obdaja obzidje, ki pa ni več poudarjeno, pač pa je na južnem dravskem bregu zgubilo utrjeno mostišče, ki ga je nadomestila stavba, s katero se je začela zazidava sedanje Taborske ulice.

In končno je tu še Runk-Zieglerjev kolorirani bakrorez iz okoli leta 1800, na katerem sta poleg odkritega Sodnega stolpa, Zgornjih vodnih vrat in Benetk dobro vidni tudi zahodna in južna stranica mestnega obzidja, ki sta še skoraj v celoti ohranjeni, čeprav se na njih že opažajo sledovi propadanja.

O gradbeni usodi mestnih utrdb med leti 1782 in 1939 je napisal več obsežnih, arhivsko utemeljenih študij Paul Schlosser, zato tega ne bom ponavljal. Opozoriti pa moram, da je tudi v zadnjih 40 letih zaradi nerazumevanja zginito precej prič nekdanje mestne utrjenosti: leta 1938 t. i. Stanovanjski stolp v Grajski ulici, leta 1967 Benetke in z njimi mestni emblemi, ki je simboliziral njegovo obrambno odločnost in funkcionalno povezanost z reko, ves čas pa posamezni deli mestnega obzidja ali njegove zidne črte, zlasti ob Vetrinjski in Gregorčičevi ulici. O nekdanji mestni utrjenosti govori torej le še malo ohranjenih objektov, pa še ti nam zaradi razpršenosti po obodu starega mestnega jedra ne morejo več pričarati celovitosti njegove nekdanje utrdbene podobe. Ta je bila gotovo impozantna, ker je bila velika ob majhnosti naravnih človeških meril, ker je bila funkcionalno umerjena po potrebah človekovega vsakdana in ker je ta vsakdan presegala z zagotovitvijo stoletnega razvoja mesta in njegovega prebivalstva. To mu je zagotavljalo urbano ubranost, ki jo sodoben človek s svojo tehnično zmogljivostjo, toda srčno indiferentnostjo nikakor ne more več doseči, lahko pa jo, in to tudi počenja, neodgovorno uničuje kot samozvani arbiter vsega, kar je pred njim nastalo.

III.

Mestno obzidje, ki so mu v letih 1797, 1827 in 1829 podrli vsa troja glavna vrata ter po letu 1796 Pristaniška in po letu 1846 Zgornja vodna vrata, je kot mestni obroč dejansko prenehala obstajati šele, ko so povezali mestne in predmestne ulice in s tem obzidju odvzeli njegovo primarno funkcijo razmejevanja. Tako so nastale ulice: Kocljeva 1872, Ob jarku okoli 1840, Grajski trg 1846, Grajska 1872, Tyrševa 1827, Gledališka okoli 1850, Slovenska okoli 1890, Orožnova 1846, Koroška 1829, Vojašniški trg 1897, Pristan po 1846, Splavarski prehod pred 1822, Mesarski prehod po 1846 in Usnjarska 1968. Od mestnih jarkov so severnega zasuli med leti 1827 in 1846, zahodnega med leti 1823 in 1897 in vzhodnega med leti 1827 in 1906. Od stolpov in bastij, kolikor niso bili podrli, so vsi prešli v privatne roke: grajska bastija že pred 1751, Vodni stolp 1786, Židovski stolp 1822, Sodni stolp 1833 in Čeligijev stolp okoli 1860.

Kot končni rezultat tega procesa, sicer časovno pogojenega in tehnično potrebnega, vendar pa samo deloma nujnega, je izredna skromnost utrdbenih ostalin, ki jih Maribor še premore. Ta izguba je toliko bolj boleča, ker so zaradi strateške lege mesta ob mogočni Dravi prav njegove utrdbe igrale mnogo pomembnejšo urbano vlogo kot pri večini ostalih slovenskih mest. Njihova izguba

je za vrednotenje mestne vedute nenadomestljiva, kot to dokazuje njegova sedanja rečna podoba, ki je izgubila zaradi nasilnih posegov vanjo in zaradi umazanosti reke pod njo vso svojo nekdanjo slikovitost, po kateri je Maribor včasih slovel.

Ugotovljeno sorazmerno skromno stanje ohranjenih mestnih utrdb dokazuje tudi njihov kratki topografski opis, s katerim končujem sestavek.

Sodni stolp je bil zgrajen okoli leta 1310. Ima 18 m premera in 15 m višine. Je okrogel, zadaj prisekan ter navzven 4-, navznoter pa 3-etažen. Gladko zunanjščino sklepa preprost večni zidec. Vanj sta vzdani rimski spoliji (vrh rimskega nagrobnika z vsaksebi obrnjenima levoma ter nagrobni portret moža in žene) in gotsko trilitno okensko krogovičje, domnevno iz bližnje minoritske cerkve. Stolp je prvotno segal enako kot nanj oprto mestno obzidje do vrha sedanjih oken v 2. nadstropju, po letu 1833 je doživel opečno nadzidavo, saj je bil leta 1846 že štirietažen. Sedanja stožčasta streha z 2 vencema vetrnikov je po obliki iz okoli 1835. Pritličje pokriva renesančen opečni obok, ki ga nosijo široka prečna in 2 podolžni oprog. Vanj vodi s samostanske terase širok potlačenoločen kamnit portal z robom, posnetim na ajdovo zrno, iz sredine 16. stoletja, ko so stolp s te strani opečno zazidali. V podpritličje pa vodi s Pristana portal iz okoli leta 1835, medtem ko je od starega vhoda ostal samo še ovalen ločni sklep. Gradnja je do prvega vskoka stene kamnita in 2,4 m debela, nato mešana z opeko in končno večinoma opečna ter debela samo 0,8—0,5 m. Pravokotna, opečna, večinoma pokončna okna v vseh treh nadstropjih so mlajša (v gornji etaži jih je 10, v srednji 7, v pritlični 3 in 2 strelnici, v zasutem podpritličju pa 2 strelnici). V ravni hrbtni steni so poleg že omenjenega partala še tri nadstropna okna in pritlična strelnica. V osnovi je stolp iz začetka 14. stoletja, vendar so ga v 16. stoletju predelali, opremili z obokom in s topovsko ploščadjo ter pokrili s stožčasto streho. To streho je stolp okoli leta 1675 izgubil in ostal brez nje do okoli leta 1835. Takrat so ga dvignili za vrhnjo etažo, mu vdělali sedanja okna in vrata ter mu nataknili streho sedanjega videza (prejšnja je namreč avgusta 1937 pogorela). Stolp, ki je bil pred nekaj leti obnovljen, s svojim markantnim videzom obvladuje podobo tega dela mesta, manjka pa mu seveda renesančno obzidje z Zgornjimi vodnimi vrati in bastijski sklep, ki je zapiral dostop do mestnega pristanišča s te strani. Ob tem obzidju je nastala od konca 18. stoletja dalje postopoma skupina treh hiš, ki posamično sicer niso bile dragocene, ki pa so s svojo lokacijo in gradbeno sestavo bile mariborska posebnost, vulgo imenovana »Benetke«. Okoli leta 1670 je ta renesančna bastija imela še leseno etažo, okoli leta 1800 napol zidano, po letu 1843 pa je bila pregrajena v obliki, kot jo je imela do porušitve pred okoli 14 leti.

Mestno obzidje vzhodno od Sodnega stolpa je prvotno prosto teklo v rahlo zalomljeni zidni črti do Pristaniških vrat, a sta se ob njem kmalu pojavila minoritski samostan in Žički dvor. Ugotovljeno je, da se je samostan naslonil na mestno obzidje samo s svojo zahodno, 5-osno polovico južnega trakta, medtem ko stoji njegova vzhodna 4-osna polovica samo na njegovih temeljih. Drugače je nastajal Žički dvor, ki se je na obzidje naslonil najprej z vzhodnim, nato z zahodnim delom, vendar pa že v 15. stoletju obzidje preskočil in južno od njega razvil v teku 17. stoletja gradbeni proces, ki mu je dal sedanjo obliko in velikost. Ob rambna funkcija obzidja se je s tem kurtinasto predstavila na obe dvorovi južni krili in vmesno, s strelnicami opremljeno dvoriščno obzidje. Pri samostanu je šel ta razvoj toliko drugače, da so ob prizidavi jugovzhodnega samostanskega trakta podrli del mestnega obzidja in ga nadomestili z južneje ležečim, ki je povezoval mestno obzidje pri Žičkem dvoru s prvotnim ogalom južnega samostanskega trakta. S tem so že v 16. stoletju začeli ustvarjati južno samostansko

teraso, ki so jo v začetku 18. stoletja razvili vzdolž vsega samostana in zato tudi zahodno od njega podrli del mestnega obzidja. Z nasutjem terase in s prestavitvijo obzidja se je samostan umaknil s stare obzidne črte, ki je z zgraditvijo Benetk, zlasti pa s prenehanjem turške nevarnosti, zgubila svojo nekdanjo obrambno vrednost. To obzidje, na katero so se od 2. pol. 18. stoletja začela naslantati razna zlasti gospodarska poslopja, kaže še danes v spodnjem delu vzhodne polovice staro kamnito graditev iz 16. stoletja z ohranjeno strelnico, medtem ko je v zahodni polovici baročno, opečno, mnogokrat predelano in z uvoznim portalom vred nezanimivo.

Mestno obzidje, ki se nadaljuje v južni fasadi hiš na Vojašniški 8 in 6, se spet pojavi pod vzhodno polovico Glavnega trga in teče skozi sinagogo do ogala, na katerem stoji Židovski stolp. Obzidje je kamnito polimorfno grajeno, z uporabo večjega kamnja spodaj in manjšega zgoraj. Sinagoga s 3 petstopenjskimi oporniki in sledjo 3 visokih, polkrožno sklenjenih oken med njimi je postavljena na obzidju, ki oblikuje zahodno od nje 76 m dolgo in poprečno 5 m globoko kurtino z gradbeno poudarjenim pomolom, prikazanim na vedutah iz 17. stoletja navadno v obliki stolpa.

Židovski stolp na jugovzhodnem mestnem ogalu je nastal leta 1465 na mestu starejše, verjetno lesene stražarnice. V vzhodni steni ima 2 kamniti in 2 opečni strelni lini, v južni steni 3 okna in opečna pravokotna vrata, ki so vodila na mostovž v smeri Vodnega stolpa. Stolp z 1,5 m debelimi stenami je vsajen v obzidni ogal ter spodaj pretežno kamnito, zgoraj opečno grajen, vendar z večinom klesanimi ogali. Severna stena je v glavnem opečna, ima zazidano pravokotno kamnito okno, pravokotna vrata in opečni obočni lok, ki ga je povezoval s mlajšim prizidkom. Na zahodni strani stolpa sta dve mlajši pravokotni okni in preprost pravokoten portal. Ta stena je kamnita, vendar mešana z opeko. Stolp pokriva od 2. polovice 17. stoletja dalje, ko so ga povišali, zatrepasta streha. Medtem ko je bilo obzidje južno od stolpa renesančno, pa je severno od njega srednjeveško (polimorfno, z uporabo prodnikov, nekaj lomljencev in malo opeke) ter se sporadično pojavlja za stavbama Večera in Mariborske tiskarne, prisotno pa je tudi v dvorišni steni vzhodnega grajskega trakta.

Vodni stolp je renesančen peterokoten bastijon z letnico 1555 in mlajšo zatrepasto streho z vetrniki. Stolp opasuje paličast zidec, ki je odbit na zahodni strani. Njegovi ogali so iz velikih peščenčevih klesancev. Vhod v zahodni steni sestavljata peščenčeva podboja in enaka preklada. Ob njem je pravokotno zamreženo okno. Mesto venčnega zidca stolp sklepa vrsta klesancev, ki sredi vsake stranice pušča prostor za po eno pokončno pravokotno lino. Nad zahodno lino, ki jo sklepa marmorna spolija, je sled mlajšega opečnega venčnega zidca. V jugozahodni steni je nastavek odstranjenega rečnega zidu, v jugovzhodni in vzhodni steni pravokotni topovski lini in strelnica, v severni pa v pritličju 2 in v nadstropju 3 topovske line ter nastavek nosilnega loka in pravokotnega kamnitega portala, vodečega na lesen obzidni mostovž, ki ga je vezal z Židovskim stolpom. V omenjenem veznem obzidju s 5 nosilnimi loki in z lesenim mostovžem so bila Spodnja vodna vrata, ki sta jih sestavljala podboja in potlačen kamniti lok s posnetim robom. Na upodobitvah iz 2. polovice 17. stoletja kaže stolp topovske line v pritličju, nato paličast zidec, cine v nadstropju in končno zatrepasto streho.

V kompleksu sedanjega gradu je staro mestno obzidje ohranjeno v dvorišni steni njegovega vzhodnega in dvorišni črti severnega trakta, renesančna graditev pa v grajski bastiji in zunanji steni vzhodnega trakta. Bastija je nastala skupaj z vzhodno ploščadjo med leti 1555 in 1562 na mestu starega okroglega ogalnega mestnega stolpa, ki so ga podrli v začetku leta 1557. Bastija je bila po-

maknjena tako globoko v mestni jarek, da je lahko »česala« severno in vzhodno stranico mestnega obzidja s po 3 topovskimi strelnimi linami. Njeno pritličje, katerega tretjino zavzema nasut severovzhodni ogal, pokrivajo banjasti oboki s sosvodnicami, počivajoči na 5 močnih kvadratastih slopih in več polslopih. Topovsko ploščad, ki jo je leta 1751 zamenjala stanovanjska etaža, je obtekal močan paličast zidec, na vencu njenih cin pa je počivala nizka sklodlasta streha. Bastijsko ploščad je z gradom povezoval obrambni hodnik vzdolž severnega mestnega obzidja, s štirietaznimi Graškimi (Ulrikovimi) vrati pa terasa današnjega vzhodnega grajskega trakta. Vertikalno komunikacijo so omogočale polžaste stopnice, vhod vanjo pa polkrožno sklenjen portal z odbijačema in s posnetim robom. S prizidavo podkletenega severnega grajskega trakta po letu 1751 in njegovega podaljška po letu 1871 je bastija zgubila eno svojih zahodnih strelnih lin na račun kletnih stopnic prizidka. Bastijska graditev predstavlja sistem nerazčlenjenih polnjenih zidov, sestavljenih iz obdelanih lomljencev in ogalnih klesancev, ki jih predirajo z južne strani strelnica in 2 mlajša portala, z vzhodne 3 majhne strelnice in mlajše okno, s severne 4 majhne strelnice in z zahodne 2 strelnici. Vhoden polkrožno sklenjeni portal z odbijačema in s posnetim robom ima nad seboj pravokotno, kamnito uokvirjeno okno s posnetimi rotami. Vhodna veža pred njim označuje severovzhodni mestni ogal, kjer je do leta 1557 stal prvoten okrogli stolp iz začetka 14. stoletja. Z vstavo dveh poznejših zidov v baroku so ustvarili nekako notranjo vežo, iz katere vodijo ravne stopnice v klet severnega grajskega trakta in polžaste stopnice v nadstropje, katerega topovsko ploščad je leta 1751 zamenjala stanovanjska etaža. Vzhodna ploščad, ki so jo okoli leta 1665 vključili v grajski kompleks kot njegov vzhodni trakt, je takrat dobila na zunanji strani 10 nadstropnih okenskih osi, ohranila pa prvoten paličast zidec, ki jo v enaki višini kot bastijo obteka z njeni vzhodni in južni strani, kjer se končuje pri njenem nekdanjem stiku z odstranjenim stolpom mestnih Graških vrat. Njena dvoriščna stran ima 3 slepe baročne okenske okvire, 1 poznobaročna vrata in mlajše okno. Dvoriščna stena severnega grajskega trakta označuje prvotno obzidno črto, ki jo dokazuje tudi njena konvergenca z baročnim oknom grajskega zahodnega trakta, ki predstavlja poznogotsko grajsko jedro.

Od severnega obzidja so ohranjeni le posamezni deli v hišah, ki stoje vzdolž južne strani Gregorčičeve ulice. Le na vrtu zahodno od Gambrinove dvorane iz let 1865—1866 stoji večji kos obzidja s pripadajočim t. i. Čeligičevim obrambnim stolpom iz let 1460—1465. Skoraj kvadratast stolp, polimorfno kamnito gradnjo, visok okoli 20 m in pokrit z zatrepasto streho, stoji v osi obzidja kot edini ohranjeni od 6 stolpov severnega obzidja. Vogalna stavba Gregorčičeva-Strossmayerjeva ulica je klasicistična arhitektura iz leta 1834, katere jugovzhodno krilo stoji na mestu po letu 1782 podrtega severozahodnega okroglega mestnega ogalnega stolpa.

Zahodna obzidna stranica je ohranjena v zadnji steni Gödlöve palače iz okoli leta 1840 v Gospejni ulici 13 ter v fasadni steni nekdanje celestinske cerkve in samostana, ki ima kot Koroška 26 na ogalu vzdano ploščo iz nekdanjih Koroških vrat z nadvojvodskim grbom in letnico 1552. Od teh vrat sta ohranjena samo še ostanka južnih stranic renesančne petkotne bastije z značilno balvana sto graditvijo in paličastim zidcem. Tudi na ogalu hiše Koroška 21 je vzdana plošča z mestnim grbom in letnico 1552, ki izvira iz teh vrat. Vzdolž vzhodne stranice Vodnikovega trga teče mestno obzidje (ki pa ni v celoti ohranjeno) do Sodnega stolpa, kjer je še viden njegov nastavek v originalni višini. Obzidje kaže plastovito graditev iz lomljencev, pomešanih s prodniki in poznejšimi opečnimi zaplatami. Leta 1828 so začeli mestni jarek zasipavati od Orožnove ulice navzdol,

vendar so njegovo sled dokončno odstranili šele s splaniranjem Vodnikovega trga pred okoli 15 leti.

Predzidja, dejansko eskarpne nadzidave severnega in zahodnega obrambnega jarka, ni nikjer več zaslediti kot tudi ne sledov vzhodnega obrambnega jarka s čimer je za vedno izgubljen važen funkcionalni del nekdanjega mestnega obrambnega sistema, brez katerega si njegove gradbeno-tehnične celovitosti ne moremo več popolno predstavljati.

Viri in literatura:

- Štajerski deželni arhiv v Gradcu. Fond Militaria, enote 39, 57, 59 in 62,
- Mally Artur: Gassen- Strassen- und Plätze-Buch der Stadt Marburg an der Drau. Marburg 1906,
- Schlosser Paul: Marburg an der Drau als Festung. ZhVSt 33/2, 1940,
- isti: Stadtgraben. MbZtg 1938 št. 87, 98, 132, 275; 1939 št. 6, 53, 82, 99,
- isti: Ringmauer. MbZtg 1938 št. 64, 75, 148, 166, 196, 252; 1939 št. 12, 24, 29, 47, 110, 131,
- isti: Burg- und Kärntner-tor. MbZtg 1922 št. 212, 213, 216, 218,
- isti: Drautor und Draugasse. MbZtg 1922 št. 204, 210,
- isti: Poslopje Dečjega doma v Mariboru. ČZN 26, 1931, p. 219—222,
- isti: Beiträge zur Geschichte Marburgs bis 1790. MbZtg 1939 št. 72, 178, 207, 213, 219, 236, 272,
- Baš Franjo: Gradbena skica Maribora v začetku 19. stoletja. KNZDU za leto 1933, p. 41—63,
- Fabrici Ervin: Renesanca, barok in klasicizem v mariborskem stavbarstvu. Kronika slov. mest I., Ljubljana 1934, p. 224—227,
- Čurk Jože: Mariborski mestni grad. Kronika VII., Ljubljana 1959, p. 30—36,
- isti: Razvoj mariborske mestne vedute. Kronika IX. Ljubljana 1961, p. 145—156,
- isti: Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v 16. in 17. stoletju. ZUZ NV VII, Ljubljana 1965, p. 37—72,
- isti: Maribor, urbanistično-gradbeni zgodovinski oris. ČZN NV 2/1966, p. 63—95 in 4/1968, p. 83—105,
- isti: O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora. ČZN NV 11/2, 1975, p. 183—212,
- isti: Oris gradbene zgodovine nekdanjega minoritskega samostana in Žičkega dvora v Mariboru. ČZN NV 13/1977, p. 117—130.
- Karl Pišec: Utrdbena rabota mariborska. Kronika 27/2, 1979, p. 81—94.

MARIBORSKO MESTNO OBZIDJE POSEBNO V 16. STOLETJU

Povzetek

Maribor, ki je zagotovo postal mesto pred sredino 13. stoletja, je v 2. polovici istega stoletja to tudi gradbeno dokazal s tem, da se je obdal s preprostim obzidnim okvirom skoraj kvadratastega tlorisa. Ta okvir je v 14. in 15. stoletju izpopolnjeval v smislu srednjeveške obrambne tehnike s tem, da ga je opremil s preprostimi okroglimi in šalastimi odprtimi stolpi ter stolpastimi in hišastimi mestnimi vrati. Obzidje je po notranji strani obtekal lesen mostovž, po zunanji pa spremljal okoli 30 m širok jarek, ki so ga okoli leta 1465 opremili z vodnima zaporama. Vendar so med leti 1460—1467 velikopotezno obnovljene utrdbe zadoščale obrambno samo za pol stoletja, kot je to dokazala velika turška oblega septembra 1532. Kljub uspešni obrambi so se namreč izkazale za zastarele. Rastoča turška nevarnost je

sprožila problem njihove modernizacije, ki ni bila več mestnega, ampak deželnega pomena. Z ustanovitvijo posebne gradbene superintendanture, ki jo je leta 1545 prevzel Domenico de Lallo, so se italijanski trdnjavski gradbeniki začeli ukvarjati z obnovo brežiških, ptujskih in mariborskih mestnih utrd. Med leti 1549–1562 so nastale v Mariboru 4 bastije in bastioni: Koroška, obe vodni in Grajska z vzhodno ploščadjo (teraso). Vsa ta dela je načrtoval in nadziral Domenico de Lallo, vodili pa so jih Andrea de Lallo do konca leta 1557, Valentin Treveno do konca leta 1559 in Pietro Antonio de Pigrato vsaj do konca leta 1565, pri čemer je Treveno od leta 1550 delal kot polir pri Andreju de Lallo, Pigrato pa od spomladi 1558 pri Trevenu. Italijanske utrdbe so zaščitile zlasti Koroška vrata, dostop do južne mestne stranice ter Grajska vrata in severovzhodni mestni ogal, kateremu se je posvetila glavna pozornost. Slabše utrjen je ostal severozahodni del mesta, ki je obdržal star ogalni okrogli stolp, ter vzhodna in zahodna stranica, ki bi potrebovali vsaj po en bastijon, pa ga je vzhodna stranica dobila šele po sredini 17. stoletja v obliki Lehmanove bastije, zahodna pa se je morala zadovoljiti s staro obrambno usposobljeno Lubejevo hišo.

Po neuspehi oblegi Dunaja leta 1683 in po pregonu Turkov iz Madžarske leta 1699 je neposredna turška nevarnost prenehala in zato je tudi skrb za redno vzdrževanje utrd odpadla. Utrdbe se sicer pred letom 1782 načelno niso smele rušiti, vendar pa so se močno zanemarile; to velja zlasti za jarke, ki so se spremenili v mestna smetišča pa tudi v meščanske vrtove in celo vinograde. Še prej pa so padli vsi trije tabori, ki sicer lokacijsko niso precizno določeni, a so ležali južno, zahodno in vzhodno od mesta ter so varovali dostope na dravski most, Koroško cesto in sedanjo Kocljevo ulico. Propad mestnih utrd se je začel z njihovo razprosto v 2. in 3. četrtini 19. stoletja 4 severne stolpe in Lehmanovo bastijo, sočasno pa s prebojem ulic tudi razkosali mestno obzidje ter ga postopoma podrli. Od mestnih jarkov so severnega zasuli med leti 1827 in 1846, zahodnega med leti 1823 in 1897, vzhodnega pa med leti 1827 in 1906. Od stolpov in bastij, kolikor jih niso podrli, so vsi prešli v privatne roke, med njimi grajska bastija celo že pred letom 1751. Ker rušenje mestnih utrd tudi po zadnji vojni ni prenehalo (Benetke, obzidje vzdolž Vojašniške-Usnjarske, Vetrinjske in Gregorčičeve ulice) je od stare mestne utrjenosti ostalo le še malo sledov: Sodni, Vodni in Židovski stolp, grajska bastija in Čeligičev stolp ter ostanki obzidja zlasti na jugozahodnem in jugovzhodnem mestnem ogalu, sporadično pa ob Svetozarevski, Gregorčičevi in Strossmayerjevi ulici. Ker so imenovani objekti razpršeni po vsem obrobju starega mestnega jedra in ni ohranjeno niti predzidje niti spremljajoči obrambni jarki, so za vedno zgubljeni funkcionalni deli nekdanjega mestnega obrambnega sistema, brez katerih si njegove gradbeno-tehnične celovitosti ne moremo več popolno predstavljati.

DIE STADTMAUER VON MARIBOR BESONDERS IM 16. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Maribor bekam vor der Mitte des 13. Jahrh. die Stadtrechte und hat das in der 2. Hälfte desselben Jahrh. mit dem Aufbau der Stadtmauer auch baulich bewiesen. Der fast quadratische Mauerring war im Laufe des 14. und 15. Jahrh. im Sinne der mittelalterlichen Verteidigungstechnik immer mehr vervollständigt mit der Hilfe von einfachen runden und halbrunden offenen Türmen und turmartigen bzw. hausartigen Stadttoren. Der Mauerring war innwendig mit einem hölzernen Wehrgang belegt, von der Aussenseite aber von einem ca 30 m breiten Stadtgraben begleitet. Die in den Jahren 1460–1467 ausgeführte grosszügige Ausbesserung der Stadtbefestigungen genügte nur für ein halbes Jahrhundert, wie das von der grossen Türkenbelagerung im September 1532 bewiesen wurde. Obwohl die Verteidigung erfolgreich war, ist es doch klar geworden, dass die Befestigungen veraltet sind. Die wachsende Türkengefahr machte die Modernisierung der Stadtmauer dringend nötig; die Modernisierung wurde ein Problem des ganzen Landes. Nach der Gründung einer besonderen Superintendantur, die im Jahr 1545 Domenico de Lallo übernahm, fiengen sich die italienischen Kriegsbaumeister mit den Stadtbefestigungen von Brežice, Ptuj und Maribor zu befassen. In den Jahren 1549–1562 entstanden in Maribor 4 Bastionen bzw. Bastionen: Beim Kärntnertor, am Flussufer und beim Stadtschloss. Alle diese Bauten plante und ihre Ausführung kontrollierte der

Meister Domenico de Lallo, das Bauen aber leiteten Andrea de Lallo bis Ende von 1557, Valentin Treveno bis Ende von 1559 und Pietro Antonio de Pigrato mindestens bis Ende von 1565, inzwischen aber arbeitete der Treveno schon vom Jahr 1550 als Polier beim Andrea de Lallo, der Pigrato vom Frühling 1558 beim Treveno. Die italienischen Wehrbauten schützten das Kärntnertor, den Zutritt zu der südlichen Stadtflanke, das Grazertor und die nordöstliche Stadtecke, der eine besondere Aufmerksamkeit gewidmet wurde. Schlechter befestigt blieben der nordwestliche Stadtteil, der den alten runden Eckturm behielt und die westliche und östliche Stadtflanke, die jede mindestens einen Bastion bekommen sollte. Nur die östliche Flanke bekam nach der Mitte des 17. Jahrh. die sogenannte Lechmans-Bastei, die westliche Flanke musste sich aber mit dem alten befestigten Lubeschen Haus befriedigen.

Nach der erfolglosen Belagerung von Wien im Jahr 1683 und der Befreiung von Ungarn im Jahr 1699 war schliesslich die Türkengefahr verschwunden, damit aber auch die Sorge um die Erhaltung der Stadtbefestigungen. Die Wehrbauten, obwohl sie vor dem Jahr 1782 nicht geschleift werden durften, konnten aber vollkommen vernachlässigt werden, was besonders für die Stadtgräben galt, die sich in Pflanzen- und sogar Wein-gärten verwandelten. Noch früher verschwanden die drei Tabors, die östlich, westlich und südlich von der Stadt lagen und den Zutritt zu ihr wehrten. Der endliche Verfall der Stadtbefestigungen fand mit dem Verkauf nach dem Jahr 1786 statt. In den Jahren 1797, 1827 und 1829 riess man alle drei Stadttore nieder, im Laufe des 2. und 3. Viertels des 19. Jahrh. die 4 nördlichen Stadttürme und die Lechmannsche Bastei, gleichzeitig zerstückte man mit den Durchbrüchen der Gassen die Stadtmauer und riess sie etappenweise nieder. Den Nordgraben schüttete man in Jahren 1827—1846, den westlichen in den Jahren 1823 bis 1897 und den östlichen in den Jahren 1827—1906 ein. Von den Türmen und Basteien sind alle in Privathände übergegangen, die Schlossbastei sogar schon vor dem Jahr 1751. Weil das Vernichten der Stadtbefestigungen auch nach dem letzten Krieg nicht aufhörte (die Wasserbastei Benetke, die Stadtmauer entlang der Vojašniška-Usnjarska, Vetrinjska und Gregorčičeva ulica), ist von der alten Wehrentschlossenheit der Stadt nur noch wenig übriggeblieben: die Gerichts-, Wasser- und Judentürme, die Burgbastei und der Celigi Turm, die Reste von der Stadtmauer in der südwestlichen und südöstlichen Stadtecke und entlang der Svetožarevska, Gregorčičeva und Strossmayerjeva ulica. Weil die genannten Objekte zerstreut um den alten Stadtkern liegen und keine Spuren von der Vormauer und den Stadgräben erhalten worden sind, ging für immer derjenige funktionelle Teil des ehemaligen städtischen Wehrsystems verloren, ohne dessen kann man sich seine bautechnische Vollkommenheit nicht mehr als Ganzes vorstellen.

O UTRJEVANJU PTUJA V SREDINI 16. STOLETJA

Jože Curk*

UDK 725.182(091)(497.12 Ptuj)»15«

CURK Jože: O utrjevanju Ptuja v sredini 16. stoletja. (Befestigungsarbeiten der Stadt Ptuj in der Mitte des 16. Jahrhunderts.) Casopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, str. 109—130.

Izvirnik v sloven., povzetek v sloven. in nem., izvleček v sloven. in angl., 3 preglednice.

Gradbena aktivnost v Ptuj, ki se je začela leta 1527, je dosegla višek v letih 1549—1559, nato pa polagoma popuščala vse do konca 16. stoletja. V tem času je Ptuj dejansko zamenjal svojo srednjeveško utrjenost z renesančno, ki je, obnovljena v letih 1664, 1704 in 1759, dočkala 1. polovico 19. stoletja, ko se je začelo njeno rušenje, ki se je dejansko končalo leta 1931 z odstranitvijo minoritske bastije.

UDC 725.182(091)(497.12 Ptuj)»15«

CURK Jože: The Fortification of Ptuj after the Middle of the 16th Century. Casopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, p. 109—130.

Orig. in Slovene, summary in Slovene and Germ., synopsis in Slovene and Engl., 3 tabl.

The building activity on the fortifications of Ptuj, which began in the year 1527 went to the climax in the time between 1549 and 1559 to become slower in the time to the end of the century. In the 16th century the Middle-Ages fortifications of Ptuj in the fact were altered to a series of Renaissance buildings. These fortifications were again reconstructed in the years 1664, 1704 and 1759, they stood almost upright to the 19th century, when the demolition began. The last fortification was demolished in 1931 close at the minorite Monastery.

V Ptuj se je začelo sistematično utrjevanje mesta leta 1549. Domenico dell Allio, ki je že prej pripravil načrte, je leta 1550 sklenil pogodbe s kamnoseki, vodstvo del pa prepustil bratu Gianmarii (Hansu) dell Alliu in polirju Jakobu Paraci, katerima se je kmalu pridružil še Hans Benedikt de la Porta, za katerega je Domenico dell Allio julija 1553 dvignil 6 funtov denarja. Marca leta 1556 je Antonio de Riva podrli staro obzidje, aprila istega leta pa Antonio Spaniol zazidal mestna vrata. Ob koncu leta 1556 je dobil Domenico dell Allio 2716 funtov denarja za izdelavo 1159 klafter navadnega in za 400 klafter klesanega zidu v okviru graditve gornje bastije pri Pivskih vratih. Leta 1559 je po naročilu Gianmarie dell Allia ptujski kamnosek Jacopo Paraca izklesal cesarski grb, ptujski gradbeni mojster Peter pa po naročilu Domenica dell Allia

* Jože Curk, dipl. um. zgod., ravnatelj, Pokrajinski arhiv Maribor.

nalomil 102 klaftre kamenja za izdelavo zidnega venca. Graditev Ptuja se je posebno živahno razvijala za časa **Francesca Tebaldija** (1564—1569), ki se je v Ptuju občasno celo naselil, se nadaljevala za časa **Salusta Peruzzija** (1569 do 1572) in se še stopnjevala za časa **Jeronima Arcanata**, **Giuseppa Vintane** in **Francesca Marmora** med leti 1573 in 1588, ko sta nastala Nova ali Špehasta vrata in ko je **Marmorov sin Jacopo** postavil priviantno hišo v letih 1586—1588, pri čemer mu je pomagal kamnosek **Marcantonio Canaval di Lancio**. Od sočasnih domačih gradbenikov se leta 1551 omenja **Tomaž Ritzinger**, graditelj hiše na Trgu MDB, in leta 1574 **Sebastijan Duras**, ki je tega leta delal v Rogatcu. Ker je bil **Duras** v knežji službi, smemo domnevati, da je bil zaposlen zlasti pri graditvah na ptujskem gradu. Kaj se je v Ptuju v 2. polovici 16. stoletja zgradilo, je vprašanje, na katero lahko odgovorimo, da mnogo, kar ustreza tudi njegovi takratni strateški in gospodarski veljavi. Renesnančno izgraditev Ptuja smemo razdeliti v tri faze. V prvi, ki je obsegala čas med leti 1549 in 1560, se je utrjevalo predvsem mesto, v drugi, ki je trajala od leta 1564 do okoli leta 1578, grad, v tretji med leti 1580 in okoli 1600 pa so nastali Špehasta ali Nova vrata, proviantna hiša in mestni stolp.

V prvi fazi so bili izdelani velik polkrožen **Dravski stolp** (1551), eskarpasta kurtina in oba stolpa pri dominikancih (1553), prezidan **Smodniški** in obzidan **Župnijski stolp** ter zgrajeni obe kazematirani bastiji pri minoritih (1549—1551) in pri Pivskih, Špehastih ali Novih vratih (1556—1559) ter modernizirana Ogrska vrata.

V drugi fazi je grad doživel bistvene spremembe, saj so mu obrnili funkcionalno os. Dobil je južno, notranjo in večino vzhodne bastije, vse tri portale (oba **Karlova** in **Peruzzijevega**) in močne kazemate, grajsko jedro pa novo obzidje, veliko stopnišče, slopasto-stebriščne dvoriščne arkade in vzhodni podaljšek severnega trakta.

V tretji fazi so nastala Špehasta ali Nova vrata, nato deželna proviantna hiša na mestu treh odstranjenih meščanskih hiš in končno mestni stolp, ki je bil dokončan šele v začetku 17. stoletja.

Če ob naštetih deželnoknežjih delih upoštevamo še mestno in meščansko graditev, spoznamo, kako izredno gradbeno aktivnost je razvil Ptuj v 16. stoletju, in to že v prvi polovici, ko je v mestu nastala vrsta bogatih meščanskih hiš, o katerih govori sporočilo iz leta 1574. Za takratno pomembnost mesta pa govore tudi podatki, da je v njem leta 1537 zasedal vojni svet, da je v kužnem letu 1570 tu živela deželnoknežja uprava in da je zimo 1572—1573 tu preživel sam nadvojvoda **Karel**. V mestu stoji še danes vrsta večinoma predelanih stavb, ki nosijo jasne renesančne stilne poteze. Pomembnejše med njimi so: stari rotovž, ki je sedaj sicer baročno prefasadiran, a še kaže v osi fasade biforo s toskanskim stebričem in na dvorišču arkade; prostija, ki je dobila renesančni hodnik, okrašen s 4 biforami in 1 kvadriforo; **Stubenberški** svobodni dvor (sedaj sodišče z nadzidanim drugim nadstropjem); **Sauerjeva** mestna palača; **Mali dvor** v **Prešernovi ul. 33**; **Lutenberška hiša** z letnico 1565 in z lepimi arkadami; hiša na **Slovenskem trgu 3** z dvoriščnim renesančnim portalom; hiša v **Murkovi 1**, največja patricijska hiša v Ptuju s portalno rustiko, z renesančno triforo in dvoriščnimi arkadami; hiša v **Prešernovi ul. 21**, dober primer patricijske hiše iz 16. stoletja; hiša v **Prešernovi ul. 25**, podobna prejšnji; hiša na **Hrvatskem trgu 2** z mezaninskim etažiranjem; hiša v **Cankarjevi ul. 7** s stebriščnimi arkadami; hiša v **Jadranski ul. 4**, v **Aškerčevi ul. 8** itd.

Gradbena in kamnoseška dejavnost v Ptuju pa tudi v 17. stoletju ni zamrla. Takrat delujeta v Ptuju dve italijanski gradbeni in kamnoseški družini: **Marenzi** (sicer trgovska hiša) nekako med leti 1590 in 1670 ter **de la Porta** (de

Riva) nekako med leti 1590 in 1640. Od prvih sta brata Antonio in Alessandro leta 1590 položila tlak v župnijski cerkvi, Antonio pa je leta 1662—1664 obnovil mestno obzidje; od drugih je bil Antonio gradbenik in lastnik opekarne blizu morišča (umrl 1613), Giorgio kamnosek in lastnik kamnoloma na Ptujski gori, Paolo graditelj več objektov v Ptuj in stolničnega zvonika v Mariboru, Antoniov sin Stefano pa je leta 1640 sodeloval s tesarjema Lukom Görgerjem in Petrom Wolfom pri minoritskem samostanu v Ptuj. Ne oziraje se na te podatke, pa lahko po stilni analizi ohranjenih nagrobnikov govorimo o dveh klesarskih delavnicah v Ptuj, od katerih je prva ustvarjala med leti 1580 in 1610, druga pa med leti 1610 in 1640. Medtem ko je prva plastično-maniristična, kaže druga ploskovito-klasicistične tendence, kar dokazuje, da je bila drugačnega stilnega porekla. Po krajšem premoru so se po sredini 17. stoletja v Ptuj pojavili novi italijanski priseljenci, ki pa umetnostno niso bili več tako pomembni kot njihovi predniki.

Pred letom 1667 je postal Hans Maria Orsolini okrožni (zunanji) gradbeni mojster. Leta 1678 se omenja Peter Juliani. Leta 1687 se je priselil Franc Izidor Terugi, ki je leta 1690 gradil na Ptujski gori. Leta 1695 se omenja polir Janez Mihael Mangin, ki je tega leta in leta 1706 gradil na Borlu, okoli leta 1700 pa vodil tudi prezidavo v zakristiji zagrebške stolnice. Neznani mojster je zgradil med leti 1660 in 1680 Leslijeva grajska trakta, katerih fasade že slikovito členijo plastični okenski okviri. Med leti 1689 in 1693 je pri minoritih gradil Dioniz Merlino iz Lugana, ki je pri cerkveni fasadi ploskovite pilastre nadomestil s plastičnimi polstebri. Sočasno so delali v Ptuj tudi štukerji Jožef Antonio Sereni, Jožef Antonio Quadrio in Pietro Bettini, ki so vanj vnesli italijanski plastični, tektonsko razumljeni štuk, katerega pa je že po letu 1710 nasledil ploskoviti, atektonsko igrivi štuk dominikanske cerkvene fasade. Z imenovanimi in drugimi, še anonimnimi mojstri ter njihovo dejavnostjo prestopamo prag 18. stoletja, ko so se italijanska imena naglo umikala domačim, ki so jih v 1. polovici 18. stoletja popolnoma prevladala (Janez Krstnik Scherr 1652, Jörg Obermayer 1658, Georg Wimer 1672, Peter Wolf 1678, Andrej Pacher 1695 in 1712, Matija Stubner 1706, kamnoseški mojster Simon Schmalzl 1697, Gregor Taler 1712, Andrej Diernberger 1743 in 1750, Simon Janez Plimmich 1760, Andrej Knöbl itd.).

Zivahna gradbena dejavnost sredi 16. stoletja je zaposlila mnogo italijanskih gradbenikov in kamnosekov, vendar pa je med njimi prvo in najpomembnejše mesto zavzemala družina dell Allio, katere vodilni mojster Domenico je napravil načrte za obnovo ptujskih mestnih utrd. Široko razvejena družina je živela okoli Luganskega in Comskega jezera, vendar izvirajo Domenico in njegovi bratje iz SCARIA v dolini Intelfi (Intelvital), in ne iz Lugana, kot se je doslej mislilo. Domenico (1505—1563), sin Martina, ki je okoli leta 1530 soje deloval pri utrdbenih delih v Radgoni, je začel svojo kariero v Celovcu okoli leta 1540, nadaljeval pa v Gradcu po letu 1544. Po stari južnjaški navadi je Domenico kmalu pritegnil k sodelovanju širok krog svojih sorodnikov. Že v Celoveu se mu je leta 1542 pridružil sorodnik Antonio dell Allio iz Lugana, v Gradcu pa najprej brata Gianmaria, ki je od leta 1549 vodil utrjevanje Ptuja, in Andrea, ki je opravljal enako nalogo v Varaždinu. Leta 1550 se je pridružil Luganec Antonio della Porta de Riva, ki je delal v Varaždinu (ob koncu stoletja je delovalo na Štajerskem že 9 članov te družine) in ki so mu sledili Mar-mori, Tadei, de Verda in mnogi drugi. Ker so italijanski priseljenci začeli od-rivati domačine (leta 1638 je bil med 12 predstojniki graškega zidarsko-kamno-seškega ceha samo še en domačin), so tega leta sklenili, da sme mojstrski izpit opravljati samo izmenjaje se Italijan in domačin.

Dell Allii, ki so delovali tudi kot urbanisti in arhitekti (npr. Celovec), so se v Ptujju pojavili seveda samo kot modernizatorji mestnih utrd. Domenico, ki je že leta 1540 imel hišo v Celovcu, je bil leta 1543 povabljen v Gradec, kjer je naslednje leto prevzel vodstvo pri graditvi tamkajšnjih utrd, z nasveti pa sodeloval tudi pri utrjevanju Dunaja (pri dominikanski bastiji za honorar 28 gld ter hrano in pijačo). Kralj Ferdinand I. ga je leta 1545 imenoval za superintendenta (glavnega mojstra) slavonsko-hrvaške meje ter vodilnega gradbenika petih habsburških dežel. V okviru teh funkcij je Domenico prevzel gradbeno vodstvo nad utrdbenimi deli v Radgoni, Mariboru, Ptujju in Brežicah. Osrednjo dejavnost je Domenico seveda razvijal v Gradcu, kjer je leta 1554 dokončal utrjevanje Schlossberga in začel na novo graditi mestne utrdbe. Poleg tega pa se je Domenico uveljavil tudi kot graditelj reprezentančnih objektov: slavnostnega stopnišča v mestnem gradu, deželne hiše (1558—1563) z znamenitimi dvojnimi, polkrožno sklenjenimi okni v pravokotnih okvirih in z značilnimi stebriči v sredini, na katero se veže nastanek graške gradbene šole, in gradu v Ernovžu.

Vrhovni gradbeni mojster petih habsburških dežel z mesečno plačo 30 gld od leta 1555 dalje, je naslednje leto prodal svojo hišo v Celovcu in se dokončno naselil v Gradcu, od koder je inspiciral svoja široko razpredena gradbišča. Dne 22. 8. 1558 je bil skupaj z bratom dvignjen med dedno plemstvo z grbom, ki kaže beli česen s 5 zelenimi stebelci na rdečem polju. Leta 1560 se je Domenicova hčerka Magdalena poročila z Markom Dionizom Tadei, dvornim polirjem in vodilnim mojstrom gradbeniške družine iz Gandrije ob Luganskem jezeru. Mark Dionizij je sodeloval pri utrjevanju Gradca, v katerem je imel hišo in postal njegov meščan. Ob Marku Dionizu je v Gradcu delalo še več drugih članov te družine: brat Mark Antonio, ki je nasledil leta 1584 umrlega brata v časti dvornega polirja, brat Peter, ki je po smrti Domenica dell Allia skupaj z Benediktom della Porta de Riva leta 1565 dokončal Deželno hišo, njegov sin Jakob, gradbeni mojster v Gradcu med leti 1588—1594, itd.

Domenico je dobil leta 1563 nalog, da inšpicira utrdbe ob slavonsko-hrvaško-primorski meji, h kateri so v širšem okviru spadale tudi utrdbe v Gradcu, Fürstenfeldu, Radgoni, Mariboru, Ptujju in Brežicah. Ali zaradi bolezni ali nesreče je jeseni tega leta Domenico umrl, star 58 let. Maja leta 1564 so njegovi sorodniki zahtevali in naslednje leto tudi dobili dolžnih 3500 gld od koroške deželne vlade. Od dell Alliov se v Gradcu še omenjajo: Nikolaj, ki se je leta 1569 poročil in je leta 1596 vpisan v graški zidarski knjigi skupaj s pomočnikom Gianmario Alliom, Volbenk, ki se pojavlja leta 1589 kot kamnosek v Admontu, Benedikt, ki je okoli leta 1600 živel v Gradeu, in Hans, ki je živel v Celju ter v letih 1671—1675 zgradil župno cerkev v Samoboru.

Poleg veje dell Alliov v Gradcu je tudi v Celoveu živelo in delalo več njihovih sorodnikov: zidar Antonio (1542—1582), že omenjeni mojster Volbenk (1561—1589), Nikolajev sin Bonino (1580—1604) ter Hans, zidar in kamnosek, ki je leta 1628 podpisal gradbeni in kamnoseški red za Celovec. V sami Italiji se je družina razcepila v štiri veje, ki so živele okoli Luganskega jezera v krajih Luganu, Intelvitalu, Bresonu in Arzu ter od tod delovale po severni Italiji, Avstriji in Češki vse do konca 18. stoletja. Tak je bil štuker Paolo de Aglio, ki je v 1. četrtini 18. stoletja deloval v Kremsmünstru in St. Florianu, Donato Felice dell Allio, ki je v 2. četrtini istega stoletja ustvaril salezijsko cerkev na Dunaju in mogočni Klosterneuburg, več dell Alliov od leta 1667 v Pragi, od leta 1720 v Dresdenu, pa tudi v Frankfurtu in v 19. stoletju celo v Angliji v Londonu (slikarja Avguštin in Avgusta Aglio).

Domenico dell Allio je takoj po prevzemu uradne funkcije leta 1544 izdelal načrte in začel utrdbeni dela v Gradcu (na Schlossbergu od leta 1544, pri mestnih utrdbah od leta 1551), Mariboru, Ptuju, Radgoni, Fürstenfeldu, Varaždinu in Koprivnici. Leta 1560 je kontroliral in skiciral utrdbeno stanje v Sisku, Ivaniču, Križevcih, Koprivnici, Brežicah, Ptuju, Radgoni, Mariboru in Gradcu ter priporočil zlasti modernizacijo utrdb v Gradcu, Ptuju, Radgoni in Mariboru.

Domenicov brat Andrea je med leti 1549 in 1557 vodil utrjevalna dela v Mariboru, leta 1554 (za 1270 fl) in 1555 pa tudi v Brežicah. Leta 1556 je z Domenicom izmeril opravljeno delo v Mariboru na bastiji pri Ulrikovih vratih, za katero je Valentin Treveno iz Lugana izklesal 13 slopov. Andreju se je leta 1569 rodil otrok.

Drugi brat Gianmaria je leta 1550 nadziral dela v Varaždinu, leta 1556 pomagal bratoma pri meritvah v Mariboru, ves vmesni čas pa delal kot deželni gradbeni mojster v Ptuju, kjer sta z Domenicom leta 1556 izmerila opravljena dela pri gornji bastiji v obsegu 1179 klafter za ceno 1276 fl. Leta 1557 je izstavil 12 posameznih računov za svoje delo v tem mestu pod imenom Jova Maria de Lallio.

Iz iste družine, vendar gotovo ne brata, sta bila Francesco in Rocco de Lugano. Prvi je živel in deloval v Ljubljani, gradil pa med leti 1566 in 1567 v Celju na gradu in 1572 z Marcantoniom di Lancio (Lanzo) v Radgoni, kjer je postavil nova mestna »velika« vrata, Rocco pa je v letih 1557—1562 gradil z bratoma de Como na gradu v Radljah (Marenbergu).

Gradbeni dela na ptujskih mestnih utrdbah so se začela leta 1549. Glavna skrb je veljala zgraditvi obeh bastij, in sicer spodnje pri minoritskem samostanu in zgornje pri starih Pivskih mestnih vratih, medtem ko obnovi starega obzidja in stolpov niso posvečali tolike pozornosti. To kaže na obrambni položaj in stolpov niso posvečali tolike pozornosti. To kaže na obrambni položaj, men, ki so ga takrat pripisovali bastijam kot novim fortifikacijskim oblikam, prirejenim za uporabo strelnega orožja, zlasti topov. Arhivsko gradivo je ohranjeno zlasti za obdobje 1549—1559, le malo pa za poznejša leta. Hrani ga Štaterski deželni arhiv (ŠDA) v fondu pod oznako Militaria (M). Gre za enote 62 za leta 1549—54, 60 za leto 1555, 61 za leta 1555—56, 39 za leta 1557—59, 59 za leta 1557—58 in 58 za leta 1559—75.

Študij teh enot nam daje predvsem boljši vpogled v organizacijo in dejavnost ptujskega gradbišča kot pa v naštevane njegovih rezultatov, saj enote obsegajo predvsem obračune raznovrstnih stroškov, ne pa opise opravljenih del. Kljub temu pa so zanimivi, saj nam dajejo množico drobnih podatkov kot mozaičnih detajlov naše predstave o takratni gradbeni dejavnosti na naših tleh. Čeprav utilitarna, je tudi ta arhitektura v teku stoletij zaradi svoje prištevalnosti dobila kulturnozgodovinsko in v nekaterih detajlih tudi umetnostno-zgodovinsko vrednost. Iz arhivskega gradiva spoznamo, s kakimi finančnimi napor in stiskami se je ta dejavnost opravljala in kako so njeni financirji (vladar, dežela, mesto) poskušali čimveč stroškov prevaliti na drugega, čeprav je na koncu vendarle glavno breme nosilo mesto z bližnjo okolico.

Po padcu Beograda in po zgubljeni bitki pri Mohaču 1526 je bilo jasno, da turško prodiranje v srednje Podonavje lahko zadrži samo venec močnih in modernih trdnjav. V ta venec je spadal tudi Ptuj, zato so mesto in grad začeli utrjevati že leta 1527 za 2000 gld, med leti 1530—1538 za 5000 gld in leta 1540 za 4000 gld, vendar pa so ga sistematično utrdili šele med leti 1549 in 1588. Delo sta v prvi fazi med leti 1549—1559 vodila **Gianmaria dell Allio** in **Antonio de Riva** (Dravski stolp, stolpa pri dominikancih, obe bastiji), v drugi fazi med leti 1564—1588 pa brata Tebaldi, Salust Peruzzi, Hieronim Arkanat, Giuseppe

Vintana in Francesco Marmoro (grajske utrdbe, Nova vrata, mestni stolp, proviantna hiša).

Dober vpogled v deželno financiranje utrdbenih del nam daje pregled odobrenih in porabljenih sredstev v deželi in posebej v Ptujju med leti 1552 in 1558 (M 39). Vsega je bilo odobrenih 161.000 funtov pfenigov, in sicer za: grad in mesto Gradec 77.000 ft, Maribor 10.000 ft, Ptuj 15.000 ft, Radgono 14.000 ft, Varaždin 7.000 ft, Fürstenfeld 4.500 ft, Brežice 6.000 ft in slavonske utrdbe (windische Flecken) 27.500 ft.

Od odobrenih sredstev je bilo izdanih za: Gradec 89.593 ft 1 š 10 pf, Maribor 10.000 ft 7 pf, Ptuj 15.041 ft 6 š 25 pf 1 h, Fürstenfeld 6.662 ft, Radgono 16.317 ft 6 š 19 pf, Varaždin 2.100 ft, Brežice 3.800 ft, slavonske kraje 9.327 ft 4 š 22 pf in za plačo Domenica de Lalia in njegovih gradbenih vodij (polirjev) 2.602 ft 5 š 10 pf, kar je znašalo skupaj 155.354 ft 1 š 3 pf 1 h. Med odobrenimi in izdanimi sredstvi je nastala torej pozitivna razlika 5.645 ft 6 š 26 pf 1 h.

Na osnovi obračunov sredstev pa je bilo porabljenih pri: Gradcu 82.444 ft 3 š 2 pf, Mariboru 9.637 ft 23 pf, Ptujju 17.266 ft 5 š 19 pf 1 h, Radgoni 15.267 ft 6 š 19 pf, Varaždinu 1.940 ft 1 š 7 pf, Fürstenfeldu 4.206 ft 10 pf 1 h, Brežicah 3.608 ft 4 š 26 pf, slavonskih krajih 9.004 ft 5 š 3 pf in za plače 2.602 ft 5 š 10 pf, kar je znašalo 145.978 ft 1 š. Pozitivna razlika med obračunanimi in izdanimi sredstvi je znašala 9.375 ft 7 š 26 pf 1 h, med obračunanimi in odobrenimi sredstvi pa celo 15.021 ft 6 š 23 pf, ki je šla večinoma na rovaš manjših izdatkov za utrdbe v Slavoniji.

Med leti 1559—1562 je dežela izdala 26.269 ft 5 kr 10 pf za utrdbeni dela v Gradcu, Fürstenfeldu, Brežicah in v Slavoniji. Ker je obračun porabljenih sredstev dosegel vrednost 29.254 ft 1 š 7 pf, je prišlo do primanjkljaja v znesku 2.984 ft 3 š 27 pf, kar pa je šlo to pot predvsem na račun Fürstenfelda in slavonskih utrdb.

Ptujju je bilo v teh letih odobrenih 15.000 ft (leta 1552 1000 ft, leta 1553 1000 ft, leta 1554 1000 ft, leta 1555 3000 ft, leta 1556 4000 ft, leta 1557 4000 ft in leta 1558 1000 ft),

izdanih 15.041 ft 6 š 25 pf 1 h (leta 1552 nič, leta 1553 1000 ft, leta 1554 800 ft, leta 1555 3000 ft, leta 1556 2900 ft, leta 1557 3640 ft 5 š 26 pf 1 h in leta 1558 3701 ft 29 pf),

porabljenih pa 17.266 ft 5 š 19 pf 1 h (leta 1552 nič, leta 1553/54 1106 ft 4 š 23 pf, leta 1555/56 8118 ft 2 š 1 pf, leta 1557/58 8041 ft 6 š 25 pf 1 h),

torej je pri Ptujju nastala negativna razlika med odobrenimi in porabljenimi sredstvi v višini 2225 ft 5 š 19 pf 1 h, ki je do leta 1559 narasla celo na 3501 ft 29 pf.

Če k porabljenim sredstvom prištejemo še sredstva, izdana od dežele v letih 1549/50/51 v višini 3000 gld ali funtov, spoznamo, da so v desetletju 1549—1559 porabili za modernizacijo ptujskih mestnih utrdb nad 20.000 ft deželnih sredstev, h katerim pa je seveda treba prišteti še mestna, čeprav so imela večinoma naravni značaj.

Enota 9 oziroma 62 govori o graditvi bastije pri minoritskem samostanu v letih 1549—1551. Obračun uporablja za ovojnico star pergamenten list z latinskim nabožnim tekstom in nosi naslov: Des new angefangnen gepews Particular Raitung 49/50/51 Pettau. Njegova foliacija, ki sega do številke 70, ne teče po listih, ampak po poglavjih (zato je tudi po več listov z isto foliacijo), in tudi ne upošteva listov z dohodki. Obračun sta sestavila ptujška meščana Jeremija Muschkan in Hanns Pandl kot mestna nadzornika del.

Deželna gradbeno namenska sredstva so pritekala v tranšah po 300, 1001, 699, 500 in 500 gld. Prinašali so jih meščani, ki so se mudili v Gradcu, med

njimi tudi mestni pisar Avguštín Schwartz, med marcem 1549 in marcem 1550. K tem sredstvom je mesto dodalo iz svojega 300 gid, tako da so dohodki dosegli 3300 gid.

Seštevek izdatkov, ki je podan na 70. listu obračuna, obsega sledeče postavke:

1. izdatki za dne in plačila delavcem v kamnolomu	583 fl 43 kr
2. gotovinska izplačila mojstru Hansu de Laliu	602 fl 35 kr
3. razni drobni izdatki	163 fl 36 kr 3 pf
4. izdatki za presejanje peska	11 fl 18 kr
5. izdatki za prevoz peska	28 fl 59 kr 2 pf
6. izdatki za prevoz opeke	83 fl 59 kr 2 pf
7. izdatki za pomožne delavce v kamnolomu	192 fl 27 kr
8. izdatki za denar, posojen za kamenje	24 fl
9. izdatki za nakup apna	60 fl 40 kr
10. izdatki za opeko	449 fl 38 kr
11. izdatki za prevoz kamenja	189 fl 42 kr
12. izdatki za žganje apna v Halozah I	70 fl
13. izdatki za prevoz tega apna	93 fl 22 kr
14. izdatki za žganje apna v Halozah II	108 fl 34 kr
15. izdatki za žganje apna pri Vurbergu	147 fl 2 kr
16. izdatki za žganje apna v Žetalah	50 fl 45 kr
17. izdatki za prevoznike Teichtmeister	101 fl 52 kr
18. izdatki za kovaška dela	341 fl 22 kr 3 pf
Vsota vseh izdatkov je znašala	3302 fl 44 kr 8 pf
negativna razlika med dohodki in izdatki pa	2 fl 44 kr 8 pf

Analiza obračuna kaže, da je šlo za gradbeni material (kamenje, opeko, apno, pesek) 1698 fl 7 kr, za **de Lalia** 602 fl 35 kr, za kovaška dela 341 fl 22 kr, za prevoze 497 fl 4 kr in za razne druge izdatke 163 fl 36 kr. Pozornost zbujajo sorazmerno veliki izdatki za prevoze, ki so znašali skoraj šestino vseh gradbenih stroškov. Če si postavke obračuna pogledamo nekoliko podrobneje, pridemo do ugotovitev, ki nam dajejo zanimivo organizacijsko podobo večjega gradbišča sredi 16. stoletja pri nas.

1. Kamnolom na Vičavi so usposobili do 22. 6. 1549, kajti tega dne se je začela njegova eksploatacija. Šest delavcev je do 28. 1. 1550 nalomilo 670 voz kamenja, voz po 11 kr. Peter Raucher je s pomočnikom **Bernardom »Maurerjem«** in s svojim orodjem nalomil 255 voz kamenja po 16 kr, Jeronim Teichtmeister je med gruščem nabral 16 voz kamenja po 3 kr, Krištof Aberl je prodal 54 voz kamenja po 11 kr, Ambrož Strobl in Jurij Puhler 836 voz kamenja po 11 kr, itd. Skupaj je bilo nalomljenega okoli 3180 voz kamenja pri poprečni ceni 11 kr za voz.

2. Mojster **Hans de Laliu** je dobil med julijem in decembrom 1550 v 9 obrokih 427 fl 5 kr, v letu 1551 pa še 175 fl, **Domenico de Laliu** novembra 1550 47 fl 30 kr (namesto zidarja Battiste, ki je dobavil slabo apno), pomočnik **Jakopo Parakha** pa do konca marca 1551 78 fl.

3. Med raznimi izdatki so zanimivi stroški:

za pripravo prostora in ute za spravilo apna in malte na Lentu avgusta 1549, nabava lesa za postavitev klesarskih ut v kamnolomu novembra 1549 in na gradbišču septembra 1550, ureditev poti med Lentom in gradbiščem, postavitev kuhinje za delavce in mostu čez jarek na gradbišču, izdoba 4,5 splava lesa itd. Konec avgusta 1550 se je začelo rušenje starega mestnega obzidja in predzidja (malega cvingerja) ter čiščenje gradbišča, kar je trajalo do konca

septembra. Dnine nekvalificiranih delavcev so znašale po 4 in 5 kr, kvalificiranih delavcev pa po 8 kr. Vozniki so dobili za celodnevne vožnje s po dvema konjema po 20 kr, s po enim pa 12 kr. Za čiščenje gradbišča je bilo potrebnih 36 dnin, za rušenje starega obzidja pa 134 dnin. Za postavitev klesarske ute, kuhinje in mostička na gradbišču so porabili 350 borovih desk, 100 navadnih desk in 15 tramov za ceno 5 fl 12 kr, za prevoz apna z Vurberga so kupili pri nekem kmetu 7 štartinov po 12 kr, za nošenje apna 15 maltaric po 6 pf, za meritve konopljeno vrv itd. V začetku oktobra 1550 so začeli delati temelje bastije, novembra so nabavili 1200 desk po 19,5 pf, 900 tesarskih žeblicev itd. za pokritje zgrajenega zidovja čez zimo. Že od septembra se je vozilo kamenje in apno na gradbišče, kjer delo tudi pozimi ni popolnoma prenehalo, saj so celo januarja 1551 privražali kamenje, les in druge gradbene potrebščine za nadaljevanje gradbenih del spomladi na novi bastiji. Ob tej priliki se omenjata meščan Sebastian Walich in gradbeni mojster Štefan Bratec. Ob koncu marca je gradbišče znova oživel, posebno se je povečal privoz kamenja, potrebnega za zidavo. Mizarski mojster Volbenk Markl je izdelal razna klesarska in zidarska merila, kolar Jernej novo vozilo za prevoz kamenja po gradbišču itd.

4. in 5. Sočasno so od marca 1549 do septembra 1550 pripravili in prepeljali na gradbišče okoli 400 voz peska, ki so ga tam razvažali s samokolnicami na potrebna mesta.

6. in 10. Maja in decembra 1549 so plačali prevoz 273.800 zidakov, maja in septembra 1550 pa še 32.700. Prevoz 1000 opek se je zaračunaval od 16 do 20 kr, odvisno od razdalje opekarne. Med 6. 9. in 21. 12. 1549 so kupili od opekarjev Ruprhta, Benedikta, Jurija, Marka in Lenarta 337.225 zidakov, 1000 zidakov po 80 kr, kar je skupaj s prevozom stalo 533 fl 37 kr 2 pf.

7. Izdatki za pomožne delavce v kamnolomu od julija do decembra 1549. Dnina za navadno delo je znašala 4 kr, za nalaganje kamenja na vozove pa 5 kr. Dne 20. 7. 1549 je nakladanje prevzel nakladač Jurij Krajnc iz Vičave, ki je moral skrbeti tudi za voznost poti okoli kamnoloma, za kar je dobival po 13 kr na dan. Skupni stroški za ta dela pa so znašali 192 fl 27 kr.

8. Ker se je med 20. 2. in 27. 5. 1550 posodilo zidarju Franciscu Vagatu z Vičave na ukaz mestnega sodnika 14 fl 24 kr, je ta dal v zameno 54 voz kamenja po 16 kr, nakar so od njega 21. 2. 1551 odkupili še 36 voz kamenja za skupni znesek 24 fl.

9. Izdatki za nakup apna. Decembra 1549 so kupili od Andreja Divjaka iz Sv. Jurija pri Hrastovcu 60 štartinov apna po 55 kr, januarja 1550 od nekega kmeta iz istega kraja 6 štartinov cenejšega, toda tudi slabšega apna, od Hansa Pandla pa 2 štartina dobrega apna po 1 fl. Stroški za nakup apna so znašali v celoti 60 fl 40 kr.

11. Ker so izdatki za prevoz kamenja znašali okoli 190 fl, smemo iz tega sklepati, da je bilo v letih 1549—1551 opravljenih okoli 2000 voženj. Največ sta jih zvozila ptujška meščana Kristof Altdorfer in Leopold Krumpelpeter.

12. Izdatki za žganje apna v Halozah, ki se je žgalo v letu 1548, so znašali 70 fl.

13. Prevoz tega apna iz okolice Podlehnik v Ptuj se je opravil med 12. 5. in 29. 8. 1549. Za merilo za ceno vožnje se je uporabljal štartin, katerega prevoz se je zaračunaval po 30 do 45 kr, medtem ko je troga, ki je obsegala 1,5 štartina, stala 45 do 60 kr. Skupno se je prepeljalo iz tega dela Haloz 180,5 štartinov apna, kar je stalo 93 fl 22 kr. Ker je bil prevoz apna sicer težak, vendar dobro plačan (poprečno po 32 kr), najdemo med njegovimi prevozniki poleg okoliških kmetov tudi Ptujčane: prevoznika Pavla, usnarja Blaža in Jurka Krajncja iz Vičave.

14. Izdatki za žganje apna na drugem kraju v Halozah. Med januarjem in marcem 1550 je zidar Žiga Forlan za žganje apna dobil 32 fl 47 kr, ptujski meščan Evstahij Leitner pa 24 fl 36 kr. Apna je bilo 106 šartinov, zato je njegov prevoz v Ptuj stal 51 fl 11 kr, skupni stroški pa so znašali 108 fl 34 kr.

15. Izdatki za žganje apna pri Vurbergu. Med marcem in julijem 1550 so plačali apnarskemu mojstru Alešu za žganje apna, štubenberškim podložnikom Valentinu Puklu, Gregorju Brenčiču in Valentinu Zupanu pa za pomoč 62 fl 47 kr. V začetku julija so apneno jamo že lahko pokrili, stroški pa so se v celoti povzpeli na 147 fl 2 kr.

16. Izdatki za žganje apna v Žetalah. Decembra 1550 in januarja 1551 je apnar Simon Forlan dobil avans za žganje 200 šartinov apna, ki sta ga dobavila mesar Žiga Nemec in Andrej Šuster za 27 fl 30 kr. Celotni stroški za pravo apna so znašali 50 fl 45 kr.

17. Družina Teichtmeister (Štefan, Jeronim in Frančišek) je dobila za razna dela med septembrom 1549 in decembrom 1550 101 fl 52 kr. Šlo je za odvoz grušča iz kamnoloma (507 klafter) in mestnega jarka (71,5 kl) ter za navoz v bastijo (94 kl). Ti prevozi so se plačevali po 7 kr za polvoz (carl) in 10 kr za cel voz.

18. Izdatki za kovaška dela so predvsem obsegali brušenje in ostrenje obrabljenega kamnoseškega in zidarskega orodja in nabavo novega. Novo orodje je bilo poprečno po 10 pf, ostrenje in brušenje starega pa po 1 pf. Železne osti so bile po 3 kr, itd. Kovaška dela v obračunskem obdobju so stala 341 fl 22 kr 3 pf.

Interpretacija obračuna nam dobro ponazarja organizacijsko zahtevnost tako obsežnega gradbišča, kot ga je predstavljala graditev utrdb. Časovno so njene priprave segale v leto 1548, prostorsko pa na ozemlje od Vurberga in Hrastovca do Haloz, na katerem so se odprli kamnolomi, opekarne in apnenice, ki so bile usposobljene hitro in v velikih količinah dobaviti potreben gradbeni material (okoli 3180 voz kamenja, blizu 400 voz peska, okoli 374.000 opek in okoli 700 šartinov apna). Ta se je od spomladi 1549 do jeseni 1550 dovažal na gradbišče, kjer se je staro obzidje porušilo in postavila nova utrdba do obrambno nujne višine med septembrom in novembrom 1550, dokončala pa v letu 1551. Vse kaže, da so sočasno z zgraditvijo minoritske bastije obnovili celotno južno potezo mestnega obzidja s stolpom na bregu Drave, ki nosi letnico 1551, in z vmesnim stolpom (ki je bil po zadnji vojni odstranjen) vred.

Leta 1552 je dežela mestu sicer odobrila 1000 ft, vendar pa ne dala, zato se tega leta v Ptuj ni delalo.

Za obračunsko obdobje 1553/1554 je dežela odobrila 2000 ft, dala pa v 4 obrokih 1800 ft. Ker je mesto v tem času porabilo samo 1106 ft 4 š 23 pf, je nastala pozitivna obračunska razlika v višini 693 ft 3 š 7 pf, h kateri so se pridružila še lokalna sredstva v višini 266 ft 4 š 15 pf, tako da se je v obračunsko obdobje 1555/1556 preneslo 959 ft (renskih guldnov, florinov) 7 š 22 pf. Iz obdobja 1553/1554 ni ohranjen obračun, ki sta ga napravila ptujska meščana Jeremija Muschkan in Hans Pandl, pač pa nekaj sprejemnic. Tako sta **Domenico** in **Hans de Lallo** potrdila trojni sprejem v višini 904 ft za dela, opravljena na ptujskih utrdbah v letih 1553—1554. Julija in avgusta 1553 je dobil **Benedikt Portha**, »sodelavec in pomočnik« mojstra Hansa Lalia, 16 ft (vrednih po 60 kr) za dela na spodnji (minoritski) bastiji. Obe sprejemnici je pečatil mojster **Pernhard**, zidar in meščan Ptuja. Kaj se je v teh dveh letih delalo v Ptuj, lahko le sklepamo. Gotovo se je dokončala minoritska bastija, medtem ko je morala biti južna obzidna poteza modernizirana že v letu 1551, za kar govori letnica na Dravskem stolpu.

Sorazmerno visoki gradbeni stroški brez večje priprave gradbišča govore za modernizacijo utrdb na zahodnem koncu mesta med dominikanskim samostanom in grajskim platojem, ki se v poznejših obračunih nikjer ne pojavljajo.

Enota M 61 obsega obračun graditve gornje bastije v letih 1555—1556. Obračun nosi naslov: Gemainer Stat Pethaw Pauraitung vom 55/56 Jahr. Obračun obsega naslovno stran in folirane liste do številke 98. Obračun je bil dne 9. 2. 1557 poslan deželi v nadaljnjo obravnavo. Obračun dohodkov in izdatkov sta napravila ptujska meščana Vid Schlatter in Žiga Lanndthery (Lantieri). Obsega čas od 11. 2. 1555 do 22. 11. 1556.

Za osnovo dohodka se je štel 959 funtov 7 šilingov in 22 pfenigov, ki so ostali iz gradbene sezone 1553—1554. Dežela je leta 1555 odobrila Ptuj 3000 gld, ki jih je dala v treh obrokih, leta 1556 pa 4000 gld, od katerih pa je do konca obračuna dala le 2200 gld. Tako je torej dohodek znašal: 959 ft 7 šilingov 22 pfenigov, 3000 ft, 2200 ft, kar je znašalo skupaj dohodkov 6159 ft 7 šilingov 22 pfenigov. Izdatki so znašali:

1. Za gradbenega mojstra Domenica de Lalia 2716 ft 2 š 23 pf. Domenico je z bratom Hansom dne 19. 11. 1556 opravil komisijski ogled gradbišča gornje bastije. Ob prisotnosti deželnega komisarja je izmeril dela, opravljena v letih 1555/56 iz navadnega in obdelanega kamna. Zidovja, zgrajenega iz navadnega kamna, je bilo 1179 klafter 5,5 čevlja (pri čemer se je računalo 6 delovnih čevljev za 1 klafter), obdelanega kamenja pa 400 kl 1 čv, pri čemer se je računalo 36 delovnih čevljev za 1 klafter. Ker se je kl zidu računala po 65 krajcarjev, je znašala cena zidov iz navadnega kamenja 1276 ft 1 š 29 pf, od 400 kl 1 čv obdelanega kamenja pa je vsak čevlj veljal po 6 kr, kar je nanese 1440 ft 24 pf. Seštevek obeh postavk je dal skupno ceno zaslužka 2716 pf 2 š 23 pf.

2. Izdatki za navadne delavce, ki so v kamnolomu na Vičavi čistili grušč in nalagali kamenje na vozove med 15. 2. in 31. 12. 1555 ter 12. 1. in 14. 11. 1556. Dnina za delo v kamnolomu je znašala po 24 pf, za odstranjevanje grušča pa po 20 pf. Skupni izdatki so znašali 431 ft 6 š 14 pf.

3. Izdatki za lomljenje kamenja. Dne 21. 11. 1556 se je obračunalo v prisotnosti Hansa de Lalia s kamnolomcem Ambrožem Stroblom in Jakobom Wascherjem njuno delo, opravljeno med 11. 2. 1555 in 21. 11. 1556, ko sta tedensko lomila kamenje za novo bastijo, skupno 7016 voz kamenja, voz po 22 pf, kar je znašalo 705 ft 4 š 21 pf. Količina kamenja, preračunana na voznje, je nanese 511 voženj s po 3 konji za ceno 643 ft 1 š 2 pf in 31 voženj s po 4 konji za ceno 62 ft 3 š 19 pf.

4. Izdatki za prevoz kamenja iz kamnoloma do gornje bastije med 18. 5. in 31. 12. 1555 ter 12. 1. in 14. 11. 1556. Cela voznja se je zaračunavala po 24 pf, polovična po 12 pf. Med pretežno kmečkimi vozniki se pojavijo tudi: vičavski župan Avguštin Levak, ptujski klobučar Mert Karpl, ptujski usnjar Blaž Vidovič, vdova Jederta Altdorferin, ptujski meščan Luka Freysmuth, špitalski mojster Vencel Donat, ptujski meščan Jurij Moll, vičavski župan Matjaž Ropot, vdova Doroteja Kramerin itd. Stroški za prevoz kamenja, bilo je 4595 celih in 3326 polovičnih voženj, so znašali 587 ft 2 š 6 pf.

5. Izdatki za nakup opeke. Med 26. 5. in 31. 12. 1555 ter 17. 5. in 14. 11. 1556 so kupili 278.200 zidakov (1000 zidakov po 1 ft 2 š 20 pf) od raznih opekarjev, med njimi tudi od Janžeta Karmaka, ki je imel opekarno pred mestom, za 386 ft 2 š 16 pf. Opeko so vozili med 13. 7. in 31. 12. 1555 ter 17. 5. in 18. 11. 1556 po ceni 1000 opek za 2 š 20 pf iz raznih opekarn za skupno vsoto 97 ft 1 š 18 pf. Torej so stroški za nabavo in prevoz opeke znašali 483 ft 4 š 4 pf.

6. Izdatki za nakup apna. Med 13. 5. in 28. 9. 1555 so kupili 410,5 šartinov apna (šartin skupaj z voznjo po 1 ft, brez voznje po 6 š), med 22. 4. in 20. 11. 1556

pa 584 šartinov apna po enaki ceni. Tega leta so si sposodili 98 šartinov apna pri obeh ptujskih samostanih, dne 20. 9. pa se je mojster **Dominik de Lallo** dogovoril z zidarjem **Antonom Cassinom** za 288 šartinov in 10 sodčkov apna, ki jih je ta porabil za graditev utrd, ker pa je uporabljal slabo apno, je dobil samo 120 ft. Torej se je za nabavo apna v letih 1555/56 porabilo **1066 ft 6 š 10 pf**.

7. Izdatki za prevoz apna med 29. 5. in 31. 12. 1555 ter 18. 5. in 7. 11. 1556. Leopold Krumpłpeter in Peter Raucher sta dobila za prevoz 53,5 šartinov apna od Lenta do gradbišča (vožnja po 12 pf) 2 ft 5 š 12 pf. Ker sta oba ptujska samostana posodila iz svojih apnenic v Halozah 98 šartinov uležanega apna, kar naj bi se jima plačalo dogovorno z deželo pozneje, je znašal njegov prevoz pri ceni 4 š 10 pf po vožnji 53 ft 20 pf, vsi prevozní stroški za obe leti skupaj pa **232 ft 1 š 12 pf**.

8. Izdatki za nabavo peska. Med 8. 6. in 27. 10. 1555 ter 8. 3. in 14. 6. 1556 so dninarji za dnevni zaslužek po 20 pf presejali pesek in pri tem zaslužili 25 ft 5 š 26 pf. Ta pesek se je nato med 13. 7. in 31. 12. 1555 ter 22. 2. in 14. 11. 1556 prepeljal na gradbišče. Bilo je 1298 celih in 627 polovičnih voženj, prve po 24, druge po 12 pf, kar je znašalo 151 ft 24 pf, vsi izdatki za pesek skupaj pa **176 ft 6 š 20 pf**.

9. Izdatki za prevoz kamenja s posebnimi nizkimi vozovi po gradbišču. Med 6. 7. in 31. 12. 1555 sta Peter Raucher in Jederta Altdorferin 91 dni s po dverma konjema vozila kamenje k bastiji za dnevno plačilo 4 š Raucher in 3 š 10 pf Altdorferica, ter pri tem zaslužila 40 ft 1 š. Med 17. 5. in 31. 10. naslednjega leta sta opravila še nad 100 dni voženj, s čimer so stroški za prevajanje kamenja po gradbišču narastli na **108 ft 2 š 10 pf**.

10. Izdatki za dninarje, ki so kopali gradbeno jamo za bastijo, črpali vodo, zabijali pilote za učvrstitev temeljev ter opravljali še druga pomožna dela med 11. 5. in 8. 12. 1555 ter 12. 1. in 11. 11. 1556. V začetku maja so začeli pripravljati zemljišče za bastijo, odvažati zemljo in kopati stebrne jame za postavitev dveh ut, namenjenih za pripravo apna in malte. V maju in juniju so porušili staro utrdbo »kazemato« ter odstranili njen gradbeni material, kamenje, opeko in drobir. To delo je vodil Ivan Malic in zanj dobil 1 ft 6 š 24 pf. Od julija dalje so kopali gradbeno jamo, črpali vodo, ostili in zabijali pilote, odstranili še nekaj starega obzidja, dovažali kamenje in grušč, potreben za graditev, in opravili še druga pomožna dela. Ta dela tudi čez zimo niso prenehala, marca pa so se nadaljevala z intenzivno graditvijo, kar dokazuje povečan privoz kamenja, apna, opeke, peska itd. Pogostno črpanje vode dokazuje, da je bilo gradbišče večkrat poplavljenno. Za vse naštetó se je porabilo **416 ft 2 š 23 pf**, ob čemer je dnina znašala poprečno po 20 pf.

V zvezi s to postavko je zanimivih še nekaj podatkov. Dne 20. 8. 1555 je mesto sporočilo deželi, da so se dela čez poletje pospešila, da bi nova bastija čimprej zrastle iz tal. Dežela je v ta namen sicer odobrila 3000 ft, vendar dotlej še ničesar dala, zato si je mesto moralo sposoditi 2000 ft, deloma celo na visoke obresti, da ne bi dela zastala. Ob tem je treba opozoriti, da je obzidje deloma podrto in zato mesto odprto eventualnemu sovražniku. To odprtino je treba do zime nujno zapreti, zato bi bilo nevarno, če bi se dela zaradi pomanjkanja denarja prekinila in bi delavci odšli.

Dne 15. 9. 1555 je obvestilo mesto vrhovno komando slavonsko-hrvaške meje, da je mesto zaradi graditve bastije odprto in ga je treba do zime nujno zapreti. Zato je potrebno nabaviti še večje količine gradbenega materiala, da bi dela hitreje tekla. Bastijo, ki je medtem zrastle do 2 kl višine, je treba nujno skončati, da bo mesto spet varno pred sovražniki.

Dne 22. 9. 1555 se je mesto končno obrnilo še na deželnega glavarja barona Hansa Ungnada in ga opozorilo na dejstvo, da pomenja porušenje zidu blizu mestnih vrat odprtje mesta, ki mu grozi stalna turška nevarnost. Zato bi potrebovali takoj 5 kuh z okoli 1000 štartini apna, da bi lahko to odprtino zaprli. Sredstva v ta namen naj bi čimprej poslala dežela, ki jih tako dolguje mestu.

11. Izdatki za kopače, ki so delali med 11. 5. in 27. 10. 1555 ter 10. 5. in 14. 11. 1556 za skupno vsoto 178 ft 2 š 10 pf. Sebastijan Krainer je s svojimi delavci skopal temelje bastije do trdnih tal in navozil sip, ki so ga porabili ogromne količine, leta 1555 1797 kl, leta 1556 1777 kl, klaftro po 12 pf.

12. Izdatki za nabavo lesa in letev. Med 14. 5. in 27. 10. 1555 se je izplačalo za les 176 ft 6 š 6 pf. Denar so dobili Erhard Pämmer in Hans Ferber, ptujska gradbenega mojstra, ter Luka Pinter in Gašper Zepić iz Gleinacha in Hollenburga na Koroškem. Med dobavljenim lesom je bilo 5 šrag lesa, okoli 2000 desak (100 po 6 š) in 141,5 vozov (peljajev) jelševine (voz po 2 š 20 pf) za učvrstitvev bastijskih temeljev. Med 19. 4. in 14. 11. 1556 so med drugim dobavili 223 tramov (100 po 3 ft 2 š 20 pf) in še 15 voz jelševine (voz po 2 š 14 pf) za skupno vsoto 42 ft 24 pf. Za les se je torej v obeh letih izdalo 218 ft 7 š.

13. Izdatki za prevoz lesa in lat. Med 17. 5. in 31. 12. 1555 se je izplačalo Petru Raucherju in Venclu Donatu za privoz tramov, desk, lat in drugega lesa, ki se je deloma porabil tudi za postavitvev lop za mešanje malte in klesanje kamenja, od spodnjega Lenta do gradbišča 10 ft 6 š 16 pf. Med 3. 5. in 10. 10. 1556 se je plačalo za privoz tramov, mostnic, lat in drugega lesa 3 ft 3 š 11 pf, za obe leti skupaj 14 ft 1 š 27 pf.

14. Izdatki za nakup žebļjev. Hansu Leitnerju se je 1. 8. in 13. 12. 1555 ter 1. 11. 1556 plačalo za dobavo raznovrstnih žebļjev 22 ft 4 š 28 pf.

15. Izdatki za kovaška dela. Med 5. 5. in 31. 12. 1555 se je ptujskemu kovaču in meščanu Jakobu Hostu plačalo za novo in popravilo obrabljenega kamnarskega orodja, pa tudi za 16 lisic, v katerih je sodelovalo 16 turških ujetnikov pri graditvi bastije, 121 ft 6 š 36 pf. Med 19. 1. in 14. 11. 1556 pa kovačema Jakobu in Matevžu za podobna dela 192 ft 7 š 16 pf, tako da so skupni stroški znašali 314 ft 5 š 19 pf.

16. Izdatki za tesarska dela. Med 12. 5. in 15. 9. 1555 sta dobila tesarja Ožbalt in Gašper Mavrič za razna dela 15 ft 6 š 8 pf. V maju in juniju je mojster Ožbalt s svojimi pomočniki stesal pokrito lopo za gašenje apna in pripravo malte, pri čemer je mojstrova dnina znašala po 1 š 6 pf, pomočnikov pa 1 š 2 pf, odstranil je rešetko in tesarski oder v bližnjem ribniku, izdelal več korit za prevoz apna, napravil ogrodje za oba vodnjaka, postavil most čez Grajeno in izdelal več koz za zidarske odre. Mojster Mavrič je v juniju in avgustu izdelal več koz za nalaganje kamnov in lopo za shrambo orodja v kamnolomu ter novo štal pri bastiji. Med 19. 1. in 30. 8. 1556 je isti mojster napravil več koz in poševnic za nalaganje kamenja na vozove ter žleb za napeljavo vode, potrebne za gašenje apna. Vsota izdatkov za obe leti je znašala 25 ft 7 š 2 pf.

17. Izdatki za kolarska dela. Med 2. 7. in 6. 10. 1555 sta dobila mojstra Urban Kaltenpacher in Jernej Wagner za izdelavo polovičnih voz za prevoz kamenja na gradbišču 9 ft 2 š 18 pf, dne 10. 10. 1556 pa Urban Kaltenpacher za razna dela 2 ft 1 š 10 pf. Torej so znašali izdatki te postavke skupaj 11 ft 4 š 6 pf.

18. Izdatki za sodarje. Dne 28. 7. 1555 je dobil Adam Pinter za izdelavo 36 štartinov za apno 2 ft 4 š 12 pf.

19. Na željo mojstra Dominika de Lalia se je nastavlil upravni vodja gradbišča, ki je skrbel za vzdrževanje opreme, za zadostno zalogo gradbenega materiala in za zaposlovanje delavcev. Zato je dobival po 1 ft tedensko. V juniju in juliju 1555 je to funkcijo opravljal Peter Raucher (4 ft), od avgusta do no-

vembra 1555 Jernej Lanndtheri (21 ft), od januarja do aprila 1556 Jernej Landthery (28 ft), od maja do julija Žiga Arbeitshofer (13 ft) in končno Lovrenc Jurkovič (7 ft). Skupna vsota izplačil je znašala **73 ft**.

20. Razni izdatki v zvezi z gradbenimi potrebami v letih 1555/56. Med 6. 6. in 31. 12. 1555 se je plačalo **Dominiku de Lalia** za razno orodje (lopate, krampe, maltarice, kladiva, samokolnice itd.) 62 ft 7 š 28 pf. Steklarju Hansu Lacklerju za več peskovnih mrež 6 ft 12 pf. Krojaču Andreju Matejku za napravo 14 breges in sraje za 14 ujetih Turkov 5 ft 7 š 4 pf. **Hansu de Lalia** za stroške, ki jih je imel s 16, nato 20 in končno 25 ujetimi Turki, ki so od julija dalje pomagali pri graditvi bastije, 76 ft 7 š 28 pf. Bilo je še nekaj manjših izdatkov kot pokritje apnene jame čez zimo itd., ki so znašali 10 ft 5 š. Vsi izdatki na tej postavki so znašali v letu 1555 162 ft 4 š 12 pf.

K njim se je v letu 1556 pridružilo še nekaj drugih stroškov. Med 2. 2. in 8. 4. 1556 so dobili: Lenart Fraunpuchler za vožnjo grušča in popravilo ceste proti kamnolomu 2 ft, Antonio Riva, zidar, ker je s sodelavci podrl staro obzidje proti mestu in proti gradu ter očistil teren, 5 ft 1 š, **Antonio Spanioli**, ker je s sodelavci podrl stolpič blizu bastije in zazidal stara mestna vrata, 30 ft, Luka Frelich, ker je organiziral nabavo apna po ptujski okolici, 1 ft 1 š 2 pf, itd. Izdatki v letu 1556 so znašali 111 ft 1 š 14 pf, izdatki iz obeh let pa **273 ft 5 š 26 pf**.

21. Izdatki za tlakovanje bastije in za razno orodje. Šlo je za dobavo sipa po 6 pf za korito, ilovice po 24 pf, peska po 16 pf, nato za orodje, potrebno za obdelavo ilovice, spravilo ilovice v bastijo, nabavo tlaknega kamenja in njegov prevoz k bastiji, za tlakovanje bastijskih prostorov itd., kar je stalo skupaj **57 ft 6 š 28 pf**.

Skupni seštevek obračuna je znašal 8118 ft 2 š 1 pf. Ta obračun v primeri s prejšnjim uporablja drugačno valutno razmerje: 1 funt ima 8 šilingov, 1 šiling 30 pfenigov, 1 pfenig 2 helerja, torej ima funt 240 pfenigov ali 480 helerjev.

Dohodki v obravnavanih dveh letih so znašali	6159 ft 7 š 22 pf
Izdatki pa so se po postavkah razvrstili tako:	
1. za mojstra Dominika de Lalia	2716 ft 2 š 23 pf
2. za navadne delavce v kamnolomu	431 ft 6 š 14 pf
3. za lomljenje kamenja	705 ft 4 š 21 pf
4. za prevoz kamenja	587 ft 2 š 6 pf
5. za nakup in prevoz opeke	483 ft 4 š 4 pf
6. za nakup apna	1066 ft 6 š 10 pf
7. za prevoz apna	232 ft 1 š 12 pf
8. za dobavo in prevoz peska	176 ft 6 š 20 pf
9. za prevoz kamenja na gradbišču	108 ft 2 š 10 pf
10. za dninarje na gradbišču	416 ft 2 š 23 pf
11. za kopače gradbene jame	178 ft 2 š 10 pf
12. za nabavo lesa in desk	218 ft 7 š
13. za prevoz lesa in desk z Lenta	14 ft 1 š 27 pf
14. za nakup žebeljev	22 ft 4 š 28 pf
15. za kovaška dela	314 ft 5 š 19 pf
16. za tesarska dela	25 ft 7 š 2 pf
17. za kolarska dela	11 ft 4 š 6 pf
18. za sodarska dela	2 ft 4 š 12 pf
19. za gradbenega upravnika	73 ft
20. za razne izdatke v zvezi z graditvijo	273 ft 5 š 26 pf
21. za tlakovanje bastije in razno orodje	57 ft 6 š 28 pf
S k u p a j	8118 ft 2 š 1 pf

Ker so dohodki znašali 6159 ft 7 š 22 pf, je nastala negativna razlika 1958 ft 2 š 9 pf, ki jo je sicer dežela še deloma pokrila s 700 ft iz sredstev za leto 1556, vendar pa se je kot dolg v celoti prenesla v naslednje obračunsko obdobje.

Med gradbenim materialom je najbolj primanjkovalo apna, zato so si ga morali sposoditi od obeh ptujskih samostanov in nabaviti celo na Koroškem (Dravograd, Gallenhofen, Gleinach, Hollenburg). Tudi v tej gradbeni fazi je šlo za velike količine gradbenega materiala (7016 voz kamenja, 278.000 opek, 1380 šartinov apna, okoli 1612 voz peska itd.), ki se je moral zagotoviti in pripraviti že pred začetkom graditve. Ta se je pričela prve dni maja 1555 s porušenjem stare ogalne utrdbe in s pripravo zemljišča ter se nadaljevala z manjšo zimsko prekinitvijo do novembra 1556, ko je bilo končano bastijsko pritličje. Ob teh delih se pojavijo imena nekaterih italijanskih gradbenikov in zidarjev: Antonio Cassin, Antonio Riva in Antonio Spanioli, katerih prvi je jeseni 1555 sodeloval pri graditvi nekih stavb, gotovo mestnih utrdb, ostala dva pa sta spomladi 1556 porušila staro obzidje okoli gornje bastije in neki mali stolp ter zazidala stara mestna vrata. Bolj kot kuriozitetu je omeniti, da so od julija 1555 pomagali pri graditvi bastije turški ujetniki, najprej 16, nato 20 in končno 25, za katerih režijo je skrbel Hans de Lallio. Ker dela na tej osrednji ptujski utrdbi v letih 1555/56 niso bila končana, saj govori o njih nadaljevanju obračun iz let 1557/59, bomo več o njih spregovorili ob njegovi interpretaciji.

Enota M 39 govori o graditvi gornje bastije v letih 1557—1559. Med drugim obsega obračun za to stavbno periodo, ki ima obliko sešitka polvelikega formata in nosi naslov: *Gemainen Stat Petaw Pauraitung vom 57/58/59*. Sestavlja ga naslovna stran in 92 listov.

Obračun obsega dohodke in izdatke za nadaljevanje graditve gornje bastije med 24. 11. 1556 in 8. 4. 1559. Obračun sta vodila ptujska meščana Samaria Foresto in Hanns Leozendorfer kot plačilna mojstra.

Dohodki: dežela je po Servaciju von Teuffenbachu nakazala med 26. 5. in 5. 9. 1557 1900 renskih guldnov, med 4. 2. 1558 in 5. 2. 1559 pa še 2640 funtov 5 šilingov in 26,5 pfenigov, kar je znašalo skupaj 4540 ft 5 š 26,5 pf dohodkov.

Izdatki, ki so obsegali plačilo dolga iz obračunskega obdobja 1555/56 v znesku 1958 ft 2 š 9 pf in honorar Domenika de Lalia ter stroške za navadne delavce v kamnolomu, za kamnolomce, za prevoz kamenja, za nakup opeke, za nakup in prevoz apna, za pripravo in prevoz peska, za razna manjša dela, za delavce, ki so vozili sip v bastijo, za kovače, za prevoz kamenja po gradbišču, za napravo obokane stražarnice na spodnji bastiji, za nadzornika, za nakup lesa in desk, za prevoz lesa, za tesarje, za kolarje in za žeblje, so znašali 8041 ft 6 š 25,5 pf, tako da je ob koncu obračuna nastala negativna razlika v višini 3501 ft 29 pf, ki jih je dežela ostala dolžna mestu ter jih je šele v naslednjem obračunskem obdobju poravnala.

1. Plačilo mojstra Domenika de Lalia:

Dne 5. 2. 1558 je mojster Dominik opravil v prisotnosti deželne komisije pregled del, opravljenih v letu 1557 na novo zgrajeni bastiji. Premerilo se je zgrajeno zidovje in ugotovilo, da je bilo porabljenega 494 klafter 5 čevljev neobdelanega (računano po 6 delovnih čevljev za 1 klaftro) in 196 kl 1/2 čevlja obdelanega (računano po 36 delovnih čevljev za 1 klaftro) kamenja. Ob ceni 65 kr za 1 kl zidu iz navadnega kamenja je to znašalo 536 ft 16,5 pf, ob ceni 6 kr za 1 čevlj zidu iz obdelanega kamenja pa 705 ft 5 š 10 pf. Torej je za delo iz obeh vrst kamenja dobil mojster Dominik 1241 ft 5 š 26 pf 1 heler.

Dne 17. 4. 1559 se je opravil drugi obračun del, opravljenih na bastiji od 5. 2. 1558 dalje. Meritev je v prisotnosti deželne komisije spet opravil mojster

Dominik. Šlo je za 349 kl 1/2 čevlja neobdelanega in 118 kl 32 čv obdelanega kamenja, kar je pri ceni 65 kr po kl navadnega zidu znašalo 378 ft 1 š 12 pf, pri ceni 6 kr po čevlju obdelanega kamenja pa 428 ft. Torej je mojster Dominik dobil skupaj 806 ft 1 š 12 pf.

Dne 30. 4. 1559 je dobil zidarski mojster **Peter** za klesanje 102 klaftri dolgega zidca na utrdbah ob ceni 7 š 6 pf po klaftri 91 ft 6 š 12 pf. Istega dne so plačali za izdelavo kamnitega grba na bastiji, všteti lom, prevoz in izklesanje, 25 ft 6 š 20 pf. S prištetiem teh dveh izdatkov k ostalemu zaslužku je mojster Dominik dobil za vsa dela v obračunanem obdobju z venčnim zidcem in grbom vred 2165 ft 4 š 10 pf 1 h.

2. Izdatki za navadne delavce, ki so čistili kamnolom, odstranjevali grušč in nalagali kamenje na vozove ter za to dobivali dnine, ki so znašale za moške po 5 do 6 (če so nalagali kamenje) in za ženske po 4 kr. Obračun, ki obsega čas od 24. 11. do 24. 12. 1556, od 2. 1. do 24. 12. 1557, od 2. 1. do 31. 12. 1558 in od 21. 1. do 8. 4. 1559, je znašal 323 ft 20 pf.

3. Izdatki za kamnolomce. Dne 8. 4. 1559 se je opravil obračun s kamnolomcem Ambrožem Stroblom, ki je med 24. 11. 1556 in 8. 4. 1559 nalomil kamenja za 1654 voz s po 3 konji ali 5 do 6 živinčeti, voz kamenja po 22 pf, kar je znašalo 151 ft 4 š 28 pf, in za 1491 voz s po 4 konji, voz po 28 pf, kar je znašalo 182 ft 1 š 26 pf, skupaj 333 ft 6 š 24 pf.

Istega dne so obračunali tudi s Katarino, vdovo po kamnolomcu Gregorju Straussu, ki je med 24. 11. 1556 in 8. 4. 1559 nalomil kamenja za 1020 voz s po 3 konji, voz po 22 pf, kar je znašalo 93 ft 4 š, in 438 voz s po 4 konji, voz po 28 pf, kar je znašalo 53 ft 4 š 8 pf. Torej je vdova Katarina dobila za nalomljeno kamenje 147 ft 8 pf. Seštevek obeh zaslužkov v vrednosti 480 ft 7 š 2 pf predstavlja celoten izdatek za dobavo lomljenega kamenja.

4. Izdatki za prevoz kamenja iz obeh kamnolomov v obdobju december 1556, 2. 2. do 25. 9. 1557, 2. 1. do 24. 12. 1558 in april 1559. Celc vožnje so se obračunavale po 6 kr, polvožnje po 3 kr. Med vozniki kamenja najdemo tudi špitalskega mojstra Vencla Donata, meščana Tomaža Kolla in bivšega vičavskega župana Matijo Ropotala. V omenjenih mesecih je bilo opravljenih 3070 celih in 1555 polovičnih voženj za ceno 384 ft 5 š 6 pf.

5. Izdatki za nakup opeke. Januarja in maja 1557, novembra 1558 in aprila 1559 je bilo kupljenih 305.200 zidakov, 1000 zidakov po 1 ft 2 š 20 pf, kar je znašalo 406 ft 7 š 14 pf. Opeko so dobavili opekariji: Jurij Walchenberger, Benedikt »Ziegler«, Sebastijan Winter, Boštjan Karner in Janže »Ziegler«.

6. Izdatki za prevoz opeke. Opeko so vozili iz omenjenih opekarn v mesecih maju, avgustu in oktobru 1557, septembru in novembru 1558 in aprilu 1559. Prepeljali so 305.200 opek, 1000 opek po 2 š 20 pf, kar je znašalo 101 ft 5 š 28 pf. Večino voženj so opravili meščani Toman Koll, Vencel Donat in Karl Prundl.

7. Izdatki za nakup in prevoz apna. Med 16. 8. in 21. 9. 1557 ter 20. 8. in 17. 9. 1558 se je nakupilo 881 šartinov apna, šartin slabšega apna po 40 kr, boljšega pa po 60 do 65 kr, kar je znašalo 921 ft 6 š. (84 šartinov je bilo nabavljenih z gradbišča cerkve sv. Barbare na Koreni za 73 ft!)

Za prevoze sta ohranjena le obračuna za julij 1557 in april 1559, ko se je prepeljalo 51 šartinov apna od Lenta do bastije, vožnja po 3 kr, za kar sta dobila Karl Prundl in Cenc Ledrer 2 ft 4 š 12 pf.

8. Izdatki za pripravo in prevoz peska med 22. 5. in 22. 10. 1557, 15. 11. 1558 in 8. 4. 1559. Opravljenih je bilo 719 prevozov peska od Grajene do gradbišča, vožnja po 6 kr, kar je znašalo 69 ft 2 š 28 pf.

9. Izdatki za navadne delavce, ki so na gradbišču opravljali razna pomožna dela: nalagali kamenje na kamnarski voz, sejali pesek in podobno. Obračuni so iz časa 19. do 24. 12. 1556, 9. 1. do 20. 11. 1557, 8. 1. do 12. 11. 1558 in 18. 3. do 8. 4. 1559. Dnina se je plačevala moškim po 5 kr, za nalaganje kamenja po 6 kr, ženskam po 4 kr, če so delale težja dela po 5 kr, kar je znašalo skupaj 281 ft 2 š 8 pf.

10. Izdatki za kopače (Grabenknecht), ki so vozili sip na bastijo ter so bili plačani deloma po opravljenih prevozi sipa deloma po dlinah. Obračun je ohranjen za 24. 11. 1556, 26. 6. do 18. 12. 1557, 22. 1. do 31. 12. 1558 in 7. 1. do 1. 4. 1559. Vožnje so se zaračunavale z ozirom na razdaljo po 10, 12, 14 in 16 pf, dnine za moške po 6 in ženske po 5 kr. Prepeljanega je bilo 2240 klafter sipa, delavcev pa je delalo posebno januarja 1559 tudi po 140 na dan. Skupni stroški te postavke so znašali 253 ft 4 pf.

11. Izdatki za kovače. Junija in avgusta 1557, septembra 1558 in aprila 1559 so dobili ptujski kovači in meščani Gregor Hardpreger oziroma njegova vdova Katarina, Matej, Mert in Gregor 200 ft 1 š 24 pf za napravo novega in popravilo starega kamnoseškega orodja, uporabljenega bodisi v kamnolomih ali na gradbišču, ter za razna dela na sami stavbi bastije.

12. Prevažanje kamenja s kamnoseškim vozom po gradbišču. Zadevni stroški so znani iz decembra 1556, od maja do oktobra 1557, od oktobra do decembra 1558 in aprila 1559. Prevoz se je opravljal s po 2 konjema, kar je stalo po 25 kr na dan. Voženj, ki jih je bilo za okoli 330 dni, so največ opravili Jederta Altdorferin ter Andrej in Gašpar Ledrer. Njih cena je znašala 144 ft 5 š 22 pf. Prevažalo se je večinoma obdelano kamenje, pa tudi opeka, težji les in podobno.

13. Izdatki za razne drobne potrebe v času od junija do septembra 1557 in od februarja do oktobra 1558.

Dne 9. 6. 1557 je dobil Hans de Lalió 12 ft za izdelavo obokane stražarnice, za vzdavo več obdelanih kamnov ter ureditev in ometanje vhodne veže v spodnji bastiji.

Dne 31. 7. 1557 je dobil mestni gradbeni mojster Jernej Peitler 22 ft 7 š 22 pf za napravo ostrešenih topovskih lop in za razna druga dela na spodnji bastiji.

Julija in avgusta so plačali Hansu de Laliu 33 ft 4 š za dobavo 100 lopat, 100 velikih in 50 srednjih želez ter za 55 samokolnic, potrebnih pri delu na novi bastiji.

V letu 1558 je Hans de Lalió dobavil še 68 samokolnic, 254 želez, 42 funtov svinca, Jernej Peitler žeblice in deske, mizar Volbenk 3 bastijska vrata, kolar Matej 8 koles za kamnoseški voz itd. Vsi stroški na tej postavki so znašali 105 ft 1 š 22 pf.

14. Izdatki za nadzornika in upravnika gradbenih del, ki je bil nastavljen na željo mojstra Dominika de Lalia z namenom, da bi skrbel za zadostnost gradbenega materiala, orodja in delavcev, nadziral porabo materiala in obrabo orodja ter kontroliral delovno učinkovitost delavcev, za kar je dobival tedensko po en funt. Za čas od 24. 11. 1556 do 8. 4. 1559 je dobil nadzornik Lovrenc Jankovič izplačanih 125 funtov.

15. Izdatki za nakup lesa in desk. Obračun je ohranjen za čas od aprila do novembra 1557 in za maj 1558. Les se je kupoval večinoma na Koroškem (Beljak, Hollenburg, Špital, Labot) pri splavarjih Juriju Pacherrju, Jakobu Hofmannu, Hieronimu Lindnerju, Nikolaju iz Labota, Gašparju Zepcu, Avguštinu iz Beljaka in Lamprehtu Laknerju. Precej lesa je dobavil in prepeljal z Lenta na gradbišče tudi ptujski meščan Lovrenc Jankovič. Šlo je za več šrag in splavov gradbenega lesa, čez 3000 desk (100 po 7 š), podnice, tramiče (tramič po 2 kr) itd. Seštevek stroškov za les je znašal 59 ft 6 š 16 pf.

16. Izdatki za prevoz lesa. Obračuni so ohranjeni za julij 1557, september 1558 in marec 1559 v skupnem znesku 4 ft 1 š 2 pf. Po Dravi prepeljani les se je v Lentu potegnil na suho in nato prepeljal na gradbišče. Za potegnitev splava lesa na suho se je zaračunavalo po 24 pf, za prevoz do gradbišča pa od 16 do 24 pf po voznji.

17. Izdatki za tesarska dela. Podatki so iz časa od aprila do decembra 1557, od januarja do oktobra 1558 in marca 1559 ter so znašali 33 ft 2 š 20 pf. Vsa dela v letu 1557 je opravil mojster Žiga Krannach, ki je s pomočniki pripravil opaž za obokanje v bastiji, obsekal več drevesnih debel, položil v kazemate pod, popravil in dvignil stari most, napravil novega itd. Dela so se obračunavala po zahtevnosti. Mojrstrska dnina je znašala od 7 do 10 kr, pomočniška pa od 6 do 9 kr. V letih 1558 in 1559 je delal pri bastiji mojster Gašper, ki je marca 1559 podrl veliko uto za vozove in drugo orodje.

18. Izdatki za kolarje. Za vzdrževanje voz v letih 1557 in 1558 je dobil mojster Urban Kaltenpacher 6 ft.

19. Izdatki za žeblje so znani iz časa od oktobra do decembra 1557 in oktobra 1558. Od ptujskih meščanov Hansa Leitnerja in Sebastijana Hannsena je bilo dobavljenih 14.500 tesarskih žebeljev (Scharnagel), kar je znašalo 14 ft 2 š 20 pf.

Če obračun resumiramo, dobimo sledečo razpredelnico izdatkov:

1. dolg iz obračunskega obdobja 1555/56	1958 ft 2 š 9 pf
2. za mojstra Dominika de Lalia	2165 ft 4 š 10 pf 1 h
3. za navadne delavce v kamnolomu	323 ft 20 pf
4. za kamnolomce	480 ft 7 š 2 pf
5. za prevoz kamenja	384 ft 5 š 6 pf
6. za nakup opeke	406 ft 7 š 14 pf
7. za prevoz opeke	101 ft 5 š 26 pf
8. za nakup in prevoz apna	924 ft 2 š 12 pf
9. za pripravo in prevoz peska	69 ft 2 š 28 pf
10. za navadne delavce pri bastiji	281 ft 2 š 8 pf
11. za kopače in voznike sipa	253 ft 4 pf
12. za kovaška dela	200 ft 1 š 24 pf
13. za prevoz kamenja na gradbišču	144 ft 5 š 22 pf
14. za drobne potrebe	105 ft 1 š 22 pf
15. za upravnika gradbišča	125 ft
16. za nakup lesa	59 ft 6 š 16 pf
17. za prevoz lesa z Lenta do bastije	4 ft 1 š 2 pf
18. za tesarska dela	33 ft 2 š 20 pf
19. za kolarska dela	6 ft
20. za žeblje	14 ft 2 š 20 pf
S k u p a j	8041 ft 6 š 25 pf 1 h

Seštevek izdatkov je za 3501 ft 29 pf presegel dohodke, ki so znašali 4540 ft 5 š 26 pf 1 h. Ta razlika se je kot dolg prenesla v obračunsko obdobje 1559/1562.

Enota M 61 obsega izmero del, opravljenih v letih 1555 in 1556 na gornji bastiji. Izmero je 19. 11. 1556 opravil **Domenico de Lalia** v prisotnosti deželne komisije in mestnega zastopstva.

Graditev iz neobdelanega kamenja:

Notranja stran obodnih sten: stena, obrnjena proti gradu (zahodu), je merila 15 kl manj 1 čevlj v dolžino, 5 kl 1,5 čv v višino in 3 kl v globino. Opremljena je bila s 4 vdolbinami po 15 kl 4,5 čv in je zato obsegala 233 kl 4 dčv (delovne čevlje, Werckschuh) – 63 kl = 170 kl 4 dčv zidu.

Stena, obrnjena proti ribniku (vzhodu), je merila 20 kl 4,5 čv v dolžino, 5 kl 1,5 čv v višino in 3 kl 1,5 čv v globino. Opremljena je bila s 5 vdolbinami po 15 kl 4,5 čv in je zato obsegala 337,5 kl — 78 kl = 258 kl 4,5 čv zidu.

Stena, obrnjena proti Ožbaltu (severu), je merila 18 kl 4 čv v dolžino, 5 kl 1,5 čv v višino in 3 kl 1,5 čv v globino. Opremljena je bila s 4 vdolbinami po 15 kl 4,5 čv in je zato obsegala 321 kl 4 čv — 63 kl = 258 kl 4 čv zidu.

Stena, obrnjena proti mostu (jugu), je merila 9 kl 2 čv v dolžino, 5 kl 1,5 čv v višino in 3 kl v globino. Opremljena je bila z 2 vdolbinama po 15 kl 4,5 čv in je zato obsegala 146 kl — 31,5 kl = 114,5 kl zidu.

Notranji zidovi: v kazemati, obrnjeni proti gradu, je notranja stena, opremljena s 4 vdolbinami, merila 14 kl 4,5 čv v dolžino, 5 kl 1,5 čv v višino in 3 kl v globino, je torej obsegala 231 kl 2 čv — 42 čv = 189 kl 2 čv zidu, glavna stena pa 3 kl 4,5 čv v dolžino, 5 kl 1,5 čv v višino in 1 kl v globino, je torej obsegala 19,5 kl zidu.

V kazemati, obrnjeni proti mostu, je bila glavna stena enakih mer in količine kot v prejšnji kazemati in je torej obsegala 19,5 kl zidu, notranja stena s 3 vdolbinami po 10 kl 3 čv pa je merila v dolžino 10 kl, v višino 5 kl 1,5 čv in v globino 3 kl ter je torej obsegala 160,5 kl — 31,5 kl = 129 kl zidu.

Seštevek vsega zidovja, do takrat zgrajenega v bastiji, je znašal 1179 kl 5,5 čv zidu po ceni 65 krajcarjev po klaftu, kar je znašalo 1276 ft 1 š 29 pf.

Graditev iz obdelanega kamna:

Na zunanjščini bastije, katere vse štiri stranice so bile skupaj 69 kl 4 čv dolge in 5 kl 1/2 čv visoke, se je porabilo za oblogo 364 kl 1 čv obdelanega kamna, v notranjščini pa:

za slope v severozahodni kazemati 12 kl, za strelni lini 1 kl, za slope v jugovzhodni kazemati 15 kl, za strelni lini 1 kl in za oblogo studenca (vodnjaka) 7 kl, skupaj torej 36 kl.

Seštevek porabljenega obdelanega kamna je znašal 400 kl 1 čv, kar je znašalo pri ceni čevlja po 6 krajcarjev in obračunu 36 dčv za 1 klaftro 1440 ft 24 pf. Seštevek obeh izdatkov je dal končni skupni znesek 2716 ft 2 š 23 pf, ki so ga plačali mojstru Domenieu de Laliu.

Enota M59 hrani vmesno meritev, ki jo je 18. 11. 1558 opravil Domenico de Laliu in je glede navadnega zidu pokazala sledeče mere:

stena proti ribniku: dolga 20 kl 3,5 čv, visoka 2 kl, globoka 2 kl, je merila 112 kl 3 čv

stena proti Ožbaltu: dolga 18 kl 1 čv, visoka 2 kl, globoka 2 kl 4 čv, je merila 84 kl 2,5 čv

stena proti mostu: dolga 1 kl 3 čv, visoka 2 kl, globoka 2 kl 4 čv, je merila 8 kl 9 čv

notranja stena v gornji kazemati, obrnjeni proti gradu: dolga 11 kl 3 čv, visoka 10,5 čv, globoka 15 čv, je merila 53 kl

notranja stena v gornji kazemati, obrnjeni proti mostu: dolga 11 kl 3 čv, visoka 10,5 čv, globoka 15 čv, je merila 53 kl

delilna stena med kazematama je merila 27 kl 3 čv

Prostornina zidov iz neobdelanega kamna je znašala skupaj 338 kl, 2,5 čv. Obdelanega kamna se je porabilo:

na strani proti ribniku v dolžini 23 kl in višini 1,5 čv, kar je znašalo 1518 čv

na strani proti Ožbaltu v dolžini 18 kl in višini 1,5 čv, kar je znašalo 1188 čv

na strani proti vratom (mostu) v dolžini 4 kl in višini 1,5 čv, kar je znašalo 264 čv

na strani proti vratom (mostu) v dolžini 1,5 kl in višini 9,5 čv, kar je znašalo 655 čv

na strani proti gradu v dolžini 1,5 kl in višini 9,5 čv, kar je znašalo 655 čv. Skupen seštevek klesarsko obdelanega kamenja je znašal 4280 dčv ali skoraj 119 klafter.

Enota M 58 obsega izmero del, ki jo je 17. 4. 1559 opravil **Domenico de Lallo** za dela, opravljena med 5. 2. 1558 in 17. 4. 1559 na gornji bastiji.

Graditev iz neobdelanega kamenja:

Notranja stran obodnih sten: stena, obrnjena proti ribniku (vzhodu), z dolžino 20 kl 3,5 čv, višino 2 kl in globino 2 kl 4 čv, je obsegala 112 kl 3 čv zidu.

Stena, obrnjena proti Ožbaltu (severu), z dolžino 18 kl 1 čv, višino 2 kl in globino 2 kl 4 čv, je obsegala 84 kl 2,5 čv zidu.

Stena, obrnjena proti mostu (jugu), z dolžino 3 kl 2 čv, višino 2 kl in globino 2 kl 4 čv, je obsegala 10 kl 4 čv zidu.

V kazemati, obrnjeni proti gradu, se je postavil zid, dolg 11 kl 3 čv, visok 10,5 čv in globok 15 čv s prostornino 53 kl.

V kazemati, obrnjeni proti mostu, se je postavil enak zid z enako prostornino 53 kl.

Delilni zid med obema kazematama z dolžino 15 kl 4 čv, višino 10,5 čv in globino 1 kl je obsegal 27 kl 3 čv.

Seštevek vsega zidovja, zgrajenega v letu 1558/59, je znašal 349 kl 1/2 čv, kar je pri ceni ene klaftre po 65 kr znašalo 378 ft 1 š 12 pf.

Graditev iz obdelanega kamenja:

Na zunanjsčini bastije na strani proti ribniku se je porabilo obdelanega kamenja v dolžini 23 kl in višini brez zidnega venca 11 čv, kar je znašalo 1510 čv ali 42 kl 6 čv,

na strani proti Ožbaltu v dolžini 18 kl in višini 11 čv, kar je znašalo 1100 čv ali 33 kl,

na strani proti mostu v dolžini 4 kl in višini 11 čv, kar je znašalo 264 čv ali 7 kl 12 čv,

v nadstropni kazemati proti gradu v dolžini 11 kl 3 čv in višini 9,5 čv, kar je znašalo 655 čv ali 18 kl 7 čv,

v nadstropni kazemati proti mostu in vratom v dolžini 11 kl 3 čv in višini 9,5 kl, kar je znašalo 655 čv ali 18 kl 7 čv.

Seštevek uporabljenega obdelanega kamenja je znašal 4280 dčv (Werckschuh) ali 118 kl 32 čv. Ker je stal čevelj tovrstnega zidu po 6 kr, je znašala skupna cena obdelanega kamenja 428 ft.

Skupna vsota, porabljena za plačilo zidovja, narejenega iz neobdelanega in obdelanega kamenja, pa je znašala 806 ft 1 š 12 pf.

Ker je bilo leto poprej porabljenega 494 kl 5 čv neobdelanega in 196 kl 1/2 čv obdelanega kamenja (meritev del opravljena 5. 2. 1558 za dela, opravljena v letu 1557), spoznamo, da se je med leti 1555 in 1559 na gornji bastiji kljub finančnim težavam in občasnim prekinitvam dela vendarle intenzivno gradilo, čeprav se jo ni popolnoma skončalo in predvsem ne opremilo z vojnotehničnimi pripravami. Razlika med dohodki in izdatki je zaradi zahtevnosti objekta vedno bolj naraščala in spomladi 1559 dosegla vsoto 3501 ft 29 pf, ki jo je dežela sicer v obračunskem obdobju 1559—1562 pokrila, vendar pa je utrd-bena intenzivnost mesta Ptuja medtem popustila in se umaknila prezidavam na gradu, ki so ga deželni knezi leta 1555 dobili dokončno v svojo posest in mu kmalu, zlasti pa po letu 1564, začeli posvečati čedalje večjo skrb kot osrednji obrambni postojanki Ptuja.

Organizacijske, zlasti pa finančne težave pri utrjevanju mesta nam dobro ponazarjata enoti M 39 in M 58, ki obsegata razno dokumentacijo izmed let 1556 in 1575.

V teku leta 1557 je mesto večkrat zahtevalo od dežele izplačilo odobrenih, a ne izplačanih sredstev, katerih pomanjkanje je zaviralo intenzivnejšo graditev gornje bastije kot glavne utrdbene točke Ptuja. Dne 30. 1. 1557 je mesto sporočilo deželi, da bo prisiljeno ustaviti dela na bastiji, ker ni dobilo za leto 1556 odobrenih 4000 ft, saj si je moralo denar za delavce, kamnoseke in prevoznike sposoditi proti visokim obrestim, da niso prekinili dela. Tega pa si v bodoče zaradi naraščajočih stroškov kratko malo ne more več privoščiti. Dne 5. 4. 1557 je mestni odposlanec Jakob Hanesberger urgiral v Gradcu zaradi izplačila zaostalih in tekočih finančnih sredstev, potrebnih za dokončanje bastije.

Dne 22. 9. 1557 je Ptuj po mestnem pisarju ponovno prosil za nakazilo odobrenega denarja. Dotlej se je porabilo že 2500 ft za nabavo gradbenega materiala, za prevoze, izplačila delavcem itd. Ta denar si je moralo mesto sposoditi deloma proti visokim obrestim. Mestno obzidje je bilo zaradi graditve bastije deloma porušeno, kar je veljalo tudi za stara mestna (Pivska) vrata, zaradi česar je bilo mesto še vedno napol odprto sovražniku.

Dne 19. 10. 1557 je mesto po odposlancu Hansu Leotendorferju ponovno zahtevalo izplačilo odobrenega denarja. Zima je bila pred vrati, gradbena dela pa za to leto že večinoma končana. Zato je gradbeni mojster zahteval obračun opravljenih del in plačilo zanje. Naročilo se je tudi mnogo apna in drugih gradbenih potrebščin, vendar vse brez denarnega kritja. Končno pa bi bilo treba plačati tudi stare dolgove, ki so deloma izvirali celo še iz leta 1555.

Dne 25. 10. so končno odgovorili deželni stanovi, da so tudi oni v hudi denarni stiski, saj morajo vzdrževati čete v Vojni krajini in so si zato morali tudi oni sposoditi 24.000 gld. Dežela bo sredstva prispevala, brž ko bo mogla, do takrat pa naj mesto samo poskrbi za sredstva in izplačila, kakor ve in zna.

Tu se ta za Ptuj ne posebno spodbudna korespondenca konča, ne da bi kaj prida zboljšala njegovo finančno stanje.

Dne 28. 6. 1565 se je mesto obrnilo s prošnjo na nadvojvodo Karla, v kateri pravi, da so leta 1563 porabili za dokončanje gornje bastije in pripadajočega obzidja 800 ft, da pa bi jih potrebovali po mnenju mestnega gradbenega mojstra še najmanj 400, da bi začeta dela dokončali. Zato mesto prosi nadvojvodo za intervencijo pri deželnih stanovih. Dne 8. 7. 1568 se je pojavila prošnja za ustvaritev boljše možnosti za shrambo provianta, ki je posebno poleti naglo propadal in poleg tega sanitarno ogrožal okolico. Izrazila se je želja po zgraditvi proviantne hiše, ki pa jo je mesto dobilo šele čez 20 let. Prav v zvezi z zgraditvijo proviantne hiše se je mesto skoraj vse leto 1587 prepiralo z mojstrom Jernejem zaradi premalo in preslabe opeke.

Enota M 58 nas predstavlja v leto 1575. Dne 1. 12. tega leta se je mesto obrnilo na nadvojvodo Karla s spomenico, v kateri pravi, da je bilo pred leti utrjeno, da je dobilo dve novi bastiji, vendar da gornja še vedno ni skončana, mestni jarek proti gradu še ni razširjen in poglobljen, obzidje pa ponekod že narušeno. Ker ima mesto velike izdatke z mostom in utrditvijo rečnega brega, naj knez apelira na deželne stanove za sredstva, potrebna za utrditev mesta in gradu. Ker so meščani opravili že vse, kar so zmogli glede sredstev in rabote, naj bi se na pomoč pritegnilo okoliško prebivalstvo v obliki tlake. Čeprav je Ptuj kot utrdba važen za vso Štajersko, je vendar njegovo obrambno stanje prepuščeno samo meščanom in je zato slabo. Posebno skrb povzroča gornja bastija, ki še ni skončana, in del obzidja proti gradu, ki se je nagnil in deloma celo porušil. Zato naj knez doseže, da bodo deželni stanovi odobrili sredstva za utrditev mesta, kot so to storili pri Radgoni in Fürstenfeldu.

Dne 16. 12. istega leta je nadvojvoda priporočil ptujsko prošnjo deželnim stanovom, češ da meščani skrbje za vzdrževanje mostu in utrdb okoli njega, finančno skrb za dokončanje bastije in izkop ter ureditev (modernizacijo) mestnega jarka pa naj prevzamejo stanovi.

Kakšen je bil efekt nadvojvodove intervencije, se ne ve, gotovo pa je, da so deželní stanovi zgradili deželno proviantno hišo med leti 1585 in 1588, da je mesto postavilo Nova ali Špehasta vrata in mogočen mestni stolp, katerega graditev se je končala šele v začetku 17. stoletja, ter da je na gradu nastalo arkadno dvorišče in vrsta drugih gradbenih izboljšav.

S tem končujem ekskurz po utrdbeni dejavnosti mesta Ptuja v 3. četrtini 16. stoletja, kolikor jo osvetljuje določeno arhivsko gradivo, shranjeno v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu in deloma v Zgodovinskem arhivu v Ptuj. To gradivo je precej zgovorno za desetletje 1549—1559, molči o utrjevanju gradu in le malo pove o utrdbenih naporih mesta v desetletjih po 1560. To je po svoje logično, saj je pregledano gradivo deželnoobrambnega značaja (Militaria), zato bo potrebno pregledati še kronološko vrsto mestnega gradiva v ŠDA in gosposkiško gradivo v ZAP.

Viri:

Deželni arhiv v Gradcu:

Fond MILITARIA, enote: 62 za leta 1549—1554
60 za leto 1555
61 za leta 1555—1558
39 za leta 1557—1559
59 za leta 1557—1558
58 za leta 1559—1575 in 1587.

Zgodovinski arhiv Ptuj:

Zbirka fotokopij, usrezne enote iz 2. polovice 16. stoletja.

O UTRJEVANJU PTUJA V SREDINI 16. STOLETJA

Povzetek

Gradbena aktivnost v Ptuj, ki se je začela leta 1527, je dosegla višek v desetletju 1549—1559, nato pa polagoma popuščala vse do konca 16. stoletja. V tem času je Ptuj dejansko zamenjal svojo srednjeveško utrjenost z renesančno, ki je obnovljena v letih 1664, 1704 in 1759 dočakala 1. polovico 19. stoletja, ko se je začelo njeno rušenje, ki se je dejansko končalo leta 1931 z odstranitvijo minoritske bastije. Študij arhivskega gradiva iz let 1549—1559 in 1575, ki ga hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu, nam dovolj dobro ponazarja dogajanje v tem času, da lahko rekonstruiramo njegov potek. Gre predvsem za zidavo obeh bastij, ki sta mesto ščitili z vzhodne, najbolj ranljive, od grajske utrdbje najbolj oddaljene mestne strani. T. i. spodnja ali minoritska bastija je nastala v letih 1549—1551, čeprav je bila dokončana in opremljena šele leta 1555; t. i. gornja bastija pa je nastajala v letih 1555—1559, a dokončana in opremljena še ni bila niti leta 1575. Ta bastija, ki je bila mnogo večja od minoritske, je predstavljala glavno utrdbjo mesta Ptuja, ki je po svoji gradbeni zahtevnosti in zato tudi po stroških precej presegla finančne zmožnosti Ptuja. Sočasno so obnovili tudi ostale mestne utrdbje, ki so jih deloma nanovo zgradili ali pa vsaj temeljito prezidali. Načrte za obravnavana utrdbena dela je napravil superintendent Domenico de Lallo, gradbišče pa je skozi vsa omenjena leta vodil njegov brat Gianmaria ali Hans de Lallo, ki so mu pomagali Benedikt de la Porta, Antonio de Riva, Antonio Spaniol, Jacopo Paracca, Antonio Cassin, Francisco Vagat in drugi, pa tudi precej domačih gradbenikov in zidarjev: Stefan Bratec: mojster Pernhard, Ivan Malic, Erhard Pämmer, Hans Ferber, mojster Peter, Jernej Peitler itd. Arhivski podatki, ki le redko govore o samih gradbenih objektih, nam dobro predstavljajo organizacijsko razsežnost gradbišč, pa tudi materialne in zlasti finančne težave, s katerimi so se morali organizatorji graditve in njeni izvajalci spoprijemati.

Ker je pregledano gradivo iz serije MILITARIA, ne pa tudi iz serije mesta, se bo morda v zvezi z utrdbeno zgodovino Ptuja še kaj našlo. Opravljena raziskava

arbijskega fonda v obsegu 6 škatel gre v okvir širše zastavljene raziskovalne naloge, katere cilj je preučiti fortifikacijsko zgodovino Ptuja, Maribora in Brežic (Celje in Slovenska Bistrica nista spadala v deželni utrdbeni sistem) v 16. stoletju.

BEFESTIGUNGSARBEITEN DER STADT PTUJ IN DER MITTE DES 16. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Die Befestigungstätigkeit der Stadt Ptuj die im Jahr 1527 begann, erreichte im Zeitraum 1549—1559 ihren Höhepunkt, um dann in den nächsten Jahrzehnten zu erlahmen. In dieser Zeit wechselte Ptuj seinen vererbten mittelalterlichen Mauerring mit den renaissancemässigen Befestigungen, die, in den Jahren 1664, 1704 und 1759 renoviert, die 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts erlebten, dann aber succesiv abgetragen wurden, bis schliesslich im Jahr 1931 auch die sogenannte Minoritenbastei vernichtet war. Das Studium des Archivmaterials aus den Jahren 1549—1575, das in dem Steiermärkischen Landesarchiv in Graz aufbewahrt ist, vermittelt uns eine genug klare Einsicht in das Geschehen um 1550, dass wir den Ablauf des Geschehens verfolgen können. Es handelt sich besonders um die Erbauung der beiden Basteien, die die Stadt von der östlichen Seite — die war wegen der Entfernung des Schlossberges mehr verwundbar als die anderen Seiten — verteidigten.

Die sogenannte untere oder Minoriten Bastei ist in den Jahren 1549—1551 entstanden, war aber erst in den nächsten Jahren vollkommen beendet. Die sogenannte obere Bastei ist in den Jahren 1555—1559 erbaut worden, war aber nicht einmal im Jahr 1575 beendet. Diese Bastei, die viel grösser als die untere war, stellte die Hauptbefestigung der Stadt dar; sie war bautechnisch viel schwieriger und auch teurer und überwuchs die finanziellen Möglichkeiten der Stadt Ptuj. Zur gleichen Zeit erneuerte man auch die anderen Verteidigungswerke, die man teilweise neu erbaute, teilweise aber gründlich erneuerte. Die Baupläne für diese Verteidigungsbauten machte der Superintendent Domenico de Lallo, die Bauarbeiten aber leitete von 1549—1559 sein Bruder Giammaria (Hans) de Lallo mit der Hilfe seiner italienischen (Benedikt de la Porta, Antonio de Riva, Antonio Spaniol, Jacopo Paracca, Antonio Cassin, Francisco Vagat ua.) aber auch heimischen Mitarbeiter (Stefan Bratec, Meister Pernhard, Ivan Malic, Erhard Pämer, Hans Ferber, Meister Peter, Jernej Peitler ua.). Die archivalischen Daten, die nur selten vom Bauen selbst reden, desto mehr aber von der Bauorganisation, enthüllen uns die materiellen und besonders finanziellen Schwierigkeiten, mit denen die Organisatoren und die führenden Bauleute zu kämpfen hatten. Weil nur das Archivmaterial aus der Serie MILITARIA erforscht ist, nicht aber die Fonds von der Stadt, wird man vielleicht noch welche interessante Angaben finden. Das Studium des Fonds im Umfang von 6 Schubern verfolgte den Zweck, die breiter aufgestellte Untersuchungsaufgabe zu sondieren mit dem Endziel, die Befestigungsgeschichte von Ptuj, Maribor und Brežice (Celje und Slovenska Bistrica gehörten nicht in die Reihe der landesbedeutenden Festungen) des 16. Jahrhunderts zu untersuchen.

DONESKI K BAROČNEMU KIPARSTVU NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM

Sergej Vrišer*

UDK 73.034.7(091)(497.12-18/-11)

VRIŠER Sergej: Doneski k baročnemu kiparstvu na slovenskem Štajerskem (Zusammenfassung: Beiträge zur barocken Bildhauerkunst in der slowenischen Steiermark.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, str. 131—139.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 3 slike.

Marijin milostni kip v Mariboru

Kip Marije — Matere milosti v frančiškanski cerkvi v Mariboru izvira iz Konjice, odkoder je prišel najprej v Gradec, nato v Freibichl pri Lipnici in 1747 kot božjepotna podoba v minoritsko cerkev v Mariboru ter slednjič v frančiškansko cerkev v Mariboru. Raziskovanja v novjšem času so ugotovila, da sta glavi Marije in deteta očitno starejši od ostalega kipa, ki je po ornamentiki na izrezljani obliki vsekakor iz 2. četrtine 18. stoletja.

Pogodba kiparja Franca Rottmana za delo v Radmirju

Pogodba in potrdila ljubljanskega kiparja Franca Rottmana za izdelavo velikega oltarja v Radmirju pri Gornjem gradu iz l. 1764/66 govorijo o zamisli in o vrstah marmorja za ta oltar.

UDC 73.034.7(091)(497.12-18/-11)

VRIŠER Sergej: Contributions to the Baroque Sculpture in Slovene Styria. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, p. 131—139.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl., 3 pict.

Maria's Miraculous Statue in Maribor

The statue of Maria — the Mother of Grace in the Franciscan church at Maribor originates from Konjice, whence it came first to Graz, then to Freibichl near Leibnitz and in the year 1747 as picture of pilgrimage to the Minorite church at Maribor and finally to the Franciscan church there. Researches have stated in recent times that the heads of Maria and her child are obviously older than the remaining part of the statue, which dates back in any case to the second quarter of the 18th century as to the ornamentation on her carved dress.

Contract of Sculptor Franc Rottman for the Work in Radmirje

The contract and attestations of the sculptor Franc Rottman from Ljubljana for carrying out the high altar at Radmirje near Gornji Grad from the years 1764/66 speak about the design and the kinds of marble for that altar.

MARIJIN MILOSTNI KIP V MARIBORU

Kip Marije — Matere milosti v velikem oltarju frančiškanske cerkve v Mariboru je bil zaradi svoje zgodovine in božjepotne pomembnosti doslej že obravnavan v nekaj publikacijah.¹ V pričujočem sestavku bi želel izluščiti umet-

* Dr. Sergej Vrišer, ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Mariboru in profesor filozofske fakultete v Ljubljani.

¹ N. Leeber, Gnaden-Geschichten der marianischen Bildnuss, Steyr 1753

R. Lixel, Maria, die Mutter der Barmherzigkeit oder das wundertätige Gnadenbild in der Franziskanerkirche zu Marburg in Steiermark, Marburg 1900

Marijin kip v Mariboru. Figuri sta brez kron in žezla.

nostnozgodovinske komponente te baročne plastike. Res so se že nekateri pisci pomudili tudi pri slogovnem opisu kipa in poskusili pojasniti njegovo poreklo, vendar je vnovično preučevanje tega dela pripeljalo do nekaterih ugotovitev, ki se mi zdijo vredne objave.

Preden preidemo k opisu kipa, je potrebno, da v sežeti obliki ponovimo njegovo življenjsko pot, kot nam jo podajajo zgodovinski viri.

Marijin kip je stopil v zgodovino leta 1746. Tega leta se je grofica Ivana Felicita Khünburg na vrnitvi z božje poti k Svetemu Frančišku v Radmirju pri Gornjem Gradu ustavila v Konjicah. Po maši v župnijski cerkvi je v zakristiji zagledala star Marijin kip z detetom, kakršnega si je že dolgo želela. Obrnila se je na župnika s prošnjo, da bi ji kip odstopil. Župnik je v to privolil, saj je bil kip, kot pravi poročilo, že star in slabo oblečen, tako da ni zbujal nobenega spoštovanja, povrh pa so si v Konjicah omislili že nov kip in bi starega lahko pogrešali.

J. Pajek, Schlusswort nach der Konsekrationsfeier der neuerbauten Vorstadtpfarrkirche zur Hl. Maria in Marburg, Marburg 1900

N. Meznarič, Zgodovina čudodelne podobe Matere Milosti v frančiškanski cerkvi v Mariboru, Maribor 1904

M. Napotnik, Die Basilika zur Heiligen Maria, Mutter der Barmherzigkeit in der Grazer-Vorstadt zu Marburg, Marburg 1903

A. Hoppe, Maria Mutter der Barmherzigkeit, posebni odtis iz dela Des Österreichers Wallfahrtsorte, Marburg 1913

Grofica je kip prepeljala v Gradec, kjer ga je dala obnoviti in olepšati. To delo je opravil slikar in pozlatar Janez Venčesl Wiegerlsföls. Izročilo pripoveduje, da je Marijin kip kmalu pokazal čudodelno moč. Grofica Khünburg ga je postavila v kapelici svoje graščine v Freibichlu pri Lipnici, kjer je zaslovel kot podoba Matere milosti, ki je iz dneva v dan privabljala številne romarje.

Ker je prihajalo v Freibichl čedalje več ljudi in se je Khünburgova bala, da bi kdo utegnil kip ukrasti, se je slednjič odločila, da ga izroči mariborskim minoritom. Od leta 1747 dalje se je romanje usmerjalo v Maribor, v minoritsko cerkev v Pristanu. Tam je kip ostal do leta 1878, ko so ga prenesli v slovensko faro v Graškem predmestju v Mariboru. Ko so na prostoru stare cerkve leta 1900 zgradili novo, sedanjo frančiškansko cerkev, so Marijin kip namestili v atiki velikega oltarja, kjer je še danes.

Kip predstavlja stoječo Marijo v togi, slovesni drži z detetom v naročju. Marijino obličje z nekoliko topim izrazom obdajajo razpuščeni in valoviti lasje, ženino glavo pokriva pojčolan, ki je obdan s čipkami in se pahljačasto razširja do roba Marijine obleke. Mati objema z desnico otroka in hkrati izteguje odprto dlan, v levici drži žezlo. V značilni drži se nam prikazuje dete: mati ga samo z laktom pritiska k sebi, otrok pa izteguje ročici, kot bi prosil ali pa nekaj težkal. S poudarkom je oblikovana Marijina obleka. Gre za baročno ali bolje rokokojsko krinolino s tesnim životcem in širokim, v gube nabranim krilom. Izrez obleke in rokave krasijo nabornice po vzorcu mode v 18. stoletju. Tudi ornamentika na Marijini in detetovi obleki govori z zavoji rokokojske školjkovine in vitic za čas druge četrtine 18. stoletja. Marija in dete imata na glavah pločevinasti kroni, okrašeni z mrežasto, predrokokojsko ornamentiko in barvitimi steklenimi vložki, posnemajočimi drago kamenje. Marijin kip spremeljata v atiki oltarja dva poletavajuča putta, ki sta prav tako iz 18. stoletja.

Marijin kip sta dokaj nadrobno opisala v svojih delih dr. Mihael Napotnik in Alfred Hoppe. Prvi je ugotovil, da je kip sicer častitljivo, a umetniško nezahtevno delo. Marijina glava, da je sicer lepa in vedrega izraza, vendar je precej okorno oblikovana. Opisal je Marijino oblačilo, njegovo zvonasto obliko in okrasje, ki poskuša posnemati vzorce v brokatu. Omenil je, da gre pri mariborskem kipu za nekoliko svobodnejšo ponovitev kipa v Maria Zelli in da podobno kakor v drugih božjepotnih krajih tudi naša plastika ni umetnina, ki bi jo bil izdelal strokovnjak. Krinolina naj bi posnemala druge Marijine kipe, za katere je bilo v navadi, da so jih oblačili.³

A. Hoppe se v opisu kipa ustavlja pri Marijinem ozkem, a pravilnem obrazu; na njem ga motijo edino le pregloboko vrezane oči. Marija in dete sta zasnovana v paradni drži, značilna pa da je igra njunih rok. Kakor Napotnik tudi Hoppe opozarja na nevsakdanje razkrečene prste Marijine desnice. Kip, pravi, da je redko videti brez slovesnih oblačil iz blaga.³

Oba pisca omenjata številne upodobitve milostnega kipa, slike in grafike, ki pa precej netočno podajajo njegove nadrobnosti.

Kaj me je napotilo k preučevanju Marijinega kipa? Predvsem dejstvo, da izvira iz Konjic. V Konjicah in okolici sem zasledil nekaj plastik 17. stoletja, za katere menim, da bi jih utegnil izdelati eden od domačih konjiških rezbarjev.⁴ Značilnosti, ki povezujejo ta dela, so obrazi s precej negibnim izrazom in velikimi očmi. Dozdevalo se mi je, da ima takšen izraz tudi mariborski milostni kip. Pozneje se je izkazalo, da spominja na konjiške plastike samo od daleč in da gre v resnici za precej drugačno delo.

³ M. Napotnik, o. c., str. 301/304, 333, 337

⁴ A. Hoppe, o. c., str. 18/22

⁵ S. Vršer, Življenjepisni podatki o baročnih slikarjih in kiparjih Celja, Ptuja in Slovenskih Konjic, Kronika VI, Ljubljana 1958, str. 131/138.

Nadrobnejši ogled Marijine plastike nas seznaja z vrsto zanimivosti in nam zastavlja tudi več vprašanj. Priznati moram, da sem bil precej presenečen, ko sem ugotovil, da je Marijina postava, ki jo vidimo na oltarju, dejansko njeno »edino«⁵ telo. Mislim sem namreč, da je kip »oblečen«, se pravi, da bi lesena baročna krinolina kakor nekaj plašč ali pokrov zakrivala Marijino originalno telo, tisto iz Konjic. Takih primerov poznamo pri božjepotnih kipih mnogo. Za paradnim oblačilom mariborskega kipa pa ni ničesar. Na hrbtni strani je plastika izdolbena, trup je iz enega kosa lesa in ne kaže znakov, da bi bil kakor koli dopolnjen.

Pač pa je posebnost Marijina glava. Obraz brez las in z delom vratu je namreč izrezljan iz posebnega kosa lesa, ki je vstavljen in pritrjen za ovratnik lesene obleke in skrit pod prameni valovitih las. Lasje se ne držijo obraza, ampak so prav tako posebej izrezljani in pritrjeni skupaj s širokim, tudi lesenim Marijinim pajčolanom tako, da obkrožajo vstavljeno obličje. Tudi Jezusova glava zasluži pozornost. Ni sicer pritrjena na telo tako kot Marijina, v naklonu pa kaže nekoliko nenavadno držo in ustvarja vtis, kot bi nekoč pripadala nekemu drugemu telesu.

Prav gotovo učinkujeta obe glavi v baročnem videzu kipa najmanj baročno. Marijin obraz s podolgovatimi očmi, z mehкими ustnicami in s kratko bradico bi še naprej opredelili za brezstilen, vsekakor pa bližji 17. kakor 18. stoletju. Isto bi veljalo za Marijino pričesko. Pri otroku se nam zdi, kot bi bila glava še starejša od Marijine. Polzasto zaviti kodri in oblika ušes spominjajo kar na tip Jezuščka s plastik 16. stoletja.

Kako naj si razlagamo slogovna nasprotja na Marijinem kipu? Za plastiko, ki jo je grofica Khünburg leta 1746 pridobila v Konjicah, pravijo viri, da je bila stara. Napotnik meni, da je nastala morda okoli leta 1640.⁶ Teh domnev seveda ni moč z ničimer potrditi, prav gotovo pa je bil kip v resnici precej do trajan, saj ga župnik prosilki sicer ne bi bil odstopil. Iz opombe, da je bil kip slabo oblečen, lahko sklepamo, da je šlo za plastiko, ki so jo po baročni navadi oblačili v nalašč zanjo sešita oblačila.

Napotnik omenja, da so kip, potem ko je zapustil Konjice, večkrat obnovili in da je pri tem doživel nekaj nebitvenih sprememb. Po nalogu Khünburgove ga je najprej restavriral graški slikar J. V. Wiegelsföls. Obnovili so ga tudi v času župnikovanja Jožefa Treplaga med leti 1828/33 in leta 1900, ko ga je očistil in primerno obnovil mariborski pozlatar Andrej Dohnalik.⁸

Posebej se kaže ustaviti pri obnovi v Gradcu. Po tem, kar se nam ponuja v presojo, bi sklepali, da so takrat konjski kip kar temeljito predrugačili. Rokokojski ornamentalni motivi na Marijini in Jezusovi obleki so nedvomno iz časa, ko je bil kip deležen obnove, torej iz leta 1746. Kip gotovo ni mogel imeti take ornamentike že v Konjicah, saj bi v tem primeru o njem ne trdili, da je star. Malo verjetno se tudi zdi, da bi v stari trup pozneje vrezali rokokojske okraske.

Prvotni kip v Konjicah so bržkone oblačili v različna oblačila. V baroku poznamo številne sakralne plastike, ki so bile namenjene za oblačenje. Največkrat je pri teh plastikah telo obdelano samo sumarično, ker ga pač pokrivajo oblačila iz blaga. Ko so konjski kip v Gradcu obnavljali, se je bilo bržda zato, ker je bil star, potrebno odločiti za novi telesi Marije in Jezusa. Ob tej priliki pa so ju izrezljali v slovesnih oblačilih, katerih prav gotovo niso imeli namena skrivati za sešitimi oblekami, ampak naj bi bil ta paradni videz prav značilnost milostnega kipa.

⁵ M. Napotnik, o. c., str. 301/302

⁶ M. Napotnik, o. c., str. 304

Marijin kip v Mariboru. Glavi figur s kronama.

O kipu se je ohranilo več upodobitev iz 18. stoletja. Na teh slikah se Marija pojavlja v oblačilu, ki je nekoliko drugačno od tistega na kipu. Žena nosi krilo, ki je po sredini zaprto in obrobljeno, kar je bilo v modi v 18. stoletju. Da se je ta različica ponavljala od slike do slike, si je moč razlagati s tem, da so risarji pač prerisovali drug od drugega in tako ponavljali tudi napako, ki jo je zagrešil prvi risar. Lahko pa je seveda povsem mogoče, da je Marija od časa do časa vrh lesene dejansko nosila še sešito obleko, o kakršni govori tudi A. Hoppe.⁷ Na upodobitvah nosita Marija in Jezus na glavah beli baročni lasulji. Tudi to je utegnilo ustrezati resnici, saj je bil ta način krašenja plastik v 18. stoletju precej pogosten.

Po skušajmo odgovoriti na vprašanje, zakaj Marija steguje desnico z razklenjenimi prsti in je ne polaga detetu okoli telesa. Zanimivo je, da na upodobitvah ni zaslediti te posebnosti. Morda se je zdela grafikom precej nelogična in so jo torej v svojih delih popravili. Ali je morda kipar tako oblikoval roko z namenom, da bi mogla držati rožni venec ali pa da so na prste lahko natikavali nakit, ki so ga prinašali častilci milostnega kipa? Star, sicer ne dragocen, vendar umetno izdelan prstan iz 18. stoletja na Marijinem sredincu se je ohranil do današnjega časa, mati in otrok pa sta imela okoli vratu tudi verižici z obeskom.

Ni nam znano, ali sta bili pločevinasti kroni izdelani za figuri v Gradcu. Po ornamentiki se zdita celo starejši od kipa, saj se predrokokojske mrežaste

⁷ A. Hoppe, o. c., str. 18

oblike uveljavljajo pri nas že v 20. letih 18. stoletja. Ali sta kroni krasili poprej že kak drug kip ali pa gre samo za zapoznel primer mrežaste ornamentike? Malo verjetno se mi zdi, da bi bili kroni iz Konjic, zanikati pa tega seveda ni mogoče. V novejšem času je kroni na novo zlatil v ognju mariborski zlatar Franc Kager.

Napotnik je ugibal, ali ni kip prišel v Konjice iz Žižke kartuzije. Speč vprašanje, ki ostaja odprto. Prav tako ni odgovora na vprašanje, ali je bil pri obnovi v Gradcu udeležen samo J. V. Wiegelsföls, ki ga zapisi imenujejo »incorporierter Maler zu Grätz«, torej slikarja, pozlatarja. Po tem, kar smo ugotovili, se nam zdi verjetno, da je imel pred njim kip v delu še kak graški rezbar. Ta je morda od starega dela ohranil samo obe glavi in dal kipu nov, sodobnejši videz. Podoba je, da je prišlo Wiegelsfölsovo ime v zgodovino kipa predvsem zato, ker se je raznesel glas, da je slikarjeva žena ozdravela, ker se je v času, ko je stal kip v moževi delavnici, z molitvijo obrnila po pomoč Mariji. Ime rezbarja pa se je izgubilo.

Morda sta graško delo tudi oba putta, ki v poletu spremljata Marijo. Napotnik meni sicer, da so ju verjetno namestili šele v Mariboru, to pa seveda ne pomeni, da ju je izdelal Mariborčan.

Za konec ni nezanimivo omeniti, da sta s kipom vendarle povezani tudi imeni dveh mariborskih umetnikov, četudi na kipu nista opravila kakih del. To sta kipar Jožef Straub in slikar Janez Mittermayer. Leta 1747, ko je bil kip že pri minoritih v Mariboru, sta očitno kot umetniška izvedenca poleg drugih meščanov zapisala, »da je bilo desno oko Marije, Matere Milosti zakrito kakor v tančico ali tenko kožico. Še preden je preteklo osem dni, so spoznali, kaj je to pomenilo, ker prišla je huda ura, da je potolkla toča skoraj vse okoli Maribora«.⁸

Dognanja okoli mariborskega milostnega kipa smo sicer pospremili z mnogimi vprašaji, po svoje pa odkrivajo ne samo umetnostnozgodovinski, marveč tudi širši razgled v razmere baročnega časa, ko se ne hkrati v čudeže uveljavlja radoživa tostranskost, ki se ne ustraši tudi svetinjo prikrojiti okusu dobe in utripu življenja.

POGODBA KIPARJA FRANCA ROTTMANA ZA DELO V RADMIRJU

Preučevanje arhivalij župnijske cerkve svetega Frančiška Ksaverija v Radmirju pri Gornjem Gradu, danes v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, nam je pred leti osvetlilo ljubljanskega kiparja Franca Rottmana (okr. 1710—1788), nekdanjega pomočnika in pozneje naslednika Francesca Robba, kot avtorja velikega oltarja v tej cerkvi.⁹ Iz listin je bilo razvidno, da je Rottman v letih 1764/66 izdelal osnutek in tudi postavil spodnji, marmornati del oltarja s kipom umirajočega Frančiška Ksaverija v niši oltarne menze. Nevšečne okoliščine, predvsem pomanjkanje denarja, so preprečile uresničitev celotne Rottmanove zamisli in šele leta 1801 so dokončali zgornji del oltarja v lesu.

Tudi v ljubljanskem škofijskem arhivu se je ohranilo nekaj listin, ki pripovedujejo o Rottmanovem delu v Radmirju.¹⁰ Gre za pogodbo za izdelavo

⁸ N. Meznarič, o. c., str. 14

⁹ S. Vrišer, Nekaj podatkov o baročnih kiparjih in njihovih delih na slovenskem Štajerskem, Kronika VIII, Ljubljana 1960, str. 51/53

¹⁰ V ŠKALJ so naslednje listine, ki se nanašajo na Rottmanovo delo v Radmirju:

— Contratto Stabilito Fra L'Illustriss.^{ma} e Reverend.^{ma} Monsignor Carolo Perr Vicario Generale Per L'una e Per Altra parte il Maestro Francesco Rottman Architetto e Scultore de Marmi Per fare L'Altare Maggiore a Oberburg Nella Chiesa di S. Francesco Xaverio, nel qual Contratto Ti sonno Accordati e Convenuti de punli come segue

Marijin kip v Mariboru. Kip v celoti in s pultoma.

velikega oltarja in nanjo navezujočo se specifikacijo del, napisani v italijanščini in nemščini, in za vrsto Rottmanovih potrdil za prejeto plačilo po opravljenem delu. Te listine precej dopolnjujejo našo vednost o kiparjevih načrtih za Radmirje, iz njih pa razberemo tudi nekaj črt kiparjeve osebnosti.

Pogodba v italijanščini, sklenjena med generalnim vikarjem Karlom Peerom in Francom Rottmanom, arhitektom in kiparjem, za izdelavo velikega oltarja govori najprej o spodnjem delu oltarja do menze (di fare tutto il corso del Altare sino Alla Mensa come Mostra il disegno), ki naj bo izdelan po risbi do konca leta 1764. Nato naj sledi drugi del nad menzo do stebrov (il Secondo ordine del bassamento di Detto Altare Sino Alle Collone), nadalje oltarna obhodna loka (le Due Porte con due Vasi di Sopra), kip svetnika pod menzo (la Statua del Santo sotto la Mensa) in ograja s tlakom in stopnico (il Ballustro con il Salizo e Scalino).

V nadaljevanju govori pogodba o rokih izdelave in postavitve oltarja. Cerkve svetega Frančiška je dolžna oskrbeti za ta dela potrebno gradivo — apno, les, železo, svinec, skrbeti mora za prevoz kiparjevih izdelkov v Gornji Grad,

- Specificazione del Valore di Tutto il Bassamento sino alle Collone Con Le due Porte et la balaustrata et Salizo e Scalino
- Rollmanove izjave v zvezi s prejemom plačila za opravljena dela
- Specification Della Qualità de Marmi che si deve Adopare Nel Altare Di S. Francesco Xaverio a Oberburg Con il Valore Che Importa il Detto Altare di Capo in Capo
- Specification della Ballaustrata che Si deve fare intorno L'Altare di S. Francesco Con La qualità da Marmi che Sarra fatta et il Valore della medema.
- Lavoro fatto Esra Contratto nel Altare di S. Francesco a Oberburg di più
- Vergleichs Contract s specifikacijo

plačati mora zidarju, ki bo pomagal pri postavljanju oltarja, in prevzeti stroške bivanja kiparja in njegovega pomočnika.

V specifikaciji, ki se navezuje na pogodbo, so ob posameznih izdelkih in opravih navedene tudi cene. Rottman je sestavil še poseben seznam za vrste marmorja, ki naj bi ga uporabili za radmiski oltar (Specificacion Della Qualita De Marmi itd.). V seznamu navaja različne vrste kamna — »marmo Rossetto del Cragno, marmo Africano Rosso di Francia, marmo Bianco di Genoua, diaspro di Cicilia, marmo Rosso di Verona, marmo Nero, marmo machiatto di Carintia« itd.

Iz specifikacije razberemo, da se je kipar pri svojem delu skliceval na delo Francesca Robba. Nekajkrat namreč omenja, naj bo sestava marmorja slična kakor pri oltarju mater uršulink v Ljubljani (A'Similitudine del Altare Delle Madri Orsoline di Lubiana). Omeniti velja tudi opise delov oltarja, ki jih Rottman ni utegnil izdelati. Tako govori o arhitravu nad kapiteli (Architraue Sopra li Capelli a norma del Mio Disegno), o petih glavnih kipih oltarja — sv. Petru in Pavlu, dveh kipih nad portaloma in enem kipu nad tabernakljem (Cinque Statue Principali Alle Parta Latteri del Altare Vna di S. Pietro e S. Paolo, Piu due Statue sopra le Porte et una di Sopra della Fede), nadalje o dveh sedečih angelih (Due Angioli Sedenti di Sopra con Sue Alle), o prikupnem kipu svetnika pod menzo (La statua Piacente del Santo sotto La mensa), dveh putih ob sliki patrona (Due angioletti ho sia Puttini che mostra Sostenere La Soaza del quadro del Santo) in treh angelskih glavicah (Tre Teste di Angioli ho Sia Cherubini).

Pogodba v nemščini ni dobeseden prevod italijanskega izvirnika, vsebuje pa seveda vse bistvene člene te pogodbe. Tako je najprej beseda o spodnjem delu oltarja do menze (usque da Mensam), ki naj bo dokončan do izteka leta 1764, drugi del nad menzo do stebrov (ultra mensam bis wo die Säulen kommen sollen) pa do septembra 1765. Besedilo navaja obhodna loka (die zwey Thör auf jeden mit einem garten gefäss), zatem tlak (den ganzen gang, wo man zu Communicieren pflegt mit schönen Marmorsteinernen Staketten zu Verschliessen, wie auch die Stafeln samt den Pflaster auf das beste zu sezen). Posebno skrb nalaga pogodba izdelavi kipa patrona (unter dem Tisch die Statuen des heiligen Francisci in weissen Marmor), ki naj bo prav tako dokončan v letu 1765 ali pa celo že 1764.

Tudi nemška specifikacija navaja cene za posamezna dela. Očitno pa so prevajalcu povzročali preglavice italijanski kamnoseški izrazi, saj je pripisal, da različnih zvrsti marmorja ni moč opisati v nemškem jeziku (in dem Originali gefertigten Contract Specificierten Stuk und Gattungen des Marmors so in der Teutschen Sprach nicht können Expliciert werden), zato nekaterih navedb v prevodu ni navedel.

Po pisavi lahko ugotovimo, da je italijanske listine napisal Rottman sam, nemščine pa bržkone ni obvladal toliko, da bi sestavil tudi nemško pogodbo. Ta je spisana v gotici in razodeva drugačen rokopis, kipar pa jo je samo podpisal.

Podoba je, da se Rottman ni samo izšolal v Italiji, bil je učenec kiparja Giuseppa Toretta,¹¹ marveč da je ohranil italijanskega duha tudi za svojega bivanja v Ljubljani. Italijanska umetnost je bila takrat v Ljubljani visoko cenjena in podobno kakor Robba se je tega dobro zavedal tudi Rottman. Podpisoval se je »Francesco Rottman, Architetto e Scultore De Marmi, Cittadino di Lubiana«, s čimer je želel določno poudariti, da ni »navaden« kipar ali bolje

¹¹ D. Prelovšek, Kje se je šolal kipar Franc Rotman (okr. 1710—1768)?, Kronika 24/2, 1976, str. 108

rezbar, kakršnih je bilo ob njegovem času v naših krajih mnogo, ampak da je »Italijan« in umetnik, ki kleše v zlahtni marmor. Tudi pripis, da je ljubljanski meščan, govori o samozvesti, s katero se je najbrž poskušal še prav posebej uveljaviti na podeželju.

BEITRÄGE ZUR BAROCKEN BILDHAUERKUNST IN DER SLOWENISCHEN STEIERMARK

Zusammenfassung

Das Mariengnadenbild in der Franziskanerkirche in Maribor

Das Mariengnadenbild in der Franziskanerkirche in Maribor wurde bisher bereits in einigen Publikationen besprochen. Der vorliegende Aufsatz versucht mit einigen kunsthistorischen Forschungsergebnissen die Kenntnis über die Plastik zu erweitern.

Die Marienstatue befand sich ursprünglich in der Pfarrkirche in Konjice, und kam 1746 nach Graz und von dort nach Freibichl bei Leibnitz. Da die Statue sehr bald wegen ihrer Wundertätigkeit bekannt wurde, übertrug man sie 1747 in die Minoritenkirche in Maribor. Später wurde sie in die Marienkirche in der Grazervorstadt verlegt und 1900 im Hochaltar der neuen Franziskanerkirche aufgestellt.

Laut Angaben war das Gnadenbild vorerst als eine bekleidete Marienstatue gedacht und entstand vermutlich schon in der vorbarocken Zeit. Das Haupt Mariens sowie auch des Kindes weisen jedenfalls stilistische Merkmale auf, die mit dem spätbarocken, bereits mit Rococoornamentik geschmückten Gewande nicht im Einklang stehen und auf eine ältere Herkunft denken lassen.

Anscheinend wurde das Gnadenbild in Graz gründlich erneuert wobei man von der alten Statue lediglich die beiden Häupter beließ und den Rest der Plastik durch hölzerne Bekleidung ersetzte. In Graz wurde die Statue vom Maler Johann Wenzeslaus Wiegelsföls neu gefasst, es ist aber anzunehmen, dass auch ein unbekannter Bildschnitzer an der Statue seine Arbeit verrichtet hat.

Urkunden über die Aufrihtung des Hochaltars in Radmirje bei Gornji Grad

Im Diözesanarchiv in Ljubljana befinden sich einige Urkunden, die sich auf die Errichtung des Hochaltars in der Kirche des Heiligen Franziskus Xaverius in Radmirje bei Gornji Grad beziehen. Bekanntlich wurde der Altar in den Jahren 1764/66 von Bildhauer Franz Rottman aus Ljubljana aufgestellt.

Unter den Urkunden befindet sich nebst dem Arbeitsvertrag auch eine Spezifikation mit dem Verzeichnis der Marmorsorten, die Rottman bei der Arbeit verwendete beziehungsweise zu verwenden beabsichtigte. Da nur der untere Teil des Altars nach seinen Plänen verwirklicht wurde, sind von besonderer Wichtigkeit jene Urkunden, die uns den Einblick über die Gesamtkomposition gewähren.

Rottman wirkte vorerst als Gehilfe bei Francesco Robba und auch später kamen seine Beziehungen zur Kunst Robbas deutlich zum Vorschein. An einigen Stellen des Vertrags wird von Rottman als Beispiel für sein Werk in Radmirje Robbas Hochaltar in der Ursulinenkirche in Ljubljana angeführt.

Auch die Unterschrift »Francesco Rottman, Architetto e Scultore De Marmi, Cittadino di Lubiana« weist darauf hin, dass sich Rottman als italienischer Künstler betrachtete und dass er sowohl in Ljubljana wie auch anderorts durch seine italienisch beeinflusste Kunst gesucht wurde.

PROJEKT VERIŽNEGA MOSTU ČEZ DRAVO V MARIBORU V LETIH 1835—1844

Antoša Leskovec*

UDK 338(091):624.5(083.9)(497.12 Mb)»1835/1844«

LESKOVEC Antoša: Projekt verižnega mostu čez Dravo v Mariboru v letih 1835—1844. (Das Projekt einer Kettenbrücke über die Drau in Maribor in den Jahren 1835—1844.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, str. 140—146.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Po gradivu iz Stajerskega deželnega arhiva v Gradcu poroča avtor o projektu za verižni most čez Dravo v Mariboru leta 1835, 1844 so načrt opustili, ker so si olajšanje prometa obetali od Južne železnice, ki so jo takrat gradili.

UDC 338(091):624.5(083.9)(497.12 Mb)»1835/1844«

LESKOVEC Antoša: Project of Suspension-Bridge across the Drava at Maribor in the Years 1835 to 1844. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, p. 140—146.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl.

By means of the material from the Styrian provincial archives at Gradec (Graz) the author reports of the project for a suspensionbridge across the Drava at Maribor in 1835. In 1844 the project was given up because a facilitation of the traffic was expected by the Southern Railway, being built by then.

Zgodovina starega mariborskega mosta od prvih časov do l. 1846, ko je po zgraditvi železniškega prenehal biti edini trdni prehod čez Dravo v Mariboru, je gotovo poglavje mariborske zgodovine, ki bi ga kazalo v celoti raziskati. Most je bil pomemben objekt na cesti od Dunaja proti Trstu in eden od atributov Maribora kot prometnega središča. Od nekdaj pa so se morali bati, da sorazmerno nizki most odnese narasla Drava ali da ga poškoduje zagozdeni led. Z naraščanjem prometa po tej komercialni cesti¹ v 18. stoletju pa so se pokazale še druge nevšečnosti — neroden dovoz na most in odvoz z mosta, ker je bilo treba premagati padec in vzpon dravskih bregov, in tudi ovinkasta trasa ceste skozi mesto do mosta in z mosta spet na cesto v Magdalenskem predmestju. Most je postal prava preizkušnja za težke tovarne vprege in je oviral naraščajoči promet. Ob narasli vodi pa je bil nizki most v nevarnosti in je grozila prekinitev komunikacije, ki je imela vse večji gospodarski pomen. Edina rešitev bi bila graditev mostu, ki ga ne bi ogrožale narasle dravske vode ali led in ki bi kolikor mogoče visoko povezoval oba dravska bregova ter v kolikor mogoče ravni smeri odseka Tržaške komercialne ceste pred mestom in za njim.

* Antoša Leskovec, dipl. fil., arhivski svetovalec, Pokrajinski arhiv Maribor.

¹ O komercialnih cestah pri nas gl. npr. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda IV, Lj. 1961, str. 116.

Ne vemo, kdaj so prvič začeli iskati izhod iz te zagate, v arhivu graškega gubernija pa je ohranjen spis, ki izpričuje tako prizadevanje v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja.² 18. septembra 1835 je mariborski kresijski glavar Ignac pl. Marquet v dopisu guberniju opozoril na težave z mariborskim mostom in predlagal, da se namesto obstoječega zgradi nov, in to verižni most. V dopisu je Marquet ugotovil, da je leseni most na jarmih pri »kresijskem mestu Mari-boru« najbolj kritična točka na vsej dolžini glavne komercialne ceste med Dunajem in Trstom. Na tej točki sta oba dravska brega visoka in strma in zato cesta na most v mestu na levem bregu pade za 33 čevljev (10,56 m)³ na dolžini 96 klafter (182,40 m), to je 41/2 palca (13 cm) na klaftro (1,9 m), na desnem bregu skozi Magdalensko predmestje pa se komercialna cesta na dolžini 120 klafter (228 m) vzpenja za približno 6 palcev (18 cm) na klaftro. Še bolj je ta vzpon in tudi padec ceste občuten, ker se v mestu cesta zaradi hiš zoži tudi na 2 1/2 klafter (4,75 m) in se skoraj dvakrat obrne v pravem kotu, tudi na drugem bregu Drave pa je ovinek, ki ga dela cesta od mesta, skoraj pravokoten. Dnevno vozijo po tej cesti čez most tovorni vozovi s 180 do 200 centov (9–10 t) in celo še težjim tovorom in zaradi obeh ostrih ovinkov morajo običajno to breme spraviti navzgor vprežni konji sami, ker predvprega za v pomoč ni možna in je treba na tej tako prometni cesti večkrat tovore tudi preтовarjati. Tako so zastoji pogostni, zlasti tudi, če se srečata dva tovorna voza in čakajo dolge vrste na ponovno odprtje prehoda. Seveda so nezgode pogostne in vozniki soglasno zatrjujejo, da je to najbolj nevarna točka na vsej dolžini ceste od Dunaja do Trsta. Drugič pa je promet ogrožen zaradi tega, ker visoki strmi bregovi tukaj zelo zožijo veliko reko Dravo in je most pri vsaki veliki vodi in ledu v nevarnosti. V zadnjem času je bilo tako v pozni jeseni 1823, ko je bilo odtrganih več jarmov mosta, kar se je ponovilo poleti 1827, februarja 1833 pa so z največjimi naporii preprečili, da nagrmadeni led ni odtrgal nekaterih jarmov. Že večkrat so razmišljali o tem, kako bi te pomanjkljivosti, zlasti pri dovozu na most in odvozu z mosta, odpravili, izkazalo pa se je, da to pri sedanjem mostu tudi z velikimi stroški ne bi šlo. Poznavalci tukajšnjih razmer menijo, da so visoki bregovi primerni za ureditev trajnega zanesljivega prehoda v obliki verižnega mostu. Kresijski glavar prilaga dopisu poročilo o smotrnosti graditve verižnega mostu, datirano 10. avgusta 1835, ki ga je sestavil cestni komisar Teodor pl. Blumenfeld.⁴ V tem poročilu se omenjajo prizadevanja v zadnjih letih, da bi nekaj v zvezi z mostom izboljšali, dosegli pa so le enakomeren padec te trase od Gosposke ulice čez Ribji trg⁵ in razširjenje, kjer je bila najbolj ozka. Napredek trgovine, povečanje tovorov, ki se prevažajo, in skrb za potnike pa narekujejo trajno izboljšanje; na Tržaški cesti je že videti dokaze, kako skrbi državna uprava za to pomembno komunikacijo. Nato s pomočjo risbe v prilogi⁶ ponazarja sedanje stanje in predlagano rešitev z verižnim mostom. Opisuje, kako se sedanja trasa ceste skozi mesto obrne pri pošti⁷ desno skozi Pošno (danes Jurčičevo) ulico, nato levo v Gosposko ulico in teče po njej z zmernim padcem 1–2 palca (3–6 cm) do trga in nato naglo pade do mostu in se nato na desnem bregu Drave vzpenja 6 palcev (18 cm) na klaftro. V mestu je cesta zožena od zgradb na obeh straneh, na več krajih je široka le 2 klaftri 3 čevlje (4,75 m), ima dva

² Slajerski deželni arhiv, Gub. Fasc. 63, 1835, spls 17073 de 1835.

³ V oklepajih navajam mere po metričnem sistemu, ki je bil v stari Avstriji uveden z državnim zakonom 23. julija 1871 in je dobil izključno veljavo 1. januarja 1875.

⁴ To je vodja mariborskega cestnega komisariata, poleg njega se navajajo še trije ceslni mojstri.

⁵ Ribji trg (Fischplatz) je bil na vzhodnem delu Glavnega trga tedanjega obsega v črti Gosposke ulice.

⁶ Zal. pri spisu in tudi med načrti Stajerske gradbene direkcije in Okrožnega gradbenega urada v Stajerskem deželnem arhivu ni te risbe in tudi ne na drugem mestu omenjenih 11 pisanih prilog in 24 risb k projektu.

⁷ Pošta je bila takrat v hiši na mestu današnje Jurčičeve ulice 8.

skoraj pravokotna ovinka. V širino je na njej prostora le za en velik voz, še mali vozovi so v težavah, če se srečajo z velikim vozom. Cesta ima zelo poprečen pločnik iz mačjih glav (Kugelstein), vzdrževanje tega pločnika pa je zaradi hitre obrabe po drsečih tovornih vozovih zelo otežkočeno. Vsak dan je mogoče videti, s kako težavo vlačijo konji tudi običajne tovore navkreber v Gosposko ulico. Neredko je most v vsej dolžini zatrpan od voz in pešcev, ker nekje spredaj v ovinku obtiči vprega, taki zastoji trajajo po četrto ure. Sedanji most je navaden most na jarmih kot so v deželi običajni.⁸ Ima dva zidana obrežna opornika, deset lesenih vmesnih jarmov in leseno mostno konstrukcijo iz enajstih polj. Vsako polje je sestavljeno iz 9—10 6—7 klafter (11,4—13,3 m) dolgih, 14 col (0,42 m) debelih kvadratičnih tramov. Ti podolžniki ležijo na lesenih prečnih. Krajni podolžniki so oblikovani kot vešala z železnimi verigami. Čez podolžnike so položene lesene podnice debeline 6—8 col (18—24 cm), ki tvorijo vozišče. Ojačeni krajni podolžniki tvorijo tudi ograjo. Čeprav se je zadnja leta marsikaj naredilo, da bi bil most kar najbolj vzdrževan, na pogled ni lep in ima majhno nosilnost. Od zadnje povodnji l. 1827 je bilo na novo postavljenih sedem jarmov, trije so še slabši, tudi sedem novih pa je zaradi mnogega ledu v naslednjih letih precej trpelo ter morejo le slabo kljubovati pritisku ledu ali vod. Sedaj že najlažja kaleša povzroča tolikšno tresenje mostu, da se pešci vznemirjajo. Vrhno gradnjo je treba korenito obnoviti, skoraj vsa vešala in nosilci so do jedra prepereli ter se bodo v kratkem nadomestili z novimi, medsebojne povezave pa se bodo obnovile z ojačenimi železnimi elementi. Most je širok 3 klaftre 3 čevlje (6,66 m), vozovi in pešci imajo skupen prometni pas. Na desnem bregu se cesta vzpenja med vrtnimi zidovi, ki jo zožijo na skoraj 3 klaftre (5,7 m), za 6 palcev (18 cm) na klaftro v dolžini 120 klafter (228 m), poleg tega prehod večkrat moti srečanje poljske poti v Limbuž z vojaško cesto na mostobranu. Zaradi izboljšanja prehoda čez most in zaradi varnosti bi bila torej potrebna rekonstrukcija in še izboljšave ter modifikacije na dovozih v mestu in v predmestju, kar bi stalo mnogo denarja, razmere pa se ne bi bistveno izboljšale, ker bi mostu ostal sedanji globok položaj, cestnim odsekom pa sedanji vzpon. Zgraditev novega mostu, podobnega sedanjemu, ne bi odpravila nevarnosti, ki mu pretijo, tudi ne morebitna uporaba kamenitih opornikov, ki bi bili sicer trajnejši, a bi morali biti širši in bi ovirali pretok vode. Vse bolj se čuti pomanjkanje uporabnega gradbenega lesa, zato pa se tehnika ukvarja z idejami graditve mostov na nov način, ki bi za začetek terjal sicer več denarja, bi se pa v bodoče prihranilo pri popravilih in bi bil prehod neovirano odprt, ne glede na stanje vode in na druge razmere. Z dekretom dvorne pisarne je bila naložena oblastem obveznost, da gradijo mostove bolj prilagojeno značilnostim rek v deželi, in to je pobuda, da se opusti sedanja metoda popravil in se doseže, da ne bo več vsaka visoka voda prekinila komunikacije. Mesto in predmestje ležita na visokih bregovih, varna sta pred povodnjjo, njuna povezava z verižnim mostom, ki se je že uveljavil, bi temeljito odpravila obstoječe pomanjkljivosti. V Mariboru bi bila podana smer v Ulico vseh svetih (Židovsko ulico) in nato z določeno točko na desnem bregu, sedanji prehod bi bil tako skrajšan od 267 (507 m) na 184 klaftre (350 m) in bi imeli vozovi skoraj horizontalen prehod čez reko. Blumenfeld je priložil še skico verižnega mostu v opisani legi, njegov razpon bi znašal 531 dunajskih čevljev (169,9 m), na verigah obešeno vozišče bi bilo dolgo 80 klafter (152 m) in bi ležalo 90 čevljev (28,8 m) nad običajno nizko vodo, ne bi mu torej pretila nevarnost niti od ledu niti od visoke vode. Zaradi ureditve dovoza na most bi morali pokupiti nekaj manjših zgradb, zaradi odvajanja vode z mostu bi se dovoz na obeh straneh pri-

⁸ Za pomoč s strokovno terminologijo in pojasnila pri razumevanju teksta opisa mostu se lepo zahvaljujem sošolcu Benjaminu Blatniku, dipl. inž.

merno nasipal. Povezava mostu s cesto proti Koroški bi bila dana z Malo poštno ulico oz. z Malo ulico vseh svetih⁹. Koliko naj bi se nasipalo, koliko bi se naj dovoz podaljšal v ulico zaradi zmanjšanja padca, ali se naj obdrži predlagani razpon mostu, ali se naj prelomi z opornikom v sredini, vse to ne more biti naloga tega poročila, ampak se naj ugotovi z ogledom na mestu in s potrebnimi računi. Tako Blumenfeld. Ker se risbe, ki jih je priložil k temu poročilu, niso ohranile, ne vemo, kje si je zamislil novo lokacijo mostu. Iz teksta poročila izhaja, da bi bila smer iz mesta k mostu dana z Ulico vseh svetih, tj. današnje Židovsko ulico, ki pa ima smer od vzhoda proti zahodu in torej ne vodi k Dravi. Nedvomno pa izhaja iz predvidene povezave Koroške ceste z zamišljenim verižnim mostom, ki bi jo predstavljala Mala poštna ulica, potekajoča v trasi današnje Ulice kneza Koclja, da bi bil predlagani most nižje ob Dravi, kot je bil tedanji most, verjetno tudi nižje kot sedanji Glavni most, a bil bi še v mestu, torej nekje v podaljšku današnje Vetrinjske ulice. Ta domneva je oprta tudi na Blumenfeldovo navedbo, da bi bila povezava mostu s Koroško cesto podana tudi z Malo ulico vseh svetih, ki je torej morala teči vzporedno z Malo poštno ulico (danes Ulica kneza Koclja) in je Mala ulica vseh svetih morda današnja Židovska ulica v svoji glavni smeri, Ulica vseh svetih pa tisti del, ki je bil takrat južni podaljšek Vetrinjske ulice, ki ga po 1906, ko so bile hiše v njej zaradi priprav za graditev Glavnega mostu porušene, ni več.

Gubernij je na dopis mariborske kresije 16. oktobra 1835 odločil, naj deželna gradbena direkcija preuči izvedljivost projekta, pri čemer naj posebej navede ali naj se zaradi večje varnosti dolgega mostišča izvede tudi srednji opornik in kdaj bi graditev novega mostu postala aktualna z ozirom na predvideno obstojnost sedanjega mostu na jarmih. 30. januarja 1836 je deželna gradbena direkcija poročala, da gre v zvezi z mariborskim mostom za zadevo, ki ji je znana, narejeni so bili že številni projekti, ob kresijski komisiji na Lajtersbergu je bilo ugotovljeno, da je to na celem štajerskem odseku Dunajske oz. Tržaške ceste najbolj pomanjkljiv prehod. Gre za to, da se trasa mostu in ceste spelje v primernejši smeri, in to je gradbena direkcija že davno določila. Zadevo je v začetku 1834 raziskal dvorni svetnik Francesconi, ki zaradi drugih nujnih opravil še ni zasnoval kakega predloga. Trasa bi bila ista, kot jo predlaga mariborski kresijski glavar ter jo prikazuje cestni komisar Blumenfeld v situacijskem načrtu. Kar zadeva most, je verižnega bolj priporočati kakor zidanega ali obokanega. Ker je zadeva nujna, cestni komisar Blumenfeld že dodeluje ta predlog ter je dobil že predujem za delo. Tehnična izvedba mostu bo odvisna od geoloških razmer, za zgled bi bil lahko ali 1824–1827 zgrajeni, 64 klafter (121,6 m) dolgi Hammersmithski most čez Temzo nad Londonom ali impozantni, med leti 1818 in 1826 zgrajeni, 93 klafter (176,7 m) dolgi most, ki čez morski rovak Manai-straat povezuje otok Anglesey z britanskim kopnim¹⁰. Srednji opornik ne bo potreben, zaradi izredne višine mostu bi tako moral biti tudi zelo širok in bi bila zato reka zožena, težko bi bilo tudi temeljenje opornika, manjši bi bil okrasni učinek mosta. V stanju, v kakršnem je, more sedanji leseni most zdržati morda dve leti, če naj se uporablja še dalje, mora biti temeljito popravljen. Gubernij je 10. februarja 1836 na to poročilo sklenil, naj deželna gradbena direkcija predloži guberniju projekt, kako bi se odpravili strmi dovozi na most, in projekt verižnega mostu, in je o tem obvestil tudi mariborskega kresijskega glavarja Marqueta.

⁹ Tega uličnega imena ni najti v sodobnih virih, npr. v mestni zemljiški knjigi.

¹⁰ Hammersmith, danes v zahodnem delu Londona, je bil takrat še samostojno mesto, pri njem je vodil čez Temzo verižni most, ki je bil prvi na območju Londona, 1884 so most nadomestili z novim (Encyclopaedia Britannica, Vol. 11, str. 133). Verižni most čez rovak Manai je bil podobno kot sloviti budimpeštanski Lanchid, med najbolj obstoječimi mostovi te vrste, šele po 115 letih, 1940, so ga morali popolnoma rekonstruirati (Encyclopaedia Britannica, vol. 3, str. 179).

Za gradnjo verižnega mostu v Mariboru je v tej prvi fazi načrtov kazalo ugodno, saj je od Marquetovega prvega dopisa guberniju, v katerem je zadevo sprožil, do naročila podrobnejših projektov minilo komaj štiri mesece.

Šele z dne 13. januarja 1838 je naslednji spis o tej zadevi. Takrat je štajerskemu guberniju poročala gradbena direkcija, da je okrožnemu inženirju Blumenfeldu¹¹ na njegovo prošnjo vrnila projekt mostu, da ga predela. Gubernij je nato 20. januarja 1838 sklenil, da se gradbeni direkciji poroči, da vrne s pripombo, naj te važne zadeve »ne izgubi izpred oči.« Z graditvijo mostu se torej ni več mudilo.

Nadloge, ki jih je povzročala Drava pri Mariboru, so se seveda ponavljale. 22. septembra 1840 je Marquet pisal guberniju, da je »včeraj« narasla Drava pri Mariboru za 9 čevljev 6 col (3,06 m) preseгла običajno vodno stanje. S sabo je reka nosila mnogo izruvanih dreves in lesa iz skladovnic, tako da je most že za dneva večkrat ogrožen, nevarnost se je zvečer še stopnjevala, ker se je med dva mostna jarma zagostil splav iz 8 klafter (7,2 m) dolgih, zelo debelih hlodov in zaprl pretok vode tako, da se je most zelo tresel. Le z izrednimi napori je po več urah uspelo ta splav odstraniti; ponoči je voda začela upadati in je sedaj 9 čevljev 1 colo (2,99 m) nad običajnim stanjem. Ob tem se je izkazalo, da cestni fond nima orodja, ki se uporablja v takih razmerah, in so to morali z veliko zamudo dobaviti od tukajšnjih tesarjev. Gubernijski predsednik naj vidi v tem novo pobudo za preložitve tukajšnjega dravskega mostu, o čemer so bili že pred štirimi leti izdelani projekti. To zaspalo zadevo je treba spet obravnavati, vsako leto se ponavlja nevarnost za most in bi promet po prekinitvi komunikacije utrpel veliko škodo. Čez dva dni (24. septembra) je gubernij naročil gradbeni direkciji, naj do konca oktobra poroča glede nabave potrebnega orodja za varovanje mostu in glede graditve novega mostu. Šele konec januarja 1841 je gradbena direkcija poročala guberniju: potrdi naj se izdatek 183 gld. 33 krc., da se nabavijo rekviziti za hitro odstranjevanje naplavljenega lesa, ki se ob visoki vodi obeša na opornike. Za graditev novega mostu pa so bili po poročilu direkcije slabi obeti: zaradi pomanjkanja kadrov je nemogoče izdelati projekt za verižni most, ker bi moral odličen strokovnjak pri tem delati več mesecev, tudi če bi bilo tak projekt mogoče izdelati, bi se ga po odloku dvorne pisarne z dne 6. dec. 1839 ne smelo predložiti, še manj pa je upati, da bi bil projekt izveden, ker so po tem odloku predlogi za nove graditve in izredna dela za leta naprej ovrženi. Celo za graditve, ki so bile od cesarja že dovoljene, kot je na primer preložitve slabega in težavnega cestnega odseka čez slovenskobistriške hribe, ni več denarja. Zato v tem času ni misliti na realizacijo gradbenega objekta, ki bi stal najmanj 220.000 gld. konvencijske veljave¹². Sedanji mariborski most je treba kar se da zavarovati in treba je poskrbeti za to, da bi bili učinki kake elementarne nesreče čim manjši in da bi se brez večjih stroškov uredila čimmanj težavna in nevarna dovoza na most, kar je bil pravzaprav glavni razlog za projekt verižnega mostu. Dravski most ima sedaj večinoma nove jarne, njegovo vozišče je utrjeno z gramozom, most je trdnější kot kadarkoli, saj je zdržal visoko vodo preteklega (1840.) leta. Je bolj zanesljiv kot mnogi mostovi na Muri, ki so enako pomembni. Da bi most ob elementarni katastrofi, ki bi odtrgala enega ali več jarmov, ne bil ogrožen zaradi pomanjkanja gradbenega materiala, se predlaga ureditev zaloge potrebnega materiala za graditev enega novega jarma, dveh mostnih polj in potrebnih odrov. 7. aprila 1841 je gubernij dovolil, da se potrebna zaloga naredi, in obvestil mariborsko okrožje o nastalih težavah za uresničenje projekta.

¹¹ Th. pl. Blumenfeld naj bi bil takrat že v Judenburgu (Schematismus des Herzogthumes Steiermark f. d. Jahr 1838, str. 44).

¹² Zaradi primerjave navajam, da je 1846 odprti železniški most čez Dravo pri Mariboru stal 182.299 gld.

Naprava verižnega mostu pa se je izjalovila tudi zato, ker so si od graditve Južne železnice¹³ upravičeno obetali razbremenitev glavne komercialne Tržaške ceste in se je zmanjšal zato tudi pomen cestnega prehoda čez Dravo pri Mariboru.

O tem pričajo zadnji spisi v zvezi z graditvijo verižnega mostu, nastali l. 1844. 3. maja je deželna gradbena direkcija, ki ji je bilo nekdanj naročeno, naj te važne zadeve »ne izgubi izpred oči«, poročala guberniju, da je še l. 1838, takoj ko je takratni okrožni inženir Blumenfeld predložil spremenjeni projekt, cestni mojster Ježek¹⁴ zbral podrobnejše podatke. Od takrat se ni nič več naredilo, ker direkcija ni imela dovolj osebja in je bila vedno zaposlena s tekočimi graditvami in z uradnimi opravki. Projekt je obsežen in bi zahteval od usposobljenega osebja več časa, kot to dopuščajo službene potrebe. Medtem so začeli graditi skozi Štajersko železnico, in ker se s tem čez Dravo pri Mariboru odpre nova komunikacija, graditev verižnega mostu ni več potrebna. Vprašanje je, ali naj se izdela obsežen projekt, ki bo zahteval veliko dela in časa, ali pa naj se s tem počaka tako kot z deli pri Slovenskih Konjicah, ki so bila ustavljena z odlokom dvorne pisarne z dne 30. 11. 1843, ker je treba ugotoviti, kakšen učinek bo imela »Tržaška državna železnica« na promet po Tržaški cesti, zlasti, kar zadeva težke komercialne vozove. V prilogi je direkcija predala guberniju 11 pisanih prilog in 24 risb k projektu. Gubernij je 15. maja 1844 odločil, kot je bilo pričakovati: z graditvijo železnice od Dunaja do Trsta bo zadoščeno potrebam trgovine in je dvomljivo, ali bi bili stroški za verižni most upravičeni. Projekt se zato opusti in se o tem obvesti kresijski glavar in gradbena direkcija, ki naj pozneje, ko bodo na voljo že izkušnje v tej zadevi, poda svoje mnenje.

Tako je stari cestni most v Mariboru za naprej ostal, glavni tovarni promet je prevzela železnica, ki je pri Mariboru vodila čez Dravo na mostu druge konstrukcije, najprej, od 1846, na lesenem mostu mrežne konstrukcije na ameriški način, po zgraditvi koroške proge od 1864 pa na novem mostu jeklene ločne konstrukcije. Narasle vode so vedno znova ogrožale stari cestni most; po visoki vodi 1903, ko je odneslo l. 1885 postavljeno studenško brv, se je država končno odločila za graditev novega, sedanjega Glavnega mostu, a ne več v obliki verižnega. Ta most je bil svečano odprt 23. avgusta 1913¹⁵. S tem sta bili ugnani dve glavni nadlogi: strmi dovozi in nevarnosti ob visoki vodi.

DAS PROJEKT EINER KETTENBRÜCKE ÜBER DIE DRAU IN MARIBOR IN DEN JAHREN 1835—1844

Zusammenfassung

Die alte Draubrücke auf Jochen in Maribor war verhältnismässig niedrig und deswegen oft von Hochwasser und Eisstoss bedroht, auch wurde der Verkehr durch steile Zufahrt und ebensolche Abfahrt erschwert. Diese Mängel machten sich, seitdem der Verkehr auf der Hauptkommerzialstrasse von Wien nach Trieste anwuchs, immer unangenehmer bemerkbar. Deswegen haben 1835 der Kreishauptmann und der Strassenkommissar in Maribor den Bau einer Hängebrücke über die Drau vorgeschlagen wodurch die angeführten Schwierigkeiten wegfallen würden.

¹³ O graditvi Južne železnice gl. I. Mohorič, Zgodovina železnice na Slovenskem, Lj. 1968, str. 12 sl.

¹⁴ Kristof Ježek je bil cestni mojster v celjskem cestnem gradbenem komisariatu.

¹⁵ Glede odprtja mariborskega Glavnega mostu leta 1913 prim. predsedstveni spis št. 104 de 1913 v fondu Mestne občine Maribor v Pokrajinskem arhivu Maribor.

Die übergeordneten Behörden haben die Notwendigkeit des Baues eingesehen, die Ausführung eines detaillierten Projektes wurde aber aufgeschoben bis es 1844 überhaupt aufgegeben wurde, da man sich von der im Bau befindlichen Südlichen Eisenbahn eine Entlastung des Strassenverkehrs erhoffte. Eine neue Strassenbrücke über die Drau, durch die die alten Mängel abgeschafft wurden, bekam Maribor erst 1913.

PROSTORSKI RAZVOJ HMELJARSTVA NA SLOVENSKEM

Borut Belec*

UDK 911.3:711.2:633.791(497.12)

BELEC Borut: Prostorski razvoj hmeljarstva na Slovenskem. (Raumentwicklung des Hopfenbaus in Slowenien.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, str. 147—164.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven in angl., 3 karte, 1 slika, 5 preglednic.

Razprava prikazuje razvoj hmeljskih površin od srede 19. stoletja dalje v Sloveniji, spremembe v njihovi razširjenosti, proces podružbljanja po drugi svetovni vojni in vplive kulture hmelja na transformacijo pokrajine. Ugotavlja značilna obdobja v razvoju slovenskega hmeljarstva in njegovo problematiko.

UDC 911.3:711.2:633.791(497.12)

BELEC Borut: Spatial Development of Hop-Growing in Slovenia. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, p. 147—164.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 3 charts, 1 picl., 5 tabl.

The essay shows the development of the hop areas since the middle of the 19th century in Slovenia, the changes in their spread, the process of socialization after the Second World War and the influences of the culture of hops on the transformation of the landscape. It states the characteristic periods in the development of the Slovene hop-growing and its problems.

UVOD

Z raziskavo hmeljarstva (1) sklepamo preučevanje t. i. posebnih kultur na Slovenskem, ki je zajelo v letih 1972—76 tudi vinogradništvo in sadjarstvo. Del teh raziskav je objavil tudi Časopis za zgodovino in narodopisje (2, 3). Tako smo dobili celovito podobo o prostorskem stanju, razvoju in problematiki vinogradništva, sadjarstva in hmeljarstva, s čimer je bilo mogoče določeneje opredeliti pomen in funkcijo posebnih kultur v slovenskem kmetijstvu. Z njihovo preučitvijo smo zapolnili vrzel v slovenski geografski literaturi, hkrati pa smo se predvsem z metodološko problematiko posebnih kultur vključili v tovrstna mednarodna raziskovalna prizadevanja (4—6), raziskave posebnih kultur s svojimi kartografskimi prilogami pa so tudi pomembno gradivo za slovenski nacionalni atlas.

Raziskava slovenskega hmeljarstva opredeljuje časovno in prostorsko dinamiko razvoja in spreminjanja hmeljskih površin v Sloveniji v povezanosti

* Dr. Borut Belec, redni profesor, Pedagoška akademija Maribor.

z demografskimi procesi, s socialno strukturo prebivalstva ter z drugimi agrarno-geografskimi elementi. V njej je posebno poudarjen vidik pokrajinske strukture in njene transformacije, na osnovi česar smo opravili tipološko opredelitev hmeljarske pokrajine. S korelacijo posameznih opredelitelvenih elementov smo preverili rezultate raziskave, ovrednotili razvojne parametre in opredelili vzroke za današnje stanje, strukturo in razširjenost hmeljarstva v Sloveniji (1).

V pričujoči razpravi predstavljam le razvoj hmeljskih površin, spremembe v njihovi razširjenosti, proces podružbljanja in vplive kulture hmelja na transformacijo pokrajine, pri čemer pa ne zahajam v podrobnejšo navedbo podatkov in njihovo analizo. Tudi naravne danosti za hmeljarstvo so le nakazane.

I. NARAVNE DANOSTI ZA HMELJARSTVO V SLOVENIJI

Ocenili bi jih lahko v splošnem za zelo ugodne. To potrjujejo nekatere klimatološke, pedološke, ekološke in geografske študije, ki pa so omejene na območje tradicionalnega hmeljarstva v Savinjski dolini in jo hkrati diferencirajo z vidika stopnje ustreznosti za pridelovanje hmelja (7—13). Preučevanja pa še niso dovolj zajela območij gojenja hmelja zunaj osrednjega, savinjskega območja, tako v Šmarsko-rogaškem podolju, v Kostanjeviško-brežiški kotlini, v Dravski dolini, na Dravskem polju in drugod, čeprav odpade nanje le malo površin. Hmeljarstvo se je vanje razširilo zelo hitro in brez predhodnih ekoloških ter ekonomskih preučitev, zato je mnogokje zašlo v težave.

Glede na razširjenost hmelja v odnosu do klimatskih razmer ločimo tri območja.

— **Subpanonsko podnebno območje**, ki obsega Belo krajino, večji del Dolenjske, okoliš Sevnice in Dravsko polje. Doba rasti hmelja znaša 240 do 260 dni, vsota srednjih dnevnih temperatur v tem času pa 3400° do 3800° C.

— **Nizko predalpsko območje** zajema porečje Savinje in zgornje Sotle ter okoliš Šentjanža na Dolenjskem. V njem ima hmelj krajšo dobo rasti, od 220 do 240 dni. Vsota srednjih dnevnih temperatur je manjša in dosega največ 3400° C, a tudi množina padavin je večja kot v subpanonskem območju.

— **Višinsko predalpsko območje** Pohorskega Podravja in motniškega okoliša. Doba rasti je krajša, od 210 do 235 dni, vsota poprečnih dnevnih temperatur pa znaša le 2900° do 3200° C. Zaradi razgibanega reliefa se pojavljajo pomembne razlike v ekspoziciji in nadmorski višini.

Pedološke razmere so v Spodnji Savinjski dolini za gojenje hmelja posebno primerne na nekaj višjih rečnih terasah z globljimi tlemi, manj primerne na plitvih obrečnih prodnato-peščenih sušnih tleh in neugodne na najnižji terasi z vlažnimi tlemi. Zunaj Savinjske doline so tla mnogokje manj primerna za gojenje hmelja. Vpliv pedoloških razmer na kvaliteto hmelja pa ocenjujejo za sekundaren, ker se kaže le po težji in slabši oskrbi, kar se je pokazalo posebno ob razširitvi hmeljišč na nova pridelovalna območja.

II. RAZVOJNE ZNAČILNOSTI HMELJARSTVA

1. Hmeljarstvo od druge polovice 19. stoletja do I. svetovne vojne

Hmelj se na Slovenskem omenja že v urbarjih iz 12. in 13. stol., vendar pomeni prelomnico v razvoju hmeljarstva šele obdobje fiziokratizma, njegov pravi vzpon pa se prične šele v drugi polovici preteklega stoletja. Tako ugo-

tavljamo v razvoju slovenskega hmeljarstva nekaj **značilnih obdobji in razvojnih faz**.

Druga polovica 19. stol. prinese hiter razvoj hmeljarstva v Savinjski dolini, ki doseže kasneje svetovni sloves, hkrati pa tolikšno koncentracijo površin, da dobi tamkajšnja pokrajina edinstveno monokulturno podobo. Posebno se je hmeljarstvo razmahnilo na ozemlju med Savinjo in Ložnico in v svetu ob Bolški, kjer postane glavni vir dohodkov. Hmelj se je razširil kot pomembna kultura tudi vse do Celja in v Hudinjsko dolino. Redkejši hmeljski nasadi so segali na severu do črte Velenje—Šoštanj, na zahodu do Mozirja, Dobrovelj in Ločice ter na jugu do severnih obronkov hribovja med Trojanami in Celjem. Zunaj tega ozemlja so bila le manjša hmeljišča okoli Radelj, v ptujski okolici ter pri Žičah. Leta 1875 je bilo na Slovenskem Štajerskem zasajenih le 8 ha hmelja, leta 1892 514 ha in leta 1913 že 1629 ha. Na Kranjskem so poskusne hmeljske nasade opustili (14, 314).

To obdobje pomeni tudi pričetek razslojevanja in socialne diferenciacije prebivalstva, vključevanja kmetij v denarno gospodarstvo in drobljenja zemljiške posesti. Hmelj je mnogokje zamenjal po filokseri uničeno vinogradništvo, vendar se pokrajinska podoba v tem času zaradi manjšega obsega hmeljskih površin še ni vidneje spremenila (15, 188—193).

2. Hmeljarstvo med obema vojnama

Označuje ga močno nihanje površin, zasajenih s hmeljem. Ob koncu prve svetovne vojne je zaradi manjše medvojne proizvodnje piva ostalo le okoli 700 ha nasadov. Kasnejša konjunktura jih je sicer razširila na 2237 ha v letu 1929, svetovna kriza pa ponovno zmanjšala na 1129 ha v letu 1932. Ker odkupne cene kasneje niso toliko nihale, so hmeljišča stalno počasi naraščala in leta 1939 dosegla 1924 ha (14, 16).

Hmeljski nasadi so bili leta 1924 osredotočeni v treh ustaljenih okoliših: v Savinjski dolini s 1466 ha (okraj Celje, Gornji Grad in Laško), v Šaleški dolini z 290 ha (okraj Slovenj Gradec) ter v radeljskem okolišu z 69 ha (okraj Dravograd). Zunaj teh območij je bilo le 99 ha ali 5,1 % hmeljskih površin, regionalno zelo raztresenih in manj pomembnih (17, 18). Površine v Sloveniji so leta 1939 predstavljale 65,5 % vseh hmeljskih površin v državi, pomen te kulture pa je razviden tudi iz podatka, da je hmelj zavzemal 52,2 % površin, namenjenih industrijskim rastlinam, 0,6 % poljedelskih in 0,2 % kmetijskih površin v Sloveniji.

Obdobje pred prvo vojno in med obema vojnama prinese vidnejšo transformacijo pokrajine, saj so hmeljske površine v primerjavi s preteklim stoletjem močno porasle. Razširile so se tudi na manj primernih zemljiših, kmetije so se specializirale v proizvodnjo hmelja in komercializirale. Polikulturno avtarkično kmetijstvo se je hitro razkrajalo, odvisnost od kulture hmelja pa je postajala posebno v izrazito hmeljarskih okoliših vse večja, kar je v času kriz močno pospeševalo socialno diferenciacijo. Mnoge kmetije so obubožale ali propadle, njihovo zemljišče pa je prešlo v roke nekmetov. Naraščajoča industrializacija je povzročila tudi otekanje odvečne delovne sile v bližnje kot oddaljene zaposlitvene centre. Deagrariziranim kmetijam je tako pri obiranju hmelja pričelo primanjkovati delovne sile, odtod pojav zelo značilnih sezonskih delovnih migracij, največ iz gospodarsko nerazvitih in agrarno preobljudenih predelov severovzhodne Slovenije. Število hmeljskih obiralcev je dosegalo celo od 20 do 30.000. Hmeljarska pokrajina doživlja vse večje spremembe z inovacijami gospodarskih in stanovanjskih poslopij, močno pa se je spremenil tudi način življenja (15, 193—198).

3. Hmeljarstvo po drugi svetovni vojni

Hmeljarstvo, ki je med drugo svetovno vojno zaradi obveznega krčenja nasadov, zastoja trgovine, uničenja inventarja ipd. močno nazadovalo, doživi po njej nov razmah. Ker označujejo njegov razvoj mnoge tehnološke, posestne in druge spremembe, ločimo vsaj štiri razvojne faze (19, 6, 7; 20—24).

3.1. V prvih povojnih letih (1945—1952) smo obnavljali hmeljarstvo izključno v zasebnem lastništvu, in to po starih tehnoloških konceptih. Hmeljske površine so se po letu 1945, ko so obsegale le 500 ha, sicer povečevale, a so obseg iz leta 1939 presegle šele leta 1957. Intenzivnejša oskrba je pripomogla k povečanju donosov. Za oporo so rabile izključno hmeljevke, obdelava pa je bila ročna in vprežna.

3.2. Za razvojno fazo v letih 1952—1957 je bilo značilno širjenje družbenih hmeljišč, pretežno na žični opori. Gradili smo nove, večje sušilnice na starem principu, vprego je vedno pogostejše nadomeščala mehanizacija, tehnologija pa je ostala v bistvu še stara kmečka. Leta 1957 smo imeli 1958 ha nasadov, od tega 1789 ha kmečkih in 169 ha družbenih.

3.3. V razvojni fazi med leti 1958—1961 se je površina hmeljišč leta 1958 naglo povečala na 2672 ha, tj. na 2206 ha v zasebnem in na 466 ha v družbenem lastništvu. Leta 1959 je dosegla celo 2842 ha, vendar so se zasebna hmeljišča že pričela zmanjševati. Leta 1961 se je skupna površina hmeljišč zmanjšala na 2310 ha, pri čemer so se zasebna skrčila na 1587 ha, a družbena povečala na 723 ha. Najmočnejše upadanje hmeljišč je bilo značilno za celjski okraj, medtem ko so se v mariborskem in novomeškem okraju le malo spremenila.

Vzrok za omenjeno skokovito povečanje hmeljišč je iskati v konjunkturi hmelja in z njim povezanim družbenem načrtovanju razširitve hmeljišč tudi zunaj glavnega hmeljarskega območja v Savinjski dolini in manjšega v Dravski dolini. Leta 1960 so gojili hmelj v 19 okoliših. Na Spodnjo Savinjsko dolino je odpadlo 77,8 % hmeljišč in 83,3 % pridelka, na Šmarsko-rogaško podolje 3,2 %, na Kostanjeviško-brežiško kotlino 2,9 %, na ostale okoliše pa po 1 do 2,1 % hmeljišč (tabela 1).

Tab. 1

HMEJLSKI OKOLIŠI PO POVRŠINI HMEJLIŠČ LETA 1960

okoliš	površina	
	ha	%
Spodnja Savinjska dolina	1890,43	77,8
Šmarsko-rogaško podolje	77,81	3,2
Kostanjeviško-brežiška kotlina	71,20	2,9
Zgornja Savinjska dolina	51,57	2,1
Dravska dolina	46,50	1,9
Jugozahodno Dravsko polje	39,03	1,6
Ptujsko polje	35,95	1,5
Porečje Dravinje	35,51	1,5
Severozahodno Dravsko polje	25,51	1,1
Bela krajina	22,98	0,9
Ptujsko polje	21,88	0,9
Novomeška kotlina	20,81	0,8
Mislinska dolina	20,11	0,8
Spodnje Posavje	19,88	0,8
Zgornje Obsotlje	15,55	0,6
Koroška	15,19	0,6
Rimske Toplice — Laško	13,66	0,5
Osrednje Dolenjsko	11,47	0,4
Ljubljana	3,63	0,1
SR Slovenija	2438,76	100,0

V tej disperzni razširitvi hmeljišč so se pokazale nekatere slabosti, saj so bili novi nasadi močno oddaljeni od Žaica kot centra hmeljske trgovine in pospeševalne službe, razdrobljeni in v področjih brez izkušenj s hmeljsko pridelavo. Težja in dražja je bila tudi pospeševalna služba, oskrba zemljišč slabša, njihovi izbiri in pripravi pa se je posvečala premajhna skrb. Prav tako je primanjkovalo sušilnic in skladiščnih prostorov ali pa so bili ti objekti preveč oddaljeni, nastale pa so tudi nekatere organizacijske težave, ker se je zaradi velike potrebe po delovni sili in mehanizaciji v določenih obdobjih porušilo ravnotežje med kmetijskimi panogami. Iz vseh teh razlogov je bil pridelek manj kakovosten in nižji.

3.4. Razvoj med leti 1961—1967 bi lahko označili za fazo rekonstrukcije hmeljarstva. Depresija na hmeljskem trgu v letih 1959—61 in vedno večje pomanjkanje delovne sile sta zahtevali mehanizacijo proizvodnje. To je bilo mogoče racionalno uvesti le na velikih kompleksih, opremljenih z modernimi žičnicami na betonskih drogovi. Posodobili so spravljjanje pridelka, ki je pomenilo dotlej največji problem hmeljarstva, saj je treba hmelj obrati v zelo kratkem času. Uvedli so obiralne stroje, sodobne sušilnice, ovlaževalne naprave in stiskalnice za embalaranje, pričeli gojiti nove sorte hmelja z večjim donosom ter bogatejše s smolami ipd.

Med to fazo se obseg hmeljišč v Sloveniji ni veliko spreminjal in se je gibal med 2258 ha leta 1962 in 2445 ha leta 1967. Družbene površine so še dalje naraščale, zasebne pa nazadovale. Tako je bilo leta 1967 le še 1014 ha ali 41,5 % kmečkih in že 1431 ha družbenih zemljišč. Slednja so leta 1965 prvič presegla zasebna.

3.5. Razvojna faza 1968—1978. Zanj je značilna vse do leta 1975 stagnacija hmeljišč, nakar so se ta v letu 1976 zmanjšala na 2328 ha, tj. na stanje iz leta 1961. Leta 1968 so se površine s hmeljem v primerjavi z letom 1967 še nekoliko povečale, vendar so ostale pod obsegom iz let 1958 in 1959. Leta 1968 so namreč dosegle 2570 ha, od česar je odpadlo 1032 ha na zasebna in 1538 ha na družbena hmeljišča. Sledilo je rahlo nazadovanje hmeljišč do leta 1971, nakar so ta v letih 1973 in 1974 obseg iz leta 1968 spet dosegla.

Po letu 1975 hmeljske površine rahlo nazadujejo. Leta 1976 so merile 2328 ha, leta 1978 pa 2155 ha, od tega zasebna 679 ha ali 31,5 % in družbena 1476 ha ali 68,5 %. Tendenca absolutnega in relativnega nazadovanja kmečkih hmeljišč se torej nadaljuje, za kar je iskati razloge predvsem v vse manjši zainteresiranosti mešanih gospodinjstev za to kmetijsko panogo in odvisnosti od nje, ostarelosti in pomanjkanju delovne sile, v prednostih neagrarne zaposlitve, v razširitvi zazidalnih površin na račun kmetijskih ipd. Obseg družbenih hmeljišč se v tej razvojni fazi ni bistveno spreminjal, čeprav se je tudi ta od leta 1975 nekoliko zmanjšal.

III. PROSTORSKE SPREMEMBE HMELJARSTVA V OBDOBJU 1960—1976

Razširjenost hmelja je v primerjavi z letom 1960 doživela velike spremembe (tabela 2). Površine hmeljišč so se v obdobju 1960—76 zmanjšale od 2439,9 ha na 2310,0 ha ali za 5,3 % (25). Skrčile so se v 14 kmetijskih cenilnih okoliših (v nadaljevanju KCO), v 20 KCO so se v celoti umaknile, v 4 pa so se pojavile na novo. Povečale so se v 15 KCO, in sicer: Zalec, Vojnik, Rečica ob Savinji, Sedlarjevo, Slovenj Gradec, Dravograd, Radlje ob Dravi, Ruše, Hoče, Rogoza, Videm pri Ptuj, Ormož, Loka pri Zidanem mostu, Brežice in Šentjernej. Posebno močan je bil porast v KCO Zalec, od 860 ha na 1054 ha ali za 59,6 %. Družbena hmeljišča so se pri tem povečala za 337,4 %, medtem ko so kmečka

nazadovala skoraj na polovico. Močno so se povečale površine v KCO Vojnik, od 48 ha na 131 ha ali za 174 %, izključno zaradi povečanja družbenega sektorja, saj je zasebni nazadoval za eno tretjino. Tudi v KCO Radlje so zaradi razvoja družbenega sektorja hmeljske površine napredovale od 44 ha na 100,5 ha ali za 129 %. Na novo se je pojavil hmelj v KCO Starše, Dornava, Zavrč in Novo mesto, povsod le v družbenem lastništvu. V KCO Dornava je bilo leta 1976 62 ha hmeljišč.

Hmeljske površine so najmočnejše nazadovale v KCO Polzela, od 618 ha na 323 ha ali skoraj za polovico, v KCO Vransko od 199 ha na 37 ha ali na manj kot petino, v KCO Celje od 118 ha na 14 ha ali skoraj na desetino in v KCO Kasaze od 96 ha na 43 ha ali za več kot polovico prvotne površine. V celoti so opustili hmelj v KCO Šmartno v Tuhinju, Ljubno, Šmartno ob Dreti, Mozirje, Čemšenik, Rimske Toplice, Planina, Ponikva, Šmarje pri Jelšah, Rogatec, Slovenska Bistrica, Spodnja Polskava, Šentjanž na Dolenjskem, Škocjan, Krško, Kostanjevica, Straža pri Novem mestu, Metlika, Črnomelj in Vinica (karta 1).

Tab. 2

HMELSKE POVRŠINE LETA 1060 IN LETA 1976 V ha

Cenilni okoliš	Šifra	Leto 1960	Leto 1976	Indeks 1976/60
Zalec	303	660,17	1053,73	159,6
Kasaze	304	95,78	43,57	45,4
Vransko	305	199,12	37,39	18,8
Polzela	306	617,87	323,54	52,4
Celje	011	117,82	14,05	11,9
Vojnik	013	48,61	131,43	273,7
Šmartno ob Paki	291	59,72	25,77	43,1
Šoštanj	292	38,79	10,50	27,1
Velenje	293	52,98	9,88	18,3
Rečica ob Savinji	155	18,38	59,90	320,4
Šentjur, Ponikva	253,258	41,06	20,66	50,3
Slovenske Konjice	247	25,51	4,00	15,7
Sedlarjevo	269	5,14	27,32	531,5
Ravne na Koroškem	212	15,19	12,35	81,3
Slovenj Gradec	235	20,11	21,50	106,0
Dravograd	031	4,08	15,26	374,0
Radlje ob Dravi	201	43,87	100,50	229,1
Ruše	144	10,85	24,76	228,2
Radvanje, Podova	143,151	32,03	28,00	87,4
Hoče, Rogoza	146,147	13,16	20,95	159,2
Starše	148	—	12,05	—
Videm pri Ptuj	192	16,25	33,40	205,5
Ptuj	193	35,00	12,00	34,3
Dornava	197	—	62,39	—
Zavrč	198	—	11,75	—
Ormož	181	6,58	31,00	471,1
Lipa pri Zid. m.	219	10,88	78,93	397,0
Brežice	006	13,00	33,05	254,2
Novo mesto	173	—	14,80	—
Šentjernej	178	32,50	36,20	111,3
Šmartno v Tuhinju	059	3,36	—	0,0
Ljubno	157	1,07	—	0,0
Šmartno ob Dreti	158	13,43	—	0,0
Mozirje	154	18,69	—	0,0
Čemšenik	297	0,27	—	0,0
Rimske Toplice	087	3,25	—	0,0
Planina	256	10,61	—	0,0
Ponikva	254	20,46	—	0,0
Šmarje pri Jelšah	266	12,29	—	0,0

Cenilni okoliš	Sifra	Leto 1960	Leto 1976	Indeks 1976/60
Rogatec	267	14,00	—	0,0
Slovenska Bistrica	237	10,00	—	0,0
Spodnja Polskava	240	8,50	—	0,0
Šentjanž na Dolenjskem	222	11,47	—	0,0
Škocjan	177	23,78	—	0,0
Krško, Kostanjevica	080,081	16,12	—	0,0
Straža pri Novem mestu	175	6,81	—	0,0
Metlika	153	12,95	—	0,0
Črnomelj	024	5,80	—	0,0
Vinica	026	4,23	—	0,0
SR Slovenija		2439,94	2310,03	94,7

IV. SEDANJA RAZŠIRJENOST IN STOPNJA PODRUŽBLJENOSTI HMELJARSTVA

Iz tabele 3 (22) je razvidno, da je v žalski občini koncentriranih kar 1420 ha ali 61 % vseh slovenskih hmeljišč. Občina Celje je s 178 ha ali 7,6 % na drugem, Ptuj s 124 ha ali 5,3 % na tretjem in Radlje s 102 ha ali 4,4 % na četrtem mestu. Po gojenju hmelja izstopajo še občine Sevnica, Maribor, Mozirje, Novo mesto in Velenje.

Tab. 3

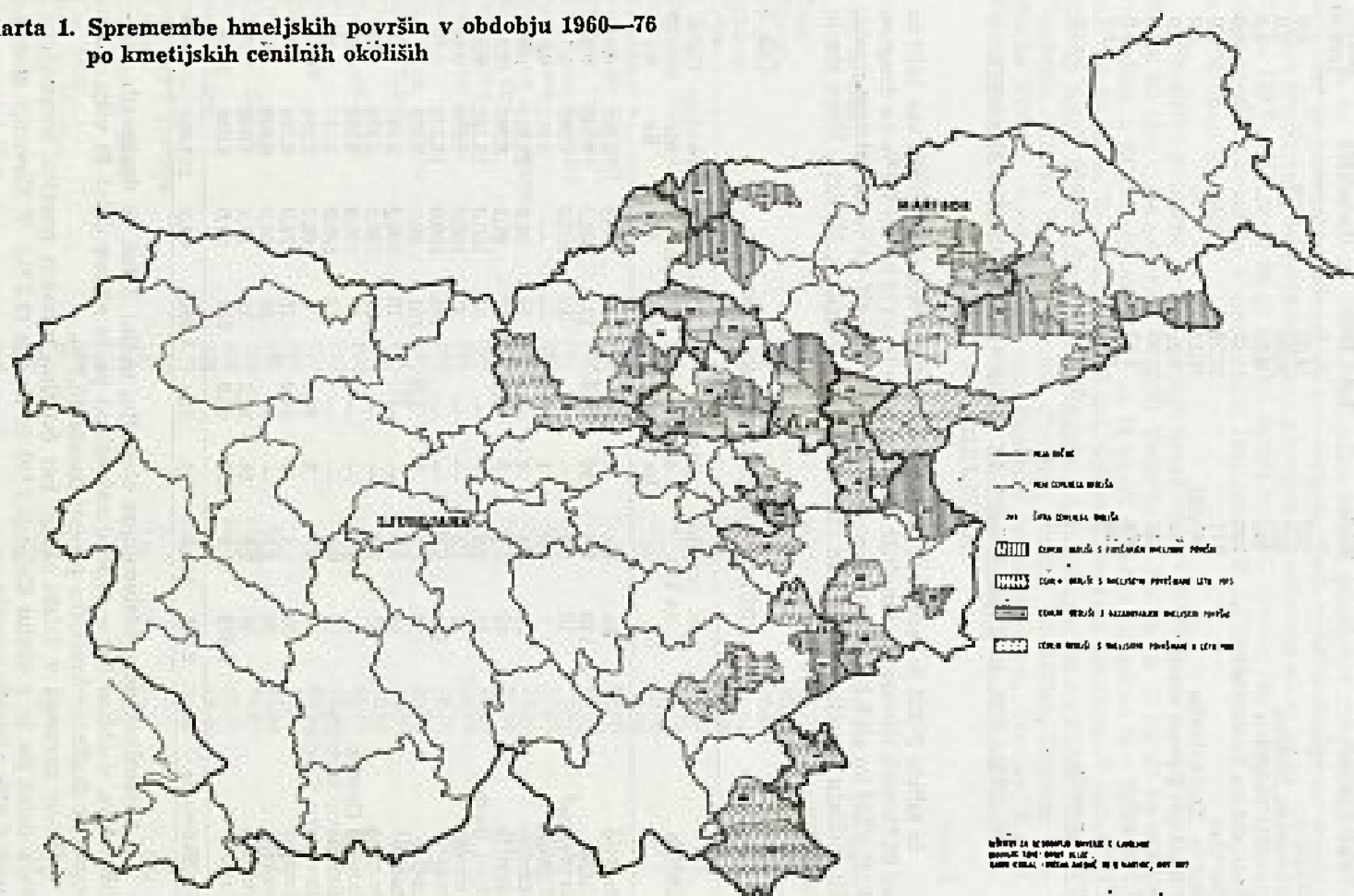
OBČINE S HMELJEM LETA 1976

Občina	Pov. hmelja po kat.		Zasebni sektor		Družbeni sektor		Površina njiv ha	Delež hmelja %
	ha	%	ha	%	ha	%		
Brežice	33	1,4	—	—	33	100,0	6.118	0,54
Celje	178	7,6	56	31,5	122	68,5	3.145	5,66
Dravograd	15	0,6	—	—	15	100,0	1.263	1,15
Kamnik	1	0,0	1	100,0	—	—	2.981	0,03
Maribor	78	3,4	4	5,1	74	94,9	11.995	0,64
Mozirje	62	2,7	5	8,1	57	91,9	3.031	2,15
Novo mesto	51	2,2	—	—	51	100,0	13.109	0,39
Ormož	31	1,3	—	—	31	100,0	7.026	0,44
Ptuj	124	5,3	—	—	124	100,0	16.370	0,70
Radlje	102	4,4	1	1,0	101	99,0	3.578	3,22
Ravne	13	0,6	—	—	13	100,0	2.547	0,58
Sevnica	82	3,5	—	—	82	100,0	2.459	2,26
Slovenj Gradec	21	0,9	—	—	21	100,0	3.186	0,66
Slovenska Bistrica	14	0,6	—	—	14	100,0	5.107	0,30
Slovenske Konjice	6	0,3	2	33,0	4	66,7	3.264	0,18
Šentjur	25	1,1	6	24,0	19	76,0	3.769	0,68
Šmarje	26	1,1	—	—	26	100,0	6.430	0,41
Velenje	46	2,0	24	52,2	22	47,8	1.848	2,74
Zalec	1.420	61,0	639	45,0	781	55,0	6.088	24,29
SR Slovenija	2.328	100,0	738	31,7	1.590	68,3	273.859	0,89

V najmočnejšem pridelovalnem območju, občini Žalec, je družbenih hmeljišč 55 %, v občini Celje 68,5 %, največkrat pa je njihov delež še višji. Tudi povpreček družbene hmeljske posesti doseže 68,3 %.

Hmelj zavzema v žalski občini kar četrtno njivskih površin, sorazmerno visok delež pa še v občini Celje (5,7 %) in Radlje (3,2 %). V Sloveniji obsega hmelj 0,9 % njivskih površin.

**Karta 1. Spremembe hmeljskih površin v obdobju 1960—76
po kmetijskih cenilnih okoliših**

Ker daje kultura hmelja pokrajini še posebno specifičen videz, je pomembno, kolikšen delež površine pripada hmeljiščem v razmerju do skupnih in njivskih površin (tabela 4).

Tab. 4

DRUŽBENA IN ZASEBNA HMELJIŠČA IN ODNOS DO SKUPNE
IN POLJEDELSKE POVRŠINE PO KMETIJSKIH CENILNIH OKOLIŠIH LETA 1976

Kmetijski cenilni okoliš s pridelovanjem hmelja	Hmeljišča v ha	Družbeni sektor v ha	Zasebni sektor v ha	% hmeljišč od skup. pov.	% od polj. pov.
Žalec	1053,73	781,12	272,61	21,0	73,9
Kasaze	43,57		43,57	0,8	7,1
Vransko	37,39		37,39	0,4	4,5
Polzela	323,54		323,54	5,1	19,7
Celje	14,05		14,05	0,1	0,3
Vojnik	131,43	117,41	14,02	1,5	10,8
Šmartno ob Paki	25,77	13,20	12,57	1,4	9,3
Šoštanj	10,50	5,30	5,20	0,1	1,3
Velenje	9,68	3,40	6,28	0,1	1,5
Rečica ob Savinji	58,90	58,90		1,6	11,0
Šentjur	20,66	18,75	1,91	0,2	1,2
Ponikva	4,00	4,00		0,1	0,7
Sedlarjevo	27,32	27,32		0,2	1,3
Ravne na Koroškem	12,35	12,35		0,1	0,9
Slovenj Gradec	21,30	21,50		0,2	1,3
Dravograd	15,26	15,26		0,2	1,2
Radlje ob Dravi	100,50	100,50		3,3	5,3
Ruše	24,76	24,76		0,9	9,0
Radvanje, Podova	28,00	28,00		0,3	1,1
Hoče, Rogoza	20,95	20,95		0,4	1,2
Starše	12,65	12,65		0,6	1,5
Videm pri Ptuj	33,40	33,40		0,4	0,7
Ptuj	12,00	12,00		0,2	0,7
Dornava	62,39	62,39		0,8	1,6
Zavrč	11,75	11,75		0,2	1,2
Ormož	31,00	31,00		0,4	1,0
Loka pri Zidanem mostu	78,93	78,93		3,2	31,0
Brežice	33,05	33,05		1,5	5,4
Novo mesto	14,80	14,80		0,2	1,1
Šentjernej	36,20	36,20		0,5	2,1
SR Slovenija	2310,03	1578,89	731,16	1,14	5,01

Leta 1976 je pripadalo hmeljskim nasadom 1,14 % skupne in 5,01 % poljedelske površine KCO s hmeljem. Hmelj so gojili v 33 KCO, od 2310 ha pa je bilo 1579 ha ali 68,4 % družbenih in 731 ha ali 31,6 % zasebnih površin. Družbeni nasadi so bili v 29 KCO, zasebni pa v 11 KCO. Največjo koncentracijo so dosegla hmeljišča v KCO Žalec, kjer je 1054 hmeljišč zavzemalo 20,9 % skupne in 73,9 % njivske površine. Na družbeni sektor je odpadlo 781 ha ali 74,1 % hmeljišč. Zalska pokrajina je tako nedvomno ena najznačilnejših monokulturnih hmeljskih pokrajin v Evropi in na svetu sploh.

Na drugem mestu je bil KCO Polzela s 323 ha hmeljišč, ki so zavzemala 5,1 % skupnih in 19,7 % poljedelskih površin. Družbenih hmeljišč tukaj ni bilo. KCO Vojnik je bil po površini hmelja s 131 ha in z 89,3 % družbenih hmeljišč na tretjem mestu. Sledili so KCO Radlje ob Dravi s 100,5 ha, Loka pri Zidanem mostu z 79 ha, Dornava z 62,4 ha in Rečica ob Savinji z 58,9 ha izključno družbenih nasadov.

Od 1,1 % do 5 % skupne površine je zavzemal hmelj v KCO Loka pri Zidanem mostu (30,9 % njiv), Vojnik (10,8 %), Šmartno ob Paki (9,3 %), Rečica

ob Savinji (10,9 %), Brežice (5,4 %) in Radlje ob Dravi (10,3 %). V petih KCO je dosegal delež hmeljskih nasadov od 0,51 do 1,00 % skupne površine, in sicer v KCO Kasaze, Ruše, Starše, Dornava in Šentjernej. V 20 KCO je bil ta delež nižji od 0,5 % (karta 2).

Med družbenimi kmetijskimi organizacijami, ki pridelujejo hmelj (25, 26, tabela 5), izrazito izstopa Hmezad Žalec s 762 ha ali 48,3 % vseh družbenih nasadov in tretjino vseh nasadov v Sloveniji. Hmelj zavzema 57,9 % poljedelskih in 28,2 % vseh površin te organizacije. Z vodilno vlogo Hmezada je poudarjen tudi pomen Savinjske doline v pridelovanju hmelja, toliko bolj, ker je tretji pridelovalec Hmezad Žalec DE Celje. Nanj odpade 117 ha ali 7,4 % družbenih nasadov v Sloveniji. Tu sta še Zgornjesavinjska KZ Mozirje z 59 ha in Inštitut za hmeljarstvo Žalec z 19 ha hmeljišč.

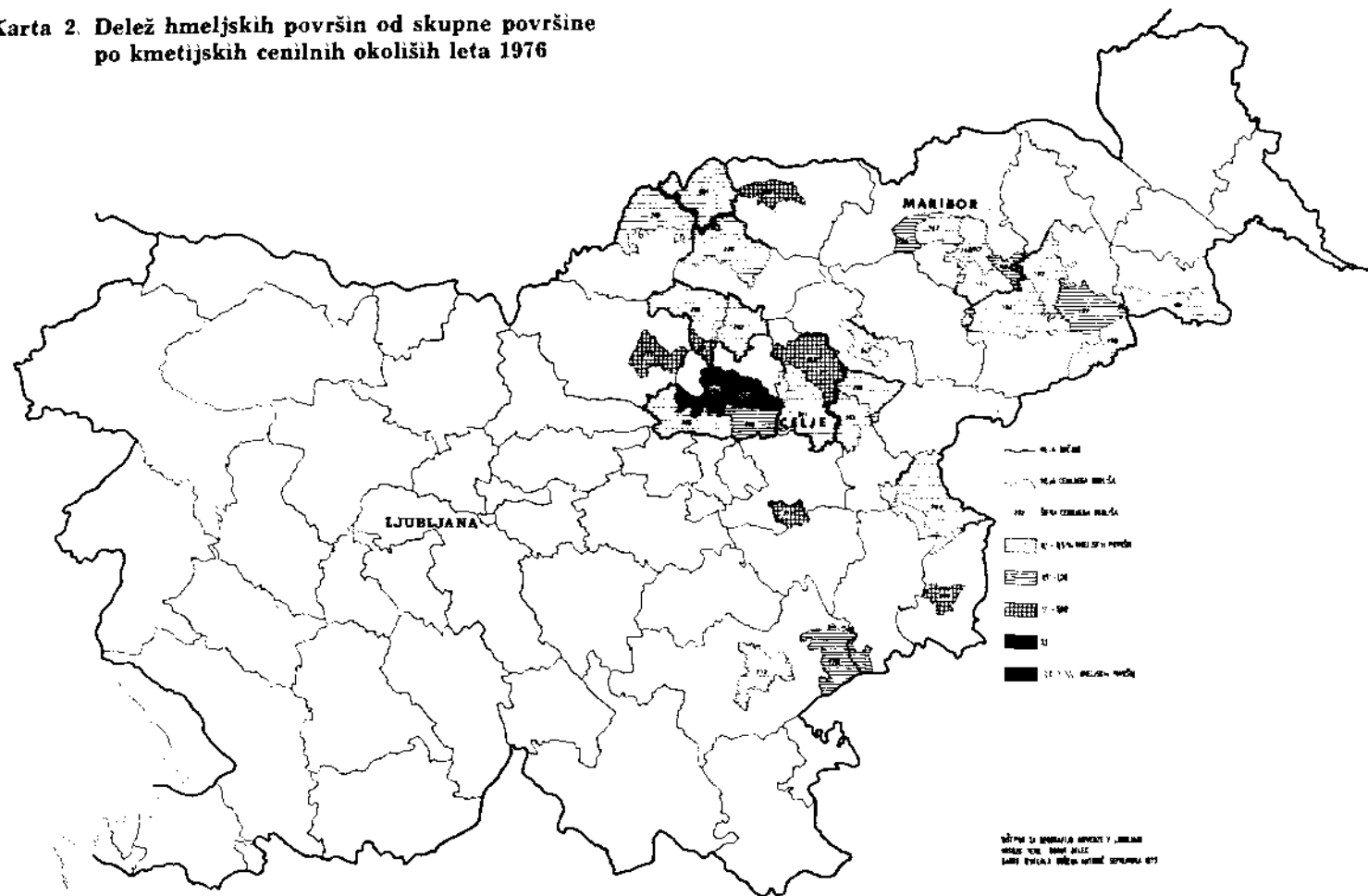
Drugi največji pridelovalec hmelja je zunaj Savinjske doline, in sicer KK Ptuj s 132 ha ali 8,4 % družbenih hmeljskih nasadov v Sloveniji, vendar zavzema hmelj pri njem le 6,8 % poljedelske in 1,4 % vse površine. Tudi četrti pridelovalec je zunaj Savinjske doline, in sicer KK Zasavje Sevnica z 79 ha ali 5 % družbenih hmeljišč v Sloveniji. Označuje ga močna usmeritev v pridelovanje te kulture, saj goje hmelj na 82,2 % njivskih in 15,6 % vseh površin. V Dravski dolini se pojavi šele peti pridelovalec hmelja — Hmezad Žalec DE Radlje s 70 ha ali 4,4 % družbenih hmeljišč, ki zavzemajo 33,9 % njivskih in 28,9 % vseh površin.

Tab. 5

**HMELJIŠČA DRUŽBENIH KMETIJSKIH ORGANIZACIJ V RAZMERJU
DO SKUPNE IN POLJEDELSKE POVRŠINE LETA 1976**

Družbena kmetijska organizacija s pridelovanjem hmelja	Skupna površina v ha	Polje- delska površina v ha	Hmeljišča v ha	% hmeljišč od sk. pov.	% hmeljišč od polj. pov.
Hmezad Žalec	2.766	1.316	762,2	28,2	57,9
KK Ptuj	9.704	1.933	132,2	1,4	6,8
Hmezad Žalec DE Celje	641	231	117,4	18,3	50,8
KK Zasavje Sevnica	507	96	78,9	15,6	82,2
Hmezad Žalec DE Radlje	242	207	76,1	28,9	33,9
Zgornjesavinjska KZ Mozirje	547	69	58,9	10,8	85,4
KZ Krka, Novo mesto	1.083	394	36,2	3,3	9,2
Trgovinsko in kmetijsko podjetje Agraria Brežice	374	206	33,1	8,8	16,6
Slovin Ormož	2.588	865	31,6	1,2	3,6
KZ Drava Vuzenica	204	68	30,4	14,8	44,7
Agrokombinat Maribor	3.981	1.345	28,0	0,7	2,1
Hmezad Žalec DE Šmarje	449	46	27,3	6,1	68,3
KZ Ruše	484	32	24,8	5,1	77,4
ERA Velenje	563	65	21,9	3,9	33,7
KZ Slovenj Gradec	166	53	21,5	12,9	40,6
PP Kozjak Hoče	346	145	20,9	6,1	14,5
Inštitut za hmeljarstvo Žalec	28	25	18,9	67,7	75,8
KK Šentjur pri Celju	753	39	18,8	2,5	48,1
KZ Dravograd	359	99	15,3	4,3	15,4
KŠC Grm Novo mesto	144	33	14,8	10,3	44,8
KZ Prevalje	1.452	47	12,4	0,9	26,3
KK Ptuj Slovenska Bistrica	320	193	11,6	3,4	5,7
KZ Slovenske Konjice	452	4	4,6	0,9	100,6
SR Slovenija	28.667	7.505	1.590,0	5,7	21,2

**Karta 2. Delež hmeljskih površin od skupne površine
po kmetijskih cenilnih okoliših leta 1976**

Družbenih pridelovalcev hmelja je bilo 23, njihova organizacijska razdrobljenost pa je bila manjša, ker je združeval Hmezad Žalec tudi delovne enote v Celju, Radljah in Šmarju, skupaj celo 977 ha ali 61,9 % družbenih hmeljišč, 1794 ha njivskih in 4032 ha vseh površin. Hmelj so pridelovali v tej kmetijski organizaciji na 54,5 % njivskih in 24,2 % vseh površin.

Družbena hmeljišča so bila leta 1976 osredotočena v celjskem pridelovalnem okolišu s 1029,4 ha ali 64,7 % vseh družbenih površin. Na mariborsko-ptujski okoliš je prišlo 247,9 ha ali 15,6 %, na koroškega 149,7 ha ali 9,4 %, na posavskega 112 ha ali 7,1 % in na dolenskega 51 ha ali 3,2 % družbenih zemljišč (karta 3).

V kooperacijsko pridelovanje je bilo zajetih 731 ha ali 31,6 % vseh hmeljišč, tj. praktično vsa kmečka proizvodnja. Kooperacija poteka po treh organizacijah: Hmezad Žalec, ERA Velenje in KK Šentjur ter njihovih zemljiških enotah. Na Hmezad Žalec je odpadlo kar 705 ha kooperacijskih površin.

V. PROBLEMATIKA HMELJARSTVA V SLOVENIJI (27—30)

Ena osnovnih značilnosti hmeljarstva je tesna odvisnost od svetovnega tržišča. Iz Slovenije smo izvozili v obdobju 1965—74 poprečno 87 % pridelka, eene hmelja pa so nihale med 30 in 300 % v primeri z njegovo poprečno ceno. Tako močno nihanje cen je povezano predvsem s potrebami po hmelju in z višino pridelka. Odtod občasne hmeljske krize, ki jih skušajo v novejšem času z različnimi ukrepi, npr. z uvedbo pogodbene prodaje hmelja za več let naprej, čimbolj omiliti. Sedanja krizo je povzročilo povečanje hmeljišč v svetu, posebnost v ZR Nemčiji, zato zahtevajo znatni presežki hmelja na svetovnem trgu in čedalje nižje cene njihovo omejevanje v svetovnem obsegu. Povečanje pridelka v svetu je povezano tudi s saditvijo visokorodnih sort z večjo vsebnostjo alfa smol. Omeniti je treba tudi veliko konkurenčnost kvalitetnega češkoslovaškega hmelja, ki se pojavlja na zahodnih tržiščih po izredno nizkih cenah.

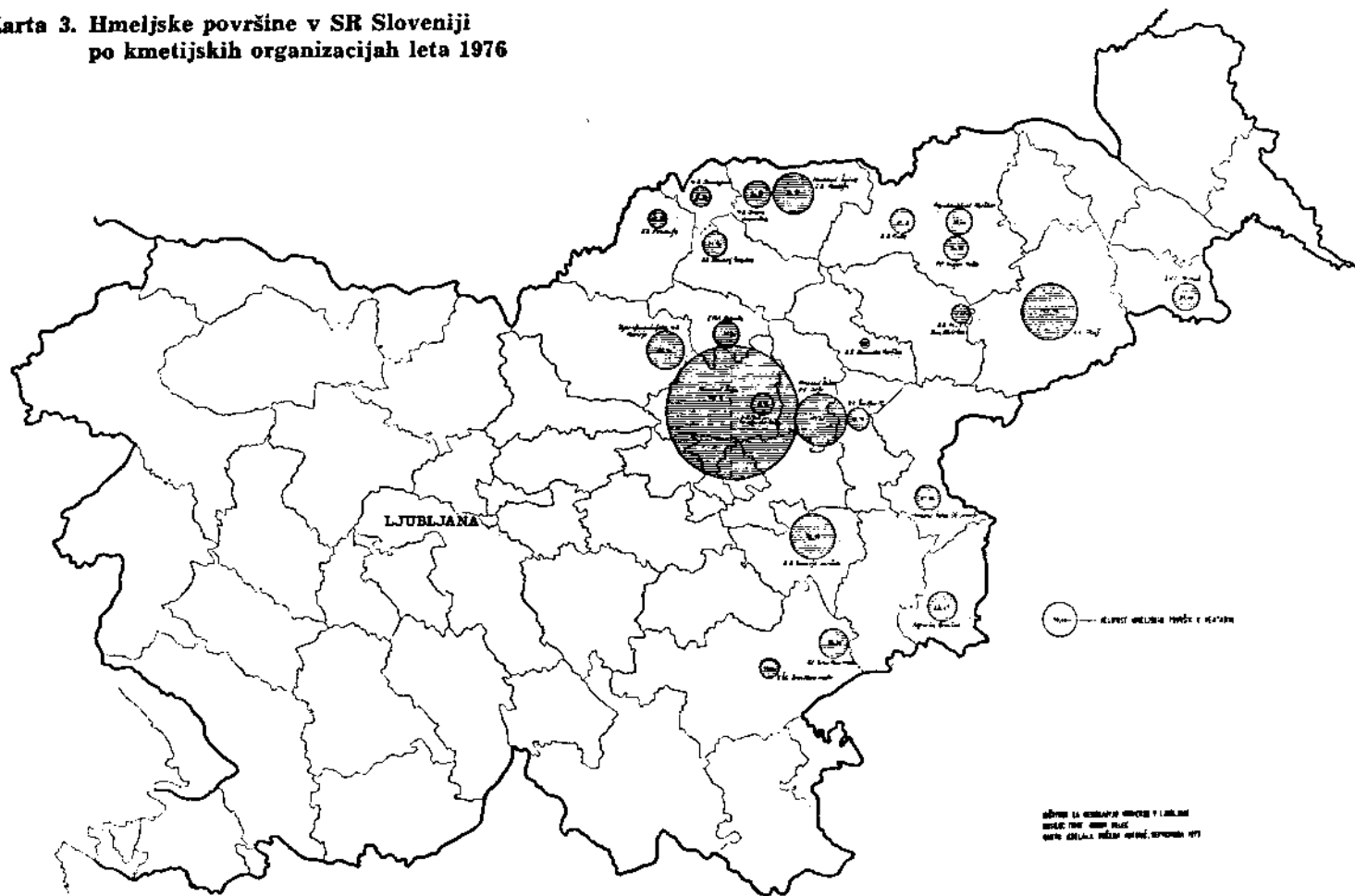
Za naše hmeljarstvo je značilno neskladje med proizvodno in izvozno ceno, ker so investicije, cene reprodukcijskega materiala in osebni dohodki močno porasli, medtem ko so ostale izvozne cene sorazmerno stabilne. Ker poprečni pridelek hmelja že od leta 1961 stagnira, bo treba čim hitreje uvesti sorte, ki dajejo večje pridelke.

Trgovina s hmeljem ne more zadostiti potrebam domačega in tujega trga po našem hmelju. V Sloveniji pridelamo dve tretjini jugoslovanskega hmelja. Izvažamo ga nad 80 %, in sicer izključno na konvertibilno tržišče. Zaradi zmanjševanja pridelka in površine hmeljišč ter s tem izvoza izgublja naše hmeljarstvo svojo nekdanjo vlogo na zunanjih tržiščih. Delež Jugoslavije v svetovni proizvodnji in svetovnem izvozu nenehno pada. Pred 15 leti je delež jugoslovanskega izvoza hmelja dosegel 25 % svetovnega, danes pa je za več kot polovico manjši. Svetovna proizvodnja hmelja je v tem času porasla za 28 %, jugoslovanska pa je ostala na isti ravni.

Medtem ko so bile v Sloveniji hmeljske površine v obdobju 1967—74 stabilne in so se gibale med 2450 in 2580 ha, so se do leta 1978 zmanjšale za okoli 400 ha ali za šestino. Interes za pridobivanje hmelja se torej zmanjšuje. Ob dejstvu, da bi glede na svetovne presežke lahko prodali vsaj 30 % več hmelja, je krčenje hmeljišč zelo zaskrbljujoče, toliko bolj, ker je dohodek na hektar hmelja ob visokih naložbah in stalnem naraščanju proizvodnih stroškov danes prenizek. V tem je hkrati osnovni problem hmeljarstva.

Ena najpomembnejših nalog hmeljarjev v okviru sanacijskega programa slovenskega hmeljarstva bodo zato v prihodnje ukrepi za znižanje pridelovalnih

**Karta 3. Hmeljske površine v SR Sloveniji
po kmetijskih organizacijah leta 1976**

stroškov. Nujno bo treba povečati pridelek z uvedbo novih, donosnejših in za strojno obiranje primernejših sort, pospešiti obnovo hmeljišč in hkrati dosledneje izvajati tehnologijo. Hektarski pridelki hmelja v Sloveniji so le v vremensko najugodnejših letih presegli 1400 kg, sicer pa so najpogosteje nihali med 1200 kg in 1300 kg, medtem ko so pri naših konkurentih na svetovnem tržišču višji za nekaj sto kilogramov. Neugodne letine kot posledica vremenskih razmer so le eden od vzrokov za nizki pridelek. Osnovni vzrok je treba iskati predvsem v sorti. Prevladujoči savinjski golding je sicer kvalitetna sorta, vendar daje relativno nizke pridelke in ni primeren za strojno obiranje.

Značilna pokrajinska podoba Savinjske doline. Foto: B. Belec.

Hmeljišča so prestara. Po desetih letih je namreč treba hmeljski nasad zaradi prenizkega pridelka obnoviti. To pomeni, da bi morali vsako leto na novo zasaditi eno desetino hmeljišč, v zadnjih desetih letih pa smo jih le 7 %, tako da imamo danes 27 % hmeljišč, starih nad 10 let. Posodobiti bo tudi treba obiranje in sušenje hmelja, opraviti delovne faze v najugodnejših rokih ipd.

V kooperacijskem hmeljarstvu je treba pospešiti širjenje hmeljišč pri usmerjenih kmetijah, opustiti majhne nasade in se usmeriti v napravo večjih združenih nasadov s smotnejšo obdelavo ter v oblikovanje hmeljarskih skupnosti s skupnimi obdelovalnimi in obiralnimi stroji. K izboljšanju razmer v hmeljarstvu bo gotovo pripomogel tudi nov obrat za predelavo hmelja, tj. mletje in briketiranje, v Žalcu.

Da bi uspešneje vodili gospodarsko politiko hmeljarstva, so pridelovalci hmelja, trgovina, Inštitut za hmeljarstvo in slovenske pivovarne organizirani v poslovni skupnosti za hmeljarstvo. Poleg te obstajata še skupnost za hmelj pri gospodarski zbornici Jugoslavije in rizični sklad za izvoz hmelja, s katerim blažijo krizna obdobja pri izvozu hmelja.

V srednjeročnem planu razvoja hmeljarstva SR Slovenije za obdobje 1976—80 so predvideli izkrcenje 776 ha ostarelih nasadov in obnovo okoli 1000 ha, s čimer pa se slaba starostna sestava hmeljišč še ne bo bistveno spremenila. Zasajene bodo predvsem nove, rodnejše sorte, pridelek v letu 1980 pa naj bi na površini 2615 ha znašal 3950 ton. Od tega bi prodali v tujino 3100 ton, v druge republike 600 ton ter doma uporabili 250 ton. Med nalogami, ki jih zastavlja načrt, so tudi zagotavljanje preskrbe s kvalitetnim sadilnim in reprodukcijskim materialom ter specialno opremo, zgraditev in modernizacija objektov za mehanizirano spravilo in dodelavo hmelja, nenehen porast produktivnosti dela ter urejanje novih odnosov med primarno proizvodnjo, predelavo in prodajo hmelja. Mnoge od načrtanih nalog se sicer izvajajo, vendar je vprašljivo, ali jih bodo do konca planskega obdobja lahko v celoti opravili. V tej zvezi tudi niso spodbudni podatki o površinah hmeljišč, ki kažejo v zadnjih letih stalno tendenco nazadovanja.

VIRI IN LITERATURA

1. Borut Belec: Prostorski razvoj posebnih kmetijskih kultur na Slovenskem. III. del (Hmeljarstvo). IGU. Ljubljana 1977.
2. Borut Belec: Vinogradništvo kot dejavnik prostorske preobrazbe v Sloveniji. ČZN. Nova vrsta. 9. (XLIV.) letnik 1973. Prvi zvezek. Maribor 1973.
3. Borut Belec: Prostorski razvoj sadjarstva na Slovenskem v zadnjih sedemdesetih letih. ČZN, letnik 46. Nova vrsta 11. Maribor 1975.
4. Borut Belec: On the Typology and Regional Spatial Transformation on the Viticultural Country in the Socialist Republic of Slovenia. Agricultural Typology and Land Utilisation. Center of Agricultural Geography. Verona 1975.
5. Borut Belec: K metodologiji posebnih kultur na Slovenskem. II. slovensko-slovaški geografski simpozij. Geographica Slovenica 7. Maribor 1978.
6. Borut Belec: Metodologija istraživanja specijalnih poljoprivrednih kultura u Sloveniji (Problemi tipologije i regionalizacije). Zbornik X. jubilarnog kongresa geografa Jugoslavije. Beograd 1977.
7. Tone Wagner: Vpliv toplote in padavin v času vegetacije na pridelek hmelja. 1. jugoslovanski simpozij za hmeljarstvo. Velenje, 25.—26. aprila 1962.
8. Tone Wagner: Vpliv temperature in padavin v času storžkanja na težo storžka savinjskega goldinga v Spodnji Savinjski dolini. 11. jugoslovanski simpozij za hmeljarstvo. Dobrna, 26.—27. maja 1967.
9. Blažna Pugalj: Nekatere značilnosti tal v Spodnji Savinjski dolini. 11. jugoslovanski simpozij za hmeljarstvo. Dobrna, 26.—27. maja 1967.
10. Marjan Zagar: Savinjska dolina in hmelj. Celjski zbornik 1957. Celje 1957.
11. Lojze Kač: Hmeljarstvo v Savinjski dolini. Separatni odtis Celjskega zbornika 1951.
12. Franjo Bač: Hmeljarstvo v Savinjski dolini. GV. Letnik 1. Ljubljana 1925.
13. Analiza stanja hmeljarstva v LR Sloveniji v letu 1960. Inštitut za hmeljarstvo. Zalec, maja 1961.
14. Vlado Valenčič: Hmeljarstvo, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. 1. zvezek. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana 1970.
15. Milan Natek: Nekatere družbenogeografske značilnosti v razvoju hmeljarskega območja Spodnje Savinjske doline. Celjski zbornik 1975/76.
16. Josip Teržan: Monografija kulture hmelja u krajevini S. li. S. Beograd 1923.
17. Statistični godišnjak 1929—1939. Opšta državna statistika. Beograd.
18. Poljoprivredna godišnja statistika 1939. Ministarstvo poljoprivrede. Beograd 1940.
19. Alojz Cetina: Informacija o proizvodnji hmelja v SR Sloveniji in problemih rekonstrukcije. Interno gradivo. Inštitut za hmeljarstvo Zalec, 1966.
20. Alojz Cetina: Koncept dolgoročnega programa razvoja proizvodnje hmelja v SR Sloveniji do leta 1990. Interno gradivo. Inštitut za hmeljarstvo Zalec, 1969.
21. Karel Kač: 10 let hmeljarstva v svobodni domovini. Hmeljar. Celje. januar 1956. Leto XI, št. 1.
22. Podatki hmeljne komisije za Slovenijo. Interno gradivo. Inštitut za hmeljarstvo Zalec.
23. Problematika proizvodnje hmelja v LRS. Inštitut za hmeljarstvo Zalec, 1962.
24. Letni pregled kmetijstva. Rezultati raziskovanj (statistično gradivo). Zavod SR Slovenije za statistiko. št. 42, 85, 106, 153.
25. Zavod SR Slovenije za statistiko. Obrazca PO-33a in PO-33b.
26. Statistični letopis SR Slovenije 1976. XV. letnik. Ljubljana 1976. Zavod SR Slovenije za statistiko.
27. Alojz Cetina: Svetovni hmeljni trg in naše hmeljarstvo. Sodobno kmetijstvo 4, letnik 9. Ljubljana, julij 1976.
28. N. V.: Napovedani ukrepi RGS za zmanjšanje površin pod hmeljem. RTV Ljubljana, 1977.
29. Temejni Križnik: Hmeljarstvo na razpotju. Sodobno kmetijstvo 4, letnik 9. Ljubljana, april 1976.
30. Temejni srednjeročnega plana hmeljarstva SR Slovenije za obdobje 1976—1980. Poslovna skupnost za hmeljarstvo Slovenije Zalec, 1976.

RAUMENTWICKLUNG DES HOPFENBAUS IN SLOWENIEN

Zusammenfassung

Mit der Erforschung des Hopfenbaus wurden die Untersuchungen der sogenannten Spezialkulturen, d. h. des Rebenstandes, der Obst- und Hopfenkulturen in Slowenien beendet. So erhielten wir ein Gesamtbild von der Entwicklung, Verbreitung und Problematik der bedeutenden Landwirtschaftszweige. Die Absicht dieser Abhandlung war es, die Entwicklung der Hopfenanbauflächen aufzuzeigen, die Veränderungen in seiner Verbreitung, den Prozess der Sozialisierung und die Einflüsse der Hopfenkulturen auf die Transformation der Landschaft.

Die natürlichen Gegebenheiten sind für den Hopfenbau in Slowenien sehr günstig, doch wurde in dieser Hinsicht vor allem die Savinjska dolina (das Sanntal) als Hauptgebiet des traditionellen Hopfenbaus erforscht, weniger das Gebiet außerhalb dieses Tales. Wir unterscheiden drei klimatische Gebiete des Hopfenbaus: das subpannonische, das flache Voralpengebiet und das Hochland der Voralpen. Die pädologischen Verhältnisse für den Hopfenbau wurden ebenso am besten in der Savinjska dolina erforscht. Sie sind dort am günstigsten auf einigen höheren Flußterrassen mit tieferem Boden, weniger geeignet aber auf den seichten kiessandigen trockenen oder feuchten Boden. Es wird aber der Einfluß der pädologischen Verhältnisse auf die Qualität des Hopfens als sekundär bewertet, weil er sich nur über eine schwerere und schlechtere Versorgung äußert.

Der große Aufschwung im Slowenischen Hopfenbau beginnt erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, gab es doch im Jahre 1875 erst 8 ha Hopfenfelder, im Jahre 1892 514 ha und im Jahre 1913 schon 1629 ha. Sie waren hauptsächlich auf das Gebiet an der Savinja konzentriert, außerhalb davon hatten sie nur wenig Bedeutung. Diese Zeitspanne bedeutet auch den Anfang der Klassenverschiebungen und der sozialen Differenzierung der Einwohner, der Einverleibung der Bauerngüter in die Geldwirtschaft und der Zersplitterung des Grundbesitzes. Der Hopfen hat vielerorts den durch die Phylloxera vernichteten Weinbau ersetzt, doch hat sich das Landschaftsbild in dieser Zeit wegen des geringeren Umfangs der Hopfenanbauflächen noch nicht sichtlich verändert.

Der Hopfenbau zwischen den beiden Weltkriegen wird durch ein starkes Schwanken der Anbauflächen gekennzeichnet. Ende des ersten Weltkriegs blieben nur zirka 700 ha der Anlagen, die spätere Konjunktur bewirkte eine Verbreitung der Flächen auf 2237 ha im Jahre 1929, die Weltkrise aber eine erneute Verringerung auf 1129 ha im Jahre 1932. Bis zum zweiten Weltkrieg vergrößerten sich die Hopfenanbauflächen auf 1924 ha. In der Savinjska dolina gab es im Jahre 1924 1466 ha Hopfenfelder, in der Šaleška dolina (Schalektal) 290 ha und im Bereich von Radlje 69 ha, außerhalb dieser Gebiete aber 99 ha oder 5,1 %. Diese Periode bringt auch eine sichtbare Transformation der Landschaft und der Siedlungen und auch die Lebensweise hat sich geändert. Die Landwirtschaften haben sich auf den Anbau von Hopfen spezialisiert und haben sich kommerzialisiert. Das autarkische Agrarsystem von Polykulturen zersetzte sich schnell, die Abhängigkeit von den Hopfenkulturen wurde immer größer, besonders in den ausdrücklich vom Hopfenbau geprägten Gebieten, was bei dem Verfall der Bauerngüter während der Krisenzeiten die soziale Differenzierung stark gefördert hat. Die ansteigende Industrialisierung verursachte den Entzug der überschüssigen Arbeitskraft, deshalb begann es sehr an Hopfenpflückern zu mangeln. Daher das Auftreten der charakteristischen Saisonarbeiterabwanderungen aus den wirtschaftlich unentwickelten Gebieten von Nordostslowenien.

Während des zweiten Weltkriegs haben sich die Hopfenfelder wegen der obligaten Rodung auf 500 ha reduziert, danach aber erlebte der Hopfenbau einen neuen Aufschwung. In der Zeit nach dem zweiten Weltkrieg, die durch viele technologische, besitztümlliche und andere Veränderungen gekennzeichnet ist, unterscheiden wir vier Entwicklungsphasen. Bis zum Jahre 1952 wurde der bäuerliche Hopfenbau erneuert und zwar nach alten technologischen Konzepten, während für die Jahre 1952–57 schon die Verbreitung von sozialisierten Hopfenfeldern charakteristisch ist, vorwiegend auf Drahtstützen, die Einführung der Mechanisierung, die Technologie aber blieb im Grunde noch bäuerlich. Der Flächenraum der Hopfenfelder übertraf erst im Jahre 1957 den Vorkriegsumfang. Während der Jahre 1958–61 kam es zu einer charakteristischen sprunghaften Vergrößerung der Hopfenanbauflächen, verbunden mit der Hopfenkonjunktur und der Ausbreitung der Hopfenfelder außerhalb des traditionellen Haupthopfenanbaugebiets in der Savinjska dolina und eines kleineren in der Dravska dolina (Drautal). Im Jahre 1959 umfaßten die Hopfenfelder sogar 2842 ha. Auf die untere Savinjska dolina entfielen im Jahre 1960 77,8 % der Hopfenanbau-

flächen, und 83,3 % des Ertrages, auf die Talsohle von Šmarje—Rogatec 3,2 %, auf den Talkessel von Kostanjevica—Brežice 2,9 %, auf die übrigen Gebiete aber von 1 bis 2,1 % der Hopfenfelder. Bei dieser Dispersion der Hopfenanbauflächen zeigten sich bestimmte Schwächen.

Die Entwicklungsphase während der Jahre 1961—67 ist durch eine Rekonstruktion des Hopfenbaus gekennzeichnet. Charakteristisch ist eine intensive Mechanisierung der Produktion, die Einführung großer Komplexe, versehen mit modernen Drahtzügen an Betonsäulen, die Einführung von Pflückmaschinen und anderen Vorrichtungen, neuer Hopfensorten u. ä. Die Reduzierung des Umfangs von privaten und die Vergrößerung von sozialisierten Hopfenfeldern, die schon in der vorhergegangenen Entwicklungsphase begonnen hatte, wurde fortgesetzt, so daß im Jahre 1965 die sozialen Hopfenanbauflächen schon die bäuerlichen übertrafen. Die gesamten Hopfenanbauflächen haben sich in dieser Zeit nicht wesentlich verändert und bewegten sich zwischen 2258 und 2445 ha, sie stagnierten aber auch noch während der letzten Entwicklungsphase vom Jahr 1968 weiter bis zum Jahr 1975. Im Jahre 1976 begann nämlich die Reduktion der Hopfenfelder, die bis heute dauert. Im Jahre 1976 hatten die Hopfenanbauflächen ein Ausmaß von 2328 ha, im Jahre 1978 aber 2155 ha, davon 679 ha oder 31,5 % privater und 1476 ha oder 68,5 % sozialisierten. Die Tendenz eines absoluten und relativen Rückgangs der bäuerlichen Hopfenfelder dauert daher fort, zeigt sich doch für diesen Landwirtschaftszweig immer weniger Interesse, es fehlt an Arbeitskräften, aber auch die Bauerngründe verringern sich immer mehr wegen der Bedürfnisse der Urbanisierung. Der Umfang der sozialisierten Hopfenfelder hat sich in dieser Phase nicht wesentlich verändert, obwohl sich diese seit dem Jahre 1975 etwas vermindert haben.

Der slowenische Hopfenbau erlebte im Zeitraum seit seiner großen Nachkriegsverbreitung um das Jahr 1960 bis heute bedeutende **Veränderungen in der Ausbreitung der Hopfenfelder**. Im Zeitraum von 1960—76 verringerten sich diese in 14 landwirtschaftlichen Schätzungsgebieten, in 20 wurden sie zur Gänze entfernt, in 4 erschienen sie aufs neue. In 15 Gebieten gab es mehr Hopfenfelder. Die gesamten Hopfenanbauflächen verringerten sich dabei nur um 5,3 %. Der stärkste Rückgang ist in den Gebieten von Polzela, Vransko und Celje zu verzeichnen, der Hopfenbau wurde aber auch vielerorts am Rande des Anbaubereiches von Savinjsko aufgelassen, in Kozjansko, am oberen Draufeld, in Dolenjska und in Bela krajina. Eine besonders große Zunahme wurde im Bereich von Zalec, Vojnik und Radlje festgestellt. Auf neuem erschien der Hopfen in den Gebieten von Starše, Dornava, Zavrt und Novo mesto.

In der Gemeinde von Zalec waren im Jahre 1976 1420 ha oder 61 % aller slowenischen Hopfenfelder konzentriert, die ein Viertel aller Ackerbauflächen einnahmen. Die Gemeinde Celje war mit 178 ha oder 7,6 % an zweiter Stelle, Ptuj mit 124 ha oder 5,3 % an dritter und Radlje mit 102 ha oder 4,4 % an vierter Stelle. In der Gemeinde Zalec gab es 55 % sozialisierter Hopfenfelder, in der Gemeinde Celje aber 63,5 %, meistens war aber sein Anteil noch höher. Im Durchschnitt gab es 68,3 % bäuerlicher Hopfenfelder.

Die größte Konzentration erreichten die Hopfenfelder im Bereich von Zalec, wo 1054 ha von Hopfenfeldern 20,9 % der gesamten und 73,9 % der Ackerbauflächen einnahmen, deshalb ist es kein Wunder, daß die dortige Landschaft ein einzigartiges **monokulturelles Bild** bekam, wofür man schwer ein ähnliches Beispiel in Europa oder in der Welt finden würde.

Unter den gesellschaftlichen landwirtschaftlichen Organisationen, die Hopfen anbauen, tritt besonders Hmezd Zalec mit 762 ha oder 48,3 % aller sozialisierten Anlagen in Slowenien hervor. Damit wird auch die Bedeutung der Savinjska dolina beim Anbau von Hopfen betont, um so mehr als auch der drittstärkste Produzent Hmezd Zalec aus Celje mit 117 ha oder 7,4 % der sozialisierten Anlagen sich hier befindet. Der zweite Hopfenherzeuger ist KK Ptuj mit 132 ha oder 8,4 % der sozialisierten Hopfenanlagen in Slowenien, der vierte aber KK Zasavje aus Sevnica. Im Drautal tritt erst der fünfte Hopfenproduzent auf — Hmezd Zalec aus Radlje. Wir müssen unterstreichen, daß auch die sämtliche bäuerliche Produktion in der Kooperation mit dem gesellschaftlichen Sektor inbegriffen ist.

Für den Hopfenbau ist eher als für andere Landwirtschaftszweige die Abhängigkeit vom Weltmarkt kennzeichnend, starke Preisschwankungen, Krisen u. ä. Der slowenische Hopfenbau entwickelte sich im letzten Zeitraum unter weniger günstigen sozialökonomischen Verhältnissen. Es zeigte sich eine ziemliche Unvereinbarkeit zwischen dem Produktionspreis und dem Ausführpreis des Hopfens. Wegen der Verringerung des Ertrages und der Hopfenanbauflächen, verliert unser Hopfenbau seine einstige Rolle auf dem Weltmarkt, fällt doch sein Anteil an der Weltproduktion und

an der Weltausfuhr ständig. Das Interesse am Anbau von Hopfen wird geringer, die Hopfenanbauflächen haben sich in den letzten vier Jahren um beiläufig ein Sechstel vermindert. Die Hopfenanlagen sind außerdem alt und müßten dringend erneuert werden. Zu den Maßnahmen für die Senkung der Produktionskosten und eine größere Arbeitsproduktivität gehören deshalb die Einführung neuer, ertragreicherer und für das maschinelle Pflücken geeigneterer Sorten, die Modernisierung des Pflückens, Trocknens und Fertigstellung des Hopfens, im kooperativen Hopfenbau aber die Ausdehnung der Hopfenfelder bei den spezialisierten Bauernwirtschaften, die Auflassung kleiner Anlagen und die Anlage größer vereinter Pflanzungen und die Formierung von Hopfengemeinschaften. Zu den bedeutenden Aufgaben gehört auch die Organisiertheit des Hopfenbaus und die Entwicklung neuer Beziehungen zwischen der primären Erzeugung, Verarbeitung und dem Verkauf des Hopfens.

»DEUTSCHE GRENZWACHT« IN RAZMEJITEV NA ŠTAJERSKEM V LETIH 1919—1922

Tone Zorn*

UDK 940.51(497.12-18):07 Deutsche Grenzschutz »1919/1922«

ZORN Tone: »Deutsche Grenzschutz« in razmejitve na Štajerskem v letih 1919—1922. (Le journal »Deutsche Grenzschutz« et la délimitation des frontières de la Styrie dans les années 1918—1922.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51 : 16(1980)1, str. 165—181. Izvirnik v sloven., povzetek v franc., izvleček v sloven. in angl.

Avtor analizira pisanje štajerskega nemškega obmejnega lista Deutsche Grenzschutz. Poudarek članka je na letih 1919—1922, vendar pa je deloma zajel tudi čas vključno do leta 1927. Pri tem še zlasti opozarja na nemško-nacionalne poglede na vprašanje razmejitve s kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev ter na nemško manjšino, ki je po prvi svetovni vojni prišla v okvir nove jugoslovanske države.

UDC 940.51(497.12-18):07 Deutsche Grenzschutz »1919/1922«

ZORN Tone: »Deutsche Grenzschutz« and the Demarcation in Styria in the Years 1918—1922. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51 : 16(1980)1, p. 165—181.

Orig. in Slovene, summary in French, synopsis in Slovene and Engl.

The author analyses the writing of the Styrian German newspaper Deutsche Grenzschutz. The emphasis of the article lies on the period during the years 1919—1922, but the time up to the year 1927 is partly included as well. Attention is called to the German national views on the question about the demarcation between the monarchy of the Serbs, Croats and Slovenes and the German minority which after the first world war belonged to the new State of Yugoslavia.

I

Med vire, ki omogočajo spoznavanje položaja na obmejnem radgonskem prostoru po koncu prve svetovne vojne, spada tudi nemški časnik »Deutsche Grenzschutz« (Nemška obmejna straža; list je izhajal v letih 1919—1924, njegovo uredništvo je najprej bilo v Obrajni/Halbrain in Radgoni in kasneje v Gradcu in Radgoni). List je pričel izhajati 21. septembra 1919, potem ko je postal znan sklep velesil o pripadnosti Radgone prvi avstrijski republiki, svoje ime pa je nedvomno povzel po slovenskem radgonskem listu Murska straža (pričetek izhajanja 19. aprila 1919). Deutsche Grenzschutz pa ni zanimiva le za

* Tone Zorn, višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za narodnostna vprašanja, Ljubljana. Doktor zgodovinskih znanosti.

spoznavanje pogledov obmejnega štajerskega nemštva na razmejitve z Jugoslavijo, ampak tudi za poglede tamkajšnjih nemških nacionalcev na Nemce, ki so prišli v Jugoslavijo. List je bil prav tako tolmač stališč graške nemškonacionalne srede do razmejitve ter do novo nastale jugoslovanske države. Za poglede te vrste je poučen že eden prvih zapisov, v katerem beremo, da Jugoslovani ne smejo pozabiti, da je število Nemcev, ki so prišli pod SHS, skoraj tolikšno kot številčno znaša slovenski narod, poleg tega pa so jugoslovanski Nemci del osemdesetmilijonskega naroda. Priključitev Slovenske Štajerske Jugoslaviji je bila seveda po tem gledanju krivica, ki je doletela štajerske Nemce in nemštvo sploh. Tako je po povzetem graškem stališču (šlo je za oklic tako imenovane Deutsche Mittelstelle, urada, ki se je ukvarjal z obmejnimi vprašanji); oklic je bil namenjen Nemcem v Dravski dolini, Mariboru in Ptuj in je poudarjal, da je »senžermenska pravica« do samoodločbe klonila pred nemškimi sovražniki ter naj bi veljala le za antantne privrženca in sopotnike, ki sami odločajo, kaj bodi iztrgano iz nemškega telesa. Tako so bila starodavna nemška mesta brez plebiscita žrtvovana Jugoslaviji, čeprav je bil plebiscit tako rekoč že dogovorjen. Oklic je opozarjal pripadnike nemške manjšine na Slovenskem Štajerskem, da so pripadniki osemdesetmilijonskega naroda, pa tudi to, da sicer živijo »v slovanski državi, vendar na nemških tleh«. Oklic jih je tudi pozival, naj se pridružijo ostalim jugoslovanskim Nemcem: Kočevarjem ter Švabom v Banatu, Slavoniji in Bosni, zatem pa zagotovil: »Mi (graški Nemci) bomo vaši zagovorniki v Društvu narodov.«¹

Še predtem je Deutsche Grenzschutz poudarila, da so bili Nemci prisiljeni podpisati mir, ki naj bi odtrgal Nemce na Češkem, Južnem Tirolskem in Spodnjem Štajerskem, dalje »Nemško južno Koroško« (!) pa tudi marsikateri drug kos nemške zemlje. Vendar je v dolgotrajnih in napornih pogajanjih avstrijski delegaciji na mirovni konferenci uspelo rešiti Radgono. Kljub temu pa imajo to mesto ter Zahodno Madžarsko (Gradiščansko) še vedno tisti, ki naj »bi bili naši sosede«. O stališču nemštva do prihodnjih mej iz članka izvemo, da jih bodo Nemci imeli »vedno za sramotno krivico«; to pa je samo po sebi razumljivo ter »o tem naši sovražniki ne morejo dvomiti«, pa tudi to, da »Noben narod ne more pozabiti (tega), da morajo milijoni njihovih bratov živeti v tujini, medtem ko so vsi (ostali) narodi po svetu svoje meje tako daleč razširili, da je skoro vsak v svoji narodni državi«. Slovencem (»slovenskim oblastnikom«) je list očital, da so v zadnjih mesecih, se pravi v času po razpadu habsburške monarhije, pokazali malo politične razumnosti in daljnovidnosti za utrditev prijateljstva z nemškim narodom. Deutsche Grenzschutz je ob tem retorično spraševala, ali morda Slovenci in Jugoslavija nimajo v sosesčini dovolj sovražnikov in ali je treba ustvariti smrtno sovraštvo med dvema sosednjima narodoma, med Nemei in Slovenci. List je odgovarjal, da bi si Slovenci mogli »ohraniti zvestega (nemškega) prijatelja«, če bi pri odločitvi meje poslušali glas pravičnosti, ali drugače povedano: vsaj del Slovenske Štajerske (če že ne vsa dežela) bi moral pripasti Nemški Avstriji.² Kot moremo presoditi, je bil med avtorji tega ter vrste podobnih zapisov znani radgonski nemški nacionalcec dr. Franz Kamniker.*

¹ Deutsche Grenzschutz (DG), 28. september 1919, št. 2.

² DG, 21. september 1919, št. 1.

* Dr. Franz Kamniker se je rodil 16. septembra 1870 v Radgoni kot sin tamkajšnjega trgovca. 13. marca 1895 je postal zdravnik ter se prihodnje leto za stalno naselil v rodnem mestu. Tu je bil vodja kirurškega oddelka radgonske bolnišnice. Dalj časa je bil predsednik radgonske skupine nemškonacionalnega društva Südmärk, poleg tega pa tudi podpredsednik tamkajšnjega Nemškega šolskega društva (Deutscher Schulverein). Leta 1901 so ga izvolili v radgonski občinski svet. Čez enajst let (1912) je postal radgonski podžupan, leta 1921 pa župan tega mesta.

Po zlomu habsburške monarhije je dr. Kamniker postal aktiven delavec za priključitev Radgone Nemški Avstriji. V začetku leta 1919 so ga jugoslovanske oblasti imele nekaj dni za talca,

Značilno je, da je bil soustanovitelj Deutscher Grenzwacht eden predhodnikov štajerskega fašizma dr. Willibald Brodmann.** Tako ni čudno, da je list, o katerem poročamo, kaj kmalu opozoril na tako imenovani »nemški kmečki dan«, ki je bil konec oktobra 1919 v Cmureku. Po pisanju lista je bilo na tej prireditvi 5000 udeležencev vzhodne in zahodne Štajerske, Lipniškega polja, navzoča pa so bila tudi odposlanstva iz Lučan, Ivnika in Deutschlandsberga. Omeniti dalje velja, da je imelo zborovanje protisemitski značaj, slavnostni govornik pa je bil dr. Brodmann. V svojem govoru je uvodoma opozoril na znane februarske boje tega leta, med katerimi so nemški nacionalci napadli Radgono, ter poudaril, da je tedaj obmejnimi prebivalcem uspelo osvoboditi dobršen del nemških tal. Februarja 1919 so bili po njegovem obmejni prebivalci Štajerske vzor celi deželi, saj so šli na pot »nemške samozvesti«. Tedaj so bili po njegovem obmejni štajerski kmetje ne le mejna straža za »Spodnjo Štajersko«, ampak tudi »čuvarji in varuhi vse domovine in njenega nemškega duha«. V nadaljevanju je Brodmann poudaril, da je danes »krščansko-arijski svetovni nazor v boju proti vse zastrupljajočemu židovstvu«. Po njegovem naj bi kmečki stan predstavljal osnovo Avstrije. Iz poročila dalje izvemo, da se je na cmureškem zborovanju prvič predstavila Brodmannova fašistoidna organizacija. Ob tej priložnosti so udeleženci sprejeli protizidovsko resolucijo, ki se je istočasno obračala tudi proti avstrijskemu delavskemu razredu ter njegovim težnjam.³

Čez tri leta je list poudaril, da je mejna straža kot »splošno nemška ali narodnjaška stvar« zadeva vseh Nemcev. Ko je Deutsche Grenzwacht pojasnjevala pojem »mejna straža«, je opozarjala, da se v avstrijskem primeru politična in jezikovna meja ne pokrivata. Nasprotno, nemški prostor čisto sega zelo daleč čez politično mejo, ki jo je diktiral Saint Germain. Po prepričanju tedanjega uvodničarja zasluži nemško pozornost širok pas med obema tema črtama, med politično in narodnostno mejo, in dolžnost Nemcev je, da ne pozabijo sorojakov, ki so po sili postali državljani tujih držav. Ob tem najdemo poudarek, da se mora čutiti mejaša vsak nemški Avstrijec. Kot neposredne naloge avstrijskega nemštva najdemo to pot naštet: duhovni odpor tujemu vplivu, gospodarska okrepitev, gojitev občutka povezanosti vseh Nemcev, tesna povezanost vseh prebivalcev ob meji ter končno »pomoč pri pripravah za ... dvig nemštva«.⁴ Malo predtem pa je list označil Maribor, Ptuj in Celje za »mesta nemške kulture« ter opozarjal, da so bili »tisoči in tisoči Nemcev na našem jugu (mišljena je bila Slovenska Štajerska) zgodovinski nosilci vse kulture«.⁵

Pri zagovarjanju nacionalnih teženj obmejnega nemštva je bila, kot smo opozorili, pozornost Deutsche Grenzwacht posebej usmerjena na široko radgonsko območje. Njeno pisanje kaže, da je, razumljivo, pričakovala vsaj določeno popravo krivice, ki naj bi bila storjena obmejnemu in ostalemu nemštvu s senžermensko mirovno pogodbo. Še konec novembra 1919 je list poročal, da

kmalu zatem so ga imenovali za izvedenca avstrijske delegacije na pariški mirovni konferenci za vprašanja razmejitve na Štajerskem. — Leta 1924 je bil imenovan za častnega člana radgonskega Nemškega telovadnega društva (Deutscher Turnverein). Umrl je 2. februarja 1928 (Österreichische Grenzwacht, 5. februar 1928, št. 6). Politično je dr. Kamniker bil na strani vsenemcev (prim. listi list, 17. maj 1925, št. 2).

** Poudariti je treba, da je bil dr. Willibald Brodmann po rodu Korošec. Rodil se je leta 1883 v kraju St. Gertraud v Labolski dolini. Medicino je študiral v Gradcu in Königsbergu (danes Kaliningrad). Kot študent je vidno deloval v graškem burševskem društvu »Frankonia«. Po koncu prve svetovne vojne je bil po pisanju tiska »duša« omenjenega nemškega napada na Radgono februarja 1919 ter »duša (tedanje) vstaje mürskih kmetov«. Kot tak je bil vodja oborožene protijugoslovanske formacije, imenovane Untersteierisches Bauernkommando. — Umrl je spomladi leta 1922. Tisk je tudi pisal, da je bil vse do smrti sodelavec v Deutsche Grenzwacht (Deutsche Grenzwacht, 7. marec 1922, št. 10).

³ DG, 2. november 1919, št. 7.

⁴ DG, 30. april 1922, št. 18.

⁵ DG, 1. januar 1922, št. 1.

je bila na Dunaju ustanovljena osrednja avstrijska obmejna komisija, sestavljena iz predstavnikov vrste tamkajšnjih ministrstev (državnih uradov). List je pisal, da je bila komisija pridružena avstrijskemu državnemu uradu za no-tranje zadeve ter je imela nalogo ukvarjati se s prihodnjo dokončno razmejit-vijo s sosednjimi državami, ki jo bodo opravile posebne mednarodne komisije (v teh komisijah so bili zastopani tudi zastopniki prizadetih držav). Kot more-mo razbrati iz lista, o katerem poročamo, je vprašanje avstrijskega zastopnika v mednarodni komisiji za Štajersko vodilo na obmejnem ozemlju do javnih razmišljanj o primerni osebnosti, ki bi bila sposobna zagovarjati interese nem-ških Štajercev. Taka osebnost naj bi bil dr. Franz Kamnikar. Ob tem je Deutsche Grenz-wacht poudarjala, da je lahko tak zastopnik le Štajerec, poznavalec ob-mejne problematike. Ob tem pa ni važna njegova politična usmeritev, pač pa bi taka osebnost morala biti »nacionalno usmerjena« ter bi morala uživati za-upanje prebivalstva.⁶ Dalje izvem, da je tedaj 38 obmejnih občin z območja Deutschlandsberga, Lipnice, Cmureka in Radgone zaprosilo štajersko deželno vlado, da bi Kamnikarja imenovala za posebnega obmejnega komisarja.⁷ Deutsche Grenz-wacht je ob tem opozarjala, da je treba priprave za razmejitve opraviti v stalnem stiku z obmejnimi prebivalstvom ter z njegovimi zaupniki. List je zato stavil vprašaj nad uspešnostjo dunajske osrednje obmejne komisije ter postavljaj v ospredje ustanovitev posebnega »delovnega urada« s podobnimi nalogami pri štajerski deželni vladi.⁸ Sledila je zahteva nekaterih poslancev v dunajskem parlamentu glede pričetka pripravljalnih del ter imenovanja obmejnega komisarja.⁹ Dalje izvem, da je (vsekakor) še januarja 1920 obiskala šta-jerskega deželnega glavarja dr. Rintelena vrsta »odposlanstev« z obmejnega ozemlja, da bi intervenirala glede imenovanja takega komisarja. Po isti vesti je Rintelen obiskovalcem zagotovil, da se z vsemi silami prizadeva pri osrednji avstrijski vladi za ustanovitev posebnega »obmejnega urada« s sedežem v Gradcu ter za ureditev najvažnejših pripravljalnih del.¹⁰ Vendar pa se za zdaj stvar ni iztekla tako, kot so pričakovali obmejni nemški nacionalci, saj je bil 14. februarja imenovan za obmejnega komisarja dr. Egon Glanz-Eich z nazivom »predstojnik osrednjega deželnega urada«. V pomoč mu je bila postavljena vrsta zaupnikov, med njimi poslanca Kölbl in Suppanz, ob njiju pa tudi dr. Kamnikar.¹¹

Slednji je skušal ob novem letu 1920 opozoriti na naloge, pred katerimi stoji obmejno nemštvo. Senžermenski mir je ob tej priložnosti označil za »pri-silni mir«, viden pa je bil tudi njegov velikonemški pogled. V državnem okviru je zagovarjal federalizem. O stikih z Jugoslavijo je Kamnikar tedaj med dru-gim stavil na eno prvih mest zahtevo, da Jugoslovani prepustijo železnico Špilje—Radgona skupaj s tamkajšnjim prostorom Avstriji.¹² Iz Deutsche Grenz-wacht tudi izvem, da se je Kamnikar oktobra 1919 pogovarjal o tem vpraša-nju na dunajskem sedežu Južne železnice. Videti je, da si je tedaj prizadeval, da bi dunajska centrala odvzela svojemu ljubljanskemu uradu nadzorstvo nad to železnico.¹³

⁶ DG, 23. november 1919, št. 10.

⁷ DG, 2. november 1919, št. 7.

⁸ DG, gl. op. 6.

⁹ DG, 1. februar 1920, št. 20.

¹⁰ DG, 8. februar 1920, št. 21.

¹¹ DG, 15. februar 1920, št. 22; dne 23. novembra 1920, št. 63 je DG poročala, da bo dr. Glanz-Eich poklican na Dunaj, vendar pa bo v soglasju z Gradcem še naprej vodil graški obmejni urad.

¹² DG, 1. januar 1920, št. 1.

¹³ DG, 19. oktober 1919, št. 5.

II

Februarja 1922 je Deutsche Grenzwacht zapisala, da je njena pozornost namenjena tudi ostalemu »obmejnemu nemštvu« na Štajerskem, Koroškem in Gradiščanskem. Čeprav je bil ob ustanovitvi lista glavni poudarek namenjen Radgoni in njenemu širšemu področju, so izdajatelji lista že tedaj namenili pozornost tudi »obema nemškima stranicama, ki se zadevata v Slovenskih gorica«, ena teh strani naj bi bila Koroška in druga Gradiščanska. O koroškem plebiscitu beremo, da ta dogodek skupaj z ozemeljskimi spremembami »utemeljuje zanimanje vseh Nemcev, ki jim ni vseeno za usodo svojega naroda«. Koroška, Štajerska in Gradiščanska so tudi »obmejne marke proti tuji narodnosti«: Gradiščanska nasproti madžarstvu, Štajerska slovenstvu in Koroška italijanstvu (!). Slednje je list utemeljeval s tem, da imajo »sedaj« Korošci (Koroški Nemci skupaj z vindišarji) — to pot so s to označbo mišljeni koroški Slovenci) sicer z Jugoslovani več opraviti kot z Italijani (»Welschen«), toda za Korošca »pravo narodnostno težišče« ni v Beogradu, ampak v Rimu. Dokaz za to naj bi bil koroški plebiscit, pri katerem je jugoslovansko-italijanski spor izpadel v korist Avstrije. List je dalje poudarjal važnost koroške prometne zveze za stike severa s Sredozemljem in z italijanskim polotokom. Pri tem je kazal na zadevni italijanski interes ter podčrtal, da ravno zaradi tega Ziljska dolina ni bila vključena v plebiscitno ozemlje. Deutsche Grenzwacht je dalje zapisala, da si je tedaj Italija prizadevala za neposredno povezanost nemškega in italijanskega ozemlja. Zatem najdemo zagotovila o vlogi Karavank kot ločnice med Slovenci tu in onkraj te gorske črte. Medtem ko ima Koroška »dobro mejo in mejno črto na narodno ogroženi strani«, pa Štajersko na južni meji varujejo »skromne ovire« (na primer reka Mura). Isto velja tudi za vzhodno Štajersko. In medtem ko je Koroška ob izgubi nekaterih dolinskih predelov skoro v celoti ohranila enotnost, je Štajerska izgubila dolnji del dežele, in to skupaj z mari-borskim prometnim vozlom. Na gradiščanskem sektorju pa meja na avstrijski strani obide vse važnejše kraje, med njimi Monošter. Znani šopronjski plebiscit leta 1921, ko se je nemško gradiščansko prebivalstvo večinsko odločalo za pripadnost Madžarski, je Deutsche Grenzwacht označila za »plebiscitno komedijo«. ¹⁴

Ko se je list dotikal povojne ureditve meja, je poudarjal, da je na zemljevidih tudi v prihodnje treba označevati stare meje nemške države ter nekdanjih avstrijskih kronovin, da bi »vedeli, kaj je sedaj izgubljeno, a se (to) nikoli ne sme pozabiti«. Isto mora veljati tudi za nekdanje nemške kolonije. Še zlasti pa bi te označbe morale izstopati v »narodnostnih« kartah. Deutsche Grenzwacht je dalje poudarjala, da bi bila na Štajerskem »za nemštvo... najbolj znosna meja na Pohorju«. Maribor in Ptuj pa sta bila v tej zvezi označena za nemški »predstraži in jezikovna otoka na Spodnjem Štajerskem«. ¹⁵

Na drugem mestu beremo, da spada Dravska dolina »k neodtujljivim pravicam nemškega naroda« ter da »Nemci južno in severno od te nove (državne) meje ne bodo nikoli opustili prizadevanj po združitvi«. Po tej zamisli naj bi se tu opravil plebiscit na območju »majhnih, gospodarskih con, ki spadajo skupaj« ter bi bila tako nemška »narodna lastnina vrnjena« (po Avstriji pridružena nemškemu narodnemu prostoru). ¹⁶ Med drugim tudi beremo: »Če bi narodna pravičnost dejansko diktirala meje, tedaj bi morala biti dolina Drave prisojena Nemški Avstriji«. Pa tudi sicer so na »spodnještajerskem (narodnost-

¹⁴ DG, 12. februar 1922, št. 11.¹⁵ DG, 16. september 1921, št. 92.¹⁶ DG, 21. november 1920, št. 62.

no) mešanem področju» Slovenci po svojem bistvu »produkt zahodne kulture ter so svojim dosedanjim nemškim sodeželanom v vsakem oziru mnogo bližji kot pa srbsko-balkanskim vplivom, ki gospodarijo jugoslovanski državi«. ¹⁷

Tako ne preseneča, da je tik pred koroškim plebiscitom zašel v Deutsche Grenzschutz zapis znanega velikovškega nemškega nacionalca dr. J. Poetscha, z značilnim avtorjevim pogledom na koroško dogajanje po razpadu stare monarhije. V članku Poetsch tudi očita Štajercem, da med koroškimi boji niso podprli Korošcev. Ko je govoril o plebiscitu, je Poetsch poudaril enotno nastopanje koroških političnih strank v predplebiscitni propagandni dejavnosti. Temu sledi več stališč, ki so še danes živa v koroškem nemškonacionalnem tisku, med drugim tudi tisto o krvni skupnosti obeh narodnosti v deželi ter o Karavankah ter njihovem predgorju kot geografski ter etnografski ločnici (Koroške od ostalega slovenskega prostora) in podobno. ¹⁸

Pri tem je Poetsch nastopal kot odločen zagovornik vindišarske teorije, saj med koroškimi življenjem omenja tudi »koroške Vende, vindišarje« (Wenden, Windischen). — Po nadaljnji razlagi Deutsche Grenzschutz je bila avstrijska plebiscitna zmaga na Koroškem »priznanje k nemškemu značaju in kulturi«. Ob spominu na plebiscit 10. oktobra 1920 pa beremo, da imajo »znana področja, na katerih prebivajo že stoletja Nemci, pečat nemške kulture« ... »jasno pravico« do plebiscita, vendar tamkaj plebiscit ni bil izveden. Med taka področja list našteva Mežiško dolino ter predvsem »Južno Štajersko«. »Tu imamo« — nadaljuje list — »pravico izvesti, kakšna je (tam) ljudska volja«. Zato je Deutsche Grenzschutz skupaj s predsednikom nemškega raznarodovalnega društva Südmark leta 1922 zahtevala od avstrijske vlade, da bi vendarle dosegla na tem prostoru izvedbo posebnega plebiscita. ¹⁹ Za Mežiško dolino še pred koroškim plebiscitom beremo, da so se tamkajšnji prebivalci v teku stoletnega skupnega življenja, dela in boja vrasli v skupno domovino Koroško. Dalje beremo, da se jih sedaj skuša »čez noč balkanizirati«. To pa ne velja le za Nemce, ki tu predstavljajo manjšino, ampak tudi za večino Slovencev. Po trditvi Deutsche Grenzschutz so Mežičani tuji kranjskim Nemcem, katerih govorice sploh ne razumejo, ter se v nasprotju z njimi priznavajo za »Windische«. Izvemo tudi, da prizadevi ne pristajajo brez ugovora na senžermensko odločitev ter zahtevajo zase »pravico do samoodločbe«. Čez leto dni pa beremo, da je »intimna želja vsakega Spodnještajerca vse do Celja in gor do Ljutomerja, da bi bil osvobojen srbskega jarma«. Po tej razlagi je bila »strahotna zmeta zmagovalcev«, da je tudi področje Štajerske vse tja južno od Drave prišlo pod balkansko gospodstvo. Deutsche Grenzschutz je tudi zagotavljala, da ne le dravska dolina, ampak celotna Spodnja Štajerska želi nazaj k Nemški (!) Avstriji, ta volja pa bi se nedvomno dala ugotoviti — s plebiscitom. Beremo celo, da tamkaj »v vsaki hiši ter v vsaki gorski vasi danes razpravljajo le o plebiscitu, do katerega bo nekoč prišlo in do (katerega) tudi mora priti«. ²⁰ Tako ne preseneča, da je zašel v list povzetek znane publikacije graškega zgodovinarja Die Zerreissung der Steiermark, Graz 1921. Deutsche Grenzschutz je ob tem posebej opozorila na avtorjevo stališče o potrebi posebnega plebiscita na Spodnjem Štajerskem. Kolikor pa do njega ne bi prišlo, potem bi bila potrebna poprava meje, pri kateri bi morala pripasti Avstriji vsaj starodavno nemška Apaška kotlina. ²¹

Na obletnico znanega nemškega napada na Radgono (napad je bil 4. februarja 1919) je Deutsche Grenzschutz prinesla obsežen zapis o tem dogodku. Be-

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ DG, 8. avgust 1920, št. 47.

¹⁹ DG, 3. oktober 1920, št. 55.

²⁰ DG, 9. januar 1921.

²¹ DG, 21. avgust 1921, št. 101.

remo, da je v drugi polovici januarja 1919 postalo Radgončanom ter »vsem ostalim prebivalcem spodnje Murske doline jasno, da ni tako kmalu misliti na prostovoljni umik Jugoslovancev z zasedenega ozemlja«. Tedaj je prešlo »na stotine« mladincev čez mejo na Madžarsko, da bi tam prosili za orožje in pomoč. 21. januarja pa je bilo »odločilno« posvetovalje »izvoljenih voditeljev«, na katerem so — dodajmo — razpravljali o oboroženem napadu na Radgono in njeno širšo okolico. List se je seveda hudoval nad »domačo deželco«, to je na uradni Gradec, ki je zarotnikom odklonil pomoč. Pač pa z zahvalnostjo omenja Korosko, ki je zarotnike podprla z orožjem. 27. januarja 1919 so sledili znani mariborski dogodki, med katerimi je general Maister s silo razbil pronemško demonstracijo. V nadaljevanju članek govori o napadu na Radgono, o junaških napadalcev ter končno o njihovem umiku. Z nemškega stališča so dalje omenjani tudi ostali takratni spopadi na širšem prostoru spodnjega dela reke Mure, tako v Obrajni ter Cmureku. V tem orisu je Radgona označena za »stari okop nemške kulture«.²²

III

Na murskem odseku je bila Deutsche Grenzschutz posebno napoti jugoslovanska zasedba nekaterih občin na narodnostni meji. Aprila 1920 ob tem na primer izvemo, da je vrsta »nemškoavstrijskih« občin na spodnjem delu Murske doline znova pozvala Gradec in Dunaj, naj se zavzame za »osvoboditev Radgone in Špilj«. List je poudarjal, da je s senžermensko mirovno pogodbo pripadel Avstriji ves severni del Mure med tema krajema, pa tudi tamkajšnje prebivalstvo se je pred antantno komisijo (mišljena je znana misija Američana Shermana Milesa, ob obisku katere je prišlo do omenjenih mariborskih dogodkov) javno izreklo za nemštvo ter se zanj tudi »borilo in trpelo« (mišljen je napad na Radgono).²³

Dalje so vidne tožbe nad jugoslovansko »samovoljo« v Radgoni²⁴ (maja 1920 pa se je list pritoževal, da osemnajst mesecev po premirju avstrijske meje še vedno niso določene). Deutsche Grenzschutz je tudi pisala, da so Jugoslovani opustili upanje »na nemškoavstrijsko« Radgono in na njeno okolico. Kljub temu pa se vse doslej Jugoslovani niso mogli odločiti »izprazniti neupravičeno zasedeno ozemlje v dolini reke Mure«. V zadnjem času pa so celo uvedli — nadaljuje list — vrsto ukrepov, »ki so primerni stalno vznemirjati prebivalce okrajnega glavarstva Radgona« in jih celo življenjsko »ogrožati«.

Poročila iz radgonskega prostora so po istem viru kazala »Nevzdržne razmere, pod katerimi trpijo Radgona ter ostale nemško-avstrijske občine, ki jih zasedajo Jugoslovani«; list je celo menil, da gre pri tem za »premišljeno (ter) načrtno nasilje jugoslovanskih oblasti nad nemškoavstrijskimi državljani«. List je upal, da bo štajerski deželni zbor do tega dogajanja zavzel stališče. In kateri so bili tisti diskriminacijski postopki jugoslovanskih oblasti? V prvi vrsti so to pač bili ukrepi, ki so še zlasti preprečevali prekupčevanje ter tihotapljenje blaga iz Slovenske Štajerske v nemški del dežele.²⁵

²² DG, 1. februar 1920, št. 20.

²³ DG, 22. april 1920, št. 32.

²⁴ O vprašanju Radgone v tem času in o izpraznitvi mesta gl. članek Tone Zorn, Izpraznitev Radgone in zasedba Apaške kotline 1920. let. Časopis za zgodovino in narodopisje, NV 9, 1973, zv. 1, str. 197–207.

²⁵ DG, 6. maj 1920, št. 34.

Sredi leta 1920 je Deutsche Grenzschutz opozarjala, da Jugoslovani protipravno še vedno zasedajo »tista področja, ki jih brez posebnega naslova in z oboroženo silo zasedajo od začetka decembra 1918«. List je tožil, da se še naprej dogajajo »številna nasilja jugoslovanskih uradnikov, častnikov in ostalih organov« nad tamkajšnjimi prebivalci, in to kljub »neštevilnim poskusom, da bi se s pogajanjem odstranile te nemogoče razmere«. Končno je morala — je poročal list — mednarodna poslaniška konferenca v Parizu skleniti, da bo »sama izvedla izpraznitev Radgone s pomočjo mednarodne komisije«. K temu je Deutsche Grenzschutz dodajala, da je bilo vsemu diplomatskemu svetu jasno, kakšno krivico so Jugoslovani storili »našemu nemškemu mejnemu področju«. In čeprav antanta v tem času ni bila več tako enotna ter taka kot nekoč, vendar ni najmanjšega dvoma, da ne bi pariška poslaniška konferenca vztrajala pri omenjenem sklepu in to že zato, »da bi ohranila svoj ugled« ter prisilila Jugoslovane izprazniti Radgono. Zavlaščevanje te izpraznitve je list pripisoval notranjim jugoslovanskim političnim razmeram pa tudi temu, da ljubljanska vlada pogosto ne sledi navodilom osrednje jugoslovanske vlade. List je menil, da v Beogradu mnogo pravilneje presoja obmejne razmere kot pa v Ljubljani, kjer da je »politična javnost zaradi političnega boja obeh strank (klerikalne in liberalne)... brez moči...«. Zaradi tega se ljubljanska vlada tudi ne drži dogovorov, sklenjenih z Avstriji. V dokaz je list navedel zaporo prometa, ki so ga jugoslovanske oblasti »pred nekaj tedni« uvedle za prebivalce spodnjega dela reke Mure. V nadaljevanju je list menil, da »razpoloženje slovenskega obmejnega prebivalstva do ljubljanskih oblastnikov nikakor ni prijateljsko«. To je list utemeljeval s trditvijo, da so obmejni prebivalci tako v zahodnem delu Dravske kot v vzhodnem delu Murske doline že stoletja povezani z gospodarskimi vezmi. Nemški in slovenski kmetje na obeh straneh meje imajo enake interese ter ne morejo razumeti, zakaj neki bi bili sedaj »smrtni sovražniki«. Sovraštva tu ni nikoli bilo ter je bilo umetno ustvarjeno šele z jugoslovansko zasedbo, z jugoslovanskim dnevnim tiskom in agitacijo. Vsakdo, ki je bil priča, bo po Deutsche Grenzschutz »razumel, da je sedaj med nemškim in slovenskim prebivalstvom prišlo« do »mogočnega in upravičenega ogorčenja« zaradi vsega, kar je obmejne Nemce doletelo pod »nasilno jugoslovansko oblastjo«.

Beremo tudi, da so meje, ki jih je Avstriji določila mirovna konferenca, škodljive tako z narodnega kot z gospodarskega stališča; za Nemce ta meja »ne bo nikoli dokončna ter jo bo moral svet Društva narodov revidirati«. List nadaljuje, da morajo Jugoslovani v celoti in brez pogojev vrniti (Nemcem) v »nekdanjem stanju« vse tisto ozemlje, ki je bilo prisojeno Avstriji. Dokler se to ne bo zgodilo, tako dolgo ne bo mejnih pogajanj s kraljevino SHS. Ob koncu je Deutsche Grenzschutz nastopila še proti pisanju jugoslovanskega tiska o Radgoni kot prometni vezi med osrednjo Slovenijo in Prekmurjem. Ob tem je bila Radgona označena za izključno nemško mesto, drugače bi tamkaj ne bilo nasprotovanja »poskusom... napraviti Radgono za (jezikovno) mešano mesto«. Članek se je končal z zahtevo: »Brezpogojna izpraznitev vseh zasedenih ozemelj ter gospodarska pogajanja o maloobmejnem prometu brez narodnostnih koncesij (Jugoslovanom)«. ²⁶

Gornji zapis je pobudilo dejstvo, pogojeno z dokončnim jugoslovanskim podpisom mirovne pogodbe. Dejstvo, da Jugoslovani za zdaj še niso izpraznili prostora, ki je bil v Saint Germainu prisojen Avstriji, je vodilo do tožbe, da »teden dni po nastopu mirovnega stanja so področja kot Radgona in Špilje (ter)

²⁶ DG, 20. junij 1920, št. 40.

občini Klanec (Glanz) in Gradišče (Schlossberg) (še naprej) ločena od ostale Nemške Avstrije«. List je dal vedeti, da je vzrok takemu zavlačevanju Ljubljana, ter omenjal, da se jugoslovanski častniki ter civilni organi sklicujejo na zadevni ljubljanski ukaz. Dejstvo, da so jugoslovanske oblasti še naprej uporabljale progo Špilje—Radgona ter po njej prevažale tudi vojaške oddelke, je vodilo do ocene, da tako zadržanje jugoslovanskih oblasti pomeni »neverjetno izzivalno zadržanje« pa tudi kršitev mirovne pogodbe. Vse to seveda vodi k »razkačenosti« ter »skrajni odločenosti prebivalstva spodnje Murske doline, da seže po samopomoči«. Za primer take samopomoči je Deutsche Grenzschutz omenila iztirjenje vlaka med postajama Cnuerek in Gosdorf (vlak je bil iztirjen dne 19. julija 1920).²⁷

Jugoslovanska zasedba proge Špilje—Radgona bi po Deutsche Grenzschutz tudi povzročila veliko gospodarsko škodo obmejnemu prebivalstvu. Tako naj bi na primer v okrajih Cnuerek in Radgona samo leta 1919 zgnilo več sto metrskih stotov sadja. Zaman so bile tudi stalne prošnje prizadetih ter diplomatske intervencije tako graške kot dunajske vlade. Nasilne prekinitev prometa na tej progi naj bi bile le »nujen akt samoobrambe, kolikor se ne želi imeti (v Radgoni) kopice nahujskanih (ter) oboroženih Slovanov«. ²⁸ Končno je prišlo med 6. in 9. majem 1921 na pogovorih v Celovcu do dokončne ureditve prometa na naslednjih mejnih progah: na progi Špilje—Maribor in Dravograd—Celovec, Labot—Dravograd ter Špilje—Radgona—Ljutomer. Značilno je, da je Deutsche Grenzschutz sprejela dogovor zadržkom ter je skušala povezati ureditev železniškega prometa z uveljavitvijo maloobmejnega prometa čez Muro, v ozadju te zahteve pa je bila predvsem težnja »pomagati tistemu delu nemškega obmejnega prebivalstva, ki ima posest na obeh strah Mure ter je prepuščeno jugoslovanskim sekvestrom«. Nadaljnji vzrok naj bi bilo poleg Apaške kotline še radgonsko predmestje Spodnji Gris, ki je pripadlo Jugoslaviji o predmestju beremo, da ga »Jugoslovani, skupaj z Gornjo Radgono zahtevajo zase«. Dalje beremo, da je Apaška kotlina v zemljepisnem, narodnostnem, prometnem, gospodarskopoličnem in zgodovinskem »smislu« važen del nemškoavstrijskega gospodarskega prostora, s katerim tvori nerazdružno celoto.

Med vprašanji, ki jim je Deutsche Grenzschutz še posebej posvečala pozornost, je bila Apaška kotlina. Še zlasti je ta interes pogojila jugoslovanska zasedba tega prostora dne 18. julija 1920 ter krivica, ki je bila s tem storjena nemštvu. Po tem dogodku je list pisal, da so kotlino zasedli »Srbi«, in to kljub »protestu navzočih zastopnikov antante«. Dalje je poročal, da je tedaj »srbski major« zahteval, da tamkajšnji prebivalci izroče vse orožje. Tej zahtevi so se pridružile hišne preiskave. In kako je uspela akcija zbiranja orožja? »Srbi« so v celi kotlini zbrali vsega 80 pušk. Izvemo tudi, da so se tamkajšnji Nemci zaradi »trpinčenja« pritožili pri mednarodni razmejitveni komisiji; posledica pritožbe pa naj bi bile preiskave proti krivcem ter zamenjava srbskih vojakov s hrvaškimi.

Konec avgusta meseca je prišla v Apaško kotlino razmejitvena komisija. Iz Deutsche Grenzschutz izvemo, da so bili prebivalci Apaške kotline že dan predtem seznanjeni z vestjo o njenem prihodu. Zanimiva je tudi navedba, da je na dan prihoda (25. avgust) »srbski« major, ki sta ga spremljala vojaka z nasajenima bajonetoma, obšel apaške vasi ter prizadetim zanikoval najavljeni prihod. Poleg tega je sporočal, da komisija ni poklicana kakorkoli spreminjati

²⁷ DG, 27. julij 1920, št. 45.²⁸ DG, 1. maj 1920, št. 85.

senžermensko mejo ter bi bilo ob tej priložnosti kakršnokoli (proavstrijsko) zborovanje brez pomena. Pisanje lista opozarja, da je šlo na strani nemških prebivalcev Apaške kotline za pripravljeno akcijo, očitno vodeno iz prostora onkraj Mure, njen namen pa je bil pripraviti demonstracijo, ki bi pokazala, da Apačani želijo pripasti prvi avstrijski republiki. Da so bila taka prizadevanja brez podlage, je 25. avgusta poudaril tudi predsednik mednarodne komisije, ki je prizadetim sporočil, da komisija nima tistih pooblastil, ki jih ji prebivalci pripisujejo. Med drugim je podčrtal, da je apaški prostor sedaj pod jugoslovansko oblastjo. Značilno je, da je ob tej priložnosti nemška stran pritegnila k proavstrijski demonstraciji tudi nekatere nemško usmerjene prebivalce Slovenskih gor (Deutsche Grenzschutz: »kmete«). Iz Deutsche Grenzschutz tudi izvedemo, da so jugoslovanske oblasti po odhodu komisije skušale ugotoviti, kdo vse je bil v ozadju tega proavstrijskega nastopa.²⁹ Poleg tega izvedemo, da so komisijo v Cmureku pričakali štajerski deželni glavar dr. Rintelen, že omenjeni dr. Glanz-Eich, tamkajšnji okrajni glavar dr. Neuwirth, član štajerske deželne vlade Wastian ter deželni poslanec Kölbel. Cmurek je bil ob tej priložnosti okrašen z nemškimi in »nemškoavstrajskimi« zastavami. V pozdravnem govoru je Rintelen komisijo najprej opozoril na »nevzdržne« razmere, ustvarjene s prekinitvijo najvažnejših prometnih poti ter z raztrganjem stoletnih gospodarskih in kulturnih vezi v deželi (pri tem je imel v mislih s mirovno pogodbo Jugoslaviji prisojena Maribor in Ptuj ter Dravsko dolino). Dalje je sprožil vprašanje Apaške kotline (»apaško vprašanje«) ter ob njem govoril o Murski dolini kot zemljepisni, gospodarsko in kulturno nedeljivi celoti ter o njenem pomenu za nemško Štajersko. Govoril je tudi o želji tamkajšnjih prebivalcev, da bi bili združeni z ostalo deželo. Ob Rintelenu je o Apaški kotlini spregovoril še neki »begunec«, ki je v imenu »številnih trpinov« prosil komisijo, naj jim omogoči vrnitev domov.³⁰

Ob tem je Deutsche Grenzschutz znova opozarjala na voljo apaških Nemcev po združitvi z nemško Avstrijo. Predvsem pa je nemška stran v tem času še gojila upanje, da ji bo pripadel vsaj del Jugoslaviji prisojenega obmejnega področja Štajerske. To je utemljevala tako z narodnostnimi kot tudi z gospodarskimi dejavniki. Po tem gledanju bi bila meja po Muri »iz narodnostnega kot tudi iz gospodarskega stališča nemogoča«, saj je Mura »glavna žila zaokroženega, enotnega gospodarskega prostora«. Deutsche Grenzschutz je sodila, da bo gospodarska pripadnost tega prostora Jugoslaviji pomenila njegov gospodarski propad. Zato tudi »v gospodarski eksistenci ogroženo prebivalstvo... pričakuje... od obmejne (razmejitvene) komisije, od antante ter Društva narodov rešitev in pravičnost«.³¹

List je pisal, da ima Apaška kotlina gospodarski pomen za nemško Avstrijo. Tako je na primer pridelek žitaric še leta 1918 znašal 20.000 metrskih stotov. Še večji pomen pa naj bi imela za Avstrijo živinoreja. Tako je v letih pred prvo svetovno vojno dajal ta prostor za zakol 6000 govedi, poleg tega je Apaška kotlina pošiljala tedensko na graški trg po 120 do 150 zaklanih prašičev, nadaljnjih 90 do 130 pa je prejemale Spodnja Avstrija. Žrebeta s tega področja so šla v Zgornjo in Spodnjo Avstrijo ter na Salzburško. Do prevrata je Apaška kotlina tudi dajala 100.000 kosov perutnine, okoli 5 milijonov jajc ter »daleč nad milijon kilogramov sadja«. Vsi ti pridelki so šli čez Cmurek in Radgono na sever. Deutsche Grenzschutz je zatrjevala, da izrazito agrarni jug (Jugoslavija)

²⁹ DG, 5. september 1920, št. 51.

³⁰ DG, 29. avgust 1920, št. 50.

³¹ DG, 24. oktober 1920, št. 53.

nima interesa za kmetijske pridelke Apaške kotline. Zatrčila je tudi, naj bi bila Apaška kotlina za Jugoslavijo v nasprotju z Avstrijo kot uvoznico kmetijskih pridelkov »gospodarsko brez vrednosti«. ³²

Z dokončno priključitvijo Apaške kotline Jugoslaviji teženj po njenem odstopu Avstriji še ni bilo konec. Tako je novembra 1921 Deutsche Grenzschutz ob vprašanjih slovenskega Porabja znova sprožila vprašanje apaškega prostora. Ob tem je pisala, da ima Jugoslavija željo pridobiti si ozemeljski pas do doline reke Rabe. Da ta želja vendarle ni brez osnove — nadaljuje Deutsche Grenzschutz — je dejstvo, da tam živijo »pripadniki istega vendskega plemena kot v Prekmurju«, ter dejstvo, »da bi bilo za Jugoslavijo zelo važno doseči dolino Rabe ter (tamkajšnjo) železniško progo«. Tako pa Prekmurje ločuje od ostalega jugoslovanskega ozemlja reka Mura, ki pa nima niti enega samega mostu ali vsaj broda. Popolnoma drugače pa je to na prostoru Cmurck—Apaška kotlina—Radgona. Ta prostor tvori z ozemljem onstran Mure skupen gospodarski prostor. Apaška kotlina po tem gledanju ni mogla pomeniti za Jugoslavijo nič drugega kot kos polja, kakršnega ima ta država v izobilju. Med drugim tudi naseljuje Apaško kotlino »domače prebivalstvo tujega jezika«, dejstvo, ki mora na »obmejnem ozemlju voditi k stalnim nesoglasjem ter pri Jugoslovanih zbuditi negotovost«. To se seveda mora izraziti v »otežitvi mejnega prometa, pri čemer pa trpi vse obmejno prebivalstvo«. ³³

IV

K povzetim pogledom nemškoavstrijske strani do razmejitve z Jugoslavijo dodajmo iz srede avgusta 1921 še zapis o »številnih tožbah in pritožbah« prizadetih o novi mejni razmejitvi. Gre za zanimiv odmev, iz katerega izvemo, da so tedaj v delu tiska pa tudi na različnih »domovinskih« srečanjih »obsojali uradnike in druge pravične nemške moze« izdaje (pač zato, ker so pristali na takratno razmejitve). Videti je, da Deutsche Grenzschutz ni bila naklonjena takim pogledom. Ko se je dotikala mejnega vprašanja, je opozarjala, da je treba upoštevati naslednja dejstva: 1. mednarodno razmejitveno komisijo so ustanovili »naši nekdanji sovražniki« zaradi tega morejo njihove odločitve le v redkih primerih zadovoljiti nemško stran; 2. obmejna vprašanja so stvar države in vsega naroda, ter 3. odvaditi se je treba »grdihi sumičnji in zmerjanji«, če kaka stvar ne poteka po nemških željah. V nasprotnem primeru se pač vedno bolj odbijajo »najboljši moze, ki se nesebično prizadevajo in skrbijo za našo (nemško) prihodnost«. Kot vidimo, so bili žrtve napadov predvsem člani avstrijske razmejitvene komisije, ki je prav tedaj določevala jugoslovansko-avstrijsko mejo. Kamen spotike pa je bila v tem času v glavnem končana razmejitve na območju političnega okraja Lipnica/Leibnitz. Nemška stran je namreč tu pričakovala večje premike meje v škodo Jugoslavije, ostalo pa je le pri želji, poleg tega pa bi se utegnili uresničenje podobnih želja sprevreči v avstrijsko škodo. Zato je bila po pisanju Deutsche Grenzschutz pri takih zahtevah potrebna velika opreznost. Tako je po pisanju lista Avstrija ohranila naslednje »štajerske izbokline« Vrhova/ Langegg, dele Sv. Jurija/Georgenberg, Špičnik/Speisenegg, Slatinski dol/Sulzthal, Slatina/Sulz, Svečina/ Witschen in Ceršak/Zieregg, pač pa je morala odstopiti Jugoslaviji del katastrske občine Veliki Boč. ³⁴

Še predtem je ob najavi razmejitvene komisije Deutsche Grenzschutz menila, da v Saint Germainu določena meja z Jugoslavijo ni etnografsko niti go-

³² DG, 28. november 1920, št. 63.

³³ DG, 20. november 1920, št. 114.

³⁴ DG, 14. avgust 1921, št. 109.

spodarsko sprejemljiva. Nemškoštajerska stran je tedaj upala, da se bo komisija na kraju samem poučila o razmejitvi ter izvedla »popravke, ki ustrezajo volji obmejnega prebivalstva«, ali drugače povedano: po avstrijski želji naj bi komisija izvedla vrsto večjih mejnih popravkov na škodo Jugoslavije. V dosedanjem prikazu smo opozorili, da so bile naloge najavljene komisije mnogo ožje, saj so bili v njeni moči le manjši mejni popravki. Kljub navideznemu optimizmu se je Deutsche Grenzschutz tega zavedala. Tako beremo, da »zveni kot posmeh, če antantne sile ob vsaki priložnosti zagotavljajo vsemu svetu, da bodo name-nile gospodarski obnovi Avstrije posebno podporo«, zatem pa z omejitvami jemljejo Štajerski še tisto malo možnosti, ki ji jih zagotavlja mirovna pogodba, namreč »gospodarsko eksistenčno možnost«.³⁵

Še poseben poudarek je, razumljivo, Deutsche Grenzschutz namenila jugoslovanski izpraznitvi Radgone in njene okolice. Tako izvemo, da je 6. julija 1920 sprožil zadevo v dunajskem parlamentu poslanec Altenbacher. Najprej je podčrtal, da sta mestna občina Radgona z okoliškimi občinami ter občina Špilje že osemnajst mesecev prometno popolnoma odrezani od ostale Štajerske. Še posebej pa naj bi bili vznemirjeni Radgončani, ker Jugoslovani postavljajo pogoje za izpraznitev mesta. Zatem pa je želel odgovor na štiri vprašanja: 1. ali so državnemu tajniku za zunanje zadeve znane razmere v Radgoni in kaj se je do sedaj storilo za pomoč prizadetemu prebivalstvu; 2. ali ima izjava jugoslovanskega komisarja v Gornji Radgoni (o pogojih) za izpraznitev dejansko podlago in kakšno je stališče državnega tajnika do pogojev, ki jih skušajo doseči Jugoslovani; 3. katere ukrepe je državni tajnik storil, da bi bili ob izpraznitvi mesta Radgončani zaščiteni tako osebno kot njihovo premoženje, ter 4. do kdaj bo mesto izpraznjeno in kaj je v ta namen storil državni tajnik.³⁶ Kot je znano, so Jugoslovani izpraznili Radgono in okolico še isti mesec. Izpraznitev je slučajno bila 28. julija, na dan, ko je bila pred šestimi leti objavljena splošna mobilizacija, ki je vodila v prvo vojno morijo. Razumljivo je, da najdemo v Deutsche Grenzschutz nadroben oris slavlja, ki je ob tem dogodku zajel tamkajšnji nemški obmejni prostor. Izvemo tudi, da je 29. julija med drugimi obiskal Radgono avstrijski predsednik dr. Karl Renner.³⁷

Seveda delo razmejitvene komisije s tem ni bilo končano ter se je nadaljevalo še prihodnje leto. Med drugim je komisija septembra 1921 obiskala tudi Radgono. V poročilu, objavljenem v Deutsche Grenzschutz, med drugim beremo, da je komisijo sprejela velika množica domačega prebivalstva; med njimi naj bi bili tudi Prekmurci. Pozdravil jo je novi mestni župan, že omenjeni dr. Kamniker. V nagovoru je v imenu mestnega zastopstva še zlasti naglasil težak gospodarski položaj mesta, ki so ga pogojila težka določila senžermenske mirovne pogodbe. Podčrtal je, da sta »mesto Radgona in njeno naravno gospodarsko območje z mejo na Muri nesmiselno razrezana«. Desni in levi breg Mure pa tvorita tudi zaokroženo gospodarsko enoto in njuna delitev mora povzročiti najtežjo »ločenost«. Kamniker je dalje podčrtal, da se Radgona ne bo nikoli odrekla pravice do tistega dela mesta na desnem bregu Mure, ki je z mirovno pogodbo pripadel Jugoslaviji (šlo je za radgonsko predmestje Spodnji Gris). Omenil je tudi, da je Radgona že stoletja tržišče, na katerem bližnja področja zamenjujejo agrarne pridelke za industrijske izdelke. Potrebe prizadetega prebivalstva tudi zahtevajo — je v nadaljevanju naglasil — da ostane še naprej neoviran gospodarski promet med Apaško kotlino, Radgono ter Gornjo Rad-

³⁵ DG, 11. julij 1920, št. 43.

³⁶ DG, 11. julij 1920, št. 43.

³⁷ DG, 1. avgust 1920, št. 46.

gono in Prekmurjem. Poudaril je tudi, da sta »danes mesto in njegovo trgovsko življenje spremenjena v popolno pustoto«, vzrok temu pa naj bi bil neurejen obmejni promet (pri tem je kazal na ukrepe jugoslovanskih oblasti, ki marsikaterega Radgončana iz razumljivih vzrokov niso pustili na svoje ozemlje). Poleg drugega je Kamniker v nagovoru tudi omenjal, da imajo Jugoslovani pod sekvestrom še naprej sekvestrirano premoženje avstrijskih državljanov. S tem pa so prizadeti »številni posestniki iz Radgone in okolice«. Nadalje je omenjal neupravičene postopke jugoslovanskih oblasti med zasedbo mesta in okolice ter sprožil vprašanje povrnitve nastale škode. Tudi ne preseneča, da je Kamniker znova sprožil vprašanje Apaške kotline. Prepustitve tega prostora Avstriji iz razumljivih vzrokov sicer ni mogel zahtevati, pač pa je predlagal komisiji, naj vpliva na ureditev tamkajšnjega obmejnega prometa. Po njegovem naj bi Apaška kotlina sestavljala skupaj z nemškoštajerskim bregom skupno carinsko območje,³⁸ s tem pa bi se seveda obšlo določilo državne pogodbe o dodelitvi apaškega prostora Jugoslaviji. Po Kamnikerju so znašali jugoslovanski zasedbeni stroški v Radgoni 3,144.737 takratnih kron, medtem ko naj bi znašala škoda na tamkajšnjih vojašnicah 1,056.000 kron.

V

Ob povedanem se velja ustaviti tudi pri tem, kaj je Deutsche Grenzwacht vedela povedati o ostalih Slovencih ter o nemški manjšini v Sloveniji. O Prekmurcih je list v začetku novembra 1919 na primer pisal, da so to »katoliški in protestantski ‚vindišarji‘«. Poleg tega je list poudarjal, da nihče razen katoliških duhovnikov ne želi v Prekmurju priključitve k Jugoslaviji. Po njegovi sodbi je bilo »vse ljudstvo razen posameznih občin najmanj 80-odstotno proti vsaki državni povezanosti z Jugoslavijo«.³⁹

Posebej zanimiv pa je bil v listu dopis iz Murske Sobote, datiran s 16. novembrom 1919. Iz njega izvemo o dejavnosti madžarskih monarhistov na ozemlju, ki so ga Jugoslovani poimenovali »Prekmurje«. Dopis pravi, da je Madžarska še šibka, da bi z »okovano roko udarila po mizi ali celo zagrabila za meč«, vendar pa se že kažejo »sovraštva na smrt in življenje«. Dopisnik je dalje menil, da Jugoslavija zaradi vrste sovražnikov ne bo mogla dolgo obstati. Za nas še posebej zanimivo pa je, da je list objavil oklic madžarskega grofa Sigraya na prekmurske Slovence (Vende, po Deutsche Grenzwacht Windische). Med drugim je oklic poudarjal, da so Jugoslovani zasedli Radgono samo zato, da bi se v primeru nuje mogli umakniti čez Muro, namesto da bi bili vrženi v to reko. V oklicu je madžarski grof obetal Prekmurcem vnovično združitev z Madžarsko, beremo pa tudi, da so Jugoslovani zasedli Prekmurje šele potem, ko je bil vnovič vzpostavljen red, in ne tedaj, ko bi mogli varovati »vase premoženje in imetje pred komunizmom«. Oklic je trdil, da bi bili Prekmurci v Jugoslaviji duhovno na slabšem kot na Madžarskem, saj bi se morali »učiti jugoslovanski, in ne vendski (‚vindišarski‘) jezik«; posledica bi bila nižja kulturna raven. Poleg tega je Sigray poudarjal materialne prednosti pripadnikov Prekmurcev Madžarski. Ob koncu je oklic zagotavljal, da jugoslovanska zasedba ni dokončna, ter menil, da se antanta glede Prekmurja še ni dokončno odločila. Videti je, da si je obetal, da bo v Prekmurju prišlo do plebiscita. Ob oklicu je nemški list pisal, da najmanj 75 odstotkov Prekmurcev noče imeti ničesar skupnega z

³⁸ DG, 25. september 1921, št. 106.

³⁹ DG, 2. november 1919, št. 7.

državo SHS. Tudi je skupaj s Sigrayem zagotavljal, da bi morebitni plebiscit v Prekmurju Jugoslavija izgubila.⁴⁰

V skladu s temi in podobnimi pogledi je Deutsche Grenzschutz 1921. leta označila štajerske Slovence za »Windische«; kot moremo presoditi, se je ta označba nanašala predvsem na Maribor in na njegovo širše zaledje (po Deutsche Grenzschutz: »spodnještajersko nemško-vindišarsko mešano področje«). Zanimivo je dalje dejstvo, da je list ob takratnem jugoslovanskem ljudskem štetju zahteval ugotavljanje občevalnega jezika, in ne materinega, ter ob tem opozoril, da »slovenski hlapec na kmetiji (ali pa) slovenski obrtnik v nemškem kraju komajda lahko navede kak drug občevalni jezik kot nemščino«. Najdemo tudi trditev, da je poreklo zelo težko ugotovljivo, sicer pa to dejstvo (glede na način popisa) sploh ni odločilno in je za popisovalca »praktično največkrat brezpredmetno«. Poleg tega je list očital Slovincem, da skušajo pri tem ljudskem štetju zabrisati nemški značaj Apaške kotline pa tudi nemški značaj Ptuja in zgor-njega dela Dravske doline.⁴¹

Še predtem najdemo v zapisu o kočevarskih Nemcih, da ti živijo v »vindišarski deželi«. Po zapisu naj bi znašalo njihovo število 30.000 oseb. »Medtem ko so skoro vse ostale nemške naselbine na Kranjskem ter dalje proti jugu izginile« — nadaljuje pisec — »se kočevarska dežela ni zmanjšala, čeprav je bila (v preteklosti) vsenaokrog obkrožena z vindišarji«. Pisec tudi poudarja, da se vse tja v osemdeseta leta preteklega stoletja nemška javnost za Kočevanje skorajda ni brigala. Potem ko je omenil razvoj tamkajšnjega nemškega šolstva, je podčrtal skrb kočevarskih Nemcev za ohranitev nemškega značaja kočevarske »deželice«. Nadalje je poudaril, da se je »z nesrečnim izidom« prve svetovne vojne položaj spremenil, saj je sedaj doletela Kočevsko z uveljavljanjem Slovencev in slovenskega jezika »vrsta nesreč«, poleg tega pa kočevarski Nemci od veljavnih manjšinskih zaščitnih določil nimajo kaj pričakovati.⁴²

List je dalje pisal, da je bila Nemcem na Slovenskem odvzeta volilna pravica, poleg tega pa ni v številnih nemških občinah niti enega nemškega občinskega zastopstva. Nato beremo, da so bile izvzemši Kočevsko brez izjeme zaprte vse nemške javne in privatne šole, razpuščena so bila nemška društva (med nemškimi gasilskimi društvi je bilo kot zadnje razpuščeno tisto v Marenbergu/Radljah). Nadalje so nove oblasti odstranile vse nemške cestne table, poleg tega se v nemških krajih ne dopuščajo niti nemški napisi na trgovinah ali pa nemška naznanila. Ob vsem tem je Deutsche Grenzschutz še zatrdila, da Nemci v Sloveniji niso varni »niti življenja niti premoženja«, to pa naj bi dokazovali že omenjeni mariborski dogodki leta 1919, pa tudi »ropanje (nemškega premoženja) v Mariboru in drugod«.⁴³

Med vestmi iz širšega jugoslovanskega prostora naj opozorimo, da je Deutsche Grenzschutz objavila tekst spomenice, ki so jo pripravili jugoslovanski Nemci (Švabsko nemški Kulturbund) ob ukinitvi zadnje nemške srednje šole v Jugoslaviji.⁴⁴

VI

Jeseni leta 1924 je Deutsche Grenzschutz zamenjal list s podobnim imenom Österreichische Grenzschutz. Novi listi se je predstavil kot »nadstrankarski« tednik, namenjen »vsem stanovom na obmejnem ozemlju Štajerske, Gradiščan-

⁴⁰ DG, 23. november 1919, št. 10.

⁴¹ DG, 27. februar 1921, št. 6.

⁴² DG, 11. januar 1920, št. 17.

⁴³ DG, 16. oktober 1920, št. 109; ob drugi obletnici je list posvetil temu dogodku še posebno pozornost. DG, 30. januar 1921, št. 72.

⁴⁴ DG, 23. avgust 1921, št. 101.

ske in Koroške«. Značilno je, da je bilo v Jugoslaviji prepovedano širjenje tako tega lista kot njegovega predhodnika.⁴⁵ Iz pisanja Österreichische Grenzwehr (v razvid smo vzeli čas vključno do leta 1928) velja posebej poudariti serijo prispevkov s skupnim naslovom »Jugoslavija in priključitev Avstrije Nemčiji«. Tu beremo, da skušajo radikalni slovenski politiki v primeru anšlusa (priključitve Avstrije Nemčiji) doseči popravke na meji z Avstrijo. Pri tem je list opozarjal na slovenske težnje leta 1918, ki so zajemale vso spodnjo Mursko dolino vse do Porabja ter širšo okolico Lipnice. Dalje izvem, da je po prevratu ljubljanska poštna direkcija izdala zemljevid, ki je vključeval »v novo slovensko poštno direkcijo« tako spodnjo Mursko dolino kot tudi okolico Ernovža ter Arveža. V karti naj bi bili po pisanju lista »slovenizirani« naslednji poštni uradi: Obrajna, Sv. Ana, Straden, Cmurek, Sv. Peter, Ernovž, Arvež in Lučane.

Serija omenja dalje koroške boje (tu so Slovenci označeni kot Čuši) ter napad na Radgono leta 1919. In če tedaj Nemci niso mogli obdržati Apaške kotline, to po pisanju lista ni bila krivda obmejnih kmetov, ampak je treba iskati krivce v Gradcu in na Dunaju. Zatem prehaja oris na dolžnost obmejne-nega nemštva. Ta je po Österreichische Grenzwehr »držati na območju spodnje Murske doline in na višinah od Sv. Duha do koroške meje trdno stražo ter nikoli pozabiti, da morejo imeti dogodki onkraj meje določen vpliv (tudi) na naše obmejno ozemlje«. Ni treba biti državnik — nadaljuje list — da ne bi človek uvidel, da ne bo nekega dne prišlo do vojne med Italijo in Jugoslavijo. V tej vojni bo Madžarska italijanska zaveznica, tako da se bo Jugoslavija verjetno borila na dveh mejah. Tedaj bo tudi postavljena pred alternativo: poskušati držati Slovenijo ali pa prepustiti Italijanom Kranjsko in morda še Spodnjo Stajersko. O tem da ima »srbski generalni štab« dve mnenji. Po prvem naj bi izpraznili Kranjsko, po drugem pa naj bi prav tam prišlo do »predodločitve«. Kar se tiče Stajerske, piše Österreichische Grenzwehr, bi v primeru vojne Jugoslavija utegnila segati po spodnji Murski dolini in Sv. Duhu ter s tem morajo obmejni Nemci vedno računati. Serija nakazuje, da je rešitev tega vprašanja v priključitvi Avstrije nemškemu rajhu.

Dalje beremo, da »smo obmejni Nemci izpolnili vrsto nalog, da bi opravičili naš pomen kot predstraža« nemštva. Prav tako se je med obmejnimi prebivalstvom ohranila zavest o pripadnosti velikemu nemškemu narodu pa tudi zavest o tem, da je »to obmejno ozemlje starodavna nemška dežela«. Skrbno je treba paziti, da si ne bi kdo od onkraj meje pridobil na tem prostoru posest in zemljo, pri čemer se je ostrica Österreichische Grenzwehr očitno obračala proti Prekmurcem, ki so se že v času habsburške monarhije naseljevali v radgonskem trikotu. Med drugim beremo, da »Slovence odhaja na sever, ker hoče biti deležen dobrot nemške kulture«. Očitno je, da Österreichische Grenzwehr daje-janju nemške kulture Slovincem ni bila naklonjena, saj drugače ne bi opozarjala, naj se obmejni Nemci vendar enkrat odrečejo »kultivirati Vende(!)«, kajti hvaležen po tem gledanju »Vend« ni nikoli. V dokaz tej trditvi list navaja, da so mnogi nemško vzgojeni mariborski, celjski in ptujski trgovci in obrtniki postali po prevratu leta 1918 »najhujši požiranci Nemcev«. List je svetoval, naj se potreba po vajencih in pomočnikih z znanjem tudi slovenskega jezika odpo-more s tem, da se prizadeti nemški otroci nauče tudi slovenskega jezika. Prav tako naj ostanejo »spodaj« (v Jugoslaviji) posli in sezonski delavci. Naloga političnih oblasti pa je, da posvetijo tem vprašanjem posebno pozornost ter da pazijo, da ne pridejo semkaj »elementi, ki so na obmejnem ozemlju nezaželeni«.

⁴⁵ Prim. Österreichische Grenzwehr, 24. december 1924, št. 1.

Ob koncu serija znova poudarja, da mora obmejni človek še posebej gojiti narodnostno misel. »Ljubezen do domovine in grude mora priti na obmejnem ozemlju bolj do izraza kot drugod«. Imamo sicer — nadaljuje list — vrsto društev, ki tu delujejo, vendar pa manjka velika, enotna organizacija, ki se zave da svojih ciljev. Za primer take organizacije je list omenjal koroško raznarodovalno organizacijo Kärntner Heimatbund, o kateri piše, da »sledi velikemu cilju ohraniti Koroško pred jugoslovanskim pohleplem nedeleženo in nemško«. Nekaj takega pa potrebujejo Nemci tudi na južni štajerski meji, da bi mogli »uspešno zavrniti jugoslovanske načrte po mejnih popravkih«. Obmejno prebivalstvo — nadaljuje list — se mora zavedati, da mora biti združeno in imeti »čvrsto vodstvo, ki zna uspešno organizirati in zanesljivo varovati domovino«. Za jedro take organizacije je Österreichische Grenzwehr ponujala fašistoidni Heimwehr. O tem beremo: »Naši Heimwehri, drugače dejavnik ohranjanja notranjega reda, imajo tu na obmejnem ozemlju posebno veliko nalogo: obrambo meje pred sovražnim vpadom od zunaj«. Po razlagi lista Heimwehri niso bili militaristične organizacije, ampak so bili poklicani, da pravočasno in pravilno usmerijo in vodijo odpor prebivalstva pred jugoslovanskim napadom. Kolikor pa bi vendarle prišlo do popravkov meje, so ti po zatrdilu Österreichische Grenzwehr možni le tako, da Jugoslavija povrne »ukradeno Spodnjo Štajersko«. »Tako si na območju spodnjega dela Murske doline predstavljamo mejne popravke,« nadaljuje list ter dodaja: »Tudi Maribor, Celje in Ptuj želijo domov v veliki nemški rajh.«⁴⁶

Julija 1927 najdemo v listu povzetek predavanja o Jugoslaviji kot sosedi Nemčije, ki ga je imel nekdanji bavarski državni podtajnik von Pflügel (predavanje je pripravil odbor za nemško obnovo na Münchenski univerzi). Očitno izhajajoč iz nemško nacionalnih stališč, se je Pflügel ob tej priložnosti zavzel za spremembo obstoječe jugoslovansko-avstrijske meje v korist Avstrije, ali bolje rečeno »prihodnje celotnostne nemške države«. Po njegovem naj bi nova meja potekala po Pohorju ter obronkih Slovenskih goric. Pflügel je tudi menil, da bi bila tako popravljena meja možna tudi »v interesu severnega dela mariborskega okrožja«. Nanjo bi mogoč pristati tudi Beograd. In šele ko bo to vprašanje urejeno, bodo mogoči resnično pristržni odnosi med nemškim narodom in jugoslovanstvom. Österreichische Grenzwehr je ob tem označila senžermenski mir za »diktat« ter med drugim zapisala, da je »vendarle splošno znano, da obmejni prebivalci na avstrijski strani pa tudi onkraj meje v mariborskem okrožju upajo od priključitve Avstrije Nemčiji spremembo meje«.

LE JOURNAL »DEUTSCHE GRENZWACHT« ET LA DÉLIMITATION DES FRONTIÈRES DE LA STYRIE LES ANNÉES 1918—1922

Résumé

L'article fait l'analyse de la manière d'écrire du journal styrien limitrophe »Deutsche Grenzwehr«. Un trait caractéristique du journal est, qu'il commençait à paraître à Radkersburg après la décision des puissances mondiales, que cette ville appartenait à l'Autriche. Le journal »Deutsche Grenzwehr« n'est pas seulement intéressant à cause de la présentation des idées de la nationalité allemande limitrophe de la Styrie, mais aussi pour y faire connaissance des opinions des nationalistes allemands de cette ville-là. La revue du journal montre, qu'il était aussi l'interprète de l'attitude de la ville allemande Graz, à l'égard de la délimitation d'alors et à l'égard de l'État nouvel — la Yougoslavie. L'annexion de la Styrie slovène à Yougoslavie était de ce point de vue une injustice commise à l'égard de la nationalité allemande

⁴⁶ Prav tam, 22. november 1925, št. 45; 13. december 1925, št. 49.

de la Styrie. Comme le défenseur des aspirations de la nationalité allemande limitrophe le journal »Deutsche Grenz wacht« était surtout orienté vers la région de la vallée de la Mura avec la ville Radkersburg (Radgona) et le Bassin d'Apače. (Abtei Becken). De ce point de vue il est facile à comprendre que le journal »Deutsche Grenz wacht« s'attendait d'une certaine rectification de l'injustice faite selon lui à la nationalité allemande surtout limitrophe avec le traité de paix, signé en 1919 à Saint Germain français. Le journal s'occupait aussi des problèmes de la Carinthie et du Burgenland (Gradišćanska).

Dans le dernier chapitre l'auteur appelle l'attention au fait, que »Deutsche Grenz wacht« fut remplacé en automne 1934 par un journal d'un nom semblable »Österreichische Grenz wacht«, qui était pour ainsi dire »au-dessus de parties«. L'auteur évalua aussi la manière d'écrire de ce journal.

ŽENITOVANJSKE IN SMRTNE ŠEGE V PODVOLOVLJEKU

Tone Petek*

UDK 392.5+393(497.12 Podvolovljek)

PETEK Tone: *Ženitovanijske in smrtne šege v Podvolovljeku.* (Résumé: *Les coutumes nuptiales et mortuaires à Podvolovljek.*) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, str. 182—189. Izvirnik v sloven., povzetek v franc., izvleček v sloven. in angl.

Prispevek obravnava ženitovanijske in smrtne šege v Podvolovljeku v luči razmer, kakršne najdemo v omenjenem kraju ob važnejših prehodih v človekovem življenju. Razgibanost teh šeg življenjskega ciklusa je na podeželju večja in je v marsikaterem elementu ohranila prvotno obliko in namen. Zavedati pa se moramo, da so tudi tu prisotne regionalne poteze posameznih krajev ter časovno spreminjanje potočkov in vsebine navedenih šeg.

UDC 392.5+393(497.12 Podvolovljek)

PETEK Tone: *Nuptial Rites and Death Customs at Podvolovljek.* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, p. 182—189.

Orig. in Slovene, summary in French, synopsis in Slovene and Engl.

The article treats the nuptial rites and death customs at Podvolovljek in the light of the circumstances, found in the mentioned place at the more important passages of the human life. The activity of these customs of the life cycle is greater in the country and in many an element it has preserved its original form and intention. But we must realize that here too the regional features of the single places and the temporal alternation of the processes and contents of the mentioned customs are present.

Poročne in smrtne šege sodijo v cikel življenjskih šeg, le-te pa najdemo z raznimi nameni predvsem na vseh velikih in pomembnih prehodih v človeškem življenju (ob porodu in krstu, poroki, smrti).¹

Poroka, svatba, ohcet

Važen mejnik v človeškem življenju je poroka, kajti s to preide posameznik iz samskega stanu v stan poročenih. Ženitev se loči od rojstva in smrti po tem, da se vsakdo ne ženi in da edino pri ženitvi prizadeti zavestno sodeluje, medtem ko je pri začetku in koncu življenja trpen. Ker gre pri ženitvi za združitev dveh bitij iz raznih družin v novo skupnost, obenem pa tudi za gospodarske osnove in koristi, so šege ob njej tako številne in obsežne kakor pri nobenem drugem prehodnem dogodku v življenju.²

* Tone Petek, dipl. etnolog, Pokrajinski muzej Maribor.

¹ Boris Orel, Slovenski ljudski običaji, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, str. 263.

² Vilko Novak, Šege in navade, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960, str. 194.

Prav ženitovanjske šege so bile in so deloma še v navedenem kraju izredno razgibane in pestre in se jih je tudi največ ohranilo do današnjega časa. Poroka in pozneje ohcet je dogodek, ki ni važen le za poročenca, temveč tudi za sorodnike, sosesde in sploh za ves kraj. Poudariti moramo, da prisilnih zakonov v kraju ne poznajo niti jih ni bilo v preteklosti. Bili so sicer posamezni primeri, da so starši silili posebno dekleta v zakon zaradi gospodarskega dobička, a takih primerov je bilo v kraju malo in so bolj izjema kot pravilo. Ideal staršev sicer je, da se kmečki fant poroči s kmečko punco, delavec z delavko, a to jim še ne daje pravice do prisilnih zakonov. Pregovor: »kakor si boš postlal, tako boš ležal« je glavno vodilo staršev tega kraja.

Mlada dekleta čestokrat sanjajo, kakšnega ženina bodo dobile, kdaj se bodo poročile itd. Prav iz tega so nastali razni ljudski pregovori, ki so v kraju poznani še danes, v preteklosti pa so veljali za neizpodbitne. Navedem naj le nekaj primerov. »V dlan vzemi pikapolonico (žužo), in ko bo ta prišla do konca kazalca, bo odletela. Smer leta pokaže, od kod bo njen ženin. — »Dekle, ki si je naložila v naročje okleščke (pacesti), ne da bi jih pri tem štela, lahko ugotovi, ali se bo to leto poročila. Če je naložila parno število, se bo poročila, drugače bo potrebno na poroko počakati vsaj še eno leto.« — »Če na kresno noč položi dekle pod blazino (povšter) ivanjščico (belorož), in če ta do jutra oveni, ne bo za zdaj s poroko nič, če ostane svež, je njena poroka v tekočem letu neizbežna.« Da bi dekleta dobile ženine ali može, so se celo postile tri dni pred božičem, pri tem je zanimivo, da se te dni niti umivati niso smele. Bila so tudi posebna romanja, kjer so dekleta prosile za bodoče može. Kraj, kamor so hodile, je Primož nad Kamnikom, in sicer vsako leto na srednjo postno nedeljo. Sv. Primož je v kraju sploh porok za ženitev.

O karakterju bodočega moža pokaže riža na njlvi, ki jo naredi neporočena ženska pri sajenju krompirja. Če je ta kriva, bo dobila pijanca. Izvora teh šeg ne poznamo. Nekoliko bi lahko sklepali le za šego o kresni noči, kajti kresni večer še danes pomeni posebno za starejše večer čaranja (copranja). Ostale šege so bolj ali manj posledica povezanosti človeka z naravo.

Vse navedene šege so v kraju poznane še danes, toda mlajši vanje ne verujejo, medtem ko so za nekatere starejše krajane še vedno neizpodbitno trdnega značaja, posebno glede božje poti k Primožu, o postu pred božičem in o kresni noči.

Pravilo, ženi se blizu, botre išči daleč, je osnovna značilnost za Podvolovlječane. Velika večina si poišče zakonske pare kar pri sosedih ali v neposredni bližini doma. Da je to res, potrjuje dejstvo, da so si danes skoraj vsi krajani v sorodu.

Snubljenje

Snubitvi pravijo vgledi, vzgledi ali najčešče »gredo v svate«. Ženin že prej pove nevestinim staršem, kdaj bo prišel v svate. Navadno se to dogaja ob sobotah zvečer. Z njim gre njegov bodoči starešina, ki ima pri tem opravilu glavno nalogo in je praktično on tisti, ki snubi v imenu ženina. Snubljenje se konča vedno uspešno, ker starši že prej vedo, kakšen je njihov bodoči zet, saj je navadno domačin. Ko je snubljenje končano, se bodoča zakonca medsebojno obdarujeta. Ženin podari nevesti svileno ruto, bluzo ali perilo, ona pa njemu srajco ali kravato. Ob tej priliki so včasih napisali tudi ženitno pismo, katero so pozneje podpisali tudi ženinovi starši. Domenijo se o kraju in času poroke, razdelijo stroške za ohcet in določijo približno število svatov.

Nato gredo navadno že kar prvo soboto po snubitvi v župnišče. Prisotni so: ženin, nevesta in obe priči (starešina). Temu pravijo, »da gredo oklice noter

dajat«. Župnik vzame podatke bodočih zakoncev in jih registrira v župnijski knjigi. Če je eden od zakoncev doma iz tuje fare, mora imeti s seboj rojstni list in potrdilo župnijskega urada, da je bil krščen, birman in da je bil pri prvem obhajilu. Že v nedeljo nato župnik v cerkvi javno okliče zakonca. Ljudje pravijo, »da so jih župnik vrgli čez kancelj (prižnico)«. V preteklosti so morali biti oklici izrečeni tri nedelje zaporedno, če bi slučajno imel kdo kakšen zadržek proti sklenitvi zakonske zveze. Bodoča poročenca morata čuti vsaj en oklic, »da ne bi bili njuni otroci gluhi«. Danes so oklici le enkrat z navedbo, da to velja enkrat za trikrat, ali jih sploh ni, zato pa morata mladoporočenca plačati določeno vsoto denarja.

Vabljenje svatov na ohcet je teden pred poroko. Vabijo bližnje sorodnike, prijatelje, botre in ob večjih ohceti tudi sosede. Vabita vedno le ženin in nevesta, navadno skupaj ali pa vsak svoje svate. Če koga povabita šele zadnjo nedeljo po oklicu, le-ta vabilo zavrne, ker misli, da ga ne cenijo dovolj (ga ne obrajtajo, jim je pregm'jn). Povablenci dajejo ženinu in nevesti denar, svinjsko pleče, savinjski želodec, jajca, moko, orehe.

V soboto zvečer pred poroko se zberejo fantje pri ženinu na domu, kjer ta priredi slovo. Za to ne potrebujejo vabil, temveč lahko pridejo vsi ženinovi znanci. Na slovi prepevajo vesele pesmi, ne manjka muzike niti pijače in jedače. Podobno je na nevestinem domu, kjer jemljejo slovo od neveste njene stanovske tovarišice. Slov ne prirejajo v primeru, da imata mladoporočenca že nezakonske otroke, ali pred porokami vdov in vdovcev. Prirejanje slov na opisani način je danes v kraju že redko, ker slovo rajši pripravijo v gostilni, kjer so navzoči ženin in nevesta ter njuni prijatelji in prijateljice. V preteklosti je šel mlad par pred poroko trikrat k župniku na izpraševanje in zakonske napotke.

Ker je civilna poroka navadno ob sobotah, cerkvena pa ob nedeljah, obe sta po navadi v Lučah, zato gresta k civilni le mladoporočenca in njuni priči. K cerkveni poroki pa gre večje število svatov. Od nevestinega doma, kjer je po navadi ohcet, gredo svatje skupaj do cerkve. V preteklosti (šega je bila v rabi do druge svetovne vojne) je nevesta vzela s seboj kos slanine (špeha), v žep pa dala nož, da bi ji v zakonu ne manjkalo masti, nož pa zato, »da bi rezala kruh ubogim«. Nekaterne neveste so nosile v cerkev ob poroki tudi rožni venec, »da bi bile srečnejše v zakonu«.

V cerkev gredo po dva in dva skupaj, in sicer ženin skupaj z družcem, nevesta skupaj z družico, nato oba starešneta (priči), ki jih spremljata ta široki (starešinki), nato ostali svatje. Nevesta in ženin se usedeta v prvo klop vsak na svojo stran in sodelujeta pri poročni maši. Ko je obred končan, prinese starešina vina, da pred oltarjem nazdravijo z župnikom. »Če je na poročni dan pogreb žene, je to znak, da bo prej umrla nevesta, in narobe.« — »Če sta se mladoporočenca med poročnim ceremonialom tiščala, so menili, da se bosta v zakonu razumela.« — »Če je bilo na dan poroke slabo vreme, je to pomenilo, da bo v zakonu veliko otrok in denarja.«

Po končani maši je darovanje (ofer) okrog oltarja, nabrani denar pa pripada župniku (ofer za župnika). V preteklosti je bila navada, da je moral ženin dati nevesti denar za ofer, »da v zakonu ne bi bil skopuški (oherski)«. Po ofru gredo v zakrstijo (žagreb), in sicer ženin, nevesta in obe priči, se tu vpišejo v poročno knjigo in plačajo poročno mašo in obred. Iz cerkve gredo v naslednjem vrstnem redu: ženin z nevesto, družec z družico, obe priči s ta širokima in ostali svatje. Ko so prišli iz cerkve so vaščani v preteklosti »kradli« svate in jih vodili v gostilne, kjer so morali ti naročevati in plačevati pijačo. Dolžnost družca je bila, da je »ukradene svate« zbral in jih odkupil. V primeru, da je bila nevesta iz drugega kraja, so med potjo fantje nastavili šrango, kjer je moral ženinov starešina nevesto odkupiti. Ob šrangji so imeli dva štefana vina (en štefan je dva

litra) in kozarce. Starešinu so postavljali uganke, kot npr. »Čez eno luknjo noter, čez dve luknji ven, in ko je čez obe luknji ven, je šele čisto v prvi luknji?« (hlače). Bolj je bil starešina odrezav, več odgovorov je vedel, lažje so se spoznameli za nevesto (so zglihali).

Potek ohceti

Na domu, kjer je ohcet, že pred poroko pripravijo vse potrebno. Ob prihodu svatov je v glavnem prostoru — hiši že nared obložna miza, za katero sedijo svatje v določenem vrstnem redu in razporeditvi. Jedi prinašajo na mizo dekleta, ki jim pravijo strežouke, posamezne jedi pa imenujejo rihte. Preden začno jesti, zmoli starešina angel gospodov. Takoj po prvi rihti prinese gošec na mizo svatovsko pogačo, ki ji pravijo šarkelj in meri v premeru tudi do pol metra. Pogačo navadno pripravi nevestina botra (ta široka). Šarkelj je imel okrog okras v obliki verige (ketne), ki naj bi simbolično pokazala trdnost zakonske zveze. Poleg tega so bili na pogači še iz testa narejene puže, zibelka in križ, kar naj bi prav tako simbolično pomenilo življenjsko pot. Preden je starešina razrezal pogačo, je imel govor, v katerem je dajal mladoporočencema življenjske napotke. Mladoporočenca ne smeta plesati do polnoči, ko je ženinov starešina snel nevesti svatovski venec. V polnoči je starešina zaplesal z nevesto, jo med plesom peljal v sosednjo sobo (kamro), ji tu snel venec in ga pustil v sobi, nato sta se vrnila in zaplesala solo polko.

Na ohcet prihajajo tudi nepovabljeni, ki jim pravijo oprezovei. Ti navadno počakajo zunaj, dokler jih ženin ali kdo od svatov ne povabi v hišo. Ti lahko plešejo s svati in uganjajo razne norčije (fokselne). Niso maskirani niti ne vodijo v hišo kakšne živali. Preden gredo domov, iti morajo vedno prej kot ostali svatje, plačajo kuharicam ali strežoukam t. i. šenk'ngo.

Pred koncem ohceti sporoči nevestin starešina svatovski družbi, da bo treba plačati rajt'ngo. To so nekakšni prostovoljni prispevki za kritje ohceti. Ponekod so celo določili višino rajt'ne, ki jo pobirata oba starešina. Med pobiranjem teh prispevkov obdarujejo novoporočenca z darili, ki danes dosegajo že visoke vrednosti, poleg pa pojo zdravičke. To so nekake zbadljivke, največkrat na račun godca ali ta široke, nekatere pa vsebujejo tudi življenjske nasvete ženinu in nevesti ter neporočenim svatom. Mladoporočenca naj na ohceti ne pojeta, »da ne bi v zakonu jokala«. Kompot in suhe češplje so zadnja jed in obenem znak, da naj se svatje razidejo.

Obleka ženina in neveste je vedno nova, sešita po meri in elegantna. Barva ženinove obleke ni važna. Nevesta ima danes kot tudi nekoč belo obleko in venec (krancelj), le če ima ta že nezakonskega otroka ali je vdova, je oblečena temnejše in ne nosi venca. Ostali svatje naj bodo solidno oblečeni — v mašnih gvanth — moški morajo imeti obvezno kravate. Vsi imajo v gumbnicah pripete šopke (pušeljec), ki so spleteni iz rdečih nageljnov in zelenja (roženkrauta). Nageljni obeh poročencev in prič so drugačne barve od nageljnov svatov, navadno so svetlejše rožnate barve.

Ženitovanjskih šeg se je v kraju precej ohranilo, četudi so se menjavale in spreminjale svoje oblike in funkcije. V novejšem času gredo tudi opisane šege v pozabo, bolj je rečeno, se sorazmerno hitro opuščajo, saj je danes vsaka ohcet drugačna, lahko brez družca, družice, ta široke itd., kar je bilo v preteklosti nemogoče. Ni več starega pravila o poteku poroke in ohceti. Nekateri (posebno starejši) se raje poročajo izven domačega kraja (največkrat na Brezjah na Gorenjskem). Ohcet, ki je bila v preteklosti tako važna, da je o njej govorila vsa lučka pokrajina, danes vse bolj izgublja pomen. Število svatov je vedno manjše, čas ohceti vedno krajši. Napitnic ali zdravičk se skoraj ne sliši več ali pa so le-te

enolične in vsebinsko prazne. Namesto prejšnjih svatovskih norčij še danes na ohceti vse pogosteje pogovarjajo o vsakdanjem življenju, zaslužkih, družbenih statusih posameznikov itd. Vse večji pomen dobivajo darila, ki jih poklanjajo novoporočencema, saj le-ta dva rada razkazujeta vsem, kaj in od koga sta dobila ženitovanjsko darilo. Nekateri darovalci hočejo s tem pokazati svoje premoženjsko stanje, s tem pa grede marsikdaj predaleč in s tem pokažejo zavestno ali podzavestno prikrito hvalo, saj dosegajo prenekatera darila vrednost do 6000 in več dinarjev.

2. Smrtne šege

Kakor vsi važnejši dogodki v razvoju posameznikovega življenja je tudi smrt prehodnega značaja, ki določa vsebino in obliko šeg in navad, ki jo spremljajo. Smrt je pomenila davnemu človeku prehod v skrivnostno in mogočno družbo rajnih, zato je videl v njej polno nevarnosti tako za rajnega kot za njegovo okolico. Izraz takega dojetja smrti so pradačne prvine običajev v smrti in pogrebu, ki so si v bistvu daleč po svetu enaki ali podobni.³

V preteklosti so v kraju iz mnogih znakov (cahnov — iz nem. Zeichen — znamenje) sklepali na bližajočo smrt. Teh cahnov je bilo neverjetno veliko in ljudje so v to verjeli. »Če se ura nenadoma ustavi, čeprav se ni iztekla.« — »Ali če brez vidnega vzroka pade s stene slika človeka, ki je že rajni«, naznanja bližajočo smrt v družini. »Če istočasno dva zvonova udarjata v dveh sosednjih cerkvah ali če ura bije med povzdigovanjem«, je to znak smrti v bližnji prihodnosti. Tudi »če se ob popolni tišini sliši skrivnostno škripanje v lesenini, posebno v strešni konstrukciji«, so menili, da bo kmalu v družini kdo umrl. Važno vlogo pri tem verovanju so imele prikazni v sanjah. »Sanjske prikazni belih bitij so pomenile zagotovo napoved smrti.« Znanilke smrti so tudi razne živali, kot so: sova, čuk, skovir, pes, konj, miši in krti, če ti rijejo pod hišnim pragom. Ta vera je bila nekoč poznana skoraj povsod na Slovenskem in tudi pri drugih narodih. Sova in čuk sta bila starim Indijcem in Grkom znana kot smrtni ptici in so se jih bali, če sta se pojavila blizu.⁴

O hudem bolniku pravijo, da je na smrtni postelji. Zaradi globoke vere Podvolovlječanov v preteklosti in danes želijo, da se izpove svojih grehov in se spravi z bogom, češ da bo lažje umrl in bo njegova duša zveličana. Če je bolnik še toliko pri moči, naredi t. i. dolgo spoved, župnik mu da odvezo, ga obhaja in mazili (v sveto olje so ga djali). Že na smrtni postelji se pridejo od bolnika poslavljati sosedje in sorodniki. Ko bolnik umira, mu prižgejo svečo. Po možnosti naj bo to njegova krstna sveča ali vsaj tista, ki jo je dobil pri prvem obhajilu. Vsekakor pa mora biti sveča, ki gori ob umiranju bolnika, blagoslovljena (žegnana). Mrliču zatisnejo nato oči, večkrat mu zavežejo tudi brado z ruto ali s črnim svilenim trakom, stensko uro ustavijo v znak, da se je izteklo življenje rajnika (ta renega). Mrliča nato pustijo nekaj časa v miru, potem ga umijejo, obrijejo in po potrebi tudi ostrižejo in ga preoblečejo v praznično obleko, ki naj bo po možnosti črna. Starejši ljudje so že prej izbrali, v katero obleko naj jih oblečejo, ko bodo ležali na parah (iz nem. Bahre — mrtvaški oder). To delo opravljajo sosedje. Mrtvaška obleka je različna glede na stan pokojnega. Poročene oblečejo vedno v črno ali vsaj temnejšo obleko, neporočene moške prav tako, medtem ko dekleta oblečejo v bela oblačila in jim položijo na glavo bel venec (krancel), znak nedolžnosti. V preteklosti, ko so na smrt bolni bolniki ležali na posteljah, v katerih je bila slama, so to odnesli ven in jo zažgali. »Če

³ Isti, nav. delo, str. 186.

⁴ Pavle Zablatačnik, Smrt v luči koroških ljudskih verovanj in običajev, Etnološki pregled 12, Beograd 1974, str. 46 in dalje.

se je dim pokadil navpično v zrak, je bil to znak, da je pokojni zveličan.« To so verovali le, če so slamo žgali ob mirnem, nevetrovnem vremenu. Mrliču nato naredijo pare. Največkrat je to le sveže pogrnjena postelja. Ko je že na parah, mu sklenejo roke, med prste pa mu dajo rožni venec in križ. Na stene sobe, v kateri leži mrlič, obesijo več nabožnih slik, ob pare pa postavijo kipe posameznih svetnikov, največkrat kipe Marije, Jožefa, Antona Puščavnika in druge. Ob pare postavijo po navadi po štiri sveče, dve pri mrličevi glavi in dve pri njegovih nogah, ki morajo neprenehoma goreti. Za to skrbi svečar (pri moških je to možki, pri ženskah dekle ali ženska, pri otrocih otrok). Pred posteljo, ki predstavlja pare, je postavljena manjša mizica, na kateri sta posodi za blagoslovljeno vodo in sol.

Ker ljudje v kraju vedo za vsakega na smrt bolnega človeka in ko zvon v podružnični cerkvi naznani njegovo smrt, so vsi obveščeni, pa tudi sicer se vest o smrti naglo razširi po dolini. Kmalu začno prihajati v hišo, kjer je mrlič. Pravijo, da hodijo molit (modliti). Podnevi prihajajo največ starejši in otroci, zvečer pa mlajši in ljudje srednje starosti. Ker mora mrlič ležati na parah dva dni in dve noči, je razumljivo, da prihaja največ ljudi zvečer. Ko stopijo v prostor, kjer leži pokojni, ga najprej pokropijo z blagoslovljeno (žegnano) vodo s pomočjo rožmarinove vejice in posolijo s par zrni soli. Pri tem dejanju se prekrižajo in se vključijo v družbo, ki že moli rožni venec. Navada je, da morajo skupine iz vsake posamezne hiše zmoliti na glas vsaj en del (tal) rožnega venca. Ker je po navadi ob večerih pri mrliču tudi po deset in več skupin in vsaka od teh praviloma izmoli en del rožnega venca, traja molitev dolgo v noč, celo do polnoči ali še dlje. Vsi ostanejo, dokler ni molitev končana. Po dolgotrajni molitvi preidejo na vsakdanji pogovor. Domači jim postrežejo s pijačo in potieo (posebnim orehovim kruhom). Pri mrliču ostanejo različno dolgo, nekateri kar vso noč. Ko odidejo, se jim svečar zahvali »bog lonaj, ker ste prišli modlit«. Pred odhodom spet pokropijo mrliča, se pri tem prekrižajo in odidejo. Ob odhodu ali že pri prihodu izrečejo domačim sožalje.

Zvon naznanja smrt trikrat na dan, in sicer zjutraj ob sedmih, opoldne in zvečer ob lučkemu zvonjenju. Odraslim zvonijo z dvema zvonovoma, otrokom, starim do deset let, pa le z enim, in sicer z manjšim.

Na pogreb vabijo domači ob času, ko hodijo ljudje molit. Takrat naprosijo tudi nosače.

V rakev (trugo) položijo mrliča nosači. Predtem mu morajo razvezati roke, noge in brado. Trakove morajo dati v žepe mrličeve obleke, kajti če bi kdo tak trak obdržal, bi lahko z njim čaral (copral). Mrlič v trugi mora imeti roke stegnjene ob telesu in glavo pokrito z belim prtom. V trugo dajo še nabožne podobe (pildke — iz nem. Bildchen — sličice). Prepovedano je devati v krsto kovinske predmete, ker le-ti v zemlji ne strohnijo. Tudi rožni venec, ki ga je imel mrlič v rokah, ko je ležal na parah, mu odvzamejo, v krsti lahko ostane le v primeru, da so njegova zrna lesena in da je namesto kovinske verižice, ki spaja zrna, le vrvica. Tudi križ molitvenika mora biti lesen. Na prsi položijo mrliču večji lesen križ. Trugo nato pokrijejo in zabijejo z žebli ali vijaki. Ves čas je navzočih več ljudi, ki molijo rožni venec in se poslavljajo od pokojnega.

Iz hiše gredo najprej ženske, nato svečar s prižgano svetilko (lahterno), za njim nosači s trugo, ki je vedno obrnjena tako, da je ožji del spredaj, za trugo gredo domači in ožji sorodniki in na koncu moški pogrebci. Takoj ko pridejo iz hiše, začne mežnar zvoniti z obema zvonovoma, zvonjenje traja tako dolgo, dokler spored ne prestopi meje pokojnikovega posestva. V sprevodu vseskozi molijo rožni venec. V preteklosti (do druge vojne) so mrliče nosili s človeško silo od doma do Luč. Ljudsko izročilo nam pove, da so v davni preteklosti nosili pokopavat celo v Gornji grad čez planino Lepenatko. To je zelo dvomljivo, kajti

z zgodovinskimi viri se to ne da dokazati, ljudje pa pomnijo le posamezne zgodbe, kako so npr. nosači med potjo počivali in igrali karte na trugi, pri tem se jim je čestokrat pridružil tudi pokojnik, ki je vedno zmagoval, ob koncu pa povedal, kdo je, da je njegov čas potekel, da se mora vrniti in naj nosači takoj nadaljujejo pot.⁵ Take in podobne zgodbe so slišali od prednikov.

Danes vozijo mrliče z vozom in dvema konjema, po možnosti črnima. Na vozu se pelje poleg truge in voznika le svečar, ostali pogrebci gredo peš ali danes že z avtomobili. Zadnjikrat zvonijo pokojniku, ko gre sprevod mimo podružnične cerkve v Podvolovljeku.

Nosači so vedno sosedje, le če je pokojnik še fant (ledig), ga nosijo fantje, dekleta nosijo njene stanovske tovarišice, otroke pa otroci. Tudi barva krste se loči. Za starejše, poročene je sive, rjave ali črne barve, za neporočene pa vedno bele.

Ko pride sprevod do znamenja pri Lučah (ob Farovškem logu), postavijo krsto na nosila. Do navedenega znamenja pride župnik z ministranti in pogrebni sprevod gre v cerkev, kjer se opravi pogrebna maša. Do cerkvenih vrat neso krsto pokojnika na ramenih, nadalje v cerkev pa v rokah. Postavijo jo v neposredno bližino oltarja, nosači pa se usedejo vedno v prvo klopo. Po končani maši je darovanje (ofer) okrog oltarja za maše pokojnega, nato je odhod na pokopališče (fritov — iz nem. Friedhof — pokopališče). Od cerkve do groba nese svečar namesto svetilke križ. Zvonovi lučke farne cerkve zvonijo pokojniku med potjo od znamenja do cerkve in od cerkve do groba. V primeru, da je pogreb na veliki petek ali soboto, ne zvonijo z zvonovi, temveč z lesenimi ragljami.

Ni fritofo opravi župnik pogrebne svečanosti, nato pa spustijo nosači krsto v jamo. Nato vržejo pogrebci v jamo nekoliko grud zemlje ali pa poškropijo krsto z blagoslovljeno vodo. Nosači, ki imajo šopke, le-te odvržejo v jamo. Ta gesta pomeni spoštovanje do pokojnika. S tem je pogrebni obred končan, kajti grob zasuje pozneje grobar (tutengraber — iz nem. Totengräber).

Po končanem cerkvenem ceremonialu povabijo pogrebce na sedmino (pogrebščino), ki je po navadi v vaški gostilni v Lučah. Ob tej priliki pustijo pri mizi prazno mesto za pokojnega, včasih so mu celo natočili kozarec vina, kar so do danes že opustili. Na sedmini se ne poje niti pretirano pije, pogovor teče o vsakdanjih stvareh, le redko pa se menijo o pokojniku.

Med pogrebnim časom pa v hiši, kjer je bil mrlič, pospravijo pare, prezračijo prostor, ga očistijo in poribajo.

Za pokojnika so običajno maše še osmi in trideseti dan po pogrebu, nato pa le še ob raznih obletnicah.

Nekaj značilnosti je pri pogrebu lovca. Že ko umre, morajo zaklep puške (zapiralec) odpreti, da je puška odprta, v njej ne sme biti nabojev. Pri pogrebu, kjer je navzoča skupina lovcev, ki imajo vsak svojo puško, le eden nosi puško pokojnega, ki mora biti vseskozi odprta in prazna. Ko izstrelijo salvo (zadnje slovo), vržejo v jamo njegov lovski klobuk. Zanimivo je, zakaj mora biti puška pokojnega prazna in zaklep odprt. O tem lahko le ugibamo, kajti razlage za to ni niti v literaturi niti tega točno ne vedo ljudje. Verjetno je to stara šega, odprta puška naj bi pomenila konec njegovega lovskega delovanja. V primeru, da bi bila puška polna in zaprta, bi čakala lastnika, da jo izprazni, in bi zaradi tega lahko prešel med divje jagre in ne bi imel pokoja. Hipoteza se mi zdi dokaj realna, saj je v našem ljudskem verovanju veliko zgodb, ki govore o divjih jagrih in njihovem delovanju, kajti to naj bi bili ljudje, ki lovijo še po smrti.

Smrtne šege so v kraju ohranile svojo prvotnost in so se od vseh v teku časa najmanj spremenile. Edina večja sprememba je transport mrliča do poko-

⁵ Povedala Lucija Kosmač, stara 78 let, zapisal T. Petek marca 1974.

pališča. Vzrok temu je, da je smrtnih primerov relativno malo (dva ali trije letno), drug, tehtnejši vzrok pa je spoštovanje do mrtvih, strah pred smrtjo in religioznost ljudi. Značilnost smrtnih šeg v Podvolovljeku in v Lučah je, da pri mrliču izredno veliko molijo, da bi s tem pomagali njegovi duši čimprejšnje zveličanje. Tako obilne molitve ne poznajo niti v sosednji Solčavi ne na Ljubnem kot tudi ne v vaseh na Kranjskem, ki so s Podvolovljekom v neposredni bližini.

LES COUTUMES NUPTIALES ET MORTUAIRES À PODVOLOVLJEK

Résumé

On compte les coutumes nuptiales et mortuaires au cycle des coutumes de la vie, qu'on trouve en toutes les plus grandes transitions de la vie humaine (chez la naissance et le baptême, la noce, la mort). A Podvolovjek les coutumes nuptiales étaient très actives jusqu'au temps le plus récent. Là non seulement les coutumes qui ont lieu au mariage et plus tard à la célébration de la noce, sont essentielles, mais il faut tenir compte aussi des coutumes qui accompagnent la vie de la jeunesse campagnarde de ce lieu avant la mariage. L'attachement de l'homme à la nature, l'inclination à la magie et la vie religieuse des habitants, tout cela pouvait donner une réponse au temps de mariage et au caractère de futur époux. Les préparations au mariage, la demande au mariage («ils vont en convives») et plus tard la célébration de la noce n'étaient pas seulement l'affaire des jeunes mariés, mais de l'endroit entier, qui attendait cet événement avec intérêt. Pour le temps le plus récent on peut prétendre que les vieilles coutumes qui sont d'ailleurs encore connues, n'ont plus lieu ainsi en masse, car elles furent échangées par d'autres qui correspondent mieux à l'aspiration de la consommation et de la démonstration du pouvoir de l'individu ou de la famille.

Chez les coutumes mortuaires il y avait des plus petites altérations, où même aujourd'hui on conclut partiellement de la mort approchante par des symptômes divers («cahnov»). De même c'est un caractère des coutumes mortuaires dans le lieu que l'individu et la communauté désirent de se réconcilier avant la mort et de se pardonner mutuellement les défauts qu'ils ont commis pendant leur vie. Les relativement peu nombreux cas de mort dans le lieu (deux ou trois par an), la peur de la mort, le respect envers les morts et la distance du lieu des plus grands centres économiques et socio-culturels sont les motifs principaux pour que les coutumes mortuaires ont changé le plus moins possible de toutes les coutumes jusqu'à nos jours. Les prières en masse pour l'âme du défunt («ta renega») est le reflet de la vie religieuse et du respect envers le décédé dans le lieu.

ZGODOVINA — SOCIOLOGIJA

Bojan Čas*

UDK 930:301(100:497.12):141.82

ČAS Bojan: Zgodovina — sociologija. (Zusammenfassung: Geschichte — Soziologie.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, str. 190—214.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Avtor je skušal opozoriti na nekatere aktualne probleme zgodovinspisja. Posebno mu je šlo za to, da je poskušal orisati odnos med sociologijo in zgodovino. To je problem odnosa posamičnega in občega formiranja sociološkega zgodovinspisja. Zanimalo ga pa je predvsem, kako je bilo to vprašanje obravnavano pri klasičnih marksizma (Marx, Engels), kakšno je sodobno stanje, tako v Jugoslaviji kot v svetu, in kako je bilo s tem vprašanjem v slovenskem zgodovinspisju pred revolucijo.

UDC 930:301(100:497.12):141.82

ČAS Bojan: History — Sociology. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51=16(1980)1, p. 190—214.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author tried to draw the attention to some actual problems of historiography. He was especially concerned in attempting to describe the relation between sociology and history. It is the problem of a relation between the individual and the universal and a formation of sociologic historiography. He took chiefly interest in what this question looked like at the classics of Marxism (Marx, Engels), of what kind the contemporary state is in Yugoslavia as well as in the World, and what about this question in the Slovene historiography before the revolution?

UVOD

Preden se lotimo katerekoli teme iz zgornjega naslova, moramo povedati vsaj nekaj misli o zgodovinspisju in zgodovini (kot objektivnem procesu).

Gre kratkomalo za to, kako bi se najbolj zvesto prikazala zgodovina in kakšni metodološko tehniški instrumentarij ima danes na voljo zgodovinspisje ter kje so tisti problemi, ki hromijo zgodovinarjevo delo, prav zaradi pomanjkljivega ukvarjanja s teorijo in z metodologijo. In zato prihaja do nejasnosti pri izdelavi osnovnih projektov in pri obdelavi konkretnih problemov, ki se zdijo prav zaradi tega kot preučevanje trivialnih tem, in se neredkokdaj slišijo pripombe, kaj pa sploh ti »pozitivisti« delajo pri nas. Pri vprašanju, ki smo se ga lotili, bi šlo predvsem za to, da se sploh prične ta problematika obravnavati, da se v ta problem vnesejo tudi znanstveni napori zgodovinarjev, z željo, da postanejo tudi take vrste spoznanj avtonomna področja zgodovinarjev.

* Bojan Čas, dipl. zgodovinar, Dravograd.

Mislimo, da bo obravnava takih problemov koristila samo zgodovinopisju kot znanosti in konkretno zgodovinarjem pri njihovem odgovornem znanstvenem delu.

Seveda pa si ne delamo iluzij, da smo s pričujočim člankom naredili kdove kaj, kratko malo lahko rečemo, da smo dregnili v tvarino, kjer se bo še veliko iskalo in delalo. Je pač samo poizkus, kako pričinja zgodovinopisje »zadobivati« svojo zavest.

MARX-ENGELSOV ODNOS DO SOCIOLOGIJE IN ZGODOVINE

»Poznamo le eno samo znanost, znanost zgodovine. Zgodovino je mogoče opazovati z dveh strani, razdeliti na zgodovino narave in zgodovino ljudi. Obeh strani pa ne gre ločevati: kar obstoje ljudje, se zgodovina narave in zgodovina ljudi medsebojno pogojujeta...«

(Marx-Engels N1)

Odnos zgodovine in sociologije pri K. Marxu in F. Engelsu je vprašanje kompleksne narave. Na samo vprašanje bomo poskušali odgovoriti v glavnem na osnovi vira (teksta) »Nemške ideologije«, ki je nastala v l. 1845—1846 in je skupno delo Marxa in Engelsa.¹ V tem delu so podane osnovne teoretično-metodološke postavke »materialistične metode preučevanja družbenozgodovinskih fenomenov«. Tako bomo naprej imenovali teoretični temelj zgodovinsko družbenih znanosti »historični materializem« ali »materialistično razumevanje zgodovine«. Historični materializem pa moremo razumeti v smislu teoretične predpostavke marksistične znanosti.² Kot se je Marx izrazil v predgovoru »Prispevka h kritiki politične ekonomije« l. 1858—1859, ko govori o splošnem rezultatu, do katerega je prišel in mu je postal le-ta, ko ga je dosegel, vodilo njegovemu študiju.⁴

Glede tega vprašanja je še veliko nejasnosti, vendar pa nam na tem mestu gre za to, da se držimo našega predmeta.⁵

Zaradi tega pa si bomo pogledali vsebino »Nemške ideologije« in s tem poskušali odgovoriti na naše aktualno vprašanje. Prvič je to, da pri naših razglabljanjih ne smemo niti za trenutek pozabiti na citat, ki smo si ga izbrali za moto. Lahko že kar vnaprej rečemo, da je odstavek »Poznamo le eno samo znanost, znanost zgodovine...« — anticipacija celotne Nemške ideologije.

¹ O vprašanju enotnosti Marxovega in Engelsovega dela glej delo B. Debenjaka, Friedrich Engels — zgodovina in odbojitev. Poglavje »Prva koncepcija zgodovine v Nemški ideologiji«, Založba Obzorja, Maribor, 1970.

Prav tako pa je la misel priselna v priločniku prof. Boga Grafenauerja, Struktura in tehnika zgodovinske vede, Ljubljana 1960.

² Izraz historični materializem je Engelsov. Pozneje je skonstruiral Piehanov dialektični materializem. O tem vprašanju je pisal tudi A. Kirn, Naravoslovje in tehnologija v materialističnem pojmovanju zgodovine, Antropos 1. II 1977, str. 26. Zanima nas, zakaj ne moremo govoriti o dualizmu dialektičnega in historičnega materializma. Že slavek »poznamo le eno samo znanost, znanost zgodovine« nam pove dovolj. Ne moremo ločiti med zgodovino narave in zgodovino ljudi. Tukaj nastopa dialektičen odnos, in to skozi praktičnega človeka. Da ciliramo Kirna: »Ne prihaja narava po neki imanentni dialektični dinamiki do samozavedanja v človeku, ampak človek prihaja do samozavedanja svojega lastnega družbenega življenjskega procesa in s tem tudi do samozavedanja svojih teorietičnih in praktičnih razmerij do narave«.

Možnost, da je sploh prišlo do nastanka historičnega materializma, pa je treba iskati v idejnih in družbenih predpostavkah.

³ Marksizem razumemo kot znanost totalitete človeka. V tem vprašanju se sliinjamo s lezo Georga Lukasa, ki jo je podal v delu »Povijest i klasna svijest«, Rileka, 1970, kjer afirmira enolno zavest družbe kot totalitete. Ciliramo str. 93. »Vtem ko meščanska znanost dela metodno razliko med teorijo in zgodovino, in s tem posamezne probleme principialno-metodno odreja ene od drugih in tako zaradi eksaktnosti znanstvenosti ljudi izključuje problem totalitete, postane problematika zgodovine za sam problem stvarni in pokazateljci balasi.«

⁴ MEID, JV, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1968, str. 104:5

⁵ Gre za odnos historični materializem-sociologija kot tudi za ostala vprašanja, ki so ali niso zadovoljivo rešena v naših učbenikih obče sociologije.

Za kaj torej gre? Gre za dve stvari: prvič, kako ljudje obdelujejo naravo; drugič, kako ljudje obdelujejo ljudi.⁶ Seveda pa teh dveh momentov ne moremo ločevati, sta dialektično povezana, drug drugega posredujeta. Gre za to, kot je že v »Pariških manuskriptih« jasno zapisal Marx, za naturalizacijo človeka in humanizacijo narave. Obe strani (celota) tvorita dejanskega konkretnega človeka (individua) — ti individui pa niso enkratna, pretečena predpostavka, niso enkrat v preteklosti, ... za vselej odkrita predpostavka, temveč so permanentna, spreminjajoča se, torej zgodovinska predpostavka.⁷ Vendar se za zdaj povrnimo še k prvemu vprašanju, vprašanju, kako ljudje obdelujejo naravo.

Važnost tega vprašanja je v tem, ker se postavlja prvo in nas opozarja, da Marx in Engels ne začenjata z odnosom med duhom in materijo, temveč pokažeta na »izhodišče«, ki je zakoreninjeno v zemeljski osnovi človeka. Ugotavljajo se zemeljske osnove človeka nasproti idealističnim koncepcijam zgodovine. Prva predpostavka se glasi — »da mora ljudem biti mogoče živeti, da bi lahko delali zgodovino«.⁸ Človek mora vzpostaviti praktičen (čuten) odnos do narave, kajti le tako lahko zadosti svoje potrebe.

Prvo zgodovinsko dejanje je torej izdelava za zadovoljitev teh potreb, produkcija materialnega življenja samega, in sicer je to zgodovinsko dejanje prvi pogoj vse zgodovine, ki mora biti še danes kot pred tisočletji izpolnjevan vsak dan in vsako uro.⁹

Pomen tega dejstva je v tem, da zgodovinska znanost razen Francozov in Angležev ni poznala pred Marxom in Engelsom zgodovine občanske družbe, v kateri gre za obliko odnosov, ki so pogojeni s produktijskimi silami, torej zgodovine ekonomskih odnosov (materialne baze).

Druga predpostavka pa je že delanje same zgodovine. Produkcija obstaja (nastopa) v mnogih panogah. Potrebe porode delitev dela itd.

Tretjo predpostavko bi lahko opredelili za »sorodstvena razmerja«. Vendar so ta sorodstvena razmerja predpostavka le »prvotne« zgodovine, le kot, »ki je v začetku edino socialno razmerje«.¹⁰ Je na začetku globalna družba, sčasoma pa postane parcialna. Na njeno mesto pa pridejo rod, pleme, ljudstvo, narod kot globalne družbe.

Četrta predpostavka pa govori o tem, da naravna in družbena razmerja izhajajo iz bioloških. Zato Marx in Engels pravita: »Že prav od začetka se torej kaže materialistična povezava ljudi med seboj, ki je pogojena s potrebami in načinom produkcije in je tako stara kot ljudje sami — povezava, ki stalno zadobiva nove oblike in torej tudi 'zgodovino', tudi če ne obstoji nikakršen politični ali religiozni nonsens, ki bi še posebej držal ljudi skupaj.«¹¹

Šele ko je ugotovljena zemeljska osnova človeka, pa lahko pričnemo govoriti o človeku, ki je zgodovinski (in družbeni). Zdaj lahko pričnemo govoriti o zavesti človeka. O tem Marx in Engels pravita tako: »Zavest je torej že od vsega začetka družbeni produkt in to ostane, dokler sploh eksistirajo ljudje.«¹² Pri delanju zgodovine, pri produciranju življenja (lastnega kot tujega) se v ta proces vpleta družbeni odnos. Marx in Engels temu pravita — »družbeno v tem pomenu, da pod tem razumemo sodelovanje več individuov, vseeno pod kakšnimi pogoji, na kakšen način in s kakšnim smotrom«.¹³

Kar se tiče spodnjih predpostavk, gre za to, da jih ne smemo pozabiti (zanemariti). To se kaj hitro pokaže pomembno pri vprašanju delitve dela in za-

⁶ MEID, II, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1971, st. 43

⁷ B. Debenjak, Isto, st. 42

⁸ MEID, II, Isto, st. 32

⁹ MEID, II, Isto, st. 33

¹⁰ MEID, II, Isto, st. 34

¹¹ MEID, II, Isto, st. 35

¹² MEID, II, Isto, st. 35

¹³ MEID, II, Isto, st. 34

vesti kot ideologiji. Kot spreobrnjeni zavesti, ki je prav zato spreobrnjena zavest, ker jo proizvaja spreobrnjen svet, ki je zanemaril osnovne predpostavke, ki izhajajo iz zemeljskega človeka in pogojujejo občansko družbo.

Sedaj se lahko lotimo drugega vprašanja.

Kako ljudje obdelujejo ljudi?

Človeka razumemo kot sui generis, njegova največja odlika in tisto, kar ga loči od druge narave, je zavestno delo.¹⁴ In če se sedaj dotaknemo Marx-Engelsovega razumevanja zgodovine, takoj opazimo, da upošteva vse elemente vprašanja, kako ljudje obdelujejo naravo.

Obdelujejo jo pa ne kot abstraktni individui, ampak kot člani občanske družbe.¹⁵ To pa lahko pomeni samo to, da je človekov odnos do narave družbeno podan.

Sedaj moramo ugotoviti, kakšna je občanska družba, ki dela zgodovino in v kateri se dogaja osnova zgodovine.

V svoji akciji subjekti vedno nahajajo materialne rezultate in vsoto produktivnih sil. V Nemški ideologiji je zapisano, da je s tem »historično ustvarjeno razmerje do narave in individuov med seboj, je vsaki generaciji zapuščeno od njene predhodnice, mase produktivnih sil, kapitalij in okoliščin, ki jo sicer po eni strani nova generacija modifikira, ki pa tudi po drugi strani tej generaciji predpisuje njene lastne življenjske pogoje in ji daje določen razvoj, poseben značaj — da torej okoliščine prav tako delajo ljudi kot ljudje okoliščine«.¹⁶

Kakšna je torej občanska družba kot temelj, ki omogoča zgodovino človeka? Sam človek je izvor in produkt zgodovine. Bistvo zgodovine pa je samoustvarjanje človeka kot dialektični proces humanizacije narave in naturalizacije človeka.¹⁷

Definicijo občanske družbe sta Marx in Engels podala v Nemški ideologiji na strani 94, sam opis pa od strani 46 do 48. »Občanska družba zajema vse materialno občevarje individuov znotraj določene razvojne stopnje produktivnih sil. Zajema celotno komercialno in industrijsko življenje neke stopnje in za toliko presega državo in nacijo, čeprav se mora z druge strani spet uveljavljati nazunaj kot narod, naznotraj pa razčleniti kot država.«¹⁸ Pri nadaljnji opredelitvi pa gre za to. Prvič, občanska družba ni homogena, je sestavljena iz razredov, ni enotna, nima skupnih, enakih interesov, gre za dva osnovna razreda: razred nadrejenih (vladajoči razred) in razred podrejenih (vladani razred). Osnova občanske družbe kot tudi iz nje izločene politične družbe pa je podrejeni razred (suženjski, tlačanski, delavski).

Drugič, v sami občanski družbi prihaja do nasprotij, prisoten je razredni boj (revolucionarni boj je usmerjen proti razredu, ki je lastnik proizvodnih sredstev). Podirajo se stare strukture, ki so zgubile svojo zgodovinsko, in postavljajo se nove, ki so nosilec zgodovinskega. S tem smo opredelili osnovno strukturo občanske družbe kot tudi njeno dinamiko. Prav v občanski družbi pa se dogaja tisti proces, ki mu pravimo ekonomija; ki je »zvezni člen med svetom narave in svetom človeka«.¹⁹

¹⁴ Seveda pa ima delo sestavne (strukturne) elemente: zavestna potreba, zamisel, predmet dela, delovno sredstvo, delovni proces, proizvod dela, zadovoljitev potrebe.

¹⁵ Občanska družba, politična družba sta navedeni v »Nemški ideologiji« kot tudi v »Kritiki Heglovskega državnega prava«. V predgovoru »Irispevka h kritiki politične ekonomije« pa je že govor v istem smislu kot o bazi in vrhni stavbi.

¹⁶ MEID, II, isto, st. 49/50.

¹⁷ Kakšna je razlika med zgodovino narave in zgodovino ljudi, je vedel že Vico, gre za to, da se ti dve zgodovini v enem le ločita med seboj, da eno delamo mi, druge pa ne. Primerjaj Karl Marx, Kapital, I, Cankarjeva založba, 1961, st. 422, op. 89.

¹⁸ MEID, II, isto, st. 94.

¹⁹ Karl Korsch, Marksizem in filozofija, Komunist, Ljubljana, 1970, st. 95.

Prav od odnosov v družbi je odvisno, kako bo človek ravnal z naravo ali kako bo narava z »odlogi« ravnala s človekom. Problem ekološke krize.

Prav na to meri tudi Marxova in Engelsova misel, ko govorita: »Vse dose-danje pojmovanje zgodovine se bodisi ni prav nič oziralo na to dejansko bazo zgodovine (občansko družbo) bodisi jo je obravnavalo le ko postransko stvar, ki je zunaj kakršnekoli zveze z zgodovinskim potekom (Zgodovino je torej treba vedno pisati po nekem merilu, ki je zunaj nje, dejanska življenjska produkcija se kaže kot nezgodovinska, medtem ko se kot zgodovinsko kaže tisto, kar je ločeno od navadnega življenja, zunaj — in nadsvetno. Razmerje človeka do na-rave je s tem izključeno iz zgodovine, s čimer je ustvarjeno nasprotje med na-ravo in zgodovino). Zato je lahko videlo v zgodovini le akcije političnih pogla-varjev in držav ter religiozne in sploh teoretske boje in je prav posebej pri vsaki zgodovinski epohi moralo deliti iluzijo te epohe.«²⁰

Kajti za skoraj vse dotedanje zgodovinopisje in še v mnogem za današnjo situacijo v zgodovinopisju, tudi tisto, ki nosi »marksistično etiketo«, velja, da ne vidi tega temelja. Zato tudi ne more načeti vprašanj, kot so alienacija, fetiši-zem itn., ki ne vidi in ne ve, kako je prišlo do dualizma občanske družbe in politične družbe (področje države). Pravzaprav se sploh ni vprašalo, kako je prišlo do države in drugih nastavkov dejanske baze. Kot je bilo že spodaj re-čeno, zgodovinopisje je bilo vnanje, ali kot empirični ali kot logični pozitivizem.

Ko smo govorili o prvem vprašanju, »kako ljudje obdelujejo naravo«, smo ugotovili štiri plati prvotnih zgodovinskih razmerij. Šele na osnovi teh pa lahko pričnemo govoriti, da ima človek tudi zavest. Zanima pa nas ne zavest kot za-vest, pač pa zavest kot družbeni produkt in posledice, ki izhajajo iz nje. Ta za-vest postane za nas aktualna takrat, ko pride do delitve dela, ki pa postane dejanska šele takrat, ko nastopi delitev na materialno in duhovno delo. Tu pa je tista kal, kjer se prične iz občanske družbe formirati politična družba (ideolo-ška vrhnja stavba).

Marx in Engels o tem pravita takole: »Od tega trenutka dalje si zavest dejansko more umišljati, da je nekaj drugega kakor zavest obstoječe prakse, da dejansko nekaj predstavlja, ne da bi predstavljala nekaj dejanskega — od tega trenutka dalje je zavest sposobna, da se emancipira od sveta in pride k tvorbi 'čiste' teorije, teologije, filozofije in morale.«²¹ V smislu takega razmišljanja, o zavesti kot »samostojnosti« pa je lahko prihajalo do »ideološkega mišljenja« in so ohranjale morala, religija, pravo itn. videz samostojnosti. Ena plat duhov-nega življenja se je naredila za osnovo celotnega zgodovinskega razvoja, za-padla se je v teorijo faktorjev. Na človeka se ni gledalo kot na bitje totalitete (človek je bil raztrgan, sicer pa tako sliko daje marsikatera zgodovinska si-tuacija). In tako človek ni bil več subjekt svojega lastnega razvoja, nekje je deloval žolč, druge strasti same po sebi, druge pa so imeli celoten zgodovinski potek v rokah izvenzemeljski absoluti.^{21a}

O tem pa nedvoumno pravita Marx in Engels: »One nimajo zgodovine (nam-reč: morala, religije itn.), one nimajo razvoja, marveč ljudje, ki razvijajo svojo materialno proizvodnjo in svoje materialno občevarje, spreminjajo s to svojo dejanskostjo tudi svoje mišljenje in proizvode svojega mišljenja. Ne določa zavest življenja, marveč življenje določa zavest.«²² Pri nadaljnji opredelitvi občanske družbe nam gre tudi za to, da se spomnimo znanega stavka iz Uvodov. Da je »Anatomija človeka ključ za anatomijo opice«.²³ Stavek moramo razumeti tako, da je vse propadle družbene oblike možno razumeti in spoznati le takrat, ko spoznamo — jo torej kritično osvetlimo — najbolj razvito obliko nekega

²⁰ MEID, II, isto, st. 50/51

²¹ MEID, II, isto, st. 36/37

^{21a} Tudi materializem v raznih interpretacijah naravoslovnega, ekonomskega faktorja ni na-redil velike usluge znanosti.

²² MEID, II, isto, st. 25

²³ MEID, IV, Uvod (v Očrte kritike politične ekonomije [prvi osnutek] 1857/1858)

družbenozgodovinskega pojava (v našem obdobju današnja družbo, in to v njeni raznolikosti socialistične in kapitalistične družbe).

Stavek moramo razumeti v smislu povezanosti preteklosti s sedanjostjo kot tudi nasprotno. Na ta dva elementa je treba gledati v njuni dialektični povezanosti.

Kar se tiče objektivnega zgodovinskega razvoja, je Marx podal njegovo sliko v Prispevku h kritiki politične ekonomije.²⁴ »V družbeni produkciji svojega življenja stopajo ljudje v določene, nujne, od njihove volje neodvisne odnose — v produkcijske odnose, ki ustrezajo določeni razvojni stopnji njihovih materialnih sil. Celota teh produkcijskih odnosov sestavlja ekonomsko strukturo družbe, realno osnovo, ki se na njej dviga pravna in politična vrhnja stavba in ki ji ustrezajo oblike družbene zavesti. Način produkcije materialnega življenja določa socialni, politični in duhovni proces nasploh. Historični materializem pa ne pozna samo objektivnega elementa zgodovinskega razvoja, gre mu tudi za subjektivni element, ki je podan v Komunističnem manifestu.²⁵ Zgodovina sleherne dosedanje družbe je zgodovina razrednih bojev.«

Subjekti zgodovinskega razvoja se ne vključujejo mirno v obstoječe strukture.

To pa je tista točka, v kateri ljudje obdelujejo ljudi, kjer se kažejo strasti individuov le kot interesi družbenega individua, nosilec interesa določenega subjekta.

Zemeljska osnova, ki omogoča človeka in zgodovino — proces naturalizacije človeka — je človeku dan z nasprotji (razredni boj), ki vladajo v občanski družbi, v sferi materialne produkcije — v humanizaciji narave.

Tukaj pa se kaže totaliteta, kjer gre za enoten zgodovinski proces, kljub temu da narava nima svoje zgodovine za sebe, mi jo pišemo za njo.

Sedaj se lahko vrnemo na iztočnico. Da je zemeljski človek človeški človek, individuum, predmet zgodovinskega preučevanja. Da »so ljudje, ne v kakršni koli fantastični izoliranosti in fiksiranosti, marveč ljudje v svojem dejanskem, empirično nazornem razvojnem procesu v določenih pogojih.«²⁷ Zato še enkrat, kot pravi B. Debenjak — ti individui pa niso enkratna, pretečena predpostavka, niso enkrat v preteklosti, ... za vselej odkrita predpostavka, temveč so permanentna, spreminjajoča se, torej zgodovinska predpostavka. To pa skupaj z zemeljsko osnovo človeka tvori še s tretjim elementom, to je praktičnostjo, revolucionarnostjo, kjer gre za preobrazbo družbe — jedro historičnega materializma.

Toliko kot je človek družben, je tudi historičen, ta dva elementa drug drugega pogojujeta, in toliko je človek nosilec občanske kot politične družbe.

Vedeti pa moramo tudi to, da se občanska in politična družba spreminjata iz zgodovinske epohe v zgodovinsko epoko in tem epoham dajata določene zakonitosti. V tem pa je njihova historičnost, njihova konkretnost, za zgled si lahko vzamemo posamezne epohe zgodovinskega razvoja. Lahko pa se ustavimo tudi že pri najbolj enostavnem dejstvu, da človek ni enak človeku včerajšnjega sveta. Ne moremo ga »ocenjevati« na osnovi vedno nih in istih meril, kot to počenjaajo statične teorije o »dani naravi človeka.«²⁸ Mislimo, da smo s tem podali nekatere osnovne postavke marksistične teorije in historičnega materializma in da se lahko sedaj povrnemo k našemu aktualnemu vprašanju.

²⁴ Karl Korsch, Karl Marx, Založba Obzorja, 1978, st. 238

²⁵ MEID, IV, Prispevek h kritiki... st. 105/106

²⁶ Karl Korsch isto, st. 238

²⁷ MEID, II, Isto, st. 26

²⁸ Karl Korsch, Isto — za historičnost je Karl Korsch uvedel pojem »zgodovinska specifičnost«, kar potrjuje tudi zgornjo misel.

Kantov pogled na svet je bil dualističen in kot tak je bil aktualen celo 19. stoletje. Novokantovci pa so na prelomu stoletja ta problem in prepad med naravoslovnimi in zgodovinskimi znanostmi spet poglobili. Za nas je pomembno to, da je Kant ločeval med naravoslovnimi in zgodovinskimi znanostmi, v smislu, kot so to delali z raznimi odtenki »novokantovci«. Stališče je bilo tako, da so naravoslovnim znanostim priznavali nemotetičnost, zgodovinskim znanostim pa le možnost in sposobnost idiografije. Iz tega ni bilo težko napraviti sklepa, da so naravoslovne znanosti edine, ki lahko posplošujejo. V to kategorijo pa se je že od njenega nastanka vključevala sociologija kot znanost o »socialni statiki«, kjer so zakonitosti in je zaradi tega možno tudi posploševanje. Za zgodovino pa je bilo rezervirano vse tisto, kar je enkratno in neponovljivo (včasih so bila pri zgodovinarjevem delu prisotna »tudi« kaka estetska merila).

Kljub nasprotnim teoretičnim in metodološkim izhodiščem (o tem je govor spodaj) pa je tej tradiciji sledila in še sledi današnja marksistična znanost. Ta oris je bil potreben zaradi tega, da dobimo vpogled v situacijo na znanstvenem področju takratnega obdobja, sploh pa v takratno stanje zgodovinoisja, pa najsi bo idealistične ali materialistične usmerjenosti, ter v rezultate, naj so bili romantični, historične itn. barve.²⁹

Historični materializem je teorija, ki izhaja in črpa svoja spoznanja iz objektivnega zgodovinskega dogajanja. Prav tako pa se moramo tudi mi lotiti vprašanja zgodovine in sociologije.

Prav težko bi razpravljali o tem problemu, če ne bi upoštevali, da se je v Marx-Engelsovem obdobju sociologija šele postavljala na noge. Seveda tega takrat ni počela še zelo mlada proletarska znanost (znanstveni socializem), temveč buržoazna, ki je hotela »urediti« družbo. Postavljala je sociologijo, ki naj bi rešila vsa nasprotja znotraj občanske družbe.

Iz povedanega lahko takoj na začetku rečemo, da taka delitev znanosti pri Marxu in Engelsu ne pride v poštev, kajti brž ko fundiramo konkretnega človeka, ga razumemo prvenstveno kot člana občanske družbe. Za občansko družbo pa vemo, da je tista, ki omogoča zgodovino. Sama občanska družba pa je taka, ki nam posreduje družbenega človeka. Človeka v razsežnosti preteklosti—sedanjosti—prihodnosti, to je genetičnosti, in vpetosti v družbo — producenta življenja — in s tem v zvezi nosilca določenih vlog v okviru odnosov, ki vladajo v družbi. S tem pa je človek sam subjekt zgodovinskega razvoja kot tudi član drugih (širših) subjektov (razredov, strank, združenj itn.), v katere je vezan zaradi lastnih interesov ali pa je vanje prisiljen.

Da bi Marx in Engels »ustanavljala« kako sociologijo, tega v njunih tekstih ni moč zaslediti. Govorita pa venomer o družbenem človeku. Sploh pa je njuna misel naperjena proti filozofiji in kakršnikoli shematiki.

Prav zaradi tega lahko rečemo, da Marx in Engels fundirata družbeno zgodovino. Da pri njiju lahko govorimo le o zgodovini, ki je družbeno fundirana, in s tem o zgodovini kot znanosti, ki zajema človeka kot totaliteto.³⁰ Da je družba medij, v katerem se dogaja zgodovina.³¹

Pri taki znanosti pa je nemogoče, da ne bi upoštevala elementa »posamičnosti, posebnosti, splošnosti«. Mislimo tako, kot je rekel že Marx, »da bi bila znanost, če bi se bistvo in pojav ujemala«, odveč. Čim bolj je neka znanost

²⁹ Vprašanje, zakaj se je uveljavila taka delitev znanosti po buržoaznem vzorcu. O tem vprašanju ne daje direktno odgovora niti Kari Korsch v svojem delu »Marksizem in filozofija«.

³⁰ S tem ne trdimo, da družbena mreža pokriva celotno zgodovino. Treba je upoštevati misel o naturalizaciji človeka in humanizaciji narave.

O tem vprašanju so zajete misli tudi pri Marxu. Pri nas se je s tem ukvarjal Branislav Đurđević, Istorizam i evolucionizam u istoriji, Radovi XXVI, Sarajevo, 1965.

Ta problem omenja tudi prof. Bogo Grafenauer v svoji knjigi Struktura in tehnika zgodovinske vede.

³¹ Božidar Jakšić, Historija i sociologija, Razlog, Zagreb, 1970, str. 40

razvita, toliko več sklepov (posploševanj) mora delati. Prav tako pa mora znati izbirati material, ločiti pomembno od nepomembnega in delati razumne abstrakcije.³²

Ločitev na teoretično (posploševanje) in praktično (posamično) pa je problematična že zaradi same objektivne stvarnosti. Mislimo, da znanosti ne postavlja predmeta sama znanost, znanost predmet (objektivnost) raziskuje, ali kot je zapisano v Nemški ideologiji: »Ne določa zavest življenja, marveč zavest določa življenje. Po prvem načinu opazovanja izhajamo iz zavesti, kot bi bila živ individuum, po drugem, ki ustreza življenju, pa izhajamo iz dejanskih, živih individuov samih in obravnavamo zavest le kot njihovo zavest.«³³

Pri samem metodološkem vprašanju pa to (družbeno) zgodovino Marx in Engels opredeljujeta za znanost, ki je v Nemški ideologiji takole zapisana: »Tam, kjer se neha spekulacija, pri dejanskem življenju, se torej začne dejanska, pozitivna znanost, prikazovanje praktične dejavnosti, praktičnega razvojnega procesa ljudi. Fraze o zavesti prenehajo, na njihovo mesto mora stopiti dejansko vedenje. S prikazovanjem dejanskosti izgubi samostojna filozofija svoj eksistenčni medij. Na njeno mesto lahko stopi kvečjemu strnitev najsplošnejših rezultatov, ki se lahko abstrahirajo iz opazovanja zgodovinskega razvoja ljudi. Te abstrakcije, ločene od dejanske zgodovine, nimajo nobene vrednosti. Rabijo lahko le za to, da olajšajo ureditev zgodovinskega materiala, da nakažejo vrstni red njegovih posameznih plati. Nikakor pa ne dajejo, tako kot filozofija, recepta ali sheme, po kateri bi lahko krojili zgodovinska obdobja.«³⁴

Marx je dobrih deset let pozneje po dolgem preučevanju zgodovinskega materiala in zgodovinskega stanja napravil sam tak »poizkus«, z razumnimi abstrakcijami pa sta Marx in Engels »operirala« že v »Nemški ideologiji«, v predgovoru »Prispevka h kritiki politične ekonomije«. In to je bil splošen rezultat njegovega preučevanja, do katerega je prišel po dolгих letih naporenega dela. To pa je teoretični temelj »znanosti zgodovine« ali človeka kot totalitete, ki je predmet zgodovine (družbene zgodovine) kot znanosti.

DANAŠNJA SOCIOLOGIJA IN ZGODOVINA V SVETU

»Vladavina kategorije totalitete je nosilec revolucionarnega principa v znanosti.«

(Georg Lukaes: Zgodovina in razredna zavest)

Odnos med zgodovino in sociologijo je vprašanje, ki ima svoje korenine v Kantovi »metodični« delitvi naravoslovnih in zgodovinskih znanosti. Posebno pa se je vprašanje o razmerju med sociologijo in zgodovino zaostriло v času »Metodenstreita« in nastala situacija se še danes čuti v zgodovinarjevem in sociologovem delu, sploh pa našem slovenskem, ki je bilo v polpretekli dobi vezano na nemško tradicijo.

Tako smo pri obravnavi problematike priča dvema procesoma. Prvič, procesu razdvajanja sociološkega (teoretičnega) in zgodovinskega (praktičnega).

Drugič, procesu sodelovanja teh dveh znanosti kot že tudi formiranju sociološke zgodovine ali zgodovinske sociologije. Glede prvega vprašanja lahko navedemo ugotovitve Milosava Janičevića, kakšna stališča imajo sociologi do zgodovine in zgodovinarji do sociologije.¹

³² MEID, IV, Uvod (v Očrte ...)

³³ MEID, II, isto, st. 25

³⁴ MEID, II, isto, st. 26

¹ Milosav Janičević, Stare i nove predrasude o odnosu sociologije i istorije, Sociološki pregled, Beograd, 1976, st. 75-76.

1. Zgodovina je enostavna znanost, ki se peča v glavnem z rekonstrukcijo preteklega družbenega dogajanja.

2. Kolikor se zgodovina ukvarja z razlago, tolmačenjem vzrokov in posledic preteklega dogajanja, to dela na elementarnem opisnem nivoju.

3. Zgodovina preučuje posamezne, enkratne dogodke in pojave in zato obstaja v pravem smislu kot singularna znanost.

4. Sinteza kot najvišji cilj zgodovinskega preučevanja je omejenega dometa in se ne more primerjati z naravo sintetičnega postopka ostalih družbenih znanosti, sploh pa ne obče sociologije.

Tisto, kar je »splošno znano«, da zamerijo zgodovinarji sociologom, pa je to, da so sociologi nagnjeni k prehitremu posploševanju. In da vse dosežke svojega ali tujega spoznavanja vključujejo v okostenele sociološke sheme.

S tako opredelitvijo ene kot druge znanosti pa nismo samo mi nezadovoljni, temveč tečejo v svetu že dalj časa prizadevanja v nasprotno smer. Tako je danes pri nas kot v tujini o tem problemu precej napisanega.²

Vendar, preden se posvetimo vprašanju medsebojnega zblizanja obeh znanosti, še nekaj o predmetu sociologije in zgodovine.

V prvem poglavju naloge smo opredelili naše stališče glede Marx-Engelsovega razumevanja tega problema. Ugotovitev je bila v tem, da pri njiu ne moremo govoriti o odnosu zgodovina—sociologija, temveč samo o zgodovini, ki je družbeno fundirana, da je njen teoretični temelj historični materializem. Profesor Bogo Grafenauer definira predmet zgodovine takole: je znanost, »ki v krajevnem in časovnem okviru preiskuje razvoj ljudi v preteklosti in išče njegove vzroke v zakonitosti vsakokratnega gospodarskega in družbenega ustroja«.³ V tej definiciji je zajeta osnova zgodovine, to je, da se točno izrazimo, občanska družba. Vendar, če poznamo občansko družbo, tudi razumemo in vidimo politično družbo, ki vzajemno tvorita »celotno« zgodovino. Torej, predmet preučevanja zgodovinske znanosti bi potemtakem bil človek kot konkretna totaliteta. V tej konkretni totaliteti, kot smo videli, pa sta močno naglašena dva elementa prostor (družbeni) in čas (družbeni).

Za sociologe pa bomo podali definicijo o predmetu sociologije po Jožetu Goričarju.

»Predmet njenega preučevanja je družba kot splošen pojav, kot splošna kategorija, tista, ki se kaže kot takšna, kot 'družba nasploh' v najrazličnejših manifestacijah družbenega sožitja ljudi. Sociologija je usmerjena na odkrivanje tistih bistvenih dognanj, notranjih zvez, nujnosti, zakonitosti, ki to sožitje določajo, odredjajo in mu dajejo njegovo podobo.«⁴ In naprej, »Raziskovalno delo

² Za knjiga prof. Boga Grafenauerja iz 1. 1969 je usmerjena v to smer. Prav tako tudi novejša knjiga Mirjane Grossove, *Historijska znanost*, Zagreb, 1976.

³ Po svetu in tudi pri nas pa se o tem vodilo razprave. Pri nas je v takem smislu pisal že I. 1938 prof. Fran Zwitter, v delu *Sociologija in zgodovina*, ki je izšlo pri Akademski založbi. Istega leta se je v Srbiji v okviru novo ustanovljenega časopisa *Sociološki pregled*, I. vodila razprava o tem problemu. V Sloveniji v okviru časopisa *Antropos* I-II. 1. 1969. O metodah in poteh historiografije so potekale debate v Trečem programu (Treči program, proleće 1970 in 1971). L. 1976 v srbskem časopisu *Sociološki pregled*, Beograd, 1976, godina X, št. 1—3. Božidar Jakšić pa je o tem problemu napisal knjigo *Historija i sociologija*, Zagreb 1976. V njej razlaga odnos marksizma do tega vprašanja in današnje situacije v svetu. Za vpogled v svetovno situacijo pa smo upoštevali »Geschichte und Soziologie«, Herausgegeben von H. U. Wehler, zbornik mnenj sociologov in zgodovinarjev o našem vprašanju, ki je izšel 1. 1972 v Kölnu, v seriji *Neue Wissenschaftliche Bibliothek* (53).

⁴ In nekaj starejše delo, *Sociology and History (Theory and Research)*, Ed. by Werner Y. Cahnman and Alvin Boskoff. V zadnjih treh navedenih delih je moč najti tudi literaturo.

⁵ Bogo Grafenauer, isto, str. 138 — nekateri avtorji poudarjajo predvsem važnost fenomena časa za eno in drugo znanost. Tako tudi Dragoljub Mlčunović, *Sociologija i istorija v 'Sociološkem pregledu' 1976 št. 1—3*, str. 53. »Odnos predmeta sociologije i istorije najjasnije se može sagledati analizom vremena za jednu i drugu nauku. Sociologija teži da na teorijskom nivou otkrije opšte društvene činioce, pretežno apstrahujući momenat datog vremena, zbog čega so strukture i tipovi često njeni ciljevi. Istorija nastoji da se suviše ne udalji od vremensko prostorske dimenzije i vremensko odredbu uzima kao ono bitno po čemu je jedna društvena pojava istorijski događaj.«

⁶ Jože Goričar, *Temelji obče sociologije*, DZS, 1972, str. 19.

sociologije pa je usmerjeno na tiste splošnosti, ki so v nekem smislu trajne, tipične, ne glede na njihove konkretne oblike v času in geografskem prostoru.⁵

Če to opredelitev nekoliko pobliže pogledamo, nam vzbudi pozornost sledeče, da gre, prvič, za opredelitev objektivne stvarnosti na neko določeno stališčnost, v kateri se življenje kaže kot monolitno (ali je to res). Drugič pa gre za zapadanje v grobi shematizem, ki v najslabšem primeru ne omogoča rekonstruirati objektivno dejanskost, temveč jo, nasprotno, konstruira. O taki znatnosti ni bilo govora niti pri Marxu ne pri Engelsu. Znana pa je Marxova izjava iz »Predgovora h kritiki politične ekonomije«, kjer govori o razumnih abstrakcijah. Prav tako pa se za tako »sociologijo« ni zavzemal Antoni Labriola.

Kajti vprašanje je, kako se naj na tak način zajema konkretna realnost, ki je po našem razumevanju totaliteta.⁶

V Sloveniji je bila o odnosu med sociologijo in zgodovino debata l. 1969 v okviru časopisa *Antropos*.⁷ O tem problemu je razpravljal prof. Ludvik Čarni. V bistvu je šlo v tej debati za problematiko odnos posamično—obče. Vprašanje je bilo zastavljeno, kakšno je razmerje med konkretnim zgodovinskim razvojem in formacijo (celota družbenih odnosov na določeni stopnji zgodovinskega razvoja). Družbenoekonomsko formacijo pa sestavljajo sistemski in nesistemski elementi (to je dejanska struktura družbe). Za sociologe je temeljna kategorija formacija, ki pa jo morajo gledati le z vidika sistemskih elementov.⁸

O odnosu sociologije in zgodovine je prof. Ludvik Čarni izstavil sledečo definicijo: »Med zgodovinskim in sociološkim ni ostre ločitve, hkrati pa ni mogoče prezreti razlik. Sociolog preučuje razvoj človeške družbe v posplošujoči, abstraktni obliki — v nasprotju z zgodovinarjem, ki preučuje razvoj človeške družbe v konkretni realnosti. Zato lahko pritrdim avtorjem, ki menijo, da sociologija preučuje človeško družbo s stališča občega, zgodovina pa s stališča konkretnega. Od tod njun različni odnos k občemu: za sociologijo je obče končni cilj, za zgodovino le sredstvo za razumevanje konkretnega ... Teorija formacij ima za zgodovino le metodološko funkcijo.«⁹

⁵ Isto, sl. 20.

⁶ Kaj je o tem mislil Antonio Labriola? Svoje mnenje je podal v slevavku »Zgodovina, filozofija zgodovine, sociologija in zgodovinski materializem«, najdemo ga v izbranih delih Cankarjeve založbe, t. 1977. Ciliramo: »Ko govorim o sociologiji, mislim pri tem na vse, kar je lahko predmet našega mišljenja, če je lu neka družba ... da moramo zmerom, kadarkoli nameravamo preučevati vodilna načela zgodovinskega gibanja, preseči predvsem pripovedno zunanost, da bi st ustvarili podobo o naravi in sestavi konkretne družbe, ki jo imenujemo na primer Izraelsko ljudstvo pred astrsko zasedbo ... predmet preučevanja je potem način tega naslanka ... Ko se lotimo zgodovinsko presoja nekó vrsto človeških dogodkov ... a) ... st moramo zmerom najprej ogledati družbene značilnosti ... Zato imajo sociologi prav, ko irdijo, da dobi zgodovinsko raziskovanje, medtem ko se približuje znanstvenemu načinu mišljenja, pomoč in vodstvo v sociološki usmeritvi, kar zadeva obravnavanje človeških konglomeratov kot morfoloških enot.

b) Bila bi pa velika napaka, če bi poklicnim sociologom sledili v njihovi domnevi, da je zgodovina usojeno, da jo vsrka sociologija. Ta se ravna po tipih, se pravi, da se ravna po usreznih abstrakcijah iz zgodovinske konkretnosti. Kadar govori sociolog o fevdalnem tipu, izloča, denimo, vse druge elemente, ki sestavljajo poteg fevda Francijo dvanajstega stot.: če pa teh elementov vsaj deloma ne bi bilo, se ne bi razvil v nekaj, kar se je kasneje imenovalo bodist oblasti monarha ali oblasti sodnika ali trgovski in polemikam meščanski stoji ttd. In prav zaradi tega ne moremo za sociologijo uporabiti polna organizem, ker bi bilo treba predvsem domnevati, da je npr. družba fevdalnega tipa sama avtomatično poslala meščanstvo, medtem ko lahko razredni boj nastane samo tam, kjer so te razredi.

c) Zgodovinar ima opraviti z nečim heterogenim, z ljudstvom, ki je osvojilo drugo ljudstvo, z razredom, ki je premagal drugega, z duhovniki, ki so opravili z laiki ... Vse to je sociološko, vendar pa ni tako tipično kakor v shematični sociologiji, kajti to heterogenost je treba empirično spoznati; prav lo spoznanje pa je pravi in ležavni del zgodovinskega raziskovanja, kajli nobena abstraktna sociologija mi ne bo dopovedala, kako se je kljub splošnemu procesu oblikovanja meščanstva samo v Franciji moglo zgoditi nekaj, kar imenujemo velika revolucija ... ker menim, da se zanimam, ki nas navaja k preučevanju zgodovine, nikakor ne opira samo na sociološke sheme, čeprav so nam v pomoč, lemeč na zaupanje, da nas mora tolaženje zgodovine, v kateri gre za zapletenost in povezanost dejstev, pripeljati h globljemu izrazu, kar pomeni v jeziku ideologov, da nas mora prvesti do »razumevanja človeške usode.« Str. 323-325.

⁷ *Antropos*, isto.

⁸ *Antropos*, isto, str. 58.

⁹ *Antropos*, isto, str. 59.

Pri tej razlagi kljub njeni elastični usmeritvi lahko zastavimo vprašanje, ali ne gre v tem primeru veliko bolj za odnos med historičnim materializmom in zgodovino, ki sam črpa (tudi) svoja spoznanja iz zgodovinskega raziskovanja, kot je bil tudi primer pri Marxu. V takem smislu bi mogli gledati formacijo tudi mi, v tem bi bila metodološka funkcija tako za zgodovino in sociologijo ali znanost, ki raziskuje konkretno totaliteto človeka.

Sploh pa se nam zastavlja vprašanje, ali lahko na današnji stopnji človeškega razvoja — odtujenost—nekontrolirane sile itd. — govorimo o običajnih zakonih, ki bi jih raziskovala sociologija in zgodovina. Ne, te zakonitosti so samo relativno predvidljivi tokovi družbenozgodovinskega razvoja.

Ali kot pravi I. S. Kon: »Zgodovinski zakoni so zakoni smeri, ki opredeljujejo razvoj množičnih pojavov, ne opredeljujejoč vnaprej različnost dejavnosti vsakega posameznega človeka; konkretni rezultat vsakega danega družbenega procesa ni odvisen le od splošnih zakonov, marveč tudi od konkretnih pogojev svojega poteka.«¹⁰

Poudarimo lahko, da problematika posamezno—obče zajema le tisto zgodovino, ki nima za svojo predpostavko zemeljske baze človeka, in predpostavke, da je zgodovinski človek družbeni človek.¹¹

S temi postavkami pa je opredeljena sociološka zgodovina, ki pa zahteva sintezo, ki mora preučevati družbeno stvarnost, to je občansko in politično družbo, tako z vidika posameznosti, posebnosti in občosti.

Sama sinteza bi zahtevala sledeče:

1. kakšen je bil resničen zgodovinski potek dogodkov,
2. v kakšnem odnosu stoje dogodki z drugimi relevantnimi dogodki in družbenimi pojavi,
3. kateri posredni in neposredni dejavniki (subjekti) so izzvali določen zgodovinski pojav,
4. v kakih bodočih družbenih in zgodovinskih okoliščinah lahko nastane enak zgodovinski dogodek.¹²

Predmet preučevanja take sintetične znanosti, ki bi jo lahko imenovali tudi »sociološka zgodovina«, pa bi bili obči, posebni in posamezni zakoni strukture, funkcioniranja in razvoja tako občanske kot politične družbe.

V vpogledu, ki ga bomo naredili glede našega vprašanja, kako je s tem vprašanjem drugod po svetu, se bomo oprli na tisto strujo, ki prav tako kot mi zagovarja enotno obravnavanje družbenozgodovinske stvarnosti.¹³

Od sociologov bomo upoštevali mnenje Wernerja J. Cahnmana in Alvina Boskoffa.

Od zgodovinarjev pa mnenje Fernanda Braudela.

Cahnman in Boskoff pravita; znanosti (sociologija in zgodovina) se ne ločita med seboj po svojih problemih ne po predmetu, ki ga preučujeta, ne po metodah raziskav, ampak po načinu kako postavljata vprašanja, in ne po načinu kako pridemo do končnih rezultatov in rešitev. Tukaj je vseeno, za kakšne družbe gre, take, ki živijo ali jih ni več, ali imamo preostanke ali pa direktno postavljamo vprašanja. Povsod sta pomembni kritičnost in večja domišljija interpretacije.¹⁴ Gre za to, da lahko obe znanosti uporabljata iste vire, metode in interpretacije.

¹⁰ Svetovna zgodovina, Cankarjeva založba, Ljubljana, Bogo Grafenauer, Temeljni pojmi v zgodovini, str. XXIV.

¹¹ To razne usmeritve pozitivistične smeri kot stare deskriptivne, ki so imele za objekt svojega preučevanja samo politično družbo.

¹² Milosav Janićević, isto, str. 75.

¹³ Temu je posvečen celoten Wehlerjev zbornik kot tudi Jakšičeva knjiga.

¹⁴ Werner J. Cahnman and Alvin Boskoff, *Sociology and History: Reunion and Rapprochement*, str. 2/3 — primerjaj.

Nadalje menita, da razlika med sociologi in zgodovinarji ni zakoreninjena v logičnih in stvarnih zaprekah, temveč v poljubno in selekcionistično izbranih ciljih in nalogah.¹⁵ Bolj opredeljeno pa navajata sledeče točke, kjer se bi morala zgodovina in sociologija srečati.

1. Problem deskripcije in analize — neprehodnost med deskripcijo in analizo ne koristi nobeni od teh dveh znanosti. Kajti praviloma gre pri raziskovanju, da sociolog in zgodovinar iščeta relevantne podatke, ki so važni za stvarno problematiko. V zvezi s tem navajata Pircenna:

a) popolna adekvatna dejstva niso nikoli razpoložljiva, niti v preteklosti kot tudi ne v sedanjosti;

b) za premostitev dejanskih pomanjkljivosti raziskovalec razvije domneve, teorije in hipoteze, ki so provizorične, začasne ali delovne analize;

c) kjer pa dejstva ne govorijo sama po sebi, morajo tako zgodovinarji kot sociologi izbirati in sistematizirati svoje zbrane podatke.¹⁶

2. Problem posamičnosti in splošnosti — tukaj izrecno trdita, da brez obojestranske povezanosti med posameznim in splošnim nobena razlaga ne bi bila možna. V tem primeru navajata Bocka: »Če nekateri zgodovinarji ne vidijo nobene generalnosti v podatkih, dejstvih, je to zato, ker jih pač ne iščejo.«¹⁷

Tukaj lahko dodamo samo to: znanstveno prizadevanje mora temeljiti na teoretično-metodološki platformi, ki pa ni obremenjena s predsodki »splošnega« in »posamičnega«.

3. Problem odnosa subjektivno in objektivno — gre za to, kako bosta zgodovinar in sociolog preučevala delovanje subjekta v obstoječih strukturah.¹⁸

4. Problem zakonitosti in vzročnosti — v zgodovini nimamo izoliranih in nedvomljivo dognanih vzrokov in prav tako ne nedvomljivih posledic. Nemo-goče je oceniti veljavnost in pravilnost kakršne koli vzročne interpretacije, ki se naslanja samo na eno samo situacijo. Samo s komparativno metodo je možno doseči uporabne vzročne interpretacije.¹⁹

Avtorja pa prikazujeta dve metodi, kako bi se odstranil ta razkorak z vidika sociologov.

V prvi metodi gre za sociološki koncept, ki opisuje in analizira dejanske zgodovinske situacije in probleme. To je tako imenovana metoda, ki upošteva poznavanje virov iz prve roke kot tudi sekundarnih virov. V to skupino spadajo dela Diamonda in Cahtmana, kjer se posebne in splošne analize pojavljajo kot funkcije ena druge kot tudi, da se analiza posebnega in razvoj pojavljata kombinirano z analizo persistence (trajanja) različnih primerov vedenja. To analizo pa dopolnjuje še tretji element, to je transformacija procesa, zaradi katerega se izboljša statična komponenta.²⁰

Druga metoda pa s pomočjo zgodovinskih podatkov ilustrira in po možnosti preverja veljavnost socioloških konceptov, konstrukcij in teorij.

V to vrsto spadajo sociologi, kot so Boskoff, Mannheim, Miller. Ne glede na to, kakšne usmeritve so posamezni sociologi, se opazja trend tistih, ki zagovarjajo sodelovanje med sociologi in zgodovinarji ali pa že kar govorijo o »zgodovinski sociologiji«.²¹

¹⁵ Isto, str. 3.

¹⁶ Isto, str. 3/4.

¹⁷ Isto, str. 4.

¹⁸ Isto, str. 5/6.

¹⁹ Isto, str. 6/7.

²⁰ Isto, str. 7 ilid.

²¹ Tako o našem problemu Miroslav Radovanovič. Predmet i zadaci istorijske sociologije. Sociološki pregled 1976 št. 1-3, ki jo opredeljuje takole. V primeri z občo, ki je znanost o najboljčejših zakonih struktur, o funkcioniranju in razvoju človeške družbe in zamenjave družbenoekonomskih formacij, in v primeri s posebnimi in specialnimi sociološkimi disciplinami, ki imajo za predmet svojega preučevanja osnovne komponente družbenega sistema, so predmet zgodovinske sociologije obči, posebni in posamezni zakoni strukture, funkcioniranja in razvoja družbenoekonomske formacije.

Na drugi strani pa je Braudel o odnosu med sociologijo in zgodovino zagovarjal sledeče stališče. Poudarja, da ne obstaja samo ena zgodovina, zgodovinska stroka, temveč jih je več, in da s tem v zvezi zahtevajo potemtakem več teorij. Zgodovina in sociologija sta globalni znanosti, zmožni, da svoj interes preneseta na kateri koli aspekt družbenih pojavov.²²

Zgodovina je dialektika trajanja, po njem in zaradi njega predstavlja preučevanje družbenih pojavov, totalitet družbenih pojavov in zaradi tega preteklosti in sedanjosti, ker sta tedve nerazdružljivo med seboj povezani.²³

Pri Braudelu pa je pomembno, da govori o tem, da lahko zgodovino opazujemo v treh nivojih.

1. Dogodkovna zgodovina — »Na površini je dogodkovna zgodovina, ki se giblje v času kratkega trajanja: to je mikrozgodovina.«²⁴

2. Konjunkturalna zgodovina — ki ima počasnejši in širši ritem. Tako je bila do sedaj preučevana prvenstveno zgodovina materialnega življenja na podlagi ekonomskih ciklusov in medciklusov.²⁵

3. Strukturalna zgodovina — zgodovina dolgega trajanja, v kateri igrajo vlogo cela stoletja. Je na meji gibanja in mirovanja. In zaradi svojih dolgo časa ustaljenih vrednot deluje kot nespremenljiva v odnosu do drugih zgodovin.²⁶

Če sedaj pogledamo te tri zgodovine, nam ni težko ugotoviti, da gre v celotnem zgodovinarjevem prizadevanju za to, da zgodovinar na osnovi ustrezne teorije zna objektivno stvarnost (predmet preučevanja) zajeti v njegovi celovitosti. Le malokdaj se v stvarnosti pojav in bistvo pojava ujemata, kajti slednjega lahko zajamemo ali odkrijemo le takrat, če se pojavi ponavljajo, to pa je možno le v daljših časovnih obdobjih. Totaliteto pa je Braudel prikazal v zgoraj navedenih zgodovinah, to je občosti (bistvenosti — strukturalne zgodovine), okoli katere gravitirata posebnost (konjunkturalna zgodovina) in posamičnost (dogodkovna zgodovina). Na kratko povedano, med njimi je dialektični odnos.

Mislimo, da morajo iti prizadevanja v to smer, da se zavzemamo za znanost, v kateri bi bilo povezano praktično in teoretično, tako znanost, če preučujemo konkretno zgodovinsko totaliteto, da se deli ne bi zgubili v celoti, ampak da bi dobili svojo posebno vlogo, ki bo potem lahko odkrivala smisel njihovega obstoja in logiko njihove zveze s celoto; po drugi strani pa se s tem rešimo shematizma abstrakcij. Torej tako znanost, ki je totaliteta in zajema objektivno stvarnost kot totaliteto. S totaliteto pa mislimo na občansko kot politično družbo, v katerih delujejo (in se iščejo) osnovne relevantne družbene sile, ki usodno vplivajo na položaj človeka v družbi.

SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE IN ODNOS SOCIOLOGIJA—ZGODOVINA PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

»Edina rešitev je po mojem v tem, da se ne loči več med sociološko in historično usmerjenostjo, ampak da se pri istem znanstvenem delavcu združi sposobnost kritične uporabe virov s smislom za prav vsa vprašanja znanstvene sinteze. Ta naloga ni lahka, vendar sem prepričan, da je bodočnost znanosti prav na tej poti.«

(Fran Zwitter; Sociologija in zgodovina)

²² Fernand Braudel, *Historija i sociologija*, Georges Gurvitch, *Sociologija I*, Naprijed, 1966,

²³ Isto, str. 89.

²⁴ Isto, str. 104.

²⁵ Isto, str. 104.

²⁶ Isto, str. 104.

Na Slovenskem smo imeli od začetka stoletja pa do revolucije tako rekoč »več usmeritev« v našem zgodovinopisju, ki so delale istočasno. Take, ki so bile popolnoma prakticistične, se s teoretičnimi vprašanji niso ukvarjale, in pa take, ki so si hotele najprej zgraditi (osvojiti) teoretično metodološko podstat za svoje znanstveno prizadevanje.

Prvo tako usmeritev bi lahko imenovali »klerikalna smer«, ki se v glavnem veže na imena Josipa Grudna in Josipa Turka. Poleg tako imenovanih »strogih« historičnih prizadevanj sta se ukvarjala tudi s teoretičnimi problemi zgodovinopisja. Josip Gruden je o tem pisal dvakrat. Prvič v »Katoliškem obzorju« leta 1900 v članku »Kako tolmačijo zgodovino«, drugič pa, ko je pričela izhajati njegova knjiga »Zgodovina slovenskega naroda« v »Domu in svetu« leta 1910 z naslovom »Zgodovina slovenskega naroda«.

Josip Turk pa je prav tako »razpravljaj« o teoretičnih problemih, ko je objavil članek v reviji katoliške akeije, št. 3—6, leta 1943 v Ljubljani.

Drugo usmeritev bi lahko imenovali tisto, ki je delovala na ljubljanski univerzi. Vezana pa je na imena Franca Kosa, Milka Kosa, Josipa Mala in Ljudmila Hauptmana in (morda) v začetku Pavla Blaznika.

To je smer, ki se pa teorije le malo dotika, se ne spuša v odnos med občanско in politično družbo. Vendar bi vsaj pri nekaterih bilo treba napraviti podrobno analizo, kajti že površen pogled da pri Kosu (Milku) in Blazniku (Pavletu) slutiti, da pri njunih prizadevanjih gre v bistvu za družbena vprašanja (se čutijo v ozadju).

V tretjo usmeritev pa lahko prištevamo literarne zgodovinarje, ki so bili očitni pozitivisti. Izrazita predstavnika te usmeritve sta bila Franc Kidrič in Ivan Prijatelj. Povedati pa je treba, da se je Prijatelj ukvarjal tudi s politično zgodovino, to pač iz enostavnega vzroka, ker ta zgodovina do njegove dobe ni bila obdelana (sploh 19. st.).

Četrta usmeritev je bila tista, ki je izhajala iz pozicij delavskega razreda in ki se veže na imena od Henrika Tuma pa do Borisa Zihlerla in Edvarda Kardelja. Tej usmeritvi bomo v našem delu spodaj odmerili tudi več prostora, saj je razpravljala o zgodovinopisju na novih postavkah.

Peta usmeritev pa bi bila tista, ki je tudi izhajala iz ljubljanske univerze — historičnega seminarja. Predvsem je bil pomemben Fran Zwitter z vnašanjem statistične metode pri ugotavljanju razvoja gospodarstva, kot tudi Bogo Grafenauer, ki je videl v Zwitterovih prizadevanjih nekaj novega, pozitivnega v našem zgodovinopisju. Tudi tej usmeritvi bomo posvetili več prostora, in to prvenstveno tako predhodni kot tej z zornega kota odnosa sociologije in zgodovine.

O novih metodah in teorijah zgodovinopisja v Sloveniji lahko govorimo kaj kmalu, in to pri ljudeh, ki so delali v krogu socialdemokracije in v krogu masarikovcev.¹ Vsi ti ljudje so bili v takratnem času povezani s politiko. Tako je imel leta 1907 dr. Henrik Tuma predavanje v Gorici z naslovom »Jugoslovanska ideja in Slovenci«.²

V uvodu predavanja se je Tuma dotaknil čisto metodološko-teoretičnih vprašanj in izhodišč v obravnavi svojega glavnega vprašanja.

V našem delu se ne bi spuščali v to, kako je bil podkovan Tuma o »pravem« marksizmu.³ Za nas je važno, kakšen pogled je imel Tuma na samo zgodovinopisje. Tuma prične s kritiko dotedanjega zgodovinopisja (zgodovine).

¹ Delovali so v okviru delavskega gibanja. Določene stvari, ki zanimajo nas, je mogoče najti tudi v: Borut Pihler, Gradivo za zgodovino marksizma v Sloveniji — kronološka predstavitev iz slovenskih revij in časnikov v obdobju od leta 1899 do leta 1930, *Anthropos*, 1977, št. III-IV.

² Pojavlja se vprašanje, kakšen vpliv je imelo tako mišljenje na sam razvoj našega zgodovinopisja.

³ Nekaj o tem ima tudi Pihler v navedenem članku.

Tako pravi: »No do danes je zgodovina več ali manj zgodovina poedinih mož, zgodovina junakov. Zgodovina Magjarov obstoji iz imen od Arpada do Kossuta, zgodovina Hrvatov od Tomislava do Zrinskega.«⁴

Za to opredelitev zgodovine, ki jo mi lahko mirne duše imenujemo zgodovino politične družbe (države), pa Henrik Tuma govori o »moderni zgodovini«, tisti zgodovini, ki se razvija v čisto drugi smeri. Prva njegova ugotovitev je ta: »Zgodovina je kot historia naturae zaeno tudi historia humanitatis.«⁵ S tem je bila izrečena »stara« Marxova misel o medsebojni povezanosti zgodovine narave in zgodovine človeka.

Druga njegova ugotovitev se nanaša na predmet zgodovine, ki ga razume kot predmet, da je zaradi tega »bistvo zgodovine slikanje življenja ljudstva, razdeljenega po rodovih, plemenih in narodih.«⁶

Tretjič pa je to, da pokaže na poglobitni temelj zgodovine, gre namreč za vedenje (kot se že zgoraj vidi), da je osnova zgodovine občanska družba. Tako navaja: »Moderna zgodovina ne izvaja več posledic iz okolnosti, ali so bili v tem in tem kraju slavni kralji, junaki, temveč preiskuje fiziološki in biološki življenje ljudi, in iz konstatiranja socialnega, ekonomskega in kulturnega življenja dela zaključek o moči in značaju, torej o bodočem razvoju dotičnega plemena.«⁷

Sicer je definicija nekoliko nerodna, ne bi se spuščali v to (s stališča marksizma), koliko v svojih detajlih drži, gre nam za to, da je Tuma v resnici opozoril na dejansko bazo zgodovine, to je na občansko družbo.

Drug tak primer bi bil ocenitev Lončarjeve zgodovine,⁸ ki jo je ocenil Bogomil Vošnjak in ob tem podal nekaj prav dobrih misli.

V taki obravnavi zgodovine, kot je primer pri Dragotinu Lončarju, zahteva zgodovinska znanost popolnoma nove metode, zaradi česar se morajo, kot pravi Bogomil Vošnjak: »Vladarji, bitke in letnice se morajo umakniti temeljitemu preučevanju gospodarskega življenja, križanju ras, to je antropologije in socialne geografije. Kot pomožne vede pa pridejo posebno v poštev vse discipline sociologije.«⁹

Pri Vošnjaku gre za zgodovino kot znanost, ki je mnogo širša od dogajanja, ki se dogaja samo v politični družbi, pri njem gre za preučevanje občanske družbe, to je pravega temelja zgodovine. S tem v zvezi se je pojavljalo vprašanje, ali imajo Slovenci tudi svojo zgodovino. Po starem pozitivističnem razumevanju (katerega predmet je bilo preučevanje politične družbe) je nimajo.

Po novem razumevanju pa da! Kajti Slovenci so znotraj občanske družbe obdelovali polja in vinograde in ohranjali posebnosti svoje rase tudi za časa nemške politične nadoblasti. Prav tako Vošnjak opozarja na pomembnost gospodarstva. »Ne zagovarjajoč zgodovinskega materializma, je treba pač priznati, da je dandanes zgodovina, ki bi zanemarjala dejstva gospodarskega razvoja, nemogoča.«¹⁰

Prav tako pa poudarja medsebojno zvezo sociologije in zgodovine, ko pravi: »Kakšna hvaležna snov bi bil za zgodovinarja, ki mora pa obenem biti tudi sociolog, vzniki, razvoj in konec slovenskega plemstva.«¹¹

Tako pri prvem kot drugem gre za to, da se opredeli predmet zgodovine, in to širše kot v prejšnjih in sočasnih idealističnih zgodovinah. Sploh pa v tistih,

⁴ Jugoslovanska Ideja in Slovenci, Gorica, 1907, str. 6.

⁵ Isto, str. 6.

⁶ Isto, str. 6.

⁷ Isto, str. 6.

⁸ Gre za »Načrt slovenske socialne zgodovine«, ki je izšla v Ljubljani l. 1911, in jo je ocenil Bogomil Vošnjak.

⁹ Bogomil Vošnjak, Politična zgodovina, VEDA, I, 1911, str. 656.

¹⁰ Isto, str. 656.

¹¹ Isto, str. 656.

katerim je bil predmet politična družba. Nedvomno pokažeta na občansko družbo, v kateri se dogaja jedro »družbe«, to je zgodovine, gre pa tudi za to, da te problematike ni mogoče preučevati po starem. Zato se tudi direktno opozarja na povezavo med zgodovinarji in sociologi (Vošnjak).

Seveda pa na tem mestu ne bi mogli govoriti, kakšen vpliv sta imela tako Tuma kot Vošnjak na nadaljnji razvoj slovenskega zgodovinskega. Priznati jima moramo to, da zajema njun odnos do zgodovine Slovencev (ali tudi drugih narodov) širše družbene koncepcije. Prav taka situacija pa se je pokazala v Sloveniji tridesetih let, v obdobju, ko se je v Sloveniji dogradila sociološka zgodovina in s tem povzdignila na svetovni nivo.¹²

Sam razvoj našega zgodovinskega gre gledati s stališča samega dogajanja znotraj družbenopolitične situacije v stari Jugoslaviji.

Po eni strani se je naše zgodovinske razvijalo v okviru zgodovinskega seminarja v povezavi z njegovimi sodelavci, po drugi strani pa v okviru marksistične publicistike. Tako na eni kot na drugi strani pa so »tudi« šla prizadevanja za fundiranje sociološke zgodovine. Tema dvema smerema se bomo posvetili tudi mi v našem razglabljanju.

Zaradi lažjega pregleda si bomo pogledali vsako stran posebej, na koncu pa skušali strniti rezultate. Tako v okviru prve kot druge smeri bomo upoštevali tiste zgodovinarje, ki so dejansko največ prispevali k sociološki zgodovini in pri katerih bomo tudi dobili vpogled v problematiko sociološkega in zgodovinskega.

Marksistična smer

V to usmeritev našega zgodovinskega lahko prištevamo Borisa Ziherla in Edvarda Kardelja.¹³

Najprej si pogledimo, kakšno stališče je imel v svojih delih glede našega vprašanja Boris Ziherl.¹⁴

Pri njemu se prvo postavlja vprašanje, in to katerekoli znanosti, problem nepristranosti v znanosti, ali tudi drugače, gre mu za vprašanje partijnosti. Je usmerjen proti objektivizmu, to je takemu znanstvenemu delu, kjer je raziskovalec iztrgan iz stvarnosti, to je problematike, ki jo raziskuje. Po njegovem mora biti raziskovalec pri svojem delu družbeno angažiran. V nasprotnem primeru

¹² Glej. Bogo Grafenauer, Problemi in naloge slovenskega zgodovinskega v našem času. Zgodovinski časopis, I, 1, 1947, št. 1—4.

¹³ Boris Ziherl, O nekačih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinskega. Novi svet VI, 1951.

¹⁴ Sem bi mogli pristeti še tudi lele:

— Vili Kralgherja, glej njegove prispevke: »Slovenski kmečki punia« (ob izidu »Kmečke puniarje« Bratka Krefta), Ljubljanski zvon, LVII, 1937, str. 486—491, ob delu Alberta Majhica. »Francoska revolucija«, LZ, LIX, 1939, str. 415—416.

Kralgher se je v svojih prispevkih dolaknji analize materije s stališča historičnega materializma, analizira strukturno družbo in njeno dinamiko.

— Borisa Kidriča — Naj navedemo samo misli, ki jo je napisal »O Prepeluhovi agrarni reformi«: »Od knjige, ki se peča z agrarno reformo, zahlevamo predvsem, da zagradi kmečki boj za zemljo v procesu, v njegovem historičnem razvoju, lo se pravi, da analizira, v kakih socialnih razmerah in v kaki socialni zvezi je potekal ta boj v preteklosti, do kakih rezultatov je agrarna reforma glede na motorične sile fakralne družbene strukture lahko prišla in je prišla, kako zvezo ima današnji agrarni problem s preteklostjo in kalere so današnje družbene globalne sile, ki morejo in morajo — če se hočejo saine sprostiti — zajeti v vsem njegovem obsegu tudi kmetov boj za zemljo.« Glej Boris Kidrič, Zbrano delo (članki in razprave 1933—1943) I. Cankarjeva založba, str. 22.

— Bogomirja Slupana, ob njegovih ocenah različnih del.

¹⁵ Naslonili smo se na sledeče njegova dela:

»Osnovni problemi marksizma« (Predgovor k prvi izdaji Plehanova), v »Včeraj in danes« DZS, Ljubljana, 1974.

»Sovjetsko zgodovinske na novih potih?« (Podpis Slavko Dornik), Ljubljanski zvon, LVIII, 1938.

»Nekaj besed k pravdi o starih Slovanih« (Podpis A. Poljanec).

»Od plemena do naroda« (Podpis A. Poljanec).

»Smolir francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov« (Podpis A. Poljanec).

»Znanost in politika« (Podpis A. Poljanec). Vse objavljeno v Sodobnosti, VII, 1939.

zapadamo v pozitivizem in pragmatizem. Sam je o tem rekel sledeče: »Taka usmeritev po Comtu se peča samo s svetom Kantovih fenomenov, stvari za nas' — ta znanost se ne vpraša zakaj in čemu,«¹⁵ prav zato pa tudi ne išče vzrokov, ampak opisuje vnanjosti, to je tiste zadeve, ki ne morejo tako ali drugače škodovati obstoječim sistemom. Tako tudi taka usmeritev ne vidi, da je vzrok politične družbe občanska družba, vendar relacije med tema dvema ne gre gledati mehanično.

Prav tako pa pozitivizem ne pozna pojma »zgodovinske specifikacije«, to je historičnosti, temveč, kot pravi Ziherl, »za pozitivista se človeštvo skupaj z vso naravo razvija, toda razvija se zgolj kvantitativno, po večnih neizpremenjenih zakonih, ti zakoni pa so prav zakoni najbolj nazorne kapitalistične resničnosti.«¹⁶

O tem vprašanju je pisal Ziherl tudi v sestavku »Nekaj besed o starih Slovanih«, kjer se mu je zamerila kljub »historičnosti« dejavnost takrat znanih slovenskih zgodovinarjev Mala in Hauptmana, češ da ne razumeta zgodovinske specifikacije (historičnosti); očita jima, da prenašata sodobnost v preteklost. Ziherl je to pokazal s sledečo mislijo: »da pozna metoda sodobnih meščanskih ved o družbenih in prirodnih pojavih samo miselne kategorije sodobne družbe.«¹⁷

To vprašanje je razložil Ziherl tudi v članku »Od plemena do naroda«, kjer pravi: »Narod je torej zgodovinska kategorija, nastala v določenem razdobju družbenega razvoja, ki še danes ni zaključen...«¹⁸

In zato ne gre mešati pojmov, plemena-naroda itd., kajti vsak tak pojem velja za svojo dobo in se tudi ravna po svojih zakonih. Tudi v okviru historičnosti lahko razločimo nastanek države, to je dualizem občanske in politične družbe. V članku »Smotri francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov« pa je Boris Ziherl pokazal na dejanski subjekt zgodovinskega razvoja omenjene dobe, ki je deloval in živel v okviru občanske družbe. To je slovenski kmet. Saj pravi Ziherl: »Kakor nobena revolucija v zgodovini, tako tudi meščansko demokratske revolucije 18. in 19. stoletja niso nastopile kot nepričakovan dogodek, kot posledica slučajnih povodov ali zgolj kot stvar pobude velikih posameznikov.«¹⁹

Pač pa je tukaj prisoten proces, formiranje družbenih razredov in s tem družbenih smeri občanske družbe. To pa seveda ne velja samo za fevdalno dobo, ampak za vse dobe, kjer imamo formirane vsaj že začetke (ali predispozicije) politične družbe — to je neenakost znotraj občanske družbe.

Nadaljnji problem, ki se ga dotika Ziherl, je problem posameznega in občega in posredno s tem tudi vprašanje odnosa med zgodovino in sociologijo.

Ne strinja se s staro delitvijo, da sociologija preučuje družbenozgodovinsko stvarnost z vidika občosti, zgodovina pa z vidika posameznosti.

Tako v članku »Znanost in politika«²⁰ opozarja na razvoj naravoslovja in narodopisja, »s katerima je bil dan hud udarec meščanski sociologiji, ki je skušala najti splošne zakone družbenega razvoja, za razliko zgodovine, ki naj bi raziskovala posamično enkratno v razvoju«. Da pa prihaja sploh do take delitve znanosti (kot tudi da metoda sodobnih meščanskih ved o družbenih in prirodnih pojavih pozna samo miselne kategorije sodobne družbe), pa se po njegovem ujemu s splošno krizo kapitalističnega sistema.²¹

¹⁵ Znanost in politika, str. 338.

¹⁶ Isto, str. 338.

¹⁷ Isto, str. 343.

¹⁸ Od plemena do naroda, str. 71.

¹⁹ Smotri francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov, str. 303.

²⁰ Isto, str. 341.

²¹ Isto, str. 343.

Tako v istem kontekstu našteva momente, kjer meščanska znanost ne najde zveze:

- med celoto in delcem
- med splošnim in posamičnim
- med nujnostjo in slučajnostjo
- med družbo in posameznikom

Zaradi tega pa po tem lahko prihaja do preprirov o odnosu sociologije in zgodovine in pri tem navaja Zwittrovo razpravo (kdo bo kaj raziskoval?).

Kajti pri kateri koli znanosti ne gre za enostaven enolinijski razvoj — vzrok in posledica, ampak »se je mehanični pojem vzročnosti umaknil pojmu totalitete in vzajemnega učinkovanja vzroka in posledice.«²²

Ko pa opredeljuje materialistično teorijo zgodovine, pravi: »Tako na primer ne potrebuje napredna materialistična teorija zgodovine nobenih shem družbenega razvoja v smislu meščanske sociologije. Izhajajoč iz spoznanja, da je razvoj družbe vedno konkreten, da združuje v sebi splošne črte s posebnostmi posameznih zgodovinskih stopenj (Razumovski) ta teorija sicer dobro loči med pojavom in bistvom, med videzom in resničnostjo, ne vidi pa med njima nepremostljivega jezika.«²³ V članku »Sovjetsko zgodovinopisje na novih potih?«²⁴ pa prav tako razpravlja o tem problemu kot tudi o odnosu med občansko in politično družbo. Tukaj se Ziherl pri obravnavi »Ruskaje istorije« M. N. Pokrovskega ni strinjal s shematizmom v njegovem delu.

Sploh pa ga je bodlo v oči vprašanje občanske in politične družbe. Očita mu, da je njegova zgodovina pravzaprav zgodovina gospodarstva v Rusiji, da je v njegovem delu prisoten mehanicizem (gospodarstvo), ki avtomatično utira pot kulturi in politiki. In da bi bila s tem objektivnost glavno gonilo zgodovinskega razvoja. Ziherl pravi tako: »Marksizem sicer smatra, da je gonilna sila vsega razvoja v zadnji instanci spopad med proizvodjalnimi silami in proizvodjalnimi odnosi, ki se v razrednih družbah kaže kot boj med razredi; toda nikjer ne trdi, da bi bil gospodarski moment edini dejaven činitelj v razvoju družbe. Narobe, kolikor jasnejši so človeški zavestni zakoni, po katerih se družba giblje, toliko večja je vloga zavesti, torej tudi osebnosti, ki na ta razvoj vpliva, ga preusmerja.«²⁵ Nadalje pa pristavi: »Pred seboj imamo torej medsebojno povezanost in medsebojno učinkovanje vseh strani družbenega življenja.«²⁶

Če nekako sklenemo Ziherlove misli o našem predmetu, lahko rečemo tole.

Ne gre za to, da bi razmejeval sociologijo in zgodovino, da bi ena znanost preučevala konkretno totaliteto z vidika občega, druga pa z vidika posamičnega. Ne, prav nasprotno, gre za to, da se najde dialektični odnos med obćim in posamičnim, saj navaja staro marksistično pravilo, »posamično obstaja le v zvezi, ki vodi k splošnemu, splošno obstaja le v posamičnem in po posamičnem.«²⁷ Pokazal pa je tudi na družbene vzroke, kaj je vzrok delitve meščanskih znanosti, da potemtakem zgodovina preučuje posameznosti in se s tem izgublja v materialu, po drugi strani sociologija v obćosti, in s tem krni v neprehodnih shemah (v svojih konstrukcijah). Tako medsebojno povezanost kategorij, ki smo jih navedli zgoraj (st. 45), in učinkovanje vseh strani družbenega življenja (kjer se kažejo te kategorije), tvori bistvo marksizma, to je dialektiko. Pri Ziherlu smo torej videli, da se ni zavzemal za parcelizacijo znanosti na enostavne segmente, ampak da je imel v mislih znanost, ki bi zajela konkretno totaliteto družbenozgodovinskega dogajanja.

²² Isto, str. 340.

²³ Isto, str. 344.

²⁴ Sovjetsko zgodovinopisje na novih potih?, Ljubljanski zvon, 1938.

²⁵ Isto, str. 94.

²⁶ Isto, str. 94.

²⁷ Znanost in politika, str. 343.

Smatramo ga lahko za zvestega naslednika Marxovega mišljenja v smislu, da poznamo le eno znanost, ki zajema totaliteto človeka (kot tudi Lukacs).

V takem smislu ga lahko mirno prištevamo k tvorcu naše sociološke zgodovine.

Prav tako kot Boris Zihel je tudi Edvard Kardelj prišel s svojim marksističnim in publicističnim delom v tridesetih letih.²⁸

Strogo historičnih člankov Kardelja iz tega obdobja ni razen tistih, ki so zadevali »Slovensko narodno vprašanje«. Vendar se na osnovi pregleda tistega, kar je napisal, da izluščiti bistvo njegove metodološko teoretične usmerjenosti. Za problematiko odnosa sociologije in zgodovine pa si bomo najlažje pomagali ob njegovem razumevanju objektivnosti in subjektivnosti družbenozgodovinskega razvoja.

Predvsem sta pomembni njegovi polemiki proti A. Gosarju (njegovo delo, Za nov družabni red) in A. Ušeničniku (Dr. Aleš Ušeničnik in dialektični materializem).

Prvo vprašanje, ki ga je Kardelj reševal s tem v zvezi (prav tako je to vprašanje zastavil v svoji brošuri »Potovanje skozi čas«), je zgodovinska specifikacija (historičnost).

Gosar je izhajal po svojem delu iz krščansko-socialnih nazorov. Sklepe pa je izvajal na osnovi večnih moralnih principov, ki, kakor vemo, niso v sorazmerju s samim družbenozgodovinskim razvojem, v njih ni prisotna dinamika, temveč kaže na nespremenljivost družbenozgodovinskega dogajanja. V svojem raziskovanju sodobnih družbenih problemov zahaja v skrajno idealistično in metafizično razumevanje notranjih gonilnih sil družbenega napredka.²⁹

Tukaj Kardelj opozarja na center samega zgodovinskega razvoja, občanske družbe. Zato pravi: »V življenju in gibanju človeške družbe je bilo vedno na prvem mestu vprašanje človeških življenjskih potreb.«³⁰ Sam razvoj pa je bil pogojen z večjimi potrebami človeka, ki so ga tudi prisilile, da je zvišal produktivnost svojega dela, da je razvil tehniko in da se je prilagodil novim produkcijskim razmeram.

V tem pa »leži gonilna sila človeške družbe«.³¹ Vendar pa to prilagojevanje, to je novim produkcijskim odnosom, ne poteka gladko. Na eni stoji politična družba in zaradi tega prihaja do razrednega boja v občanski družbi, pa naj bo to potencialen, latenten ali manifestativen, ta boj je historični pojav in je izpostavljen zakonitosti zgodovinske specifikacije.

Drugo vprašanje je v tem, da Gosar ne razume objektivne pogojenosti družbenozgodovinskega razvoja. To debato z Gosarjem bi lahko potemtakem primerjali z Marxovo kritiko Feuerbacha. V takem smislu tudi Kardelj pristavi: »Po njegovem mnenju ni tedaj nikake v objektivnih pogojih zasidrane nujnosti v razvoju človeške družbe, marveč je bil ta razvoj popolnoma odvisen od subjektivnih vzrokov, od individualnih nagibov. Ta metoda sociološke analize ni torej nič drugega kakor ona slavno znana šolska metoda, po kateri so ustvarjale zgodovino znamenite osebnosti.«³²

²⁸ Uporabili smo sledeča dela:

»Filozofske osnove krščanskega socializma«, »Sociološka osnova krščanskega socializma«, »Gospodarske osnove krščanskega socializma«. Vse objavljeno v Ljubljanskem zvonu, LIV, 1934, vse s podpisom Kovač Ivan.

»Dr. Aleš Ušeničnik in dialektični materializem«, objavljeno v »Sodobnosti«, s podpisom Sperans, VII, 1939. Prav tako tudi prispevek »Politike in naloge intelektualcev«.

»Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Naša založba, 1939 (podpis Sperans).

»Potovanje skozi čas«, Knjižnica mladinske matice (27), 1934 (Podpis Edo Kardelj).

²⁹ Filozofske osnove krščanskega socializma, primerjaj str. 345.

³⁰ Isto, str. 345.

³¹ Isto, str. 346.

³² Sociološke osnove krščanskega socializma, str. 451.

Torej tiste zgodovinske teorije, ki je videla alfo in omego zgodovinskega razvoja v politični družbi in eksponentih njenega upravljanja.

Ker Gosar tega ne pozna, tudi ne more razložiti različnih ekonomskih kategorij, ki se porajajo v občanski družbi in so prav zaradi historičnosti občanske družbe historične. In tako mu je lahko zgodovina gmota samovoljnih človeških dejanj brez notranjih zakonov.³³

Na kratko lahko rečemo, Gosar se ni zavedal družbene pogojenosti zgodovinskega razvoja, kjer moramo računati vsaj s sledečimi elementi: z obstoječo strukturo, s procesom (razredni boj v tej strukturi) in s posameznimi dogodki, ki pa so prav tako vpeti v samo družbeno atmosfero. K temu lahko navedemo Kardeljevo misel: »Družbeni razvoj ima svoje zakone, izven katerih je vsako gibanje nemogoče... Ni torej odvisno zgolj od subjektivne sposobnosti posameznikov ali razredov, ali bodo znali družbeno življenje »naravnati v svojo smer«, marveč predvsem od položaja, ki ga razred v razvoju proizvodjalnih sil zavzema. V zgodovini vidimo nešteto primerov, ki dokazujejo našo trditev (kmečki upori).«³⁴

Konkretno pa je Kardelj pokazal na vlogo posameznih družbenih razredov kot tudi osebnosti v delu »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« (1939). Na subjekte, ki so imeli v zgodovinsko določenih obdobjih največ zaslug (ki so bili revolucionarni) ali najmanj zaslug (ki so bili reakcionarni) za rešitev »Slovenskega narodnega vprašanja«. Kot tudi osebnosti, ki so ali niso prispevale k rešitvi tega vprašanja (Krek). Katerih realna zavzetost za rešitev vprašanja je izhajala iz položaja, ki so ga imeli v občanski družbi, to je v sferi materialne produkcije. Kakšni so bili rezultati, pa imamo tako priliko videti danes sami.

Da pa še enkrat podkrepimo odvisnost zgodovinskega razvoja od občanske družbe, to je od materialne produkcije, si oglejmo še tole Kardeljevo misel. »Če pa je proizvodnja osrednje vprašanje družbenega življenja, potem je gospodarstvo živce človeške družbe. V njem bomo iskali temelje za družbene pretresljaje in za nastajanje novih socialnih oblik. Iz tega pa izhaja, da je gospodarstvo najmanj zavisno od subjektivnih činiteljev, to je subjektivne volje ljudi.«³⁵

To polemiko Kardelja z Gosarjem smo navedli zato, da vidimo, kakšen odnos je imel Kardelj do objektivne realnosti, in s tem v zvezi, kakšen je sam predmet družbenozgodovinskega preučevanja. Po njegovem v družbenozgodovinskem razvoju ne moremo računati na abstraktnega človeka, ki je neodvisen od splošnih razmer (strukture), ampak je človek, če hoče biti zgodovinski, vpet v objektivno situacijo, je potemtakem družbeni človek. Seveda pa, da ne bi bilo pomote, tudi Kardelj ne govori o zgodovini samo kot o objektivnem procesu, temveč hoče s tem poudariti družbeno naravo človeka. Saj vemo, da so ljudje tisti, ki ustvarjajo in podirajo obstoječe strukture. Gre pa za to, da je osnova tega dogajanja materialna produkcija v občanski družbi; kaj vse vpliva na produkcijo, pa je že drugo vprašanje.

V takem smislu je zapisana misel v Speransu, »da se narodna gibanja (ki so zgodovinska gibanja) ne dajo meriti enostransko zgolj po razmerju ene socialne skupine do nacionalnega vprašanja, marveč, da jih je treba zajeti v njihovi celoti, v njih gibanju, v vsakokratnem položaju in z ozirom na vse ljudske plasti, ki sodelujejo v tem boju. Očitno je potemtakem, da je treba pri analizi narodnega vprašanja razlikovati njegovo socialno bistvo, gibalne sile in socialnega voditelja na posameznih stopnjah družbenega razvoja.«³⁶

³³ Isto, str. 455.

³⁴ Isto, str. 455.

³⁵ Gospodarske osnove krščanskega socializma, str. 530.

³⁶ Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, str. 7.

Opozoril pa je še na eno stvar, da moramo na narodno vprašanje gledati z dveh zrelišč: same globalne družbe, kjer se odvija narodno vprašanje, in (po)vezanosti narodnega vprašanja z drugimi globalnimi družbami.

Čeprav nimamo pri Kardelju izrecnih misli — to je zgodovina, to pa sociologija, narava ene je taka, druge pa spet taka — pa lahko na osnovi polemike, ki jo je imel z Gosarjem, rečemo, da je Kardelj razumel človeka kot družbenega človeka, da je rezultat družbe, kot je tudi družba rezultat posameznih individuov. Prav stvarnost pa je tista, ki narekuje, kakšna je njena sama narava. Sklepamo lahko, da on ne vidi aktualnosti problema posamično in obče v smislu teorije, ki jo zastopa, temveč da se zavzema za tako znanost, ki razume in pojasnjuje akterje, kot so družbeni ljudje, tako posamezniki kot člani širših subjektov.

Zgodovinski seminar

V to usmeritev bi mogli prišteti predvsem Frana Zwitterja in Boga Grafenauerja.³⁷

Problematiko, ki jo obravnavamo, to je odnos zgodovine in sociologije, je pri nas v Sloveniji prvič sistematično obdelal prof. Fran Zwitter.³⁸

Prof. Zwitter je opazil »znanstveni« svet v Sloveniji z objavo njegove knjige »Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni« l. 1936 in ob izdaji »Koroškega vprašanja«.³⁹ O nekaterih vzrokih (situacijah) nezadovoljivosti metodološko-teoretične usmerjenosti naših zgodovinarjev smo imeli priliko videti zgoraj (pri tem pa ne mislimo na tehniko dela, ampak izrecno na gornje ugotovitve).

Za nadaljnjo ocenitev in podkrepitev gornjih tez pa bi lahko povzeli nekaj opažanj od Mirka Koširja.⁴⁰ Situacija naj bi bila taka: zgodovinarji, ki so obravnavali kateri koli problem slovenske zgodovine, so zasledovali le njihove vnašnjosti. Vzroke zgodovinskega dogajanja so videli v prisotnosti metafizičnih absolutov (verski momenti) in teleološke miselnosti kot tudi o edinih akterjih zgodovine, to je osebnosti (vojaška zgodovina). Ljudstvo, široke množice zanje niso obstajale. Da naše zgodovinarje pretežno ni poznalo občanske družbe, smo v našem delu že nekolikokrat povedali. Ni posvečalo dovolj pozornosti širokim plastem ljudstva. S tem v zvezi pa se je pojavilo nekaj problemov pri njihovem delu, in se nam zde nekateri njihovi rezultati nejasni. Naj omenimo to, da niso ločili dobe od dobe (problem njihove individualnosti) kot tudi nobene dobi niso zajeli v njeni konkretni totaliteti. Najbrž je teh vprašanj še veliko, vendar so v to na tem mestu ne moremo spuščati.⁴¹

Povrnimo se k prof. Zwitterju in njegovi razpravi »Sociologija in zgodovina«.

³⁷ Seveda pa moramo na tem mestu opozoriti na Milka Kosa, glej njegov referat »Stanje in naloge slovenske kolonizacijske zgodovine«, objavljen v ČZN, XXXV, 1940, št. 1-2, kjer gre za proučevanje naseljevanja in s tem v zvezi določevanja socialne strukture; — in Pavleta Blaznika, prav tako referat, »O metodah proučevanja kolonizacijske zgodovine« v istem časopisu.

³⁸ Fran Zwitter, Sociologija in zgodovina, Akademsko založba v Ljubljani 1938.

³⁹ Opozarjamo, da na tem mestu ne moremo razglabljati o konkretnih vzrokih Zwitterjevega nagiba, da je izdal to razpravo. Verjamemo lahko ic, da je bila v zgodovinski sferi situacija sterilna. Vprašanje pa je, koliko je vplival na celotno zgodovinarsko dejavnost. Vprašanj je nešteto.

⁴⁰ O prvem delu imamo prispevek Mirka Koširja (podpisan Fr. Klemue) »Slovensko zgodovinarstvo na razpotju«, objavljeno v Ljubljanskem zvonu, LVII, 1937.

⁴¹ Ob drugem delu pa se je ustavil že tudi Bogo Grafenauer (Podpisan grb) v časopisu Čas, 1937/38.

⁴² Mirko Košir, isto.

⁴³ Seveda s tem ne trdimo, da se lahko v ta imenovalec zajema celotno naše zgodovinarje. Navajamo samo primer Kosove zgodovine »Zgodovine Slovencev — od naselitve do reformacije«, Kosmos, 1933, ki že po problematiki ne spada sem. O tem tudi prof. Fran Zwitter, »Slovensko zgodovinarstvo na razpotju«, Ljubljanski zvon, XVII, 1937. Očiten primer nasprotne usmeritve pa je Josip Gruden, ki je pisal tudi o teoriji zgodovine s stališča idealizma. Glej njegovo »Zgodovino slovenskega naroda«, 1911—1915.

Uvodoma je podal označbo pojma historizem, nadalje pa je predstavil, kakšna je sodobna situacija glede odnosa sociologije in zgodovine. V tej situaciji, ki je bila predvsem aktualna za naš prostor, je imela največji vpliv na naše zgodovinske razmere Nemčija, po drugi strani pa, kakšno je bilo to vprašanje v Franciji.⁴²

V nadaljnjem tekstu pa navaja naslednje argumente, ki se tičejo razlikovanja med zgodovino in sociologijo. »Zgodovina preučuje vse tisto, kar je individualno, sociologija se pa bavi s splošnim; zgodovinskega življenja ni mogoče sociologizirati, ker eksistirajo realno le posamezniki in ker bi bilo v tem primeru treba izločiti vse pomembne osebnosti; sociologija išče prirodnih zakonov razvoja, zgodovina pa preučuje samo vse tisto, kar je enkratno in kar se ne ponavlja.«⁴³

Na tako zastavljena vprašanja je dal sledeče odgovore.

a) Ali je mogoča sociologija v smislu socialne fizike, znanost, ki bi preučevala socialne odnose brez ozira na prostor in čas. Znanost, ki bi preučevala tisto, kar je nespremenljivo in kaže kot človeška narava v vseh časih in pri vseh narodih ene in iste poteze. Zgodovina pa znanost, ki bi preučevala tisto, kar je individualno (posebno). Zwitterov odnos do tega vprašanja bi lahko opredelili takole: res je, da se zgodovina ukvarja s tistim, kar je različno (v tem je tudi historičnost), ne more si pa zamisliti sociologije, ki bi jo enačili s socialno fiziko, ki preučuje družbene odnose brez ozira na prostor in čas.⁴⁴ Tako mišljenje pa je čisto v skladu s historičnim materializmom, ki smo ga opredelili zgoraj (Zgodovina-sociologija I). Današnji shematični sociologi bi si morali ogledati vsaj prvih 99 strani Nemške ideologije, in bi videli, kako in kaj sta o tem mislila Marx in Engels.

b) Tako sociologija kot zgodovina sta empirični vedi, in prav zaradi tega tako ena kot druga veda ne moreta delati brez kakršne koli teorije, da bi se ločilo med važnimi in nevažnimi dejstvi. Kar se tiče pojmov, pa jih uporabljata obe znanosti (gospodarstvo, država, pravo). Če pa zgodovina preučuje različnosti, mora vedeti, kakšno je bilo gospodarstvo, država itd. pretekle dobe (zgodovinska specifikacija), da sploh lahko loči razlike, da ugotavlja razvoj (nekaj novega),⁴⁵ torej mora poznati tipične in množične pojave. Da pa bi se ena znanost ukvarjala s kulturnimi vrednotami (Rickert), druga pa ne, je v osnovi zgrešeno, saj sodijo pojmi država, narodnost itd. pod isto zakonitost.

Zato po Zwitterovem mnenju tudi tukaj ne bi mogli delati razlike.⁴⁶

c) Zgodovini kot sociologiji so realno dani le individui. Zwitter pa k temu doda: »Jasno je vendar, da bi bila nemogoča ne samo sociologija, ampak tudi zgodovinska veda, če ne bi mogli ustvariti splošnih pojmov raznih vrst, ki jim podredimo dejstva, katera opazujemo na posameznikih.«⁴⁷

To pa ne pomeni ničesar drugega, kot da mora imeti sociolog ali zgodovinar neki odnos do dejstev, znati jim mora postavljati vprašanja, zato pa mora tako prvi kot drugi imeti zgrajeno teorijo.

Glede osebnosti v zgodovinskem razvoju pa meni, da ni mogoče popolnoma izločiti posameznih velikih osebnosti in jih vključiti pod zakon sociološkosti.⁴⁸ Po naše bi se morala tukaj najti dialektična povezava med posameznim po posebnem do občega.

⁴² Fran Zwitter, isto, str. 5/10.

⁴³ Isto, str. 10/11.

⁴⁴ Isto, primerjaj str. 11.

⁴⁵ Sociologi po svelu zelo zamerijo zgodovinarjem to, da nimajo razvite znanstvene zgodovinske terminologije in da uporabljajo vsakdanji jezik, s katerim se mimogrede zaide v pozitivizem.

⁴⁶ Isto, primerjaj str. 12.

⁴⁷ Isto, str. 13.

⁴⁸ Isto, primerjaj str. 13.

d) Zadnji argument za razlikovanje med zgodovino in sociologijo je trditev, da hoče sociologija dognati prirodne zakone razvoja človeške družbe, medtem ko se zgodovina zanima za enkratna dejstva, ki se ne ponavljajo.⁴⁹

Tukaj misli, da je sociologija v odkrivanju zaletava, kajti do kakršne koli zakonitosti je mogoče priti šele na osnovi podrobnih raziskav. Da pa bi iz zgodovine izločili vsako zakonitost, se mu zdi taka trditev aprioristična.

Važno je, to, da imata zgodovina in sociologija isti predmet preučevanja. Zato tudi pravi: »Vendar je nemogoče, da bi o istem predmetu obstajali dve znanosti, katerih ena išče zakonitosti, druga pa jih negira.«⁵⁰ Kajti pri sociologih se je pojavila praksa, da so se dejstva prilagajala obstoječim sociološkim shemam. S tem pa se krni konkretno praktično delo, posredno pa tudi teoretični rezultati.

Zato še enkrat: »Edina rešitev je po mojem mnenju v tem, da se ne loči več med sociološko in historično usmerjenostjo, ampak da se pri istem znanstvenem delavcu združi sposobnost kritične uporabe virov s smislom za prav vsa vprašanja znanstvene sinteze. Ta naloga ni lahka, vendar sem pa prepričan, da je bodočnost znanosti prav na tej poti.«⁵¹

S takim pogledom na problem lahko prof. Zwittra uvrstimo med tiste naše zgodovinarje, ki so fundirali sociološko zgodovino, in to ne samo teoretično. Še bolj važno pa je to, da je zgoraj navedeno znanost razumel kot znanost totalitete. S tem v zvezi bi dodali, da bi mogla biti potemtakem zgodovina (sociološka zgodovina) kot vsesplošna dialektika trajanja usmerjena na preučevanje preteklosti-sedanosti kot konkretne totalitete družbenozgodovinskega dogajanja. Tako sta nerazdvojno zajeta tako obče kot posamično, tisto, kar je že (staro) in kar nastaja (novo).

Če pa bomo hoteli imeti tako znanost, bomo morali na tem področju delati.

Bogo Grafenauer se je pričel zanimati za teoretične probleme zgodovine že za časa svojih študentskih let.⁵²

Prvo vprašanje, ki se ga prof. Grafenauer loteva, je vprašanje historičnosti (zgodovinske specifikacije). Po eni strani se ne strinja s tistimi zgodovinarji, ki ne ločijo svoje dobe (mišljenja) od tistih dob, ki jih raziskujejo, po drugi pa s shematičnimi sociologi, ki delajo isto napako. »Zgodovina, ki so jo pisali, je visela v zraku, ljudje v njej so se gibali ne glede na kakršne koli stvarne ali socialne pogoje, vsi so mislili na isti način in uporabljali ista merila kakor zgodovinar, ki jih je opisal.«⁵³

V članku »Struktura slovanskega vprašanja« je navedel naslednje opažanje: »Socialno vprašanje smo pri Slovencev doslej študirali vse preveč v smislu neke socialne fizike in premalo v smislu zgodovinskega razvoja in danega dejanskega stanja.«⁵⁴ Torej je bila nevzdržna situacija glede tistih znanosti, ki bi morale največ prispevati k reševanju konkretnih družbenozgodovinskih problemov.

⁴⁹ Isto, str. 13.

⁵⁰ Isto, str. 14.

⁵¹ Isto, str. 15.

⁵² Glede prof. Boga Grafenauerja smo uporabili naslednje prispevke:

Ocene: Prof. Jan Sedivy, »Oris zgodovine Jugoslovancov«, v »Mladiki« XVI, 1935, Celje (Podpis B. G.).

Stanko Petelin in Anton Krošl, »Pregled obče zgodovine«, v »Mladiki«, XVII, 1935 (Podpis B. G.).

Fran Zwittra, »Koroško vprašanje«, v »Casus«, XXXII, 1937/38, (Podpis grb).

Fran Zwittra, »Sociologija in zgodovina«, v »Dejanju«, I, 1938.

Josip Mal, »Zgodovina slovenskega naroda«, v »Dejanju«, III, 1940.

Prispevki: »Zgodovinska kultura«, Dejanje, III, 1940.

»Ob vprašanju slovanske skupnosti«, Dejanje, I, 1938.

»Struktura slovanskega vprašanja«, Dejanje, I, 1938 (Podpis grb).

»O nasilju« Dejanje, I, 1938.

Bogo Grafenauer, Zgodovinska kultura, str. 251.

»Struktura slovanskega vprašanja, str. 104.

Drugo vprašanje pa bi zadevalo odnos med zgodovino in sociologijo ali kako postaviti zgodovino na nove, širše temelje.

Tako ob Zwitterovi knjigi »Koroško vprašanje« je poudaril, da je v tem delu prisotna sociološka metoda, to je taka metoda, »ki se zavestno bori, da bi pripe-
ljala zgodovino iz kaosa in labirinta slučajnosti in osebnih motivov posameznikov«,⁵⁵ kjer se pojavlja mali človek (to je kmet) kot najvažnejši zastopnik našega
naroda.⁵⁶

Zavedal se je, da se v občanski družbi dogaja bistvo zgodovine tam, kjer se
ustvarja. Sama družba pa da ni homogena, ampak da je treba tukaj videti neko
strukturo. Kajti človeka je treba opredeliti ne na osnovi idealne zgradbe sociolo-
gije in socialne filozofije, ampak na podlagi opredelitve človeka in njegovih
funkcij v družbi.⁵⁷

Besede: »V zadnjem času se stvari glede metode sicer obračajo na bolje,
vsaj v sistemu, a domača, slovenska vprašanja so še skoro vsa nenačeta in čakajo
na človeka, ki bi se jih lotil«⁵⁸ — prav gotovo merijo na novi veter v slovenskem
zgodovinspisju (prisotnost Zwittera).

Čeprav nimamo pri prof. Grafenauerju izrecnih misli o odnosu zgodovine
in sociologije, vidimo pri njem, da je že takrat razumel zgodovino kot družbeno
zgodovino, in to ne samo v sferi občanske družbe, temveč v medsebojni povezavi
s politično družbo.

LITERATURA:

1. Braudel, Fernand: *Historija i sociologija*, Sociologija (Redaktor: Georges Gurvitch), Naprijed, 1966.
2. Carni, Ludvik: O razmerju med zgodovino in sociologijo, *Antropos*, I, 1969, št. I-II.
3. Debenjak, Božidar: *Friedrich Engels — zgodovina in odtujitev*, Založba Obzorja, 1969.
4. Đurđev, Branislav: *Istorizam i evolucionizam u istoriji*, *Radovi*, XXVI, oddelek za istorijsko-filoloških nauka, Sarajevo, 1965.
5. *Geschichte und Soziologie: Neue Wissenschaftliche Bibliothek* 53, Verlag Kiepenheuer & Wilsch.
6. Gorjanc, Jože: *Temelji obče sociologije*, DZS, Ljubljana, 1972.
7. Grafenauer, Bogo: *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Ljubljana, 1960. Temeljni pojmi o zgodovini, *Svetovna zgodovina*, CZ, Ljubljana, 1976.
8. Problemi in naloge slovenskega zgodovinskega pisja v našem času, ZC, I, 1947, št. 1-4.
9. Prof. Jan Sedivy »Oris zgodovine Jugoslovancev«, *Mladika*, XVI, 1935.
10. Slanko Petelin in Anton Krošl »Pregled obče zgodovine«, *Mladika*, XVII, 1936.
11. Fran Zwitter, »Sociologija in zgodovina«, *Dejanje*, I, 1938.
12. Fran Zwitter »Koroško vprašanje«, *Čas*, XXXII, 1937/38.
13. Josip Mal »Zgodovina slovenskega naroda«, *Dejanje*, III, 1940.
14. Zgodovinska kultura, *Dejanje*, III, 1940.
15. Ob vprašanju slovanske skupnosti, *Dejanje*, I, 1938.
16. Struktura slovenskega vprašanja, *Dejanje*, I, 1938.
17. O nasilju, *Dejanje*, I, 1938.
18. Gross, Mirjana: *Historijska znanost*, Zagreb, 1976.
19. Jakšič, Božidar: *Historija i sociologija*, Razlog, Zagreb, 1976.
20. Janičijević, Miloslav: *Stare i nove predrasude o odnosu sociologije i istorije*, *Sociološki pre-
gled*, X, Beograd, 1976, št. 1-3.
21. Kardelj, Edvard: *Filozofske osnove krščanskega socializma*, Ljubljanski zvon, LIV, 1934.
22. Sociološke osnove krščanskega socializma, Ljubljanski zvon, LIV, 1934.
23. Gospodarske osnove krščanskega socializma, Ljubljanski zvon, LIV, 1934.
24. Dr. Aleš Ušeničnik in dialektični materializem, *Sodobnosti*, VII, 1939.
25. Politika in naloge intelektualcev, *Sodobnosti*, VII, 1939.
26. Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, *Naša založba*, 1939.
27. Polovanje skozi čas, *Knjižnica mladinske malice*, (27), 1934.
28. Kidrič, Boris: O Prepluhovi »Agrarni reformi«, *Zbrano delo*, I, CZ, Ljubljana, 1958.
29. Kirn, Andrej: *Naravoslovje in tehnologija v materialističnem pojmovanju zgodovine*, *Antropos*, 1977, št. I-II.
30. Kos, Milko: *Stanje in naloge slovenske kolonizacijske zgodovine*, CZN, XXXV, 1940, št. 1-2.
31. Korsch, Karel: *Karel Marx*, ZO, 1978.
32. Marksizem in filozofija, *Komunist*, 1970.
33. Košir, Mirko: *Slovensko zgodovinsko slovo na razpotju*, Ljubljanski zvon, LVII, 1937.
34. Kragher, Vito: *Slovenski kmetički punil*, Ljubljanski zvon, LVII, 1937.
35. Labriola, Antonio: *Zgodovina, filozofija zgodovine, sociologija in zgodovinski materializem*, *Izbrana dela*, CZ, Ljubljana, 1977.

⁵⁵ Ob oceni Zwitterove razprave »Sociologija in zgodovina«.

⁵⁶ Ob oceni Zwitterove knjige »Koroško vprašanje«.

⁵⁷ Struktura slovenskega vprašanja, str. 105.

⁵⁸ Isto, str. 105.

19. Lukacs, Georg: *Povljest i klasna svijest*, Naprijed, Zagreb, 1977.
20. Marx, Karl; Engels, Friedrich: *Nemška ideologija*, MEID, II, CZ, Ljubljana, 1971.
- Kapital, I, CZ, Ljubljana, 1961.
- Uvod (v Očrte kritike politične ekonomije [Prvi osnutek] 1857—1859) MEID, IV, CZ, 1968.
- Prispevek h kritiki politične ekonomije, MEID, IV, CZ, 1968.
21. Mlečunovič, Dragoljub: *Sociologija i istorija*, Sociološki pregled, X, Beograd, 1975, št. 1—3.
22. Pihler, Borut: *Gradivo za zgodovino marksizma na Slovenskem — kronološka predstavitev člankov in študij iz slovenskih revij in časnikov v obdobju od leta 1899 do leta 1930*, Anthropos, 1977, št. III-IV.
23. Radovanovič, Miroslav: *Predmet i zadaci istorijske sociologije*, Sociološki pregled, X, Beograd, 1976, št. 1—3.
24. Vošnjak, Bogomil: *Politična zgodovina*, VEDA, I, 1911.
25. *Sociology and History (Theory and Research)*, New York, 1964.
26. Zihler, Boris: *Osnovni problemi marksizma, Včera in danes*, DZS, Ljubljana, 1974.
- Sovjetsko zgodovinsko pisanje na novih potih*, Ljubljanski zvon, LVIII, 1938.
- Nekaj besed k pravdi o starih Slovanih, *Sodobnost*, VII, 1939.
- Od plemena do naroda, *Sodobnost*, VII, 1939.
- Smotri francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov, *Sodobnost*, VII, 1939.
- Znanost in politika, *Sodobnost*, VII, 1939.
27. Zwitter, Fran: *Slovensko zgodovinarstvo na razpotju*, Ljubljanski zvon, XVII, 1937.
- Sociologija in zgodovina*, Akademsko založba v Ljubljani 1938.

¹ Večina navedenih tekstov ima značaj virov.

GESCHICHTE — SOZIOLOGIE

Zusammenfassung

Die Beziehung zwischen der Geschichte und Soziologie nach der Auffassung, daß die Geschichte als Wissenschaft betrachtet wird, die die Sachlichkeit (das Objekt) aus dem Gesichtswinkel des Einzelnen und die Soziologie als Wissenschaft, welche die Sachlichkeit (das Objekt) vom Standpunkt des Allgemeinen erforscht, ist ziemlich tief in unserem wissenschaftlichen Raum verwurzelt.

Tatsache ist aber, daß sich die slowenischen Geschichtsschreiber nur wenig mit dieser Frage beschäftigt haben, noch sich heute damit beschäftigen. Die Zahl der Finger an den Händen würde genügen, die Titel aufzuzahlen, die sich direkt mit dem Problem des Verhältnisses zwischen der Soziologie und der Geschichte in slowenischen wissenschaftlichen Raum befassen.

Wir behandelten die angegebene Thematik in drei Teilen.

Erstens ging es um die Frage wie der ursprüngliche Marxismus (Marx, Engels) diese Beziehung betrachtete. Es wurden folgende Feststellungen gemacht. Eine solche Frage, wie wir sie uns bei unserer Arbeit gestellt haben, war bei den Klassikern überhaupt nicht aktuell. Es geht nämlich bei den Klassikern des Marxismus darum, daß die Geschichtswissenschaft eine solche theoretisch-methodologische Grundlage bekommt, auf Grund derer die geschichtliche Wahrheit am wahrheitsgetreuesten rekonstruiert werden kann und die Entwicklung der Menschheit aufzeigen kann, die einen real genommenen natürlich-geschichtlichen Prozess darstellt.

Zweitens ging es uns darum, daß wir einen Einblick in die Situation erreichten, wie sie heute in der Welt in Bezug auf diese Frage besteht. Wir konstatierten, daß in Hinblick auf die alten Konzeptionen der Geschichte und der Soziologie immer mehr jene zum Ausdruck kommen, die ein einheitliches Herantreten an das Studium des Objekt befürworten, das für beide Wissenschaften identisch ist. Es ist aber klar, daß das Vorurteil zunichte gehen wird, welches »radikal« beide Wissenschaften im »gnoseologischen« Sinne des Erkennens des Objekts nur in den praktischen Bemühungen unterscheiden — es wird daran gearbeitet werden müssen.

Drittens ging es uns aber darum, daß wir eine gewisse Einsicht in die praktische Tätigkeit einiger unserer Geschichtsschreiber in Slowenien vor der Revolution bekamen. Natürlich hat es sich gleich zu Beginn gezeigt, daß es äußerst schwierig ist, die Fragen der Beziehung zwischen dem Einzelnen und Allgemeinen von der entstehenden soziologischen Geschichtsschreibung bei beiden Richtungen zu trennen, die wir als Hauptträger (die marxistische und die seminarische Richtung) bei der Lösung und Aufklärung unseres Grundproblems anführen.

Es muß aber betont werden, daß als einziger nur Professor Fran Zwitter das Problem der Beziehung zwischen der Soziologie und Geschichte systematisch in Angriff genommen hat. Und daß er schon damals (im Jahre 1937) solche Ideen entwickelt hat, die noch heute aktuell sind. Vor allem deshalb, weil die praktischen Bemühungen der Geschichtsschreiber und auch der Soziologen hinter seinen Erkenntnissen des Sinnes einer »einheitlichen« Wissenschaft zurückstehen.

SPOMINSKI ZBORNIK OB 60-LETNICI BOJEV ZA SEVERNO SLOVENSKO MEJO 1918—1919

S Spominskim zbornikom ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo, ki je pred kratkim izšel v Mariboru, se je zakladnica zgodovinskih in memoarskih zapisov o prevratni dobi po prvi svetovni vojni obogatila z dragoceno publikacijo. Z izidom zbornika se je pravzaprav zaključil daljši cikel proslavljanja tega, za slovensko zgodovino in narodno samobitnost tako pomembnega jubileja. Če ocenjujemo zbornik z vidika slovenskega zgodovinarstva, moramo v prvi vrsti podčrtati ugotovitve, da prinaša v tridesetih sestavkih na 218 straneh, skupaj z referati in razpravo za okroglo mizo na isto temo na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Mariboru v jeseni 1978, nekatere nove ugotovitve o dogajanjih ob naši severni meji v letih 1918—1919.

Uredniški odbor ni imel lahkega dela pri koncipiranju vsebine zbornika, vendar je svojo nalogo uspešno opravil, saj je uspel pritegniti k sodelovanju nekatere vidne slovenske zgodovinarje, najboljše poznavalce obravnavane problematike (npr. dr. Grafenauerja, dr. Ževarta, Udet, Peniča). Zbornik, za katerega je uvodno besedo napisal Franc Leskošek-Luka, bi lahko razdelili v štiri vsebinske sklope: pričevanja udeležencev takratnih dogodkov (zapisi izpod peresa Rudolfa Maistra, dr. Maksa Šnuderla in nekateri Udetovi prispevki), zgodovinske razprave, na katerih pravzaprav temelji vsebinska konstrukcija zbornika (dr. Grafenauer, dr. Ževart, Penič, Ude, dr. Vrišer, Švajncer), govori ob raznih jubilejih (dr. Hočevvar, dr. Hartman, dr. Bračič) ter statistični podatki in seznam borcev (Andrejka, Kuster). Zato je verjetno tudi nekoliko upravičena pripomba, da bi si zaradi večje tehnosti ter kronološke in tematske preglednosti zbornika morali objavljeni prispevki slediti v omenjenem zaporedju.

Osrednjo težo med zgodovinskimi razpravami v zborniku ima nedvomno prispevek dr. Boga Grafenauerja o narodnostnem stanju in slovensko-nemški etnični meji na Štajerskem kot dejavniku osvoboditve severovzhodne Slovenije. Grafenauer je v prikazu širšega zgodovinskega ozadja boja za severno mejo podčrtal zlasti ugotovitev, da je bil slovenski uspeh v boju za severno mejo rezultat daljšega zgodovinskega razvoja, katerega končni rezultat so bili dogodki v letih 1918/19. Mislim, da je bil ta vidik doslej pri ocenjevanju dogodkov ob koncu prve svetovne vojne v slovenskem zgodovinarstvu nekoliko premalo poudarjen. Govor dr. Milana Ževarta na seji skupščine občine Maribor 17. 10. 1978 je v bistvu kratka in tehtna zgodovinska razprava, v kateri analitično podaja problematiko bojev za Maribor in severno mejo. Razprava Lojzeta Peniča o koncu avstrijske oblasti v Mariboru se omejuje na obdobje od jeseni 1918 do začetka januarja 1919, ko so Slovenci prevzeli upravo občine v svoje roke in odpravili nemški mestni svet. Veliko težo Peničevemu prispevku daje dejstvo, da je svoje trditve podkrepil z nekaterimi doslej še neuporabljenimi in neobjavljenimi arhivskimi viri. Dragocen, čeravno kratek, je prispevek dr. Bruna Hartmana, v katerem je opozoril na Maistrov odločno odklonilni odnos do politične desnice, ki je s svojim nacionalizmom in političnim ovadštvom

bila naravnana zoper levičarje. Prijetna osvežitev in dopolnitev vsebine zbornika sta prispevka Janeza Švajncerja o znakih in odlikovanjih bojev za severno mejo ter dr. Sergeja Vrišerja o uniformah borcev za severno mejo.

V vrsti pomembnih prispevkov izpod peresa Lojzeta Udetja se je potrebno nekoliko delj pomuditi ob historiatu Zveze prostovoljcev borcev za severno slovensko mejo 1918—1919. Prvi poizkus organiziranja prostovoljcev, ki so se v letih 1918/19 borili za severno slovensko mejo je bil že leta 1920 z ustanovitvijo Organizacije koroških prostovoljcev kot odseka Društva jugoslovanskih dobrovoljcev za Slovenijo, ki pa je bilo unitaristično in centralistično usmerjeno. Leta 1927 je bila zato na pobudo generala Maistra ustanovljena Zveza Maistrovih borcev, ki pa je zajemala le borce na štajerskem obmejnem odseku. Zanimivo je, da so bili člani organizacije pristaši vseh tedanjih političnih strank. Leta 1935 je bila za borce v bojih na Koroškem ustanovljena Legija koroških borcev. V letih 1941—1945 so borci za severno mejo med prvimi začutili vso težo okupatorjevega nasilja; pa tudi po osvoboditvi organizacija še dolgo ni zaživela, saj je le okrajni odbor ZZB NOV v Mariboru priznal Zvezi Maistrovih borcev status svoje sekcije. Nekaj več pozornosti in delno družbeno priznanje je bilo borcem za severno mejo namenjeno leta 1958 (ob 40-letnici bojev!) s postavitvijo spomenika v Mariboru in s podelitvijo spomenice koroškemu borcem prostovoljcem. Ker ni uspela definitivna vključitev borcev prostovoljcev za severno mejo k sekciji ZZB NOV, so borci prostovoljci leta 1966 ustanovili samostojno organizacijo Zvezo borcev prostovoljcev za severno mejo 1918 do 1919. Dokončno pa je status borcev za severno mejo uredila šele ustava iz leta 1974, ki jim je priznala posebno družbeno varstvo, enako kot borcem NOV. Da skušamo popraviti zamujeno in vsaj delno vrniti družbeni dolg borcem za severno mejo, kaže tudi 14 domicilov, ki so jih doslej slovenske občine podelile svojim organizacijam Zveze prostovoljcev borcev za severno slovensko mejo. Reči pa je tudi treba, da so nekateri teksti domieilov prej slabi kot dobri.

Ob koncu lahko rečemo, da Spominski zbornik (čeprav je večina prispevkov ponatis že objavljenih!) ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo pomembno prispeva k razjasnitvi tistega časa in k postavitvi meje med fikcijo in zgodovinsko stvarnostjo. Prav tako smemo ugotoviti, da se je slovensko zgodovinsko stvarnostjo že dokopalo do dokaj realne in objektivne ocene dogajanj v prekratnih dneh, kakor tudi vloge Maistra, zlasti, če gledamo na celoten sklop problematike Slovencev ob severni meji predvsem skozi prizmo borbe za nacionalno osvoboditev, ki je takrat prav gotovo občutno prednjačila pred socialno-političnimi vprašanji slovenstva ob ogroženi severni meji.

Marjan Žnidarič*

* Magister Marjan Žnidarič, kustos-pedagog, Muzej ljudske revolucije Maribor.

Uredniški odbor

dr. Vladimir Bračič
Jože Cnrk
Franc Filipič
dr. Bruno Hartman
dr. Jože Koropeč, urednik
Tone Petek
dr. Vanek Šiftar
dr. Mavricij Zgonik
dr. Milan Ževart

Izdajateljski svet

Branko Avsenak
dr. Borut Belec
dr. Vladimir Bračič
dr. Jože Koropeč
Antoša Leskovec
Franc Marič
dr. Matjaž Mulej
Tone Petek
Stojan Požar, predsednik
Tilčka Slemnik
dr. Vanek Šiftar
Herman Vogel
dr. Mavricij Zgonik
dr. Milan Ževart
mag. Marjan Žnidarič

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE NOVA VRSTA

16. (L.L.) LETNIK 1980, ZVEZEK 1

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropeč — Izdala Univerza v Mariboru
v sodelovanju z Zgodovinskim društvom Maribor — Založila Založba Obzorja Maribor —
Za založbo Drago Simončič — Natisnilo 1981 CGP Večer v Mariboru

R dp
ČZN
1980

39

119810098,1

COBISS •